

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2022 • 14 €

Tulkintoja Suomesta ja suomalaisuudesta

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

120. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Ville Kivimäki,
Tuomas Laine-Frigren, Simo Mikkonen,
Tiina Männistö-Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Maarit Leskelä-
Kärki (vpj), Niklas Jensen-Eriksen, Petri Karonen,
Sari Katajala-Peltomaa, Mikko Puustinen
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.
Hinnat 2022: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €. **Pankkiyhteys:** Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2021 14 €/kpl. **Painatus:** PunaMusta Oy Viksbergintie 2-4, 30300 Forssa

Kannen kuva: Toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista tunnekokemusta leimasivat jälleenrakennus ja ylpeys sotakorvausten suorittamisesta. Iloa elämään haettiin arjen kauneudesta. Kuvassa kukkamyyntiä ja torikojuja Eteläesplanadi 2:n kulmalla 1950-luvulla. Kuvaaja: Arvo Kajantie. Lähde: HelsinkiKuvia.fi, ID: D7054.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Ole mahdollisimman rohkea 3

Artikkelit

✂ *Olli Matikainen*

"Meidän lapinmaamme" – Ylä-Savon erämaiden rajakysymys keskiajalla ja 1500-luvulla 5

✂ *Laura-Elina Aho*

"Thanteiden ilmoilhtija" – Nuori Ida Aalberg suomalaisuuden personifikaationa 22

✂ *Marianne Vasara-Aaltonen*

Maallikkoasianajosta kohti juristien esiinmarssia – Asianajotoiminta 1800-luvun Kuopiossa ja Vaasassa 37

✂ *Topi Houni*

Kansan eheyttäminen – Käsitteen merkityskerrostumat ja käytön historia 56

✂ *Jouni Ahmajärvi*

Kuolemanrangaistusta vastaan – Sosiologi Gunnar Landtman julkisena intellektuellina 69

✂ *Aaro Sahari*

Sotakorvauskertomus ja historiankirjoituksen tulkinnat uroteosta myyttiin 83

Puheenvuoro

Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen

Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa 98

Keskustelua

Eino Murtorinne ja Pekka Visuri

Hitlerin ja Stalinin neuvotteluista on päteviä dokumentteja 103

Jyrki Vesikansa

Historiapolitiikkaa kolkkapojille 106

Arviot

Marko Lamberg, Noitaäiti – Malin Matsintyttären tarina (*Nikolai Paukkonen*) 109

Veli Pekka Toropainen, 13 pyöveliä – Päättöntä menoa 1600-luvun Turussa (*Petri Karonen*) 110

Raisa Maria Toivo ja Riikka Miettinen (toim.), Varhaismodernin yhteiskunnan historia – Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin (*Petteri Impola*) 111

Marianna Muravyeva ja Raisa Maria Toivo (toim.), Parricide and Violence Against Parents Throughout History – (De)Constructing Family and Authority? (*Anna Kantanen*) 113

Marianna Muravyeva, Phillip Shon ja Raisa Maria Toivo, Parricide and Violence Against Parents – A Cross-cultural View Across Past and Present (*Anna Kantanen*) 113

Janne Lahti ja Rebecca Weaver-Hightower (toim.), Cinematic Settlers – The Settler Colonial World in Film (*Raita Merivirta*) 115

M.A. Vituhnovskaja-Kauppala, A.Ju. Osipova, V putšine graždanskoi voiny – Karely v poiskah strategij vyživanija 1917–1922 (*Alpo Juntunen*) 116

Raimo Pullat ja Risto Pullat, Viinameri – Sala-piiritusevedu Läänemerel kahe maailmasoja vahel (*Jaakko Blomberg*) 117

Antero Holmila ja Matti Roitto, Rooseveltista Trumpiin – Yhdysvaltain ulkopoliittikka ja kriisit 1900-luvun alusta tähän päivään (*Janne Lahti*) 118

Petteri Impola, Piria Frigren, Petri Karonen,
Matti Roitto ja Antti Rähä (toim.), Vanhojen
käsialojen lukuopas (*Jenni Merovuoto*) 120

Tiedemaailma

Rajanylittäjien syvätuntija – Pekka Nevalainen
(1959–2021) 122

Abstraktit 123

Historian Ystävä

Kari Salmi
Hyvät historian ystävät! 127

Ole mahdollisimman rohkea

Käsillä olevan *Historiallisen Aikakauskirjan* numeron 1/2022 artikkelit tarkastelevat Suomen historiaa keskiajalta 1900-luvulle. Antti Matikainen on artikkelissaan ottanut käsittelyyn Ylä-Savon keskiaikaiset rajat ja niistä tehdyt tulkinnat. 1800-luvun suomalaisesta yhteiskunnasta ja kulttuurista kertovat Laura-Elina Ahon artikkeli nuoresta Ida Aalbergista suomalaisuuden ilmentymänä ja Marianne Vasara-Aaltosen artikkeli asianajotoiminnan professionalisoitumisesta 1800-luvulla.

Topi Houni tuo artikkelissaan esiin, millaisissa yhteyksissä eri aikoina on puhuttu kansakunnan eheyttämisestä; ilmaisun käyttöhistoria osoittautuu ajateltua pidemmäksi. Jouni Ahmajärven analyysissä keskiöön nousee sosiologi Gunnar Landtman, kuolemanrangaistuksen vastustaja sotienväliseltä ajalta. Aaro Saharin artikkelissa puolestaan ollaan sotienjälkeisessä ajassa, jossa paitsi maksettiin sotakorvauksia, myös rakennettiin niistä selviytymistarinaa.

Referee-artikkelien lisäksi numerossa ilmestyy Rose-Marie Peaken ja Saara Hilpisen puheenvuoro sateenkaarisensitiivisen historian puolesta; Eino Murtorinne ja Pekka Visuri avaavat Hitlerin ja Stalinin neuvotteluista säilyneitä dokumentteja ja Jyrki Vesikansa pohtii historiapolitiikkaa. Lisäksi luettavissa on koko joukko uusimpien tutkimusten kirja-arvioita.

Numeron, samoin kuin tulevan kylmän sodan teemanumeron aiheet on valikoitu ja kirjoitettu kauan ennen Venäjän joukkojen hyökkäystä Ukraina. Tätä kirjoitettaessa media, yleinen ja sosiaalinen, on sakeana sodan herättämää keskustelua menneisyydestä – asiantuntijalausuntoja, ylisukupolvaisia muisteluita, kannanottoja,

tulevaisuuden spekulatiota, yleisiä pohdintoja ja henkilökohtaisten kokemusten pohdintaa.

Uusi kaksikymmentäluku on toistaiseksi heittänyt eteemme yhä uusia katastrofeja – ensin pandemian, nyt sodan. Edessä on arvaamattomia aikoja, joiden historiatulkinnat kirkastuvat vasta tuonnempana. *Historiallisen Aikakauskirjan* viime numerossa käsitelty historian poliittinen käyttö on nyt reaaliajassa nähtävillä niin yleisessä keskustelussa kuin propagandassakin. Historiantutkimus ja keskustelu menneisyydestä onkin sodan myötä polttavan ajankohtaista.

Kriisitilanne tekee näkyväksi sen, että käsittelemme menneisyyttä niin asiantuntijoina, kansalaisina kuin yksityishenkilöinäkin. Kansalaisena ja yksityishenkilönä olen viime aikoina palannut lukemaan Yalen yliopiston historian professori Timothy Snyderin teoksen *Tyranniasta: 20 opetusta 1900-luvulta*.¹

Snyder kirjoitti teoksensa Yhdysvaltojen vuoden 2016 presidentinvaalien jälkeen, ennakoiden yhdysvaltalaisen demokratian ongelmia Trumpin kaudella. Hän poimi kirjaan kaksikymmentä yksinkertaista ohjetta, jotka on selitetty varsinkin 1900-luvun Euroopan totalitarismin esimerkeillä. Esimerkit sopivat myös Vanhan Maailman asukkaiden punnittavaksi juuri tässä ja nyt.

Snyder antaa muun muassa seuraavia ohjeita: Älä tottele ennakkoon (opetus 1). Muista ammattietiikka (5). Kohtele kieltämme lempeästi (9). Ota selvää (11). Katso silmiin ja juttele (12). Aja hyviä asioita (15). Säilytä maltti kun tapahtuu mahdottomia (18). Ole mahdollisimman rohkea (20). Ohjeet korostavat pitkäjänteistä valppautta arjen tekemisissä enemmän kuin näyttävää sanakaruutta.

Ohjeiden selityksissä Snyder viittaa Euroopan historian opetuksiin. Ei pidä totella ennakkoon, koska myötäily antaa vallanpitäjille ja tavoittelijoille enemmän toimintatilaa kuin he olivat alun perin toivoneetkaan, rohkaisee totalitarismia, sensuuria ja vainoja.

Silmiin katsominen, yhteyden pitäminen, huolenpito lähimmäisistä jäi mieleen niillä, jotka elivät 1900-luvun hirmuhallitusten alla. Ihmisten kohtelu ihmisinä auttoi selviämään ja luomaan pelastavia verkostoja ja ystävyys-suhteita. On säilytettävä maltti, kun tapahtuu mahdottomia, koska hetken järkytys – onnettomuus, terroriteko tai sen uhka – voi olla kynnsille vallantavoittelijoille väylä alistaa muut.

Snyderin teos ankkuroituu nimenomaan Yhdysvaltojen tiettyyn poliittiseen tilanteeseen. Lyhykäisyydessään ja aikasidonnaisuudessaan se vaatii lukijalta kriittisyyttä. Mutta se antaa paitsi ohjeita, myös esimerkin siitä, miten menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden suhdetta voi pohtia ja käsitellä yleistajuisesti.

Pandemian alkaessa muistuteltiin, että edessä ei ole pikajuoksu vaan pikemminkin kestävyyttä vaativa marathon. Samaa pitkäjänteisyyttä vaatii varmasti myös se kriisi, joka parhaillaan kiertyy

auki keskellä Eurooppaa. Snyder kehottaa palamaan kirjojen pariin ja muistuttaa, että kartutettu tieto tukee selviytymistä, avaa uusia näkökulmia ja auttaa ratkaisujen löytämistä.

Monet tärkeät asiat ovat lopulta arjen tekoja. Ammattietiikan muistaminen tarkoittaa historioitsijalle edelleen kriittistä, analyttistä tutkimus- ja opetustyötä. On myös tärkeää, ettei näkökulma kriisiaikoina kapene liikaa. Tietyt sodan ja rauhan aiheet ovat nyt päivänpolttavia, niiden rinnalla tarvitaan pitkäjänteistä tutkimusta monista teemoista.

Toivottavasti tämän vuoden mittaan pääsemme myös kohtaamaan ja juttelemaan niin historian kuin arjen asioista – suunnitellaanhan nyt monenlaista ohjelmaa myös Historian Ystävien Liiton ja Suomen Historiallisen Seuran jäsenille. Monenlainen tiedon saatavuus ja ajatustenvaihto on nyt tärkeää.

Ja kaiken keskellä, kaikesta huolimatta ja juuri siksi, kiitän kaikkia tähänkin numeroon ja sen toimittamiseen osallistuneita ja toivotan kaikille *Historiallisen Aikakauskirjan* lukijoille hyviä lukuhetkiä numeron parissa, samoin kuin voimia kantaa kortensa kekoon paremman yhteisen huomisen hyväksi, arjessa juuri tänään.

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

1. Timothy Snyder, *Tyranniasta. 20 opetusta 1900-luvulta*. Siltala 2017. Alkuteos *On Tyranny. Twenty Lessons from the Twentieth Century*. suom. Matti Kinnunen. Ks. myös Osmo Pekonen, Vastarinnan katekismus. *Kanava* 6/2017, 55–58.

Olli Matikainen

”Meidän lapinmaamme”

Ylä-Savon erämaiden rajakysymys keskiajalla ja 1500-luvulla

”Aivan kun näillä rajoilla ei olisi ollut samaa herraa”, tuskailli Olavinlinnan vouti Gödick Fincke säätyveljelleen Arvid Tawastille tammikuussa 1596. Täyssiinässä oli sovittu rauha Ruotsin ja Venäjän välillä vuonna 1595, mutta rajankäynti oli jumissa Pohjois-Savossa Nilsiään Pisamäen ja Maanselän välisellä osuudella. Ruotsalaiset olivat riitautuneet keskenään, sillä mukavuussyistä Savon ja pohjoisen komission herrat olivat haluttomia jalkautumaan erämaataipaleelle. Fincken viestinviejä Hans von Oldenburg kirjoitti tarponeensa Olavinlinnasta pohjoisen Maanselän yli 30 peninkulman matkan, jolloin loppumatka oli asumaton seutua. Rajankävijöiden kestitsemisen järjestäminen oli ilmeisen mahdotonta. Rajan kävi lopulta Tavinsalmen nimismies Juhana Laurinpoika talonpoikien kanssa, jolloin Venäjän Karjalan puolelta saapui saman tasoinen edustus. Pohjoisimman Savon erämaaraja oli Ruotsia ja Venäjää kaikkein vähiten kiinnostanut osuus. Finckellä oli rajankäyntiin valmistautuessaan käytettävissä latinankielinen kopio ruhtinas Jurin ja kuningas Maunun rauhansopimuksesta vuodelta 1323, jonka hän käänsi talonpojille. Särkilahti, Samusalo, Siitti, Karjalankoski ja niin edelleen olivat rajapaikkoina heille tuntemattomia. Pian rajankäynnin jälkeen syttyi nuijasota. Talonpoikaiska-

pinan aikana Savon Pohjanperän erämaat olivat kapinallisten piilopaikka, jota Fincke ei saanut koskaan täysin hallintaansa.¹

Artikkelissani käsittelem pohjoisimman Savon rajojen muotoutumista keskiajalla ja 1500-luvulla Täyssiinän rauhaan 1595 saakka. Pohjois-Savolla tarkoitan suunnilleen vuonna 1547 perustetun Tavinsalmen erämaapitäjän aluetta. Havainnollisuuden vuoksi käytän myös anakronistista Ylä-Savon käsitettä, sillä liikun artikkelissa nykyisten Keiteleen, Pielaveden, Kiuruveden, Vieremän, Iisalmen, Sonkajärven ja Lapinlahden talousalueella. Pohjois-Savo on ymmärretty periferian periferiana, mutta juuri siksi se on kiinnostava. ”Pikku-Lapin” asutushistoria on saanut paljon huomiota, sillä nykyisin tuntemamme Suomen muotoutumisessa Pohjois-Savon asutuskehityksellä ja rajanmuodostuksella oli merkittävä osansa. Viimeistään Arvo M. Soinisen väitöskirja (1961) siirsi historiantutkimuksen historiaan käsitteet Kustaa Vaasan verotuspolitiikkaa Olavinlinnan vouteina toteuttaneista Klemetti-kirjurista ja Gustav Finckestä Pohjois-Savon ”asuttajina”.²

1800-luvulta lähtien rajoja on tarkasteltu tavallisesti kansallisena ja ulkopoliittisena kysymyksenä. Savolaisen uudisasutuksen on katsottu ”voittaneen” alueita lännelle ja työntäneen rajaa itään vuonna 1323 solmitun Pähkinäsaaren rau-

1. Olli Matikainen, Kohtaamisia itärajalla. Täyssiinän rauhan 1595 jälkeisen rajankäynnin sosiaalipsykologiaa. Teoksessa Ismo Björn et. al. (toim.) *Ruukki, raja ja rahvas. Oikeutta 60-vuotiaalle Kimmo Katjalalle*. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys 2018, 23–24. Tämä artikkeli on syntynyt osana Olvi-säätiön rahoittamaa ja Jyväskylän yliopiston toteuttamaa tutkimushanketta *Ylä-Savon asutus ja elämisen ehdot 1500–1900-luvuilla*.

2. Arvo M. Soininen, *Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa*. SHS 1961; Kauko Pirinen, *Savon historia 2:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*. Kustannuskiila 1982, 13–49.

han jälkeen.³ Uusimmat lisät rajakeskusteluun ovat olleet kansainvälisesti vertailevia ja monitieteisiä, jolloin vanhempaa tutkimusta on arvoiteltu kansallisromantiikasta ja nykyaikaisten rajakäsitysten heijastamisesta menneisyyteen. Jukka Korpela on tarkastellut keskiaikaisia rajoja kolmiulotteisena (valtakuntien rajat, paikallisyhteisöjen rajat, kulttuuriset ja uskonnolliset rajat) kysymyksenä yksitasoisen ”rajakivitutkimuksen” sijaan.⁴ Myös Pähkinäsaaren rauhan rajan kansainväliseen vertailuun asettanut Kimmo Katajala on korostanut rajan käsitteen monimuotoisuutta keskiajalla. Hänen mukaansa tutkijoiden kiistoissa rajojen sijainnista on ollut jopa koomisia piirteitä.⁵ Samu Sarviaho on väitöskirjassaan käsitellyt Pähkinäsaaren rauhan rajaa suomalaisessa historiakulttuurissa. Sarviahon tutkimus osoittaa, kuinka tutkijoiden ennako-oletuksiin kiinnittyneet oppihistorialliset, poliittiset ja psykologiset vaikuttimet ovat vaikuttaneet heidän tapoihinsa tulkita lähteitä.⁶

Tämä artikkeli tarkentaa kuvaa siitä, kuinka pohjoisen Savon erämaat muuttuivat valtiollisesti hallituksi asumistilaksi. Asutun rintamaan ja erämaan välinen maantieteellisesti epämääräinen, mutta periaatteellisesti selvä ero oli rajojen määrittelyn keskeinen kysymys niin yksityisten asukkaiden, väestöryhmien kuin valtakuntien välillä.⁷ Erämaat määrittellään 1500-luvun puolivälin Hämeen erämaaluetteloissa alueiksi, joilla ”ei voi löytää mitään asumistilaa, vaan ainoastaan kalastusta ja lintumetsää”. Väinö Voionmaan mukaan ”lapinmaat olivat yksityisten perheiden metsästyksmaita ja kalavesiä”.⁸ Ylä-Savon paikannimisessä toistuva *Lappi* on historiallisesti moniker-

roksinen, mutta yleisesti sillä on suomen kielessä viitattu syrjäiseen sijaintiin ja vastakkainasetteluun maataviljelevien rintamaiden asukkaiden ja erämaiden pyyntikulttuurissa elävien välillä.⁹

Erämaa ei ollut auto. Jukka Korpelan ja Janne Vilkunan mukaan Sisä-Suomen erämaat olivat keskiajalla asutumpia kuin aiemmin on luultu. Samat tutkijat ovat kyseenalaistaneet perinteisen kuvan erätaloudesta, jonka mukaan syksyisin erämiehet palasivat kaukaisilta eräomistuksiltaan varsinaisille asuinpaikoilleen ”veneet täynnä tavaraa”.¹⁰ Iisalmen reitin ja Kuopion lehtokeskuksen viljelylle suotuisimpien asuinpaikkojen osalta voi perustellusti kysyä, miksi erämiehet olisivat vuosittain palaneet takaisin. On myös kysyttävä, puhutaanko asutuksesta yleensä vai veroa maksavista talonpojista. Suomalainen historiankirjoitus on ollut talonpoikien historiaa, jolloin asutushistorian perusyksikkö on ollut talonpoikainen talo. Pohjois-Savon asutuksen ikä ja alkuperä on historiantutkimuksen menetelmin ratkaisematon kysymys. Arkeologia, paleoekologia ja geneettinen sukututkimus tuovat toivottavasti tulevaisuudessa asiaan lisävalaistusta. Historiantutkimuksen lähteet kertovat lähinnä asutuksen talonpoikaistumisen aikakaudesta.

Voisi ajatella, että Suomen keskiaikaisista rajoista on sanottu kaikki mahdollinen ja mahdollon. Jos Suomen historian kalutuimpien dokumenttien lista laadittaisiin, Hämeen ja Savon välisistä rajoista 1415, 1446 ja 1452 annetut tuomiokirjeet nousisivat korkealle.¹¹ Suomen muinaisten valtarajojen näkijä Jalmari Jaakkola (1926) kirjoitti niiden perusteella yli neljäkymmentä sivua ”hämäläis-karjalaisesta intressirajasta”.

3. Samu Sarviaho, *Ikuinen rauha. Vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauha suomalaisessa historiantutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1800- ja 1900-luvuilla*. Oulun yliopisto 2017, 229–234, 354–359.
4. Jukka Korpela, *Keskiaikainen itäraja läpi itäisen Fennoskandian metsävyöhykkeen – Mikä se on! Historiallinen Aikakauskirja* 104 (2006), 454–469; Jukka Korpela, *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö 2008; Jukka Korpela, *Sisä-Suomen asuttaminen ja väestön kasvu myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa. Historiallinen Aikakauskirja* 110 (2012), 275–291.
5. Kimmo Katajala, *Drawing Borders of Dividing Lands? The Peace Treaty of 1323 between Sweden and Novgorod in a European Context. Scandinavian Journal of History* 37 (2012), 23–48.
6. Sarviaho 2017, 499–514.
7. Korpela 2006, 459, 465.
8. Väinö Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia*. Kansanvalistusseura 1915, 342–343; Väinö Voionmaa, *Hämäläinen eräkausi*. WSOY 1947, 38–43; Soininen 1961, 30–31.
9. Samuli Aikio, Lappi. Teoksessa Sirkka Paikkala et al. (toim.) *Suomalainen paikannimikirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007, 211; Pohjoisen Lapin asutushistoriasta: Matti Enbuske, *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. SKS 2008.
10. Janne Vilkuna, *Kadonneet alkuasukkaat. Hämäläisen eräkauden tutkimusproblematiikkaa Keski-Suomessa*. Teoksessa *Suvaikkaa. Erkki Fredriksonin Juhlakirja*. Eero ja Erkki Fredriksonin säätö 2007, 276–289; Korpela 2012, 286.
11. *Diplomatarium Fennicum* (DF) 1453; DF 2661; DF 2903. <http://df.narc.fi/> (21.1.2022)

Muutamien hieman suppeampien katsausten jälkeen pöly on alkanut laskeutua heimorajan ylle.¹² Näin on vähitellen käynyt myös Jurin ja Maunun vuoden 1323 rajalle ja Ruotsin itärajan kulkua kuvanneille rajaluettelolle.¹³ Artikkelissa analysoin näiden paljon koluttujen lähteiden sisältöä ja paikannimistön todistusta hieman aiemmasta poikkeavalla tavalla keskittymällä kahteen kysymykseen: Ylä-Savon erämaiden itärajan hahmottamiseen sekä Hämeen ja Savon 1400-luvun rajankäynnin ristiriitaisuuksien selittämiseen. Vielä kerran, yleisön pyynnöstä – tai siitä huolimatta!

Missä sijaitsivat Karjalanmaaselkä ja Pahtasuo?

Novgorodin ruhtinas Jurin ja Ruotsin kuningas Maunun vuonna 1323 Pähkinäsaarella tekemän sopimuksen rajaluettelon kopioissa mainitaan nykytutkimuksen uskottavimpien näkemysten mukaan Ylä-Savoa sivuavana rajakohteena Nilsiä Karjalankoski (Carelakoski). Seuraava kohde oli nykyiselle Viitasaarelle Koliman ja Keiteleen väliin todennäköisimmin paikannettu Kolimankoski. Rajakohteiden väliin voi halutessaan kuvitella rajan, vaikka paikallisessa todellisuudessa sitä ei ollut olemassa. Rajakohteiksi oli erämaassa määritelty vesistöreittien solmukohtia, sillä kauppiaiden vapaan kulun takaaminen oli rauhansopimuksen keskeinen sisältö. Rajakohteiden välinen kuvitteellinen raja ei tarkoittanut alueiden jakamista tai noudattanut välttämättä paikallisten asukkaiden nautintarajoja tai vesistöreittejä, sillä käytännössä pohjoinen sisämaa oli väestöryh-

mien vapaasti kulkemaa yhteisnautinta-aluetta.¹⁴ Seuraavan kerran Pohjois-Savon erämaiden asemaa sivuttiin Turun maa- ja metsätalouden vuonna 1415 antamassa tuomiossa Hämeen ja Savon välisestä rajasta, joka kuvasi rajaa Suomenjoelta pohjoiseen:

[...] mit j Sonnejoki twert offuer, ther næst Lastakoski eller Karialamasælki. Huilka aff thes som twem raam rydzækarla och Norrebotn tilstaa thær theris raar møte, the skal offuersta howudhraa bliffua, swa ath millan huaria tesso forn:da ra skal raa ræth bliffwa.¹⁵

Hämeen linnaläänin intressipiiriä määritelty maa- ja metsätalouden veti Suomenjoelta Lastukoskelle tai vaihtoehtoisesti ”Karjalanmaaselälle” ulottuneen kuvitteellisen rajan, Jurin ja Maunun sopimuksen tyyliin, kahden liikenteellisen solmukohtien väliin. ”Ylimmän päärajan” sopiminen erämaassa jätettiin paikallisten asukkaiden (*rydzækarla och Norrebotn*) keskinäisen sopimuksen varaan. ”Karjalanmaaselän” sijainnista on kirjallisuudessa esitetty ristiriitaisia tulkintoja. Pähkinäsaaren rauhan Pohjanlahden rajaan uskovat tutkijat ovat katsoneet Karjalanmaaselän tarkoittavan läntistä, Pyhäjärven ja Koivujärven välistä Maanselkää. Karialamasælki on yhdistetty myöhemmään Hämeen, Savon ja Pohjanmaan maakuntien rajojen leikkauskohtaan, Rillankiveen. Kansanperinteen mukaan kivellä pidettiin rajakokouksia ja kivi olisi saanut nimensä vuoden 1415 maa- ja metsätalouden jäsenestä rälssimies Håkan Frillestä.¹⁶ Kyösti Julkun mukaan tämä on niin todistettua totta, että

12. Jalmari Jaakkola, *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323*. SHS 1926, 47 – 93; Jarl Gallén, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns*. SLS 1968, 180 – 185; Tauno Räisänen, Pielaveläisen yhteisön rakentuminen isoonvihaan mennessä. Teoksessa *Pielaveden ja Keiteleen historia* 1. Pielaveden kunta 1981, 47–62; Kyösti Julku, *Suomen itärajan synty*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 1987, 195–205; Pirinen 1982, 14–19; Kauko Pirinen, Savon keskiaika. Teoksessa: *Savon historia* 1. Kustannuskiila 1988, 310–322.
13. Nämä lähteet on julkaistu teoksen Jarl Gallén & John Lind, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Andra delen*. SLS 1991, liitteinä.
14. Nilsiä Karjalankosken ovat Jurin ja Maunun rajaksi hyväksyneet Gallén 1968, 93–100; Pirinen 1982, 27–28; Seppo Suvanto, Keskiaika. Teoksessa *Suomen historia* 2. Weilin & Göös 1987, 69–71; Jouko Vahtola, *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri suomalainen kirjakerho 2003, 46. Ensimmäisiä erämaan rajakohteet vesistöreittien solmukohtiin liittäneitä oli Ragnar Rosén, Varhaiskeskiaika. Teoksessa: Arvi Korhonen (toim.) *Suomen historian käsikirja. Edellinen osa*. WSOY 1949, 167–170. Rajan luonteesta: Kauko Pirinen, Suomen ja Venäjän rajakysymys ennen Täyssinän rauhaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 64 (1966), 3–23; Korpela 2006, 455–457, 466; Korpela 2008, 102–108. Kolimankosken paikantamisesta, ks. Julku 1987, 136–146. Konfliktista rajoilla: Jukka Kokkonen, *Rajan rauha. Itäraja ja suojautumisen keinot 1490–1809*. SKS 2020, 37–39. Vrt. myös Juhola, Sulevi, Pähkinäsaaren rauhan raja arkeologian ja raja-alueelle jääneen paikannimistön valossa. *Ennen ja Nyt* 1 (2011), <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108463/63471>
15. DF 1453. <http://df.narc.fi/> (21.1.2022)
16. Kustaa Vilkuna, Pähkinäsaaren rauhan raja kansatieteellisessä katsannossa. *Historiallinen Aikakauskirja* 58 (1960), 420–422. Rillankivestä ”turistikohteena”, ks. Sarviaho 2017, 491–493.

asiasta on turha enää keskustella.¹⁷ Selvitettynä asian on esittänyt myös Heikki Kirkinen. Hänen tulkintansa vuoden 1415 rajasta yllättää, sillä Kirkinen vetää rajan Nilsin Lastukoskelta takaisin länteen päästäkseen Rillankivelle.¹⁸ Sen sijaan John Lind ja Jukka Korpela ovat pitäneet Rillankiven yhteyttä vuoden 1415 tuomioon – saati Jurin ja Maunun rajaan – historiallisesti kestävämmänä myyttinä. Gallénin ja Lindin mukaan paikannimen uskottavampi juuri on Tre Länssten – kolmen maakunnan kivi.¹⁹ Myös Kauko Pirisen mukaan väitteet Rillankiven kokouksesta perustuvat hatarille oletuksille. Hänen mukaansa Kari Alamasælki ei viitannut tarkasti määrättyyn paikkaan ja käsitteen sisältö on voinut ajan kuluessa muuttua.²⁰

Karjalanmaaselän itäisyys ja vaihtoehdoisen ”ylimmän päärajan” sijaitseminen jossain Lastukosken pohjoispuolella on johdonmukaisin tulkinta todistuskirjeen sanamuodoista. Vesistöjä jakavaa harjannetta kuvaava ”Maanselkä” tai ”Maaselkä” on käsitteenä yleisluontoinen. Tavinsalmen vuoden 1564 käräjillä käsiteltiin Maaselänmäen ja Maaselän pohjoispään (*Maselen meki ja Maselke podijas pä*) hallintaa.²¹ Näissä tapauksissa Maaselällä ei viitattu läntiseen ja pohjoiseen Maanselkään tai Pielisen vastaiseen Karjalanselkään, vaan Onkiveden ja Syvärin vesistöjen väliseen Maaselkään. Tähän rajakeskustelussa unohdettuun Maanselkään on viitannut yllättäen Jalmari Jaakkola kirjansa viimeisissä lauseissa:

Miten vastakkaisia 1300- ja 1400-luvun intressit olivat sovitun nautintorajan Torsajärvi – Kello Taipale pohjoispuolella, on mahdotonta päätää. Ainoa lähde, joka tästä antaa viitteen, on rajaluettelo A. Mutta sen rajalinja [...] on selvä vain alkutaipaleella Syvärijärvi – Jonsan- I. Somsansuu. Tämä alkusuunta viittaa kuitenkin

epäilyttävästi samalle taholle kuin oikea Pähkinäsaaren rauhan raja. Ja kun myöskin läheltä Jomsan I. Somsansuusta jatkui toisaalta Savosta Pohjanmaalle menevä pitkä harjanne ja toisaalta pitkä vesitie Iisalmeen – Kiuruvedelle, niin saattaa rajan suuntaa luoteeseen tai länteen pitää mahdollisena. Merkillistä ja 1400-luvun rajakäsityksiin soveltuvaa lisäksi on, että rajaluettelo A ei enää anna rajan tulla merelle, vaan ainoastaan Pohjanmaalle. Ainaakaan rajalinjasta Jäämerelle ei näin ollen ole kysymys.²²

Jaakkolan mainitsema rajaluettelo A on paljon tutkittu dokumentti. ”Venäjän ja Karjalan” vastaisesta rajasta kertova luettelo on kirjattu vuodelle 1383 päivätyn kuitin taustapuolelle. Käsi-alan perusteella se on ajoitettu 1300–1400-luvun vaihteeseen. Kuitti on vanhin tunnettu yksityiskohteisesti Ruotsin ja Novgorodin välisestä rajasta kertova lähde, sillä kaikki Pähkinäsaaren rauhansopimuksen rajaluetteloiden tunnetut kopiot ovat sitä nuorempia. Kirkinen on pitänyt A-luetteloa suorastaan maa- ja oikeuden vuoden 1415 tuomion ”taustamateriaalina”.²³

Eteläisessä Savossa rajaluettelo A esittää Jurin ja Maunun rajaluetteloa itäisemmän linjauksen, joka on jo suunnilleen vastaava kuin Täyssinän rauhassa sovittiin Ruotsin ja Venäjän välillä vuonna 1595. Ylä-Savon erämaihin saavuttaessa mainitaan tunnistettavasti Syväri (*Siwereierue*). Kuitti on repeytynyt, joten seuraava rajakohde ”Suu” ([...] *nsansu*) on tulkittu Syvärin pohjoispään Somsansuiksi.²⁴ Kuten Jaakkola huomaa, kyseessä saattoi yhtä hyvin olla länsirannan puoleinen Jonsa. Perusteita puuttuvien kirjainten litteroimisesta Somsansuuta tarkoittavaksi jää kaipaamaan.²⁵ Jonsa saattaa todistaa hämäläisten eränkävynnistä, sillä paikannimen harvat vas-

17. Julku 1987, 202–204.

18. Heikki Kirkinen, *Karjala idän ja lännen välissä 2. Karjala taisteluketäänä*. SHS 1976, 35–36.

19. John Lind, Rillankivi og Oulais-stenene – Nöteborgsfredens grænsesten? Teoksessa: Jarl Gallén & John Lind, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Andra delen*. SLS 1991, 330–365; Korpela 2006, 455.

20. Pirinen 1982, 18–19, 39; Pirinen 1988, 309–310.

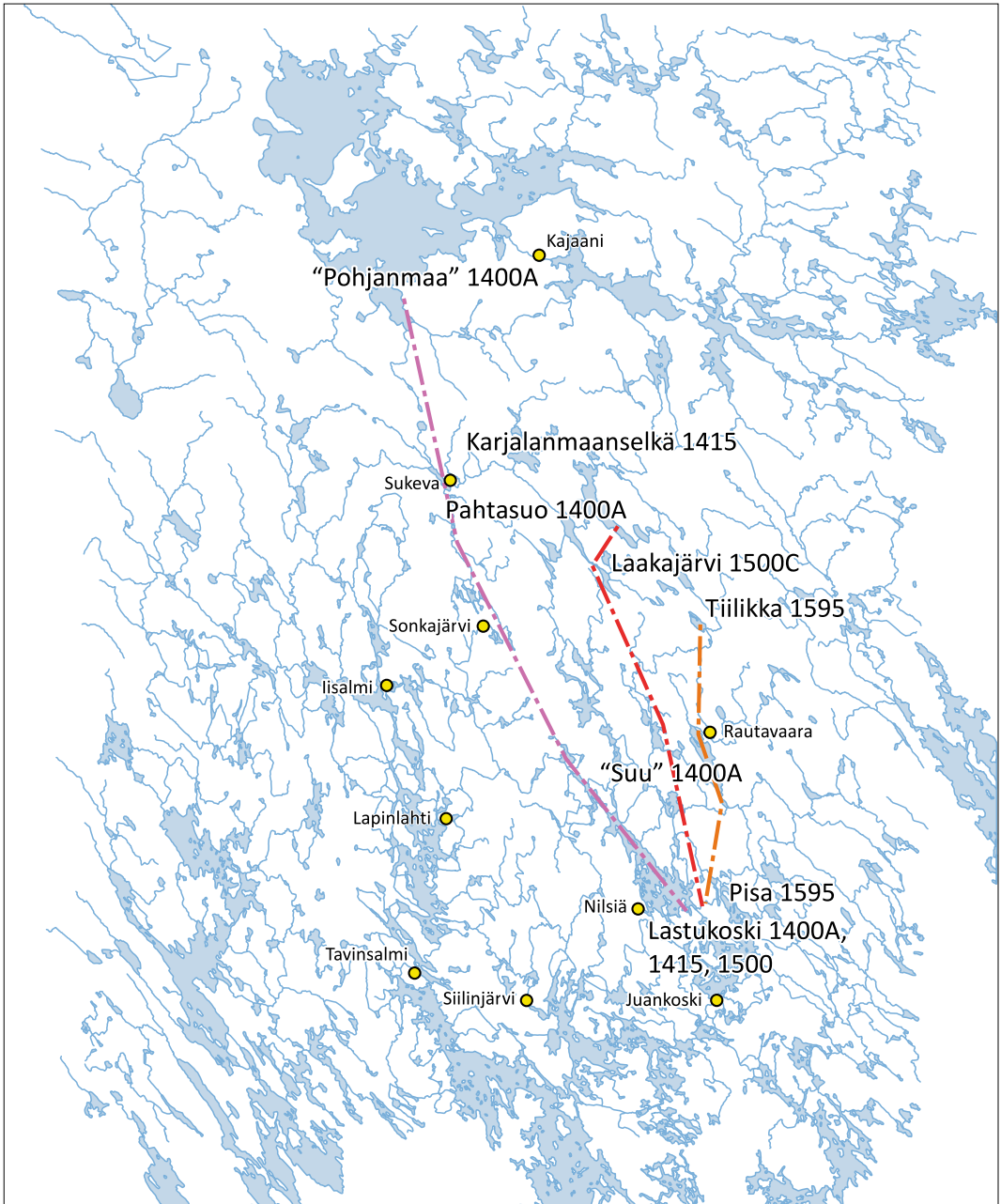
21. Kauko Pirinen (toim.) *Suomen vanhimmat tuomiokirjat. Finlands äldsta domböcker 1. Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561-1565 = Domböcker för Savolax 1559 och 1561-1565*. Valtionarkisto 1954, 141, 178.

22. Jaakkola 1926, 262–263.

23. Gallén 1968, 45–46, 220; Kirkinen 1976, 35–36.

24. Vrt. O.S. Rydberg, *Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar 1. 822–1335*. P.A. Norstedt 1877, 480, 488–489.

25. Jaakkola 1926, 263; vrt. Julku 1987, 216.

tineet muualta Suomesta ovat länsisuomalaisia, kuten Jonsan talo Sastamalassa.²⁶ Yleisesti on hyväksytty käsitys, että "Suun" jälkeen mainittu Lastujoki on sama kuin vuoden 1415 tuomion Lastukoski, jolloin nimet on luetteloon kirjattu väärässä järjestyksessä.²⁷

■ Kartta 1. Ylä-Savon tärkeimmät itäiset rajakohteet keskiajalla ja 1500-luvulla. Kartta: Jari Järvinen.

Vuoden 1415 tuomion ja A-luettelon antama kuva Ylä-Savon erämaiden asemasta on samansuuntainen. A-luettelo ilmoittaa vuoden 1415

26. Eräteistä: Soininen 1961, 39–43; Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusana: Jonsa* <https://nimi-arkisto.fi/> (21.1.2022).

27. Julku 1987, 216; Pirinen 1988, 305.

tuomion ajatuksen mukaisesti mahdollisen Lastukoskea pohjoisemman ”ylärajan” ennen Pohjanmaata, mutta Pahtasuo (*pachta so*) on osoittautunut mahdottomaksi paikantaa. Tavallisimmin on oletettu rajasuon löytyvän itäisen Maanselän alueelta eli myöhempien Savon, Kainuun ja Pohjois-Karjalan maakuntien rajojen leikkauskohdan suunnalta. Näin ovat arvelleet niin useimmat Pähkinäsaaren rauhan Pohjanlahden rajaan kuin Jäämeren kaksoisrajaan uskovat tutkijat, tosin eri lähtökohdista. Kirkisen ja Julkun mukaan savolaiset keskiajan kuluessa ”mursivat” Pähkinäsaaren rauhan rajan, jolloin ruotsalaisten 1500-luvulla Jurin ja Maunun rajaksi ”väärentämä” itäinen linjaus olisi pääpiirteissään ollut paperilla jo 1400-luvun alussa. Myös valtiollisiin rajalinjoihin ja niiden murtumisiin epäillen suhtautunut Gallén ja Pirinen olettavat, että rajaluettelo A:n perusajatus Ylä-Savon erämaa-alueesta oli yksityiskohtia lukuun ottamatta jo samansuuntainen kuin Täyssinän rauhassa vuonna 1595 toteutunut valtakunnallinen raja.²⁸

Nilsin Lastukoskea pohjoisempaa rajaa tarkemmin yksilöivät luettelot ovat A-luetteloa selvästi myöhäisempiä. Toinen 1400-luvun alkuun ajoitettu rajaluettelo (B) jättää rajan Lastukoskesta pohjoiseen määrittelemättä. Gallén ajoittaa käsialan perusteella seuraavaksi vanhimman C-luettelon vielä 1400-luvulle ja Pirinen on todistanut sen ”aitoa” keskiaikaisuutta.²⁹ Savon rajahistoriassa uuteen aikaan siirryttiin vuonna 1475 Olavinlinnan rakentamisen sekä Moskovan ylivallan ja laajojen rajasotien syttymisen myötä. Asutuksen tihentyminen ja Ruotsin hallinnon järjestelyt johtivat Viipurin alaisuudesta itsenäistyneen Savon linnaläänin syntyyn vuonna 1534. Vasta tämä kehitys loi tarpeen vuoteen 1557 saakka ”Pohjanperäksi” (*Norrbotten*) nimitettyyn voutikuntaan kuuluneiden Ylä-Savon erämaiden rajojen yksityiskohtaisemmalle määrittämiselle.³⁰ Pirisen tarkennuksen mukaisesti on luontevinta tulkita C-luettelon kuvaavan ruotsalaisten käsitystä rajatilanteesta 1500-luvun alussa.

Näihin aikoihin oli koettu tuhoisa hävityssota, ulkopoliittinen tilanne oli kärjistynyt ja aluemenetyksiä pelättiin. Venäläiset esittivät vuoden 1526 rajaneuvotteluissa Jurin ja Maunun sopimukseen sekä todennäköisesti karjalaisten vuoden 1500 vaiheilla Savossa tekemiin tutkimuksiin perustuneen käsityksensä, jonka perusteella osuus Lastukoskelta pohjoiseen jäi avoimeksi. Pirinen tulkitsee venäläisten ymmärtäneen Ylä-Savon edelleen yhteisnautinta-alueena.³¹ Näkemys on johdonmukainen vuoden 1415 tuomion valossa, jolloin erämaarajan määrittely oli jätetty paikallisten asukkaiden varaan. Ylä-Savo ei Venäjää suuremmin kiinnostanut, vaikka se provosoitui vielä Klemetti-kirjurin Maaningalle rakennuttamasta Tavinsalmen kartanosta 1540-luvulla. Nautintarauhaa ja alueellista tasapainoa horjuttaneet rakennelmat eivät erämaahan kuuluneet myöskään savolaisten talonpoikien mielestä.³²

Aikaisempien tulkintojen heikkous on oletus, että rajaluettelo A ja sitä myöhemmät, erilaisessa poliittisessa ja asutuksellisessa tilanteessa laaditut luettelot perustuisivat samankaltaiseen näkemykseen. Yllättävintä on Matkusjokea kulkeneen Nilsin-Sonkajärven reitin ja sen rajahistoriaan viittaavan paikannimistön nopea ohittaminen. Kuvatessaan Maanselän ylityspaikkoja matkalla Pohjanlahdelle Kustaa Vilkuna viittasi vain Pyhäjoen ja Pielisjärven-Oulujärven reitteihin mahdollisina ylittää Maanselkä kuivaa maata pitkin.³³ Kyösti Julku käsitteli Ylä-Savosta Oulujärvelle johtaneita reittejä lyhyesti ja tunsii niitä kuvaavan Jaakko Steniuksen vuoden 1760 yksityiskohtaisen vesistökartan.³⁴ Rajaluettelon A:n mukaan Pahtasuon jälkeen saavutaan ”Pohjanmaalle” (*Norrabutnin*). Oulujärven vastainen Maanselkä sopii tähän ilmaisuun paremmin kuin suon sijaitseminen kaukana idässä Novgorodin tai Venäjän suunnassa, kuten aiemmin on esitetty.³⁵

Rajaluettelo A:n Pahtasuon sijainti on ollut hieman samankaltainen ongelma kuin Jurin ja Maunun rajaluetteloiden kopioissa ennen Pohjanlahtea tai ”pohjoista merta” mainitun ”Peta-

28. Gallén 1968, 156–157; Kirkinen 1976, 31–37; Pirinen 1982, 39; Julku 1987, 216–220.

29. Gallén 1968, 212–213; Pirinen 1982, 28–29; Pirinen 1988, 342.

30. Pirinen 1966, 9–11; Pirinen 1988, 336–344; Korpela 2008, 125–127; vrt. Julku 1987, 229–245.

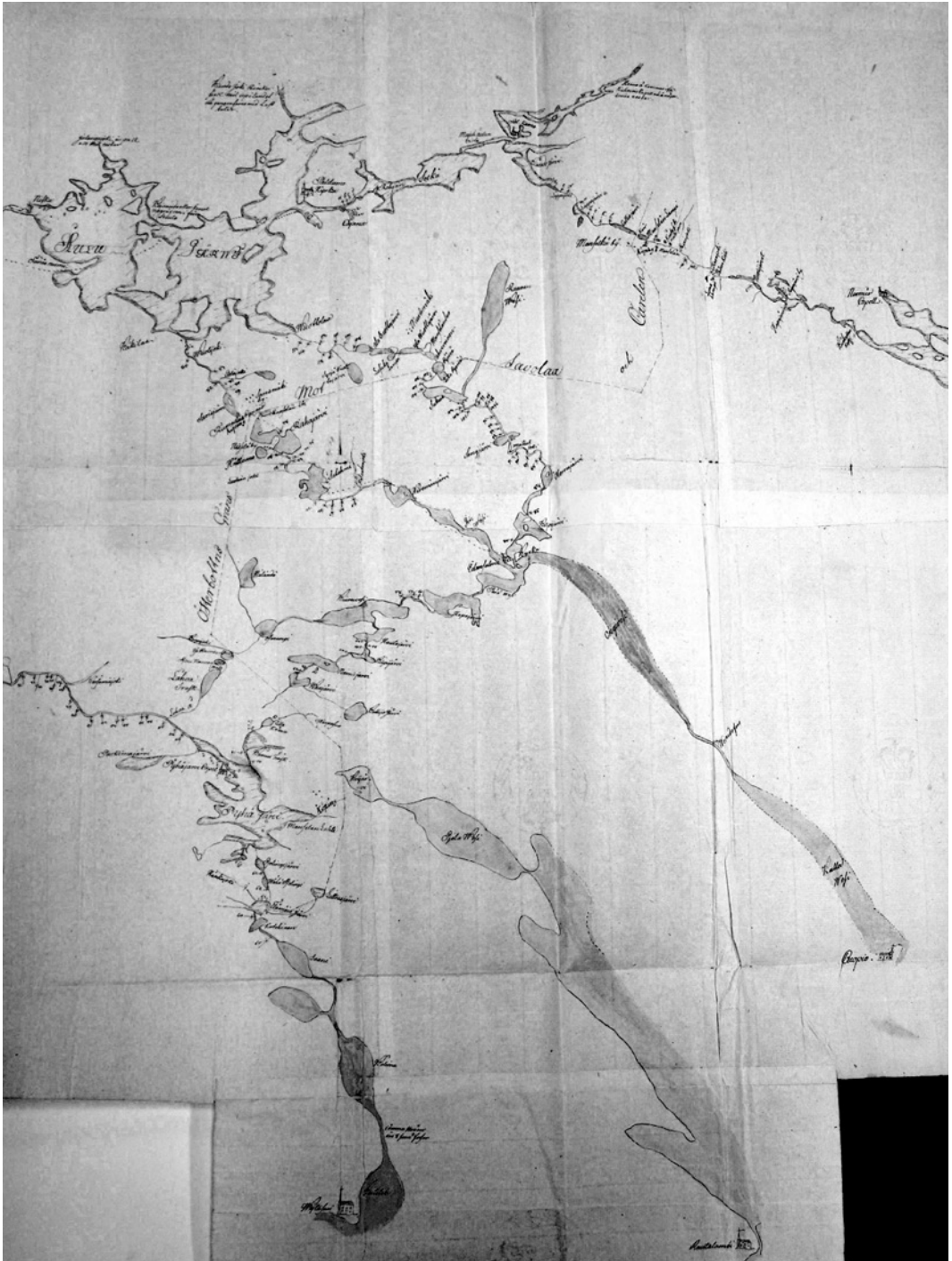
31. Pirinen 1982, 28–29; Pirinen 1988, 339–340.

32. Helge Pohjolan-Pirhonen, *Olavinlinnan historialliset vaiheet*. Pyhän Olavin Kilta 1973, 215; Korpela 2008, 298.

33. Vilkuna 1960, 410.

34. Julku 1987, 122–125.

35. Reiteistä Oulujärvelle, ks. Jorma Keränen. *Kainuun historia* 1. Kainuun maakuntaliitto 1986, 231–234.

joen" (Pathajoki, Patsojeki). Kumpaakaan on mahdotonta yksiselitteisesti paikantaa, joten tutkijat ovat johtaneet tulkintansa joko Pohjanlahden rajaan tai Jäämeren kaksoisrajaan ankuroituneista käsityksistä. Ylä-Savon ja Oulujär-

■ Kuva 1. Maanselän ylityskohdat Jacob Steniuksen vesistökartassa 1760. Lähde: Jyväskylän yliopisto, JYX-julkaisuarkisto.

ven väliset vesireitit on kuitattu sivumaininnalla ilmeisesti siksi, että ne ovat olleet sopimattomia kumpaankin kilpailevista perusnäkemyksistä. Etsiessään Petajokea pohjoisen ja itäisen Maanselän suunnasta, Jarl Gallén huomioi Ylä-Savon vesireitit ja tulkitsi pohjoisen Matkusjoen Venäjänimistön liittyneen ”aikaan, jolloin karjalaisia kutsuttiin venäläisiksi”, mutta hän jätti ajatuksen kehittelyn kesken. Rotimoon laskevan Petäjäjoen tai Erik Flemingin huoveineen 1540-luvulla Jurin ja Maunun rajaksi ”löytämän” Laakajärven Petäjäkosken tapaan Matkusjokea ei voi kuitata maantieteellisesti liian vähäpätöiseksi, joten se ei nähtävästi muuten ollut kiinnostava Gallénin kysymyksenasettelussa. Etsintöjensä jälkeen Gallén päätyi pitämään Pyhäjokea todennäköisimpinä Jurin ja Maunun Petajokena.³⁶

Sonkajärven reitin kulkuväylä Matkusjoki viittaa nimensä puolesta hämäläisten eränkäyntiin, kuten hämäläisen nimistön levinneisyyttä tutkinut Jouko Vahtola on osoittanut.³⁷ Huomio kiinnittyy Matkusjoen pohjoispäähän, jossa on runsaasti rajoihin liitettävää paikannimistöä. Matkusjoen Venäänjärviä on nimetty kartoissa kirjakielisesti Venäjänjärviksi. Nykykartan Venäänmuoto on itämurteinen. 1560-luvun maakirjoissa Matkusjoen Venäjä-nimistö esiintyy muodossa Venähen (*wenähen ierfuen pohias pää; Wenehen Jerfuji*). Muoto ilman j-kirjainta on vanha ja yleinen itämerensuomalaisissa kielissä ja murteissa. Se esiintyy 1460-luvun tuomiokirjoissa Itä-Hämeen paikannimistöissä ja 1500-luvun kirjakielissä.³⁸ Habermanin maantarkastusluettelossa 1620-luvulla nimitään itäsavolaisen Venäläisen (*Wenehlainen*) suvun asuinpaikka nykyisellä Maaningalla Venäjänkyläksi (*Wenähen byij*).³⁹ Toinen Ylä-Savon Venäjä-nimien keskittymä on selvästi idempänä Pielisen Karjalan suunnalla ja liitettävissä Täyssinän rauhan rajaon päättyneeseen 1500-luvun rajakehitykseen.⁴⁰

■ Kartta 2. Matkusjoen pohjoispään nimiryppäs. Kartta: Jari Järvinen

Muualta Suomesta Venähen-muotoista paikannimistöä löytyy kahdelta maantieteellisesti toisistaan kaukana olevalta raja-alueelta: Kiteen ja Uukuniemen väliseltä Laatokan Karjalan vastaiselta raja-alueelta (Pyhäjärvi) ja Kainuusta Suomussalmen seudulta Vienan Karjalan vastaiselta rajaseudulta. Matkusjoen länsipuolinen Venäjänkangas nimettiin myöhemmin Suomenkankaaksi.⁴¹ Matkusjoen nimistöryppäeseen kuuluvat Saavankoski ja Saavanlehto. Karjalaisesta henkilönimestä Saava johdetut sukunimet Saavalainen tai Saavainen ovat tuntemattomia Savon sukunimistöissä. Nimi viittaa Laatokan Karjalaan,

36. Gallén 1968, 153; John Lind, Om Nöteborgsfreden og dens grænser. Teoksessa: Jarl Gallén & John Lind, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Andra delen*. SLS 1991, 322.

37. Jouko Vahtola, *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 1980, 96–100, 168–170.

38. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusanat: Venähen*, Venään*, Venäjän* <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022); Vahtola 1980, 316–321.

39. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Timo Alanen (toim.) Johan Habermanin maantarkastusluettelo Pien-Savosta 1620-luvulta. *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 2* (2007), 13v, 42v, <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022).

40. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusanat: Venäjänmäki, Venäjänniemi, Venäjänlehto, Venäänaho, Venäänkangas, Venäänmäki, Venäänsaari. <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022).

41. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusanat: Venähen*, Venäjänkangas. <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022).

mutta nimenantaja on yhtä hyvin voinut olla savi-lahtelainen. Itäisistä ristimänimistä on johdettu useita länsikarjalais-savolaisia sukunimiä, jotka voivat palautua idän kirkon 1200-luvulla Karjalassa toimittamiin kastamisiin. Varhaiseen eränkävintiin liittyvät myös ne Sonkajärven vanhakantaisen paikannimistön muinaissuomalaiset Ihotu-nimet (Ihotunmaa, Ihotunniemi, Ihotunranta), joiden kantajan itäisyyttä tai läntisyyttä ei voi varmuudella päätellä.⁴²

Valistuneet arvaukset ovat historiantutkimuksessa luvallisia. Tavallisinta litterointia *pachta so* seuraten voi A-luettelon kirjauksesta lukea lappalaisperäisen, kalliota tai jyrkännettä merkitsevän sanan ”pahta”.⁴³ Suoalueita jouduttiin ylittämään kuljettaessa Oulujärvelle pohjoisen Maanselän yli, mutta houkuttelevinta on Pahtasuon sijoittaminen pohjoisen Matkusjoen nimistöryppääseen. Lappalaisnimistö seuraa tärkeimpiä kulkureittejä ja nimistöä on runsaasti Nilsiä–Sonkajärven reitillä. Kuten Kustaa Vilkuna kirjoittaa, ”he (lappalaiset) tunsivat vesitiet, taipaleet ja oikopolut, he osasivat kulkutekniikan”.⁴⁴ Matkusjoella maantieteelliseltä olemukseltaan Pahtasuoksi sopivat Jyrkänsuo ja Jyrkänkосki.

Matkusjoki oli keskiajalla tärkeä kulkureitti Oulujärvelle ja sitä kautta Pohjanlahdelle. Oulujärven Vuottolahdella on Karjalanniemi ja sen pohjukassa Hämeensalmi. On luonnollista, että Syvärin ja pohjoisen Maanselän välillä hämäläisten, savolaisten ja Laatokan karjalaisten raja kytkeytyi 1300–1400-luvulla eränkävijöiden, kaupamiesten ja lappalaisten liikennöimään Matkusjokeen. Pahtasuo oli todennäköisesti vuoden 1415 maa- ja oikeuden tuomion ajatuksen mukainen Karjalanmaaselän ”yläraja”. Matkusjoen pohjoispään nimistökeskittymä on vanhakantainen ja sille on vaikea keksiä muuta selitystä kuin keskiajalle palautuva rajaportti. Matkusjoen Venäjänimistön ja Pahtasuon yhdistäminen vuoden 1415 tuomioon tai neuvotteluihin ”venäjänmiesten” kanssa on arvuuttelua, mutta sellaisenaan johdonmukaisemmin historiallisiin lähteisiin ja pai-

kannimistöön soveltuva kuin väitteet kokouksesta Rillankivellä.

Matkusjoen länsipuolella sijaitsee Kainuunmäki. Kielitieteilijä Jorma Koivulehdon mukaan Kainuu palautuu kantaskandinaaviseen aukkoa tai kitaa merkitsevään sanaan. Venäjänjärvet, Kainuunmäki ja Pahtasuo ilmeisesti muodostivat keskiajalla Hämeen, Savon, Pohjanmaan ja Karjalan kulkijoita alueelta toiselle kuljettaneen ”portin”. Pirisen mukaan Nilsiä Karjalankосki oli Jurin ja Maunun Carelakосki ja hämäläisten eränkävijöiden nimeämä rajaportti Laatokan karjalaisten suuntaan.⁴⁵ Oli luonnollista, että paikalliset asukkaat olivat määritelleet rajaportit myös pohjoiseen johtavilla vesireiteillä. Pirinen tulkitsee 1500-luvun ruotsalaisten rajaluetteloiden (E, F) mainitseman Haapajärven sijaitsevan ”liian lännessä” ja epäilee kirjausvirhettä. Matkusjoelta parikymmentä kilometriä itään Haapajärven ja Kiltuanjärven välissä sijaitseva Jyrkkäkосki lähi-soineen on puolestaan saattanut olla rajaportti Vienan Karjalan suuntaan.⁴⁶

Hämeen ja Savon raja 1400-luvulla

Ylä-Savon erämaiden itäinen raja määriteltiin virallisesti vasta Täyssinän rauhassa vuonna 1595, vaikka alueella oli keskiajalla vesistöreitien rajaportteja ja vakiintuneita nautintarajoja. Väestöryhmien asutukselliset intressit olivat kaukana tosistaan, jolloin Ylä-Savon itäisimmät ja pohjoisimmat alueet jäivät pitkään yhteisnautinnan vyöhykkeeksi. Näillä alueilla oli edelleen tilaa pyyntikulttuuria harjoittaneille lappalaisille. Lännessä erämaiden asema muuttui 1400-luvulla nopeammin. Turun maa- ja oikeuden rajatuomio osoitti Ylä-Savon erämaat Hämeen linnaläänin valtapiiriin vuonna 1415, mutta hallinnollinen päätös ei kuvannut todellisia nautintasuhteita. Tuomio lavensi kuvitteellisesti hämäläisten pohjanperää itään ja oli mahdollisesti yhteydessä kuningas Eerik Pommerilaisen vuonna 1411 antamaan vahvistukseen edistää Hämeen asutusta jakamalla metsiä ja erämaita.⁴⁷ Vuonna 1445 käs-

42. Timo Alanen (toim.) *Savon maantarkastusluettelo vuosilta 1561–1564*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2010, 263. <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2021); Pirinen 1988, 398–399; Pirjo Mikkonen & Sirkka Paikkala, *Suomalaiset sukunimet*. Weilin + Göös 1992, 127–128, 530; Vahtola 1980, 366–367.

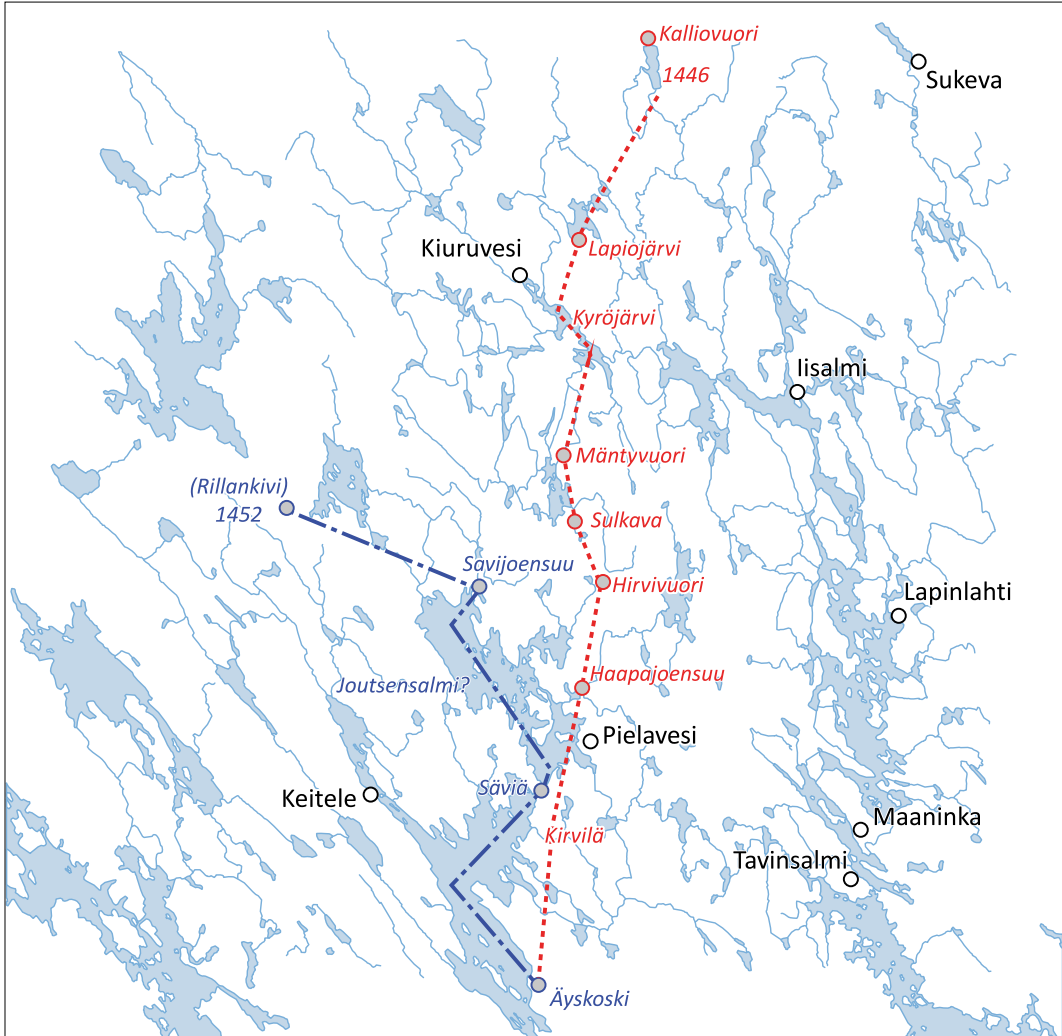
43. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusana: Pahta* <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022).

44. Vilkuna 1960, 430; Kulkureittien merkityksestä: Korpela 2006, 459–461.

45. Pirinen 1988, 299–302; Alueiden erottamisesta: Korpela 2006, 460–461.

46. Pirinen 1982, 36. Talonpoikien keskinäisistä neuvotteluista: Pirinen 1966, 21–22.

47. Jaakkola 1926, 52–53; Pirinen 1988, 308–309.

■ Kartta 3. Pohjalaisten rajankatselmuksen 1445 kiinnekohdat ja Kaarle Knuutinpojan rajatuomio 1452. Kartta: Jari Järvinen

kynhaltija Karl Knutsson alkoi puolestaan selvittää hämäläisten eränkävijöiden ja savolaisten eräviljelijöiden yhteenottoa. Hänen kuvauksensa on kirjallisuudessa usein toistettu. Osapuolet syytivät toisiaan väkivaltaisuuksista, savolaiset peräti heidän ”ystäviensä pilkkomisesta ja syöttämisestä koirille”. Koko tarina oli käskynhaltijasta ”liian pitkä kirjoitettavaksi”⁴⁸

Karl Knutsson määräsi vuonna 1445 katselmuksen puolueettomiksi suorittajiksi neljä pohjalaista, joista kiistan kumpikin osapuoli sai valita kaksi. Hän luopui ajatuksesta maanlain määräysten mukaisesta rajakatselmuksesta, sillä erämaiden korkeita mäkiä, soita ja vesistöjä kolutessa suurten seurueiden ja arvohenkilöiden vaatima,

vettä väkevämpi kestitys oli köyhyyttään valittain tarkastuksen tilaajien mukaan mahdollista. Poikkeuksellista rajankäynnissä oli yritys määrittellä maastossa erämaarajoja. Kuninkaaksi vuonna 1448 kruunatun Kaarle Knuutinpojan harmiksi kiistan osapuolet jatkoivat napinaansa rajankäynnin jälkeen. Arvostelusta päätellen rajankävijät Anders Syo, Clemeth Clemetsson, Hans Poualsson ja Bengt Jonsson liikkuiivat tarkastuksellaan kesällä tai syksyllä 1445 pääasiassa vesitse. Kiistan osapuolten mukaan rajojen mää-

48. DF 2661. <http://df.narc.fi/document/2661> (21.1.2022).

rittäminen olisi vaatinut jalkautumista maastoon tai talviolosuhteissa suksille. Kaarle Knuutinpoika asetti uuden tutkintalautakunnan ja antoi vuonna 1452 tuomion, jonka rajalinjaus poikkesi pohjalaisten tutkinnasta vain pohjoisimmalta osaltaan.⁴⁹ Tästä on pääteltävissä, että vaikeimmin soviteltavissa ollut yhteenotto oli syntynyt kamppailussa kalavesistä ja oravimetsistä nykyisten Pielaveden ja Kiuruveden alueilla.

Useat tutkijat ovat rekonstruoineet vuoden 1445 rajankäynnin ja päätyneet pohjoisimmalla osuudella hämmentävän eriiviin tulkintoihin. Rajaa on vaikea todentaa, sillä nykyaikaisen rajalinjan sijaan rajankävijät olivat selvittämässä kiistanalaisten nautintojen omistusta. Kartta 3 esittää pohjalaisten rajankävijöiden nykyiseltä Tervon Äyskoskelta pohjoiseen todennäköisimmin kulkevan reitin ja Kaarle Knuutinpojan vuoden 1452 uuden tuomion rajalinjan.

Kuvauksen tarkkuus osoittaa, että nautintarajaa tutkittiin paikan päällä. Matka-arviot voivat ymmärrettävästi olla summittaisia: esimerkiksi matkan Kirvilästä Haapajoensuuhun täytyy olla lähempänä kolmea kuin kahta peninkulmaa. Osa paikannimistä on tuntemattomia myöhemmissä kartoissa. Lähteen kuvausta ja paikannimistöä yhdistelemällä saatava linja seuraa pääpiirteissään Jarl Gallénin ja Kauko Pirisen tulkintaa, jonka mukaan katselmus päättyi pohjoisen Maanselän eteläpuolelle. Yksityiskohtiin voidaan esittää tarkennuksia. Kirvilä lienee eräomistusten myötä unohtunut hämäläinen paikanimi. Lähellä Haapajoensuuta on Sammalisenniemi, jonka nimeen saattaa sisältyä rajapyykkiä merkitsevä ”sammus”.⁵⁰ ”Kolme toisiinsa virtaavaa järveä” voisivat olla Haapajärvi, Pieni Kiukoinen ja Iso-Kiukoinen: samalla seudulla on myös Päijänne-nimistöä.⁵¹ Puolentoista peninkulman matkalla Hirvivuorelle oli hämäläisten ”pientä niemeä” lukuun ottamatta savolaisten ”hyvää oravametsää”. Kartalta löytyvät nykyisin Oravimäki ja Oravilampi. Sulkavajärvelle saapumisen jälkeen ilmoitetaan kuljetuksi puolitoista peninkulmaa puoliksi tuomittua vesistöä eli ”joen yhdistämät

kaksi järveä”, joilla tarkoitettiin todennäköisesti Sulkavajärveä ja Kojjärveä. Körtinvuori on välimatkoihin parhaiten käyvä, maisemasta erottuva mäkimuodostelma ”Mäntyvuoreksi”. Siitä voidaan mitata Kiuruveden Savonlahteen peninkulman metsäosuus ja edelleen peninkulman vesistöosuus savolaisille tuomittua vesistöä myöten sen länsilaidalle. Savonlahden ja aiemmin Hämeen-saareksi nimetyn Syvänsaaren sijainti Kiuruvedessä vastaavat lähteen kuvausta. Kyröjärvi lienee ollut Kiuruveden hämäläinen nimitys.⁵²

Kyröjärvellä tutkijoiden tiet erosivat. Jalmari Jaakkolan matkavene kääntyi Kiuruvedeltä lounaaseen Kalliojärvelle ja hänen vanavedessään Kustaa Vilkuna, Heikki Kirkinen ja Kyösti Julku jatkoivat Koivujärvelle, sillä venekunta uskoi lähteen tarkoittaman Maanselän sijaitsevan Rillankiven suunnassa.⁵³ Gallénin ja Pirisen valitsemaa suuntaa koilliseen kohti pohjoista Maanselkää tukee paikannimistö. Hämeen- ja Savonniemen perusteella on luontevaa tulkita Lapiojärvi nykyiseksi Luupuvedeksi. Iisalmen pitäjän paikallishistorioitsija Santeri Rissanen suuntasi Pohjois-Hämeen eräomistusten varhaisen tutkijan K. J. Jalkasen jalanjäljissä Lapiojärveltä luoteeseen. He löysivät Kalliovuoren ja Maanselän Näläntöjärven länsipuolelta Lahnavuorelta.⁵⁴ Todennäköisemmin peninkulman mittaiseksi kuvattu, jaettu vesistö oli Salahmi. Katselmus päätettiin mäkimuodostelmaan:

[...] rätt norr till ett bergh, som hether Kallio-wore, hwilcket for:de Kallio-wore ligger hart sunnan vnder een höghan aas, som kallas Mansälke, huilken for:ne aas, som aatskill Rys-selandh och Norrabotn så och Tawastaland, Sawlax och Norrabottn.

”Suoraan Maanselän eteläpuolella” sijainnutta Kalliovuorta on mahdoton paikallistaa, mutta todennäköisesti se oli jokin Salahmin seudun mäkimuodostelmista. Luonnehdinnasta Maanselästä ”Venäjän ja Pohjanmaan sekä Hämeen, Savon ja Pohjanmaan” erottajana on tehty kaksi

49. DF 2903. <http://df.narc.fi/document/2903> (21.1.2022).

50. Sirkka Paikkala, Sammallahdenmäki. Teoksessa: Sirkka Paikkala et al. (toim.) *Suomalainen paikannimikirja*. Kotimaisen kielten tutkimuskeskus 2007, 400.

51. Voitto Valio Viinanen, Päijänne-nimet Muinais-Hämeen erämaiden rajoina. *Historiallinen Aikakauskirja* 110 (2012), 304.

52. Vrt. Jaakkola 1926, 47–93; Gallén 1968, 180–185; Räisänen 1981, 47–62; Pirinen 1982, 14–19; 1988, 310–322; Julku 1987, 195–205.

53. Jaakkola 1926, 72–76; Vilkuna 1960, 419–420; Kirkinen 1976, 36–37; Julku 1987, 202.

54. Rissanen 1927, 61.

yrkästi toisistaan poikkeavaa tulkintaa. John Lindin mukaan ilmaisu todistaa Jäämeren kaksoisrajasta. Sen sijaan Heikki Kirkinen puolusti loppuun asti näkemystään kaikkien mainittujen intresien kohtaamisesta Rillankivellä.⁵⁵ Ylä-Savon erämaiden aseman kannalta on huomionarvoinen yksityiskohta, että rajaa ei määritelty aivan Maanselälle asti. Karl Knutsson ohjeisti pohjalaisia aloittamaan tutkintansa ”heti” Pohjanmaan rajalta. Katselmusmiehet lienevät saapuneet Salahmille Oulujärven ja Vuolijoen kautta. 1600-luvun kartoissa muhkeana vuoristona esitetty Maanselän alue ymmärrettiin nähtävästi vyöhykemäisenä yhteisalueena. Tämä selittää myös edellä käsitellyn Matkusjoen pohjoispään portin sijoittumisen selvästi Maanselän eteläpuolelle.

Kiistan osapuolten ja Jalmari Jaakkolan mukaan pohjalaiset ”epäonnistuivat” tehtävänsään, mutta onnistuminen taisi olla liikaa vaadittu.⁵⁶ Hämmäläisessä eräomistuksessa ”oravimetsä

■ Kuva 2. Maanselkä Nicolas Sansonin kartassa 1666. Lähde: Jyväskylän yliopisto, JYX-julkaisuarkisto.

ja kalavesi” olivat jakamattomia ja savolaiset lienevät ajatelleet samalla tavalla.⁵⁷ Kuninkaana Kaarle Knuutinpoika määräsi levottomuuksien jatkumisen vuoksi uuden rajalautakunnan. Vuoden 1452 tuomio oli pohjoisimmalla osuudella maantieteellisesti yksiselitteinen ja luonteeltaan hallinnollinen ratkaisu, Viipurin ja Hämeen linnaläänien raja. Rajatuomion päätös vedettiin Savijoensuulta kolme peninkulman matkan verran metsien ja soiden läpi läntiselle Maanselälle kohti myöhempää Rillankiveä.

Miksi Kaarle Knuutinpojan vuoden 1452 tuomio rajasta Äyskoskesta pohjoiseen erosi niin perusteellisesti hänen vain hieman aiemmin antamastaan, tarkkaan tutkintaan perustuneesta

55. John Lind, Pähkinäsaaren rauhansopimuksen ruotsinkielinen teksti ja kaksihaarainen raja. *Historiallinen Aikakauskirja* 91 (1993), 156.
 56. Vrt. Jaakkola 1926, 89.
 57. Voionmaa 1947, 379–380.

tuomiosta? On epäuskottavaa, että savolaiset olisivat rasittavilla valituksillaan saaneet kuninkaan muuttamaan rajan heille edullisemmaksi ja savustamaan hämäläiset ulos Nilakan ja Pielaveden itäpuolisilta apajilta. Vuoden 1452 tuomio oli muodollisesti savolaisten voitto. Mutta tarkoittiko se välttömästi muuta, kuin kiistanalaisten alueiden osoittamista Viipurin linnaläänin hallintaan? Kaarle Knuutinpoika kielsi savolaisia jyrkästi levittäytymästä rajan länsipuolelle ja samalla kielsi heitä estämästä hämäläisten liikkumista eränkävijöiden perinteisillä vesireiteillä. Viipurin käskynhaltija oli vastuussa tuomion noudattamisesta.

Vuosien 1446 ja 1452 rajatuomioiden ero voidaan kääntää arkikielelle: uusi tutkintalautakunta ja kuningas päättelivät, että ei tästä (erämaiden jakamisesta) mitään tule. He arvioivat kiistanalaisten alueiden muuttuneen tai olevan muuttumassa savolaisten asumistilaksi ja tuomitsivat rajan maantieteellisesti selvimmälle linjalle Nilakkaan ja Pielaveteen. Tuskinpa rälssimiesten lautakunta suksille maastoon jalkautui, kun ei heitä sinne aiemminkaan huolittu. Tutkinta oli ollut kuninkaan mukaan ennenkuulumattoman perusteellinen: ”mitä katselmusta ja rajankäyntiä ei kukaan ole yhtä täydellisesti tehnyt ennen kuin nyt”. Tämä oli nyt tässä. Uusi tuomio ei estänyt osapuolia pääsemästä keskenään sopuun pohjoisimmista nautintarajoistaan vuoden 1445 tutkinnon pohjalta, sillä suurella vaivalla järjestetyn katselmuksen arvostelusta loukkaantunut kuningas ei halunnut kuulla asiasta enää mitään: ”emme enää siedä sellaista epäjumalallista ja turmiollista murhaamista ja vahingontekoa näillä rajoilla”.⁵⁸ Ehkä hallitsijan uhkailut rauhan saamiseksi erämaihin kannustivat sopuun. Vuoden 1445 tutkinnan linjalta löytyvät Häme- ja Savo-paikannimet, kuten Kiuruveden ja Luupuveden välinen Hämeenpuro, Luupuveden Hämeen- ja Savonniemi sekä Salahmin eteläpuolinen Hämeenlampi olisivat tuskin säilyneet, jos vuoden 1445 rajankäynnillä ei olisi ollut

yhteyttä pitkäaikaisempaan paikalliseen todellisuuteen.⁵⁹

Ylä-Savon läntisissä erämaissa alkoi olla tungosta 1400-luvun puolivälissä. Savolaisten väite hämäläisten asettamista rajamerkeistä kolmen peninkulman syvyydelle heidän puolelleen, ”joskus enemmän, joskus vähemmän” viittaa siihen, että savolaiset ymmärsivät nautintarajansa kulkevan läntisellä Maanselällä. Kamppailua käytiin Nilakan ja Pielaveden itärannan oravimetsistä ja kalavesistä, mutta hämäläiset halusivat pitää eräretkeilyyn perustuneen jalansijansa myös pohjoisessa Salahmin reitillä. Luupuvesi ja Salahmi oravimetsineen olivat saavutettavuutensa vuoksi haluttuja eräkohteita. Ne siirtyivät ajan myötä savolaisten haltuun ja lienevät olleet asuttuja jo kauan ennen kuin Paavo Nissinen pantiin verolle Rotimolla vuonna 1546 ja Matti Sormunen Salahmilla vuonna 1555.⁶⁰

Väinö Voionmaan käsityksessä Ylä-Savosta viimeisenä jäänteinä karjalaisten vapaasti hyödyntämästä ”alkuperäisestä heimoalueesta” lienee kansallisromantiikkaa, mutta erämaiden yhteisnautinnan periaate oli tärkeä.⁶¹ Ristiin menevien nautintojen luonnetta erämaissa on ollut vaikea ymmärtää, kun rajoja on tarkasteltu myöhempien kansallisvaltioiden alueellisen suvereniteetin näkökulmasta.⁶² Yhteisnautittavat erämaat olivat kuin jokamiehen oikeus, mutta liian lähelle asumistilaa ei saanut mennä.⁶³ Yhteisnautinta-alueiden historiallisuus tuli esille Täyysinän rauhan Lapin rajaneuvotteluissa vuonna 1596, kun Ruotsi vaati rajaa Jäämerelle ja Venäjä Pohjanlahdelle. Perusteensa optimismiin oli molemmilla, sillä Lappi oli ollut ”kolmen kuninkaan” verottamaa yhteisnautinta-aluetta. Todellisuudessa Pohjanlahden suuntaan retkeilleet karjalaiset olivat menettäneet ajat sitten jalansijansa Pohjanmaalla, ja vastaavasti Kuolan suunnalla liikkuneille pirkkalaisille verottajille oli kerrottu rajat ”iskuina ja lyönneinä”.⁶⁴ Varhaisella keskiajalla Ylä-Savon erämaita hyödynsivät käyttöoikeuden periaatteella niin hämäläiset kuin karjalaiset, joi-

58. DF 2903. <http://df.narc.fi/document/2903> (21.1.2022).

59. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusanat: Hämeenpuro, Hämeenniemi, Savonniemi, Hämeenlampi. <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022).

60. Soininen 1961, 97–103, 251.

61. Voionmaa 1915, 272, 282–285; Voionmaa 1947, 148–149.

62. Korpela 2008, 107–108; Sarviaho 2017, 420–439, 468–472.

63. Voionmaa 1915, 342–343.

64. Julku 1987, 397; Matikainen 2018, 30.

hin savilahtelaiset vielä luettiin. Ylä-Savossa on useita eränkävijöiden ”löytymiä” järviä ja lampia: Löytynjärven voi arvella olleen hämäläisen ja Löytöjärven karjalais-savolaisen. Pielaveden Löytynmäen Oinonen-Eskelisen ja Lipposen arviokunnan vuoden 1561 verollepanomaakirjan mukainen eräpalstojen sijainti Koivujärvellä hämäläisten entisillä eräsijoilla on huomionarvoinen. Nähtävästi hämäläisomistukset olivat jossain vaiheessa siirtyneet kokonaisuudessaan savolaisille, jolloin ”Hämeen huudosta” tuli ”Savon muata”⁶⁵

Savilahtelaiset eräviljelijät oleskelivat Ylä-Savossa jo kauan ennen kuin verottaja sai ”asuttajasuvut” kirjoihinsa. Savo-nimistön levinneisyys viittaa siihen, että savilahtelaiset merkitsivät ensin eräviljelylle suotuisimman Iisalmen reitin ympäristöineen. Matkusjoella Savonvirta sijaitsee Sonkajärven eteläpuolella.⁶⁶ Jukka Korpelan näkemys erämaissa asuneiden kirjautumisesta ”uudisasukkaina” vasta 1500-luvun verotusuu-distuksissa tai vasta pitkän sotakauden ja nuijasodan kriisin jälkeen 1600-luvun alkupuolella on perusteltu. Kiuruveden Kämäränjärvi tunnetaan jo 1560-luvun maantarkastusmaakirjoissa, mutta talonpoika Kämäräinen alkoi maksaa veroa vasta paljon myöhemmin.⁶⁷ Todennäköisesti Kämäränjärvi merkitsi suvon aiemmin valtaamaa eräsijaa. Eräitä paikannimiin sisältyviä henkilönimiä ei tavata vanhimmista maakirjoissa tai myöhemminkään. Ylä-Savon tunnetuimpia asuinpaikkoja on Iisalmen Pörsänmäki, joka lienee saanut nimensä Pörsästä. Sukunimestä on 1540-luvulta maininta Mikkelin seudulta. Tavinsalmen veroluettelot eivät nimeä enää tunne, mutta Pörsänen

viettiin 1500-luvun puolivälissä kirjoihin Hämeen puolella Jämsän erämaissa.⁶⁸ Maakirjojen kaudella tuntemattomia ja mahdollisesti savilahtelaisia olivat myös Haajanen (Haajasenjärvi) ja Kirmanen (Kirmasmäki, Kirmajärvi).⁶⁹ Nykyisen Lapinlahden seudun suotuisimmat asuinpaikat Onkiveden seudulla olivat savilahtelaisten merkitsemiä. Savonjärven maisemia hallitsi 1500-luvun puolivälissä yksi Savon varakkaimmista talonpojista, juvalaiseen sukuun kuulunut Pekka Pöksänen.⁷⁰

Arvo M. Soinisen arvion mukaan savolainen uudisasutus saavutti Leppävirran ja Kuopion tasan 1400-luvun lopulla ja ylettyi Ylä-Savoon hieman ennen maakirjojen aikaa eli 1500-luvun alkuvuosikymmeninä.⁷¹ Todennäköisesti talonpoikainenkin asutus oli vakiintunut näihin aikoihin jo pohjoisemmaksi. Tavinsalmen kuninkaan kartanon rakentamista ja kiristynyttä verotusta vastaan suunnatun savolaisten vuoden 1545 rahvaanvalituksen maininta heidän esi-isiensä asumisesta pohjoisen Savon alueella ”jo Erik Akselinpojan aikana” (1470-luvulla) viittaa asiayhteyden perusteella Maaningan seutuun ja Olavinlinnan rakentamisen aiheuttamaan erämaihin suuntautuneeseen veropakolaisuuteen. Ruotsin kruunun hallinnon rajaseudulla vakiinnuttaneeseen Olavinlinnan rakentajaan vetoamisen arveltiin antavan jo perinnäisiksi muuttuneille savolaisten erämaaoikeuksille legitimitettä Klemetin verollepanoja vastaan.⁷²

Verollepanot ja kasvava apuverojen taakka eivät erämaan kansaa miellyttäneet. ”Piru toimittakoon kuninkaan verot Olavinlinnaa”, kuten Heikki Laurinpoika Lappalainen protestoi Tav-

65. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusanat: Löytyn*, Löytö* <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022); Soininen 1961, 347–348; Vahtola 1980, 123–125; Pirinen 1982, 19; Korpela 2006, 463; Jouko Kokkonen, *Hämmeen huutoo, Savon muata. Jylhän, Säviän ja Taipaleen kylähistoria*. Jylhän, Säviän ja Taipaleen kylähistoriatoimikunta 1997.

66. Kotimaisten kielten keskus. Digitaalinen nimiarkisto. Hakusana: Savon* <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022); vrt. Korpela 2012, 280.

67. Timo Alanen (toim.) *Savon maantarkastusluettelo vuosilta 1561–1564*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2010, 266. <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022); Korpela 2008, 291–293; Korpela 2012, 275–276; vrt. Veijo Saloheimo, *Tulomuutto ja poismuutto Ylä-Savossa sekä sukunimet asutuksen ilmentäjinä*. Teoksessa TOIMITTAJATIEDOT *Ylä-Savon asutuksen itäiset juuret*. Ylä-Savon instituutti 1989, 58.

68. Pirinen 1982, 840.

69. Timo Alanen (toim.) *Savon maantarkastusluettelo vuosilta 1561–1564*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2010, 260, 262; Mikkonen & Paikkala 1992, 68, 201. <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022).

70. Soininen 1961, 95.

71. Arvo M. Soininen, *Ylä-Savon muotoutuminen keskiajalla ja asuttaminen 1500-luvulla*. Teoksessa *Ylä-Savon asutuksen itäiset juuret*. Ylä-Savon instituutti 1989, 41–42.

72. A. I. Arwidsson, *Handlingar till upplysning af Finlands häfder VI*. Norstedt 1853, 310–312; Soininen 1961, 191–195; Pohjolan-Pirhonen 1973, 48.

salmen talvikäräjillä 1557.⁷³ Tavisalmen pitäjän perustaminen vuonna 1547 ja talonpoikien ”asettaminen” erämaahan Klemetti-kirjurin ja Gustav Fincken toimesta merkitsi käytännössä lapinmaan lakkauttamista, mikä kaiheri savolaisia pitkään. Pohjanperän erämaat olivat olleet tärkeä osa koko Savon talousjärjestelmää ja toimineet asutuksellisenä ja sosiaalisena varaventiilinä. Savolaiset vastasivat alikirjuri Henrik Kupiaisen syytteisiin verokierrosta 1580-luvulla:

Ennen kuin erämaa asutettiin talonpojilla, oli heillä siellä metsästystä, kalastusta ja kaskenraivausta. Sama vero, joka heillä aiemmin oli, on heillä edelleen. Ja he, jotka erämaahan asutettiin, pantiin verolle toiseen kertaan.⁷⁴

Kustaa Vaasa halusi erämaat tehokkaasti maa- verolle. 1500-luvun puolivälissä väkivaltaisesti kiistellyillä pohjoisen Keski-Suomen erämaa-alueilla hämäläinen eränautinta sai kuninkaan päätöksellä väistyä savolaisten asuttajien tieltä.⁷⁵ Hämäläisten ja savolaisten 1440-luvun yhteenotossa oli todennäköisesti kysymys samankaltaisesta kahden talousmuodon törmäyksestä jo sata vuotta aiemmin. Syynä konfliktiin ei ollut vuoden 1415 rajatuomion ylimalkaisuus tai muukaan ”rajojen epäselvyys”. Kysymys oli siitä, nähtiinkö kiistanalaiset alueet edelleen käyttöoikeudella hyödynnettävänä lapinmaana, vai ymmärrettiinkö oravimetsät ja kalavedet aiempaa voimaperäisempää kaskiviljelyä harjoittaneiden savolaisten asumistilaan kuuluviksi, ”meidän lapinmaaksemme”, kuten savolaiset sata vuotta myöhemmin saattoivat tosiasiana luonnehtia.⁷⁶ Rajamerkkien asettelu oli hämäläisten yritys pitää eräapajia hallinnassaan. Vaihtoehtoisessa historiassa Ylä-Savosta olisi voinut tulla osa Hämettä vuoden 1415 maa- oikeuden tuomion mukaisesti, mutta hämäläiset eränkävijät eivät olleet asuttajia. Korpuruista huuhtakasken kylväneet savolaiset lunastivat vuoden 1452 tuomion lupauksen.⁷⁷

Ylä-Savossa käsitys rajaseudun uudisraivaajien kansasta on ollut tärkeä osa paikallisidentiteettiä ja kansanperinteenä on kerrottu asutustarinoita, jotka on liitettävissä tunnistettavasti 1500-luvun puolivälin ensimmäisistä säilyneistä maakirjoista nimeltä tunnettuihin asukkaisiin. Tarinat maiden valtaamisesta tai ”kiertämisestä” kuvannevat varsinaista uudisasuttamista paremmin siirtymistä eräviljelystä talonpoikaisuuteen.⁷⁸ Viimeistään Klemetti-kirjurin ja Gustav Fincken savolaisille eräpalstoihinsa 1540-luvulta lähtien myöntämät anekdot eli ”kukkarokirjat” osoittivat erämaiden muuttuneen kruunun otteessa olevaksi asumistilaksi. Tämän joutuivat huomaamaan alueella edelleen eräviljelyä harjoittaneet. Tavinsalmen käräjillä kerrottiin vuonna 1564 Onkiveden seudulla liikkuneista ”kalastajatalonpojista” (*fiiskare bönder*), joiden raivaama kaski tuomittiin Pekka Ollikaiselle. Asuttavan talonpojan oikeudet ajoivat käräjillä eränkävijöiden nautinnan yli. Huomionarvoinen tieto asumistilan ulkopuolisista eränkävijöistä löytyy vielä 25-vuotisen sodan ajoilta 1580-luvulta, jolloin Venäjän karjalaisten kerrotaan surmanneen lappeelais-jääskeläisten kaukokalastajien ryhmän. Mentaliteettihistoria on hieman jo mennyt muodista, mutta Pohjois-Savon asutus perustui hyvin vanhaan eränauttinnan perinteeseen. Ylä-Savon asuttajat Lappveteläinen ja Jääskeläinen olivat erämaahan asettuneita ja talonpoikaistuneita savolaisia, mutta he eivät eksyneet pohjoisen erämaihin satumalta vaan olivat vuosisataisen talousmuodon jatkajia.⁷⁹

Talonpoikien ja eräviljelijöiden ohella Ylä-Savossa liikkui 1500-luvulla ”syryssä asujia” eli lappalaisia. He joko muuttivat talousmuotoaan sulautumalla savolaisväestöön tai väistyivät pohjoiseen. Lappalaisten kohtalo saattoi olla savolaisten kaskiekspansion tiellä aiempaa tylmpi, jos Ylä-Savon kansanperinteen tarinoihin surmaamisista on uskominen.⁸⁰ Yleensä oli kaskiviljely ja kaskiomistus metsästyksen ja metsästys-

73. Voudintilit KA 6255: 33v. <http://digi.narc.fi/digi/> (21.1.2022).

74. Arwidsson 1853, 382.

75. Voionmaa 1947, 149–152; Soininen 1961, 194–203; Pirinen 1982, 68–76.

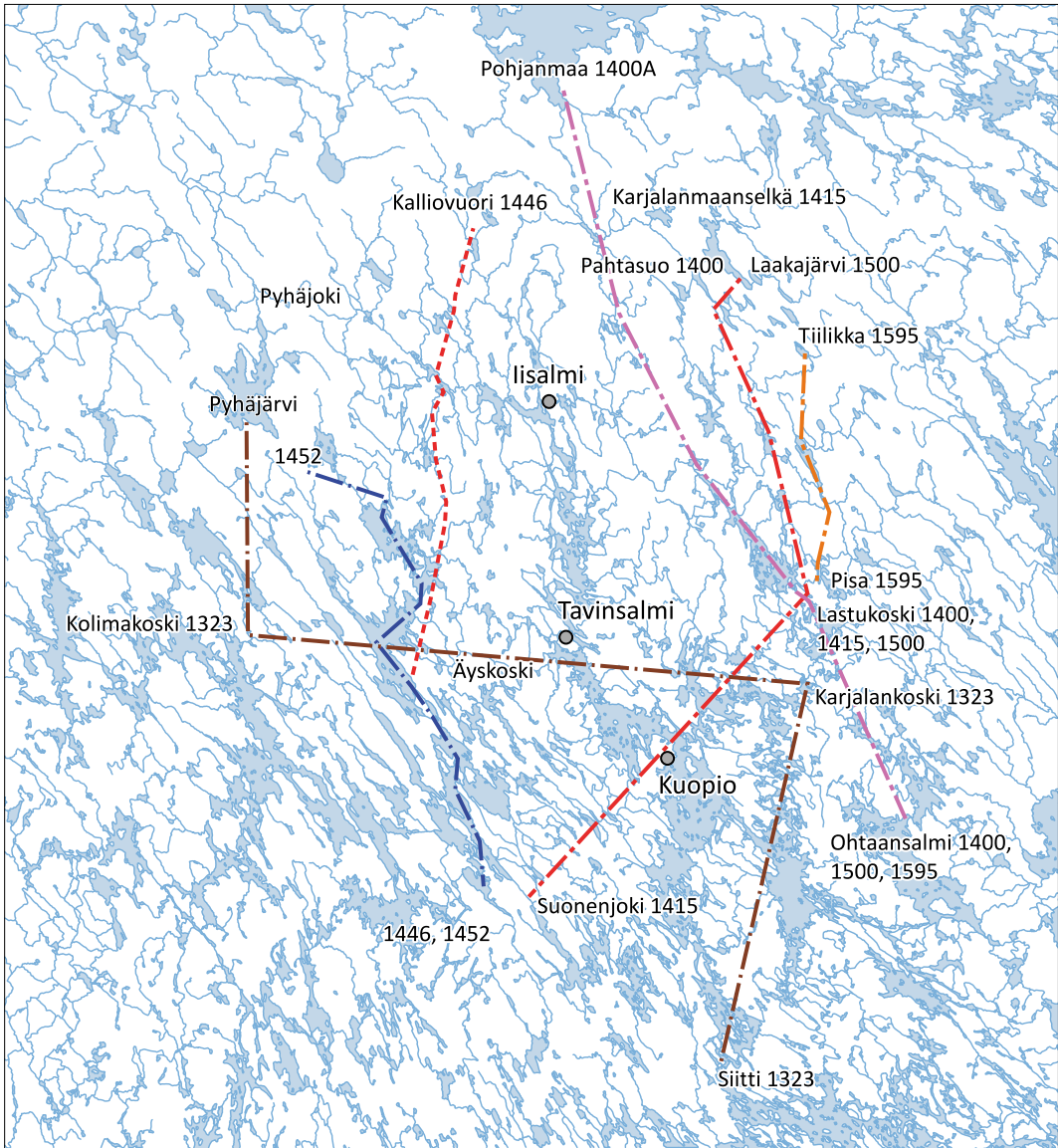
76. Arwidsson 1853, 310–312.

77. Soininen 1989, 43–44; Korpela 2012, 287; vrt. Pirinen 1988, 408–409.

78. Rissanen 1927, 63–71. Rajoista ja paikallisesta identiteetistä Pohjois-Savossa: Sarviaho 2017, 497.

79. Pirinen 1954, 177; Pirinen 1982, 639; Soininen 1961, 29–31; Korpela 2008, 294.

80. Rissanen 1927, 46–47; Vahtola 1980, 62.

maiden omistuksen vihollinen”, kuten Voionmaa kirjoittaa.⁸¹ Tutkijat ovat esittäneet eriäviä näkemyksiä 1500-luvun verotuslähteissä esiintyvien lappalaisten etnisyydestä ”todellisena” saamelaisuutena tai verottajan käyttämänä yleisenä kategoriana pyyntielinkeinoja harjoittaneista. Savon todistusaineisto antaa ymmärtämystä kummallekin näkemykselle. Maanselän eteläpuolisissa erämaissa asuneilla, kalaveroa maksaneilla lap-

■ Kartta 4. Pohjois-Savon rajat keskiajalla ja 1500-luvulla. Kartta: Jari Järvinen

palaisilla oli osalla omintakeisen etnisiä, osalla ruotsalais-savolaisia nimiä. Pensainen tunnetaan 1500-luvulla Ylä-Savossa lappalaisena suku- ja paikannimenä. Kansanperinne kertoo Kiuruveden seudun Lappalainen-suvun saaneen alkunsa

81. Voionmaa 1915, 285.

lappalaisen ja savolaisen liitosta. Ehkä tämänkin tarinan voi geneettinen sukututkimus todentaa.⁸²

Ylä-Savon erämaat heimojen ja tutkijoiden kamppailussa

Varmojen totuuksien esittäminen on usein merkki siitä, että asiassa voi olla jotain epäilyttävää. Keskiajan rajakysymyksissä joudumme tyytymään sen hahmottamiseen, mikä saattoi olla kaukaisen menneisyyden maailmassa mahdollista ja mikä ei. Historiantutkimuksen historia selvittää, miksi ilmeisen mahdolliset tulkinnat voivat elää pitkään ja mahdolliset sivuutetaan. Kartta 4 kokoaa pohjoisen Savon enemmän tai vähemmän todennäköiset rajat keskiajalla ja 1500-luvulla.

Erämaan muuttuminen asumistilaksi viljanviljelyn yleistyessä loi uudenlaisen rajojen määrittämisen tarpeen ja oli tavallinen ristiriitojen syntymisen syy niin yksittäisten asukkaiden, "heimojen" kuin valtakuntien välillä. Vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauhansopimuksen aikoihin lähes koko myöhempi Savon linnalääni poislueutena Savilahden asutuskeskittymä käsitettiin erämaana. Rauhan solmijoille ja verotettavista ihmisryhmistä kiinnostuneille hallitsijoille oli itsestään selvää erottaa asuttu rintamaa ja erämaa toisistaan. Suurempaa merkitystä Jurin ja Maunun erämaarakajalla oli vasta myöhemmin, kun sopimusta alettiin lukea Moskovan Venäjällä kirjaimellisesti. Ylä-Savon ja paikallisten asukkaiden kannalta ruhtinaiden raja jäi merkityksettömäksi, vaikka Nilsiä Karjalankoski rajakohteena viittasi osaltaan myös vähälle huomiolle jääneiden Iisalmen ja Nilsiä-Sonkajärven reittien turvaamiseen kauppiamiehille.

1300–1400-vaihteeseen ajoitettavan rajaluetelo A:n ja Turun maa- ja oikeuden vuoden 1415 tuomion rajat edustavat seuraavaa vaihetta, jolloin tarve Pohjois-Savon erämaiden aseman määrittämiselle oli herännyt ruhtinaanvaltojen voimistuessa ja erämaiden hyödyntämisen tehostuessa. 1400-luvun alun tilanteena oli kahden rajakohteen malli, eli Nilsiä Lastukosken ja Oulujärven vastaisen Maanselän välisen alueen ymmärtäminen erämaana ja vielä ainakin osittain yhteisnau-

tinnassa olevana alueena. Tämä oli myös venäläisten näkemys vielä 1500-luvun alussa. Turun maa- ja oikeuden tuomio Savon ja Hämeen rajasta vuonna 1415 oli hallinnollinen toimenpide, joka "varasi" Ylä-Savon hämäläisten eränkävynnin intressipiiriin. Kuvitteellinen raja Suonenjoelta Lastukoskelle "suoraan yli" määriteltiin samalla tavalla liikenteellisten solmukohtien väliin kuin Jurin ja Maunun sopimuksen erämaarakajat. Matkusjoella Sukevan eteläpuolella sijaitseva todennäköisesti paikallisten asukkaiden määrittelemä Pohjanmaan vastainen rajaportti, joka kirjautui A-luetteloon Pahtasuona.

Vuoden 1445 pohjalaisten rajatutkinta ja käskynhaltija Karl Knutssonin sen perusteella antama tuomio oli poikkeuksellinen tapahtuma, sillä erämaarakajoja yritettiin tarkasti määritellä maastossa. Muistona on paikannimissä säilynyt kuvaus hämäläisten ja savolaisten välisestä rintamalinjasta 1400-luvun puolivälissä. Kalavesien ja oravimetsien yksiselitteinen jakaminen osoitautui vaikeaksi, joten rajankatselmuksen arvostelusta loukkaantunut kuningas Kaarle Knuutinpoika turvautui suoraviivaiseen hallinnolliseen tuomioon ja määräsi Hämeen ja Viipurin linnaläänien välisen rajan valtavesistöön vuonna 1452. Savolaisten "voitto" heijasteli heidän asumistilansa laajentumista Pielaveden–Kiuruveden korkeudelle. Rajanmäärittelyn tarpeen synnytti nähtävästi savolaisen kaskiviljelyn tehostuminen kiristyneen verotuksen paineessa. Hämäläinen erätalous joutui vähitellen väistymään, vaikka paikallinen sopiminen todennäköisesti jatkui. Käsitys Ylä-Savosta liukuvan "lapinrajan" ja pohjoisen Maanselän välisenä, valtiollisen hallinnan ulkopuolisena erämaana kuvastui vielä Täyssinän rauhan jälkeisessä rajankäynnissä, kun raja Nilsiä Pisalta Maanselän yli jäi muita osuuksia vähäisemmälle huomiolle.

FT, dosentti **Olli Matikainen** työskentelee yliopistotutkijana Suomen historian oppiaineessa Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

Sähköposti: olli.p.matikainen@jyu.fi

82. Rissanen 1927, 46; Vahtola 1980, 61–62; Pirinen 1988, 329–330; Enbuske 2008, 67; vrt. Korpela 2008, 228–231; Korpela 2012, 289–290; Timo Alanen (toim.) *Savon maantarkastusluettelo vuosilta 1561–1564*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2010, 263, 269. <https://nimiarkisto.fi/> (21.1.2022).

Laura-Elina Aho

"Ihanteiden ilmiloihtija"

Nuori Ida Aalberg suomalaisuuden personifikaationa

Näyttelijä Ida Aalberg (1857–1915) muistetaan aikakautensa juhlittuna teatteritähtenä ja kansallisen kulttuurin keulakuvana. Aalberg liittyi Suomalaiseen Teatteriin vuonna 1874 ollessaan 17-vuotias. Teatteri oli perustettu kaksi vuotta aikaisemmin Yrjö Koskisen johtamien fennomaanien toimesta, ajamaan yhtenäisen kansallisen kulttuurin asiaa ja luomaan suomen kieleen perustuvaa kansallista identiteettiä.¹ Aalbergin aloittaessa uraansa teatteri oli vailla kotimaista naistähteä, jonka tuolloin uskottiin parhaiten houkuttelevan teatteriin kiinnostuneita katsojia.² Muutaman vuoden kuluessa näyttelijän kyvyt osoittautuivat riittäviksi primadonnan asemaan ja hänestä alettiin puhua kansallisesti arvokkaana suomalaisen näyttämötaiteen ruumiillistumana.³ Aalberg oli Suomen Kansallisteatteriksi vuonna 1902 muuttuneeseen instituutioon monin tavoin sidoksissa elämänsä loppuun asti.

Tässä artikkelissa tarkastelen nuoren Ida Aalbergin muotoutumista suomalaisuuden naishahmoiseksi personifikaatioksi. Lähestyn kysymystä Aalbergin varhaisten roolien ja hänestä näyttämön ulkopuolella muodostetun kuvan valossa.

Tarkastelu kulkee kahdella tasolla: tutkin nuorta Aalbergia suomalaisuusaatteelle merkityksellisten mielikuvien rakentumisen välineenä omana aikanaan, osana 1870- ja 1880-lukujen fennomaanista liikettä, mutta avaan lisäksi Aalberg-kuvan myöhempiä merkityskerroksia, ennen kaikkea keskeisimpien Aalberg-tulkintojen 1900-luvun kuluessa rakentamaa kuvaa. Aalbergin varhaisten roolien ja 1870–1880-lukujen julkisen Aalberg-diskurssin osalta pyrkimykseni on hahmottaa sitä, millaisia työkaluja ne tarjosivat fennomaanisen suomalaisuuskuvaston artikuloimiseen. Myöhempien tulkintakerroksien osalta merkityksellistä on pohtia niiden roolia 1800-luvun lopulla synnytetyn suomalaisuuskuvaston vakiinnuttamisessa ja luonnollistamisessa.

Suomalaisen Teatterin perustajat ja tukijat edustivat pääkaupungin fennomaanisivistyneistöä, joka tavoitteli suomen kieleen sidottua hegemoniaa samaan aikaan lukuisilla yhteiskunnan aloilla. Teatteria johtivat koko 1800-luvun lopun Kaarlo ja Emilie Bergbom, mutta heidän lisäksi teatterin toimintaa ja ohjelmistoa määritteli vahva johtokunta, jonka jäsenistö koostui keskeisistä fennomaanivaikuttajista.⁴ J. V. Snellmanin

1. Esim. Kai Häggman, *Päänäyttämöllä. Suomen Kansallisteatteri 150 vuotta*. Tammi 2022; Ilona Pikkanen, *Theatre Histories and the Construction of National Identity. The Cases of Norway and Finland*. Teoksessa Stefan Berger, Chris Lorenz (toim.) *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Palgrave Macmillan 2010; Mikko-Olavi Seppälä & Katri Tanskanen, *Suomen teatteri ja draama*. Like 2010; Hanna Suutela, *An Instrument for Changing Nationalist Strategies. The Finnish Theatre Company, 1872–1883*. Teoksessa Helka Mäkinen, S. E. Wilmer & W. B. Worthen (toim.) *Theatre, History, and National Identities*. Helsinki University Press 2001. Käytän Suomalaisesta Teatterista myös lyhennettä ST.
2. 1800-luvun länsimainen teatteri rakentui yleisesti naistähtien varaan. Pirkko Koski, *Näyttelijänä Suomessa*. WSOY 2013, 55, 111; Pentti Paavolainen *Arkadian arki. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ II, 1872–1887*. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu 2016, 68–69, 146, 160.
3. Esim. Suutela 2001, 89; Suutela, *Orleansin neitsyt – kansallinen protagonist*. Esitykset Suomalaisessa Teatterissa 1887 ja 1896 sekä Suomen Kansallisteatterissa 1902–1905. Teoksessa Helka Mäkinen (toim.) *Lihasta sanaksi. Tutkimuksia suomalaisesta teatterista*. Yliopistopaino 1997, 176.
4. Perustamiskokouksen 22.5.1872 noin 70 läsnäolijaa muodostivat teatterin kannatusyhdistyksen. Johtokuntaan valittiin Kaarlo Bergbom, Yrjö Koskinen ja B. O. Schauman, varajäseniksi Antti Almberg (Jalava), A. Järnefelt ja Julius Krohn. Eliel Aspelin-Haapkylä, *Suomalaisen teatterin historia I*. SKS 1907. 278–279. Seuraava 1877 valittu johtokunta (J. Forsman, B. F. Godenhjelm, K. F. Wahlström, V. Löfgren/Lounasmaa, A. Almberg/Jalava ja K. Bergbom) pysyi samana 15 vuotta. Suutela 2001, 85–86.

hegeliläiseen ajatteluun nojautuen he hahmotivat taiteet kansallisuuden ideaalien ilmaisijana. Suomenkielisestä teatterista muotoutui fennomaaneille erityisen merkittävä vallan merkki ja sen tuottamat representaatiot saivat keskeisen aseman yhtenäisen suomalaisuuskuvaston tuottamisessa.⁵

Ida Aalbergin aloittaessa uraansa elettiin aikaa, jolloin näyttelijä samastettiin vielä voimakkaasti esittämiinsä hahmoihin. Käsitteet suomalaisuudesta syntyivätkin näytelmien välittämien ideaalien lisäksi niiden merkitysten kautta, joita näyttelijät henkilöinä toivat mukanaan.⁶ Aalbergin kohdalla merkitysten kerrostuminen (ja kerrostaminen) oli erityisen vahvaa. Lähtökohtani näiden merkitysten tarkastelulle on kansallisuuden hahmottuminen sukupuolittuneena rakennelmana. Nationalismin ja sukupuolen tutkimus on viimeisten vuosikymmenien aikana tuonut voimakkaasti esille kansallisten ideaalien ja etenkin länsimaissa 1800-luvun kuluessa rakentuneiden sukupuolikategorioiden väliset monisyiset yhteydet. Erityisesti naiseuden kategorian – käsityksen oikeanlaisesta, ”luonnollisesta” naisuudesta – on nähty muodostuneen ja vakiintuneen tiiviissä yhteydessä kansallisuuskuvastojen kanssa. Naisuus ja naisen seksuaalisuuden tarjoamat mielikuvat ovat toimineet universaaleina ilmaisukeinoina ”puhtauden”

ja ”alkuperäisyyden” kaltaisille kansallisuuden abstraktioille.⁷

Fennomaanin kansallisuusprojekti nojasi eurooppalaisten esikuviansa mukaisesti romantiikan perintöön. Kollektiivisen identiteetin käsitystä haettiin myyttisestä menneisyydestä ja ulkoisten vaikutteiden ulkopuolella säilyneestä kansasta.⁸ Myös ajatusta suomalaisuudesta alettiin konkretisoida sukupuolittuneella mielikuvas-
tolla samaan aikaan ja monella tapaa sidoksissa yhteiskunnallisten sukupuoliroolien vakiinnuttamisen kanssa.⁹ Fennomaani-ideaalit nojasivat pitkään J. V. Snellmanin ajatteluun, jossa naisen rooli oli merkittävä, mutta ennen kaikkea yhteiskunnan pienoismallina toimivan perheen ja rakkauden käsitteisiin sitoutunut. Naisen ydintehtäviksi katsottiin perheen hyvinvoinnin sekä yhteiskunnallisen moraalin ja sivilisaation takaaminen. Seksuaalinen säännöstö oli tässä olennaisessa roolissa, vaikka se ei yhteiskunnallisessa keskustelussa aina tullutkaan eksplisiittisesti esille.¹⁰ 1800-luvun viimeisten vuosikymmenien kuluessa kansallisuuden kuvastoon kehittyi lukuisissa eri muodoissa ilmaisunsa saanut nais-hahmo, ”Suomi-neito”. Hahmossa manifestoitui samaan aikaan fennomaanien idealisoiman talonpoikaisen kulttuurin alkuperäisyys ja puhtaus sekä porvarillistuvan yhteiskunnan omaksuma, henkistä ja fyysistä koskemattomuutta

5. ST:n poliittisista kytköksistä Häggman 2022; Suutela 2001. Fennomaaneista Marja Jalava, *J. V. Snellmann. Mies ja suurmies*. Tammi 2006; Ilkka Liikanen, Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. *Historisk Tidskrift för Finland* 80:3 (1995); Juha Siltala, *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjat 1840–1918*. Otava 1999. ST:n ohjelmiston teemoista Laura-Elina Aho, Neitsythahmoinen kansallisuus. Suomi-neidon representaatio Suomalaisen Teatterin ohjelmistossa 1872–1882. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 5 (2016); Aho, Motherless Girls and the Orphan Myth in the Making of Nation. The Gendered Representation of a Nation in the Repertoire of the Finnish Theatre Company, 1872–76. *Nineteenth Century Theatre and Film* 47:2 (2020).
6. Samastaminen väheni realismin myötä vuosisadan loppua kohden. Hanna Suutela, *Impyet. Näyttelijättäret Suomalaisen Teatterin palveluksessa*. Like 2005, 9.
7. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Preface. Teoksessa Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (toim.) *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg 2000, xv–xviii; Geoff Eley, Culture, Nation and Gender. Teoksessa Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (toim.) Berg 2000, 33; Catherine Nash, Embodied Irishness. Gender, Sexuality and Irish Identities. Teoksessa Brian Graham (toim.) *In Search of Ireland. A Cultural Geography*. Routledge 1997, 110.
8. Esim. Jalava 2006; Risto Alapuro & Henrik Stenius, Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1987; Mia Halonen et al., *Stadin syntinen* s. Art House 2021.
9. Suomalaisuusprojekti liittyi ajallisesti ja sisällöllisesti yhteen länsimaisen sukupuolikeskustelun ja -kategorisoinnin kanssa. Sukupuolijärjestystä tuottavassa keskustelussa keskeistä oli pohdinta naiseuden olemuksesta. Ks. Irma Sulkunen, Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1989, 157; Anna Elomäki, Poliitiikan siveellisyys ja siveellisuuden politiikka suomalaisten naisasianaisten teksteissä. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. SKS 2011, 140; Eira Juntti, ”Kansalliset harjoitukset” ja sukupuolitetut sfäärit 1840- ja 1850-luvuilla sanomalehtikeskustelussa. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. SKS 2011, 60–61.
10. Tuija Pulkkinen, J. V. Snellman poliittisena ajattelijana – siveellisyys. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. SKS 2011, 51– 52.

korostava naisideaali.¹¹ Argumenttini on, että nuoresta Ida Aalbergista rakennettiin näyttämöllä ja sen ulkopuolella suomalaisuuden personifikaatiota, joka sopi oman aikakautensa fennomaanisen liikkeen tarpeisiin. Samanaikaisesti Aalberg hahmottuu historiankirjoituksen kautta osana fennomaanisen suomalaisuuskuvaston ja naishahmoisen kansallisuuspersonifikaation vakiinnuttamista.

Lähestyn kysymystä usean aineistotyyppin kautta. Pohjana ovat Aalbergin vuosina 1874–1880 tekemät roolit, joista nostan esille kuvaavimpia esimerkkejä. Aineistona niiden tarkastelussa olen käyttänyt Teatterimuseon arkistossa säilytettäviä Suomalaisen Teatterin pääkirjoja.¹² Teatterin alkuvuosien ohjelmisto painottui eurooppalaisiin kansan- ja laulunäytelmiin ja kansallinen historiankirjoitus on usein sivuuttanut nämä populaariteolliset paremman puutteessa esitettynä viihteenä.¹³ Myös Aalberg muistetaan 1800-luvun lopun ”suurista”, traagisista rooleistaan ja uran alkuvaiheisiin on viitattu ”pienien tyttöosien” ohimenevänä ajanjaksona.¹⁴ Taiteiden tutkimus on kuitenkin lisääntyvässä määrin ymmärtänyt valtavirtateollisten merkityksen maailmankuvien muodostajana ja myös kansallisuuskuvastolle keskeisten porvarillisten ihanteiden ja sukupuolikuvasuhteiden välittäjänä.¹⁵ Aalbergin varhaiset roolit tarjoavat erityisen hedelmällisen aineiston suomalaisuuden representaation tarkasteluun. Hänet kiinnitettiin fennomaaniteatteriin nuorten, viattomien naishahmojen ingenue-rooleja ajatellen, ja hän teki niitä kymmeniä 1870-luvun loppuun mennessä. Sinä aikana muotoutuivat

myös mielikuvat hänestä suomalaisuuden ilmentäjänä.

Neitoroolit pysyivät Aalbergin repertuaarissa osittain koko hänen uransa ajan, mutta tietynlaisena vedenjakana pidän vuotta 1880, jolloin Suomalaisessa Teatterissa sai ensi-iltansa Henrik Ibsenin *Nukkekotii*. Teoksen ja Aalbergin osin ikonisoidun roolityön merkitys on sekä teatterihistoriallisesti että yhteiskunnallisten sukupuolikuvasuhteiden näkökulmasta suuri. Noran jälkeen Aalberg alkoi tehdä aikakauden näyttämödiivon repertuaariin kuuluvia rooleja jotka määrittivät myöhempää mielikuvaa hänestä taiteilijana. Koska käsittelen Aalbergia tässä ennen kaikkea fennomaanisena ”instrumenttina”, on perusteltua rajata roolien osalta tarkastelu aikaan, jolloin hänellä ei ollut roolivalintoihin juurikaan vaikutusvaltaa. 1880-luvulle tultaessa Aalbergin asema ja valta roolien suhteen alkoi voimakkaasti kasvaa. Teatterin johdon käsissä olleen ”välineellisen” vaiheen voi roolien osalta ajatella tuolloin päättyneen.¹⁶

Aalberg-kuvan aikalaiskerroksia tarkastelen erittelemällä ominaisuuksia, joita Aalbergista nostettiin uran alkuvaiheessa esille ja analysoimalla niiden suhdetta aikakauden suomalaisuuspyrkimyksiin. Aineistokorpuksena toimii 1870–1880-lukujen sanomalehdistössä julkaistut kritiikit ja muu teatteriin liittyvä kirjoittelu, joka on seuloutunut Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen kautta. Tarkastelun kohdistuessa tässä Aalbergin julkiseen kuvaan, jää hänen laaja yksityinen kirjeenvaihtonsa pääosin aineiston ulkopuolelle.¹⁷ Teen poikkeuksen muutamien

11. Aimo Reitala, *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet*. Otava 1983, 11, 158; Johanna Valenius, *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. SKS 2005, 15–16, 107, 207; Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen, Johdanto. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineiton he! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino 2002.

12. Pääkirjat ovat näytelmien käsikirjoituksia, joita teatterilla on usein ollut vain yksi kappale kustakin näytelmästä.

13. Ilona Pikkanen, *Theatrical societies*. Teoksessa Joep Leerssen (toim.) *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam University Press 2018, 889.

14. Aspelin-Haapkylä esittää ST:n historiikissa näkemyksen, ettei Aalberginkaan mielestä rooleista ennen *Kylän heititön* Boriskaa (1877) kannata puhua. Aspelin-Haapkylä 1907, 382; ”Pienen tyttöosat joita hän sai esittääkseen uusissa, oudoissa olosuhteissa, eivät vielä antaneet hänelle suurta mahdollisuutta. Mutta teatterin omassa ilmapiirissä Ida Aalberg sittenkin kypsyi nopeasti: jo kolme vuotta alun jälkeen hänen menestyksensä oli suuri” Arvi Kivimaa, Ida Aalberg. Teoksessa Veikko Kerkkonen (toim.) *Ida Aalberg 100-vuotismuisto*. Karisto 1957, 9. Myös <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3101>.

15. John Lennard & Mary Luckhurst, *The Drama Handbook. A Guide to Reading Plays*. Oxford University Press 2002, 64. ST:n varhaisen ohjelmiston analyysi on osoittanut, että nuorten naishahmojen määrä ja merkitys näytelmien tarinoissa oli huomattava ja naishahmoissa korostuivat piirteet, jotka loivat pohjaa Suomi-neidon kaltaisen representaation muodostumiselle. Aho 2016; Aho 2020.

16. Aalbergin valta rooleihinsa kasvoi merkittäväksi 1880-luvun kuluessa hänen tehdessään ST:iin lähinnä vierailuja, mikä käy ilmi hänen kirjeenvaihdostaan Bergbomin kanssa. Esim. SKS:n arkisto, Kaarlo Bergbomin kirjekokoelma 47.

17. Aalbergin kirjeenvaihto on pääosin Kansalliskirjaston arkiston (tästä eteenpäin KK) ja SKS:n arkiston kokoelmissa.

sellaisten kirjeiden kohdalla, jotka tarjoavat näkökulmia juuri Aalbergin hahmon kautta synnytettyyn suomalaisuusidealiin. Julkisen kirjoittelun ja kirjeenvaihdon osalta tarkasteluvuodet tulevat osittain 1880-luvun puolelle, aikaan, jolloin Aalbergin rooli kansallisen kulttuurin keulahahmona oli jo kehittynyt ja fennomaaniliike pyrki pitämään sen sellaisena.

Aalberg-kuvan myöhempiä kerroksia lähestyn ensisijaisesti Ilmari Räsänen (1925) ja Ritva Heikkilän (1998) kirjoittamien elämäkertojen kautta. Ainoina Aalberg-elämäkertoina niiden merkitys jälkikuvan muodostumiselle on ollut suuri. Teoksissa korostuu Aalbergin kansallinen merkitys, ja etenkin jälkimmäistä värittää ilmestymisajankohtaansa nähden jopa yllättävän idealisoiva sävy niin Aalbergin henkilön kuin suomalaisuusliikkeen tavoitteiden osalta. Räsänen teosta pidän jälkikuvan kannalta kuitenkin erityisen merkityksellisenä. Vuosikymmenien ajan se sai roolin ainoana Aalberg-kuvauksena ja myöhempi teatteri- ja fennomaanin historian tutkimus on nojannut siinä tehtyihin tulkintoihin.¹⁸ Kolmas Aalberg-jälkikuvaa rakentanut julkaisu on vuonna 1957 ilmestynyt *Ida Aalberg 100-vuotismuisto*, joka käsittelee näyttelijää juhla-kirjoille tyypilliseen tapaan melko ihannoivaan sävyyn. On kuitenkin huomattava, että en tutki jälkikuvaa rakentaneiden kirjoittajien aatteellisia sidoksia, vaan sitä millaisia kerroksia heidän tulkintansa tuovat 1800-luvulla muodostuneisiin fennomaani-ideaaleihin ja miten ne osallistuvat kansallisuuden sukupuolittuneen kuvaston rakentumiseen.

Aalbergin henkilöä ei ole tutkittu niin paljon kuin hänen saavuttamaansa asemaan nähden voisi ajatella. Näyttelijällä on toki vahva sija suomalaisen teatterin historian yleisteoksissa ja Aalbergia ovat sivunneet myös useat teatterikentän

toimijat omissa, eri vuosikymmenillä ilmestyneissä muistelmissaan.¹⁹ Omaa lähestymistäni viitoittaa selkeimmin Hanna Suutelan suomalaisuusaatteen, Suomalaisen Teatterin ja sen naisnäyttelijöiden tiivistä suhdetta luotaava tutkimus.²⁰ Suutela on avannut tietä feminiiniseksi määrittyvän suomalaisuuden representaation analyysille, jonka syventämistä pyrin tutkimuksellani jatkamaan.

Aalbergin omasta aatteellisuudesta historiankirjoitus on esittänyt varsin eriäviä tulkintoja.²¹ Tarkasteluni ei kuitenkaan tässä kohdistu Aalbergiin toimijana vaan suomalaisuusaatteen välineenä. Näyttelijän henkilökohtaisen ajattelun ja mahdollisten aatteellisten vaikuttimien tarkastelu rajautuvat näin ollen jatkokutkimuksen tehtäväksi.

Käsittely rakentuu temaattisesti Aalbergin aikalaisdiskurssista ja roolikuvastosta nousevien fennomaanisten *motiivien* hahmottamisesta ja niiden jälkielämän analyysistä, siten että tarkastelen kaikissa alaluvuissa motiivien muodostumista sekä aikalais- että jälkikuvan osalta. Artikkelin jakautuu kansallisuuden naishahmoisen personifikaation, sivistystahtoisen kansan ideaalin ja Aalbergin kansallisen vastuuaseman ilmentymistä käsitteleviin alalukuihin.

Porvariston talonpoikainen Suomi-neito

[N]uori tytön-pää ilmaantui ikkunaan, niin ihana ja niin suloinen. Kultaiset säteet jotka leikkivät hänen hiuksissaan ja hänen kirkkaalla otsallaan, ympäröivät hänen päänsä taivaallisella loisteella, että ensihetkellä luulin näkeväni itse enkelin paratiisista [...]. Mutta pian huomasin, että se olikin vain lapsi, nähdessäni viattomuuden ihanan hymyilyn kultahohteessa leikkivän hänen ruusu huulillaan.

18. Esim. Rafael Koskimies, *Suomen Kansallisteatteri 1902–1917*. Otava 1953; Heikki Ylikangas & Jussi Pajujoja, *Lauri Kivekäs: aikansa ajaton radikaali*. Werner Söderström 1987; Veikko Kerkkonen (toim.) *Ida Aalberg 100-vuotismuisto*. Janakkalaseura 1957.

19. Seppälä & Tanskanen 2010; Koski 2013; Paavolainen 2016. Teatterialan muistelmia esim. Jalmari Finne (1922), Kaarlo Halme (1928), Kirsti Suonio (1940), Mia Backman (1944), Elli Tompuri (1952) ja Eino Kalima (1962).

20. Suutela 1997; Suutela 2005.

21. Aalbergin 40-vuotistaiteilijajuhlan (1914) puheissa näyttelijän kansallismielisyyttä korostettiin voimakkaasti. Ilmari Räsänen taas suhtautuu elämäkerrassa (1925) hyvin skeptisesti Aalbergin fennomaniaan ja näkee "nuorelle tytölle tyypillisen haaveilun" teatterin lähden vaikuttimena. Ilmari Räsänen, *Ida Aalberg*. WSOY 1925, 37, 135. Ritva Heikkilä puolestaan tulkitsee Aalbergin olleen jo lapsena kiinnostunut suomalaisuuden suurmiehistä: Fritjof Peranderin opetuksessa "suomalaisuusaate jäi iäksi palamaan Idan sydämeen". Ritva Heikkilä, *Ida Aalberg*. Näyttelijä jumalan armosta. WSOY 1998, 60.

■ Kuva 1. "Neiti A. oli tosiaankin, hetkeksikään horjahtumatta, Jane Eyre, kovan elämän-koulun käynyt, itsenäinen, mutta hellä ja jalomielinen orpo, joka vihattunakin on oppinut anteeksi antamaan ja joka kärsii ja rakastaa." *Suomalainen Wirallinen Lehti* 22.5.1879. Kuvalähde: Museovirasto, Historian kuvakoelma, HK19350305:1.

[...] enkelin kaltainen, tuskin neidoksi kehitynyt lapsi.²²

Sitaatti on ranskalaisesta näytelmästä *Gringoire*, jossa Aalberg esiintyi vuonna 1874, hyvin pian Suomalaiseen Teatteriin liittyttyään. Repliiikissä näytelmän miespäähenkilö kuvailee Aalbergin roolihahmoa, 17-vuotiasta Loysea. *Gringoire* oli yksi kymmenistä kansannäytelmistä ja kome-

dioista, joissa Aalberg 1870-luvun aikana esiintyi. Sitaatissa kiteytyy kuitenkin osuvasti kaikkien ingenue-hahmojen ytimessä olevat ominaisuudet: naisen nuoruus, hyveellisyys ja viattomuus.

Olen aiemmassa tutkimuksessani analysoinut Suomalaisen Teatterin varhaista ohjelmistoa ja näen ingenue-hahmot osana välineistöä, jolla teatteri tuotti fennomaanista, sukupuolittunutta kansallisuuskuvastoa.²³ Viaton lapsinaisuus on 1800-luvun teatterin keskeisimpiä roolityyppejä ja sillä on suora yhteys aikakauden yleiseurooppalaisiin sukupuoli-ihanteisiin. Fennomaaniteatterin kuvastossa se näyttäytyy kuitenkin myös kansallisuuden ideaalien ilmaisijana. Tulkintani nojaa ennen kaikkea Suomi-neidon ilmaisumuotoja tutkineen Johanna Valeniuksen näkemykseen neitseellisen naiskehon keskeisestä roolista suomalaisuuden representaation rakentumisessa.²⁴ Aalbergin varhaiset roolit esimerkiksi näytelmissä *Nummisuutarit, Yö ja päivä* (1875), *Kukka kultain kuusistossa, Kylän heittiö* (1877), *Valapatto, Jane Eyre* ja *Kuningas Renén tytär* (1879)²⁵ asettuvat tähän kuvastoon. Näytelmät ovat keskenään erilaisia, mutta Aalbergin esittämät naishahmot ytimeltään samanlaisia: viattomia, lapsuuden ja aikuisuuden välimaastossa tasapainoilevia hahmoja.

Teatterissa näytelmien tarinat ja roolihahmot ovat keskeisiä representaatioita tuottavia elementtejä, mutta näyttelijä luo merkityksiä myös muilla tasoilla. Näyttelijän persoonallisuus, yksityiselämä ja kaikki aiemmat roolityöt ovat – tietoisesti ja tiedostamatta – mukana näyttämöllä.²⁶ Ida Aalbergin kohdalla tämä tulee esiin kriitikeissä, jotka ensi esiintymisten jälkeen alkoivat nostaa hänestä esiin ominaisuuksia, jotka istuivat yhteen näyttämöllä nähtyjen tarinoiden kanssa. Arvioissa korostuivat Aalbergin hyvin nuori ikä ja siihen (naisen kohdalla) luetut ominaisuudet: viattomuus ja suloisuus. Aalberg oli kriitikoiden mielestä "nuori ja siro", "leikkisä ja herkkä,

22. Theodore De Banville, *Gringoire* (suom. Hanna Asp), 86–88.

23. Aho 2016; Aho 2020.

24. Valenius 2004, 16, 101, 107, 122–123.

25. Suluissa Aalbergin ensi-iltavuodet. De Banville, *Gringoire*; Wolfgang Müller von Königswinter *Kukka kultain kuusistossa* (*Sie hat ihr Herz entdeckt*, suom. A. Rahkonen); Edvard Töth *Kylän heittiö* (*A falu roszsza*, suom. Antti Jalava); Anzengruber Ludvig, *Valapatto* (*Der Meineidbauer*, suom. Edvard Törmänen); Charlotte Birch-Pfeiffer, *Jane Eyre* (*Die Waise aus Lowood*); Hertz Henrik Heyman, *Kuningas Renén tytär* (*Kong Renés Dotter*, suom. J. Enlund). Pääkirjat Teatterimuseon arkisto (tästä eteenpäin TM).

26. Michael L. Quinn, Tähteys ja näyttölemisen semiotiikka. Teoksessa Pirkko Koski (toim.) *Teatteriesityksen tutkiminen*. Like 2005, 46–48.

"wieno ja wiehättävä"²⁷ Näitä seikkoja pidettiin arvokkaina ansioina, joiden jo yksistään nähtiin tekevän Aalbergin katselemisesta miellyttävää.²⁸ Muutkin kuin fennomaaniset tahot sitoivat arvioissaan yhteen vallitsevat sukupuoli-ideaalit ja Aalbergin roolityöskentelyn.²⁹ Fennomaanien pää-äänenkannattaja *Uusi Suometar* pyrki kuitenkin kaikkein selkeimmin näyttämään Aalbergin ihanteellisena henkilönä näihin rooleihin:

[N]eiti Ida Aalberg [...] on suloinen näyttämö-ilmio, joka jo paljaalla esiin-astunnallaan wiehättää. [...] Aalberg on warsinkin naiwisissa (teeskentelemättömissä) rooleissa wiehättävä.³⁰

Julkisessa kirjoittelussa Aalberg alettiin siis pian samaistaa esittämiensä roolien naiiveihin, viattoihin neitoihin, mikä teki hänestä kansallisuuden puhtauden ja muuttumattomuuden, mutta myös sen haluttavuuden ilmaisijan henkilökohtaisella tasolla.

Eurooppalaisten nationalismivirtausten mukaisesti fennomaanit vaalivat romantisoitua ajatusta aidosta, pilaantumattomasta suomalaisuudesta, joka löytyisi maaseudun yksinkertaisen talonpoikaisväestön keskuudesta.³¹ Porvarillisten naisideaalien lisäksi Aalbergin varhaiset roolit viittasivat usein talonpoikaiseen kontekstiin. Roolit toistivat Suomalaisen Teatterin ohjelmistolle tyypillistä kaavaa, jossa sivistyneistön mies löytää viattoman nuoren naisen maaseudulta –

metsästä tai luonnon helmasta. Sellaisina ne asetuvat osaksi kuvastoa, jossa aitouden ja alkuperäisyyden ihanteet muovattiin sisään fennomaanien talonpoikaisideaaliin.

Aalbergin omat lähtökohdat maalta lähteneenä, suomenkielisenä nuorena naisena olivat ihanteelliset tähän kuvastoon liitettäviksi. Kieli-Asia oli fennomaanisen kulttuurinationalismin ytimessä ja oleellinen koko Suomalaisen Teatterin toiminnan ja oikeutuksen kannalta. Teatterin haluttiin toimivan mallina sivistyneen ja "puhtaan" suomen kielen käyttöön ja Helsingin (usein lähtökohdiltaan ruotsinkieliset) fennomaanit tarkastelivat kriittisesti näyttelijöiden ulosantia. Syntyperäinen suomen kieli pysyi kuitenkin näyttelijäkunnassa pitkään harvinaisena ja Aalberg sai kielensä suhteen paremman vastaanoton kuin monet muut.³² Jopa Helsingin ruotsinkielinen pääsanomalehti nosti Aalbergin kielitaidon esiin: "De, hwilka wilja höra det finska tungomålets wälljud från qvinnoläppar, må lyssna till hennes tal på scenen."³³ Aalbergin kautta fennomaanit saattoivat demonstroida suomen kielen potentiaalia kansallisen kulttuurin perustana.

Fennomaanilehdistö rakensi aktiivisesti käsitystä Aalbergin suosion nopeasta kasvusta ja puffasi sen avulla koko teatteria.³⁴ Aalbergin taitojen kohotessa hänelle järjestettiin teatterin sidoshenkilöiden toimesta melko pian mahdollisuus ammatilliseen kehittymiseen ulkomaisten opintojen ja esiintymisten muodossa.³⁵ Näitä hankkeita nostettiin fennomaanilehdistössä esiin

27. Esim. *Hämäläinen* 14.2.1878. Aivan varhaisista roolitöistä on vain vähän mainintoja mutta ne lisääntyvät voimakkaasti 1870-luvun loppua kohden. Ks. esim. *Helsingfors Dagblad* 7.12.1877; *Åbo Posten* 7.12.1877; *Helsingfors Dagblad* 18.3.1879. Emil Nervander arvioi 1880, ettei Luisen roolia Schillerin *Kavaluudessa ja rakkaudessa* voisi esittää "syvemmällä tunteella, suuremmalla nuoruuden sulolla eikä wiehättävämällä naisellisuudella" kuin Aalberg teki. Ks. Räsänen 1925, 90.

28. Ks. esim. *Östra Finland* 15.8.1879.

29. "[...] intresset upprätthölls af det allt igenom fängslande sätt, på hvilket fröken Aalberg återger naturbarnet Adelheids rol [näytelmässä *Ensi lempi*]. De snabba vaxlingarne i den sexton åriga flickans själ finna i fröken Aalbergs framställning ett sant och lifligt uttryck, och öfver det hela hvilat en prägel af naivitet och fint kvinligt behag." *Helsingfors Dagblad* 17.10.1879.

30. *Uusi Suometar* 23.6.1880. Myös esim. *Uusi Suometar* 6.12.1879. *Uuden Suometaren* ja ST:n kytköksistä esim. Häggman 2022, 23.

31. Pikkanen 2012, 193; Jalava 2006, 52.

32. Halonen et al. 2021, 89, 92; Häggman 2022, 12. Aalbergin puhetta kritisoitiin sitkeästä hämäläisperäisyydestä. Esim. Elli Tompuri 1952, 41. Näyttelijäkunnan vaihteleva suhtautuminen kieliasiaan aiheutti kiistoja myös ST:n sisällä. Paavolainen 2016, 61.

33. *Hufvudstadsbladet* 2.4.1879. *Hufvudstadsbladet* miellettiin "ruotsalaisuuden" kannattajaksi, mutta lehden kriitikko Emil Nervander oli Bergbomien ystävä ja mukana ST:n lähipiirissä.

34. "Suomalaisessa teaterissa on tänä iltana warmaankin aiwan täpötäysi huone, sillä neiti Ida Aalberg [...] on saawuttanut pääkaupungin yleisön suosiota suuremmassa määrässä kuin kukaan suomalainen näyttelijä tähän saakka, ja tämä suosio tulee epäilemättä tässä tilaisuudessa parhaimmalla tawalla osoitettawaksi." *Uusi Suometar* 2.4.1880.

35. Aalberg lähetettiin opintoihin Dresdeniin 1878. Esim. Koski 2013, 90. 1880 Unkarin esiintymismatkan järjestivät ST:n johtokuntaan kuulunut *Uuden Suometaren* toimittaja Antti Jalava ja lehden Unkarin-kirjeenvaihtaja Josef Szinnye.

■ Kuva 2. ”Jos he nyt saavat omin silmin nähdä yhden suloisen Suomen neidon astuvan näyttämöllä esiin [...] saavat omin korvin kuulla Suomen suloista kieltä, saavat omalla kokemuksella havaita, että tämä Pohjolan ujo neiti voi täyttää korkeampiakin taiteellisia vaatimuksia — niin, vaikuttaa se, olkaa varma siitä, enemmän kuin kaikki sanomalehti-artikkelit ja kirjat Suomen oloista, olkoopta ne, kuinka pitkät ja paksut hyvänsä.” Antti Jalava Ida Aalbergille 26.7.1880 Kylän heittien Unkarin-esitysten yhteydessä. Kuvälähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, HK10000:6540.

suomalaisen kulttuurin merkkipaaluina ja erityisesti ensimmäisestä, Unkariin vuonna 1880 suuntautuneesta esiintymismatkasta julkaistiin laajoja raportteja ja unkarilaislehtien arvioita:

Ainoastaan [...] puhtaassa alkuvoimassa elävän pohjoisen kansan tytär saattaa niin huokailla, itkeä, hymyillä, kuin tuo pieni suomalainen tyttö, jonka jokaisesta liikkeestä luonnollisuus pistää esiin, jokaisessa sanassa lumous wallitsee. [...] Harwoin taikka kenties emme koskaan ole nähneet riehuvaa intohimoa niin luonnollisella naiwitetilla kauniimpaan sopusointuun yhdistywän kuin tässä. Neiti Aalbergin Boriska [on] äärettömällä intohimolla rakastawa, ainoassa tunteessaan sulava kansan tyttö, joka tietää kuollakin rakautensa tähden. Ja mikä oli suurin ansio tällä suomalaisella taiteilijattarella: ei ainoastakaan liikunnosta pistänyt esiin ”neiti”; hän pysyi loppuun asti *talonpoikaistyttö*nä.³⁶

Aalbergin ”triumfia” kuulutettiin voimakkaasti, mutta keskeistä fennomaaneille oli suomalaisuusideaalin ilmaiseminen. Aalbergin osoitettiin loistosta huolimatta säilyttäneen talonpoikaiset hyveensä, ”pienen suomalaisen tytön” yksinkertaisuuden ja vaatimattomuuden. Zacharias Topelius osallistui kuvaston tuottamiseen runollaan ”Cendrillon”, joka julkaistiin vuonna 1881 Suomalaisen Teatterin hyväksi myydyssä kokoelmassa.³⁷ Runossa Aalberg rinnastuu köyhästä ja vaatimattomasta mökistä nousseeseen Tuhkimoon, joka luonnollisuudellaan voittaa teennäiset kanssaisarensa, tuottaen iloa vaatimattomuudellaan ja kauneudellaan.

Talonpoikaisuuden idealisointiin kytkeytyivät 1870–1880-luvuilla fennomaanien poliittiset näkymät. Fennomaanit tavoittelivat yhteiskunnallisen aseman kasvua ja kannatuskuntaa maaseudun talonpoikaistosta. ”Kansan nimissä” puhuminen omaksuttiin retoriseksi keinoksi.³⁸ Mielikuva Aalbergista maalaistyttönä niin lavalla kuin sen ulkopuolella soveltuvi välineeksi fennomaanien pyrkimyksiin: häntä voitiin vaatimattomaan koti-taustaan vedoten kutsua ”kansan tyttäreksi”.³⁹

36. *Uusi Suometar* 20.9.1880. Szinnyein käännös unkarilaisen sanomalehden (ilm. *Fügetlenség*) kritiikistä.

37. Zacharias Topelius & Olof Enckell, *120 dikter*. SLS 1970, 308–311.

38. Jalava 2006, 52, 169; Alapuro & Stenius 1987, 14.

39. Suutela 2001, 88.

Aalbergin ympärille luotu tuhkimotarina ”pirtistä” kansalliselle näyttämölle kohonneesta tytöstä vetosi yhteiskunnallisen aseman kasvuun pyrkinneisiin fennomaaneihin todennäköisesti myös henkilökohtaisella tasolla.

Niin maalaistytön narratiivi kuin siihen kietoutuva naiiviuden ja viattomuuden ideaali kertautuvat voimakkaana myöhemmässä Aalberg-diskursissa. Sekä näyttelijän 40-vuotistaitelijajuhlissa vuonna 1914 pidetyt puheet, että Räsänen vuonna 1925 ja Heikkilän vuonna 1998 kirjoittamat elämäkerrat painottavat Aalbergin yksinkertaisia, talonpoikaisia lähtökohtia. Taitelijajuhlissa Aalbergia ylistettiin ”maalaistytönsenä” ruumiillistamassa lähtökohtia joista ”Suomen kansa” kasvoi vaatimaan sijaa ”sivistyskansojen joukossa”.⁴⁰ Elämäkerrat voimistavat tulkintaa piirtämällä kuvaa nuoren Aalbergin ulkoasun ja olemuksen köyhästä maalaismaisuudesta. Jälkikuvassa tuo kotikutoisuus näytetään yksinomaan positiivisena tekijänä, ikään kuin vakuutena Aalbergin soveltuvuudesta rooliinsa suomalaisuuden ruumiillistajana.⁴¹

Tähän kytkeytyy myös fennomaaninen kansan ”löytymisen” kuvasto. Suomalaisen Teatterin ohjelmistossa toistui teema, jossa sivistyneistöä edustava mieshahmo löytää nuoren viattoman (talonpoikais)naisen. Fennomaani näyttämöllä -teema assosioituu ideaaliin, jossa ”alkuperäinen ja pilaantumaton” kansallinen kulttuuri tuli löydettyksi sivistyneistön (miesten) toimesta. Aalberg nivottiin tiiviisti osaksi tätä tematiikkaa, etenkin myöhempien tulkintojen myötä. Räsänen esitti Aalberg-elämäkerrassaan tarinan, jonka mukaan teatteriin lähden taustalla olivat Aalbergin maa-seudulta ”löytäneet” ylioppilaat, vieläpä suomalaisuusliikkeen aktiiviksi noussut Lauri Kivekäs seurueineen. Teoksen saaman roolin vuoksi tulkinta Aalbergin löytämisestä on jatkanut elä-

määnsä useissa myöhemmissä kirjoituksissa.⁴² 17-vuotiaan Aalbergin tiedetään kuitenkin lähteneen teatteriin itsenäisesti, ottaen suuren henkilökohtaisen riskin perhesuhteitaan ja toimeentuloaan ajatellen.⁴³

Suomalaisuuden personifikaatioon nivoutuvat, nuoreen naiseuteen liitetyt ominaisuudet Räsänen nostaa keskeisimmäksi syyksi Aalbergin varhaiselle suosiolle: ”Nuoruuttaan ja nuorekasta suloaan hän näytti yleisölle, kyky ja taide olivat vielä tulevaisuuden huomassa. Hän oli melkein vielä lapsi, ellei iältään, niin ainakin ulkoiselta olemukseltaan.”⁴⁴ Jälkikuva legitimoii kuvaa Aalbergista ”alkuperäisenä” säilyneen suomalaisuuden ilmaisijana, mutta vahvistaa samalla nuoruuden ja viattomuuden piirteiden lukeutumista osaksi kansallisuuden naishahmoista personifikaatiota. Aalbergin varhaisten roolihahmojen ilmaisema kuvasto, jossa kotipaikoillaan pysyneet neitohahmot löytyivät aktiivisten mieshahmojen toimesta, toistui Aalbergista itsestään kerrotussa narratiivissa, muuttuen osaksi fennomaanista ”ylioppilaan löytämän kansantytön” -motiivia.

Sivistystahtoinen kansanlapsi

Fennomaaniretoriikassa suomalaisuuden arvokkaimpana ytimenä nähtiin maaseudun ”kansan”, mutta kansallisuuden ei ajateltu rakentuvan yksin ytimen varaan. Tarvittiin sivistyneistön tarjoamaa kasvatusta, jotta ymmärrys kansallisesta identiteetistä syntyisi ja tuloksena olisi kielellisesti ja kulttuurisesti yhtenäinen kansakunta.⁴⁵ Kansa pyrittiinkin fennomaanikuvastossa näyttämään sivistystä tarvitsevana ja janoavana.⁴⁶ Mielikuvia sivistyksellisten hierarkioiden hienovaraiseen ilmaisemiseen oli mahdollista ammentaa fennomaanien omaksumasta yhteiskunnallisesta sukupuolikoodistosta, jossa naisen ja miehen suhde näyttäytyi epätasapainoisena myös tie-

40. Emil Setälän puhe 1914 painettu julkaisussa *Ida Aalberg 100-vuotismuisto*. Janakkala-seura 1957, 47–49.

41. Heikkilä 1998, 54. Jälkikuvassa voimistuu myös Aalbergin sosiaalisen nousun narratiivi. V. A. Koskenniemi kuvaa Räsänen teosta sen kansitekstissä kertomuksena Aalbergin tiestä ”mökistä linnaan, Suomesta Eurooppaan”. Aalbergin syntymän 100-vuotismuistikirjoitus kuvaa: ”Matka alkuvuosien hiukan huolimattomasta, hiljaisesta kumaraisesta tytöstä loppuään Pietarin siniverisimpien salonkien ”Grande dameen” on huikea.” *Aamulehti* 1.12.1957.

42. Räsänen 1925, 35. Tulkinta toistuu ainakin *Ida Aalberg 100-vuotismuisto*. Janakkala-seura 1957; Ylikangas & Pajujoja 1987; Raili Mikkonen, *Teatteri! Ida Aalbergin nuoruus*. Otava 1990.

43. Esim. Suutela 2005. Aspelin-Haapkyllän kuvaus teatteriin lähdestä ei nosta esille miesten roolia, joten tulkinta vaikuttaa olevan Räsänen. Ks. Aspelin-Haapkyllä 1907, 155–158.

44. Räsänen 1925, 56.

45. Pikkanen 2012, 193.

46. Esim. Paavolainen 2016, 95.

dollisesta näkökulmasta.⁴⁷ Sivistyksen ihanne oli vahva, mutta naisten opintopyrkimykset olivat fennomaaneille monitahoinen kysymys. Itsensä aktiivinen kehittäminen oli ristiriidassa jälkeläisten tuottamisen ja heistä huolehtimisen kanssa, mikä suomalaisuusliikkeen näkökulmasta oli naisen luonnollinen ja tärkein tehtävä. Tästä johtuen tietynlainen tietämättömyys hahmottui takeeksi nuoren naisen fyysiselle koskemattomuudelle. Fennomaanien ajama naisten sivistäminen tähtäsi pitkälti siihen, että naiset omaksuvat kutsuksensa perheiden, ja sitä kautta yhteiskunnan kannattelijoina.⁴⁸

Osana aiempaa, Suomalaisen Teatterin varhaista ohjelmistoa käsittelevää tutkimustani olen esittänyt, että teatteri tuotti ohjelmistonsa kautta sukupuolten välistä sivistyshierarkiaa, mikä fennomaaniyhteydessä assosioituu ajatuksen sivistyneistöltä kansalle suuntautuvasta ”kansallisuuskoulutuksesta”.⁴⁹ Ida Aalbergin 1870-luvun rooleissa nämä teemat ja sukupuolikuva ovat vahvasti läsnä. Näytelmässä *Toinen tai toinen naimaan* (1874) keskiössä on professoriveljesten suhde nuoreen naisserkkuunsa. Aalbergin esittämä, innokkaasti sivistystä tavoitteleva Loviisa pukee sanoiksi sekä kouluttautuneita serkkuja kohtaan tuntemansa ihailun että sukupuolten välisen asetelman: ”Kuinka vähäpätöiseksi tunnen itseni, kun täältä kohotan silmäni teihin ja huomaan olevani vailla kaikkea, kaikkea paitsi halua seurata ja käsittää teitä!”⁵⁰ Vuotta myöhemmin ensi-iltansa saanut *Onhan pappa sen sallinut* toistaa puolestaan Suomalaisen Teatterin ohjelmistolle tyypillistä tarinakulkua, jossa naishahmon oppimishalu muovataan miehen puolelta rakkaussuhteen syntymisen välineeksi. Näytelmän nuori nainen, Aalbergin roolihahmo Aina on kiinnostunut kirjallisuudesta ja kertoo kohtaamalleen nuorelle, sivistyneistöä edustavalle miehelle toiveestaan oppia runoutta. Mies tarjoutuu opettajaksi: ”Esimerkiksi nytkin katsellessani teidän sinisiä silmiänne tunnen runon

hengen rinnassani.”⁵¹ Hierarkia näkyy hahmojen toiminnassa: mies on aktiivinen ja johdattaa, Aina on korostetun epäröivä ja kaino, osoittaen tietävänsä nuoren naisen toimintaraamit. Tästä Aina saakin opettajansa keuhut: ”Bravo! Oiwa! Te ette ole ainoastaan hyvin oppivainen oppilas – te olette enkeli!”⁵²

Vuosikymmenen lopulla Aalbergin roolihenkilö näytelmässä *Ensi lempi* (1879) tarjoaa samasta teemasta variaation, jossa nuori nainen on miehen silmiin suloinen mutta oikukas. Naisesta saa kuitenkin oikeaan suuntaan ohjattuna erinomaisen morsiamen, sillä: ”Pienistä myrskyistään huolimatta, on hän viehättävä lapsi.”⁵³ Kotimaista alkuperää oleva versio oli näytelmässä *Pikku Suometar* (1880), jossa Aalbergin esittämä, ulkomailla asunut tyttö saa suomalaisilta serkuiltaan opetusta kansallisista suurmiehistä ja ”herää” suomalaisuuteen.⁵⁴ Näissä näytelmissä nuoren naisen ”liiallinen” lukeneisuus näyttäytyy epänsellisenä toimintana tai naisen oppimishaluihin suhtaudutaan lempeän humoristisesti. Keskeistä tämän tyyppisille naishahmoille on, että heidät näytetään lähtökohdistaan riippumatta sivistyneen miehen kasvatettavina, ikään kuin alaikäisinä suhteessa mieheen. Aalbergin roolihahmot asettuvat alttiiksi mieshahmon antamalle ohjaukselle, ja sukupuolten välinen opettaja-oppilas-suhde saa idealisoidun, usein rakkaussuhteeksi kehittyvän kehyksen. Aalbergin voi rooleissaan nähdä ruumiillistavan fennomaanien viljelemää romantisoitua käsitystä sivistystahtoisesta suomalaisesta ”kansanlapsesta”. Vaikka kaikki roolihahmot eivät ole ekplisiittisesti talonpoikaisia toi Aalberg itse henkilössään mukana miellelyhtymän kansaan, joka ottaa tarjotun sivistyksen ilolla vastaan ja antaa vastalahjana alkuperäisen ja aidon suomalaisuutensa.

Näyttämörooleissa representoituva nuoren naisen oppilasasema kertautuu voimakkaasti Aalbergista näyttämön ulkopuolella rakennetussa kuvassa. Aalberg oli saanut kotitaastaansa

47. Esim. Kai Häggman, *Perheen vuosisata. perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. SHS 1994, 86–87.

48. Jalava 2006, 172–173; Ritva Hapuli et al., Uutta naista etsimässä. Teoksessa Tapio Onnela (toim.) *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmentäluvu ja modernin mahdollisuus*. SKS 1992, 103.

49. Aho 2016; Aho 2020.

50. Alexander Wilhelm, *Toinen tai toinen naimaan (Einer muss heiraten, suom. S. K. Hämäläinen)*, 63.

51. Adolph L'Arronge & Gustav von Moser. *Onhan pappa sen sallinut, (Pappa hat's erlaubt, suom.?)*, 102–104.

52. *Onhan pappa sen sallinut*, 104–105.

53. Adolf Willbrandt, *Ensi lempi (Jugendliebe, suom. S. Suomalainen)*, 5–6.

54. Emil Nervander, *Pikku Suometar*.

nähdessä kohtuullisen hyvän koulutuksen, mutta erityisesti elämäkerroissa tehdyt painotukset ovat tuottaneet hänestä myöhemmin mielikuvaa ikuisena oppilaana.⁵⁵ Pidän jälleen vaikutukseltaan merkityksellisimpänä Ilmari Räsänen esittämää näkemystä. Hän näki Aalbergin lähtökohdiltaan "sangen yksinkertaisena, melkein pätyhmänä."⁵⁶ Tulkinnan pitkä lausus on myöhemmissä Aalberg-kirjoituksissa – jopa sanasta sanaan – nähtävillä.⁵⁷ Lisäksi Räsänen näkee Aalbergin kirjalliset ulostulot lähipiirinsä miehiltä omaksumina ajatelmina ja haparointina, tulkiten ne ennen kaikkea "naisellisuuden" merkiksi.⁵⁸ Näyttäessään Aalberg-kuvauksessaan naisen luonnollisesti akateemisilta kyvyiltään miestä heikompana Räsänen asettuu 1800-luvun porvarillisten sukupuoli-ideaalien uusintajaksi ja tulee vahvistaneeksi kansallisuuden sukupuolittunutta kuvastoa. Räsänen vaikutuksesta kertoo myös se, ettei kuvastoa myöhemmässä Aalberg-kirjoituksessa, esimerkiksi Heikkilän elämäkerrassa juuri kyseenalaistettu.

Aalbergin kuvaaminen henkisiltä lähtökohdiltaan heikkona rakentaa toisaalta uusia kerroksia sivistyshaluisen kansan metaforaan. Molemmat Aalberg-elämäkerrat kuvaavat näyttelijän asettuneen väsymättömänä ja tarkkaavana "monen mestarin jalkain juureen"⁵⁹ Isällisen opettajan ja kuuliaisen naishahmon yhdistävä representaatio saa ilmaisunsa etenkin kuvassa, jonka elämäkerrat antavat Aalbergin suhteesta ihai-

lijoihinsa. Näyttelijä sai sitoutunutta yleisöä yli sukupuolirajojen, mutta erityisen painoarvon Aalberg-kuvauksissa ovat saaneet miesihailijat. Räsänen ja Heikkilä kertovat teatterin johdon olleen tyytyväinen, kun Aalberg pian uransa alussa "valloitti ihailijoihinsa koko joukon arvovaltaisia vanhoja herroja, suomalaisen teatterin tärkeitä ystäviä ja tukijoita, joita alettiin nimittää Idan setäystäviksi."⁶⁰ Nämä teini-ikäistä Aalbergia huomattavasti vanhemmat miesseuraajat olivat erilaisessa suhteessa yhdistelmä ihailijoita, tukijoita ja opettajia. He näyttäytyvät elämäkerroissa ihannoivassa valossa, filosofeina jotka jaksavat jakaa yleviä ajatuksiaan niitä alttiisti kuuntelevalle nuorelle naiselle. Erityinen painoarvo on jälkikuvassa annettu suhteelle, joka Aalbergilla oli professori ja fennomaanivaikuttaja Fritjof Peranderiin, johon hän tutustui pian teatteriintuluaan.⁶¹ Räsänen vertasi heitä *Kalevalan* Ainoon ja Väinämöiseen ja Aalbergin 100-vuotisjulkaisun toimittanut Veikko Kerkkonen jatkoi samalla linjalla: "[Perander oli Aalbergille] läheinen, isällinen ystävä, jopa kasvatusisä. Ida Aalbergissa hän löysi ihailmansa suomalaisen neidon, jonka hän halusi kasvattaa sivistyneeksi naiseksi."⁶²

Peranderin puolelta suhteeseen tuli mukaan avioitumistoive.⁶³ Morsianta yli kaksi vuosikymmentä vanhempi sulhanen ei olisi aiheuttanut ihmetystä, sillä yksi aikakauden ihanteista oli kokeneen miehen ja opastettavan nuoren naisen suhteelle perustuva avioliitto.⁶⁴ Aalberg ja

55. Aalberg kävi lapsena koulua Helsingissä ja säätyläistyttöjen koulussa Turungissa. Esim. Kerkkonen 1957, 18.

56. Räsänen 1925, 56. Aalbergin ystävyystyminen Peranderin, "ihanteellisen ja kansallismielisen filosofin" kanssa johti Räsänen mukaan siihen, ettei Aalbergin omista teksteistä saa selvää, vaan hän "jokelteli kieltä, jota on melkein mahdoton täydellisesti toiselle kielelle kääntää." Räsänen 1915, 108.

57. Esim. Tompuri 1952, 41; "[...] hänellä oli taito etsiä nerokkaiden miesten seuraa ja imeä näiden ajatuksia, jotka hän lopulta omaksui ja vaivatta tarjoili jopa ominaan." *Aamulehti* 1.12.1957.

58. Useat Aalbergin kirjeet Räsänen näkee sisällöltään "naisellisen epämääräisinä" Räsänen 1925, 465–466. Myös: "hän oli nainen ja hänellä oli – kaiken opiskelun ja lueskelun jälkeenkin – liian vähän varsinaista älyllistä kouluutusta [sic] pystyäksensä ominpäin muodostamaan teoriaa." Räsänen 1925, 477–488.

59. Räsänen 1925, 188–189. Myös Heikkilä 1998, 54. Kaarlo Berghomin ja Aalbergin suhteen alkua kuvattiin pitkälti tästä asetelmasta: "Hienon kulttuurisuvun jälkeläinen, oppinut kaupunkilaisherra ja oppimaton nerokas [sic] maalaistytö vastakkain: kaksi äärimmäisyyttä, jotka kuitenkin tavoittivat toisensa. Kivimaa 1957, 8. Molempien Aalbergin puolisoitten, Kivekkään ja Uexküll-Gyllenbandin kuvataan elämäkerroissa sivistäneen ja kouluttaneen Aalbergia.

60. Heikkilä 1998, 53. Heikkilä ja Räsänen nostavat esille filosofian ja kasvatustieteen professori Fritjof Peranderin ja fennomaanijohtaja Yrjö Koskisen, Suomen Taideyhdistyksen intendentti B. O. Schaumanin ja ilmeisesti osin Aalbergin mesenaattina toimineen teollisuusmies William Ruthin. Myös Zacharias Topeliukselta mainitaan antaneen Aalbergille "loputtomasti neuvoja, lämmintä osanottoa ja kiitosta." Räsänen 1925, 173–175. Hanna Suutelan mukaan fennomaanijohto näki vaivaa yhdistääkseen näyttelijöitä fennomaaniseurapiirien kanssa, tavoitteena näyttelijöiden arvostetumpi yhteiskunnallinen asema mutta myös fennomaanisten arvojen omaksuminen näyttelijäkunnassa. Suutela 2001, 80.

61. Esim. Heikkilä 1998, 57, 105. Heikkilä kuvaa Peranderin pitäneen "ensimmäisen oppitunnin" jo tutustuttaessa.

62. Räsänen 1925, 178; Kerkkonen 1957, 27.

63. Perander Aalbergille 5.1.1881. KK, Ida Aalbergin arkisto Coll 1.7.

64. Häggman 1994, 86–87.

Perander eivät avioituneet, mutta elämäkertojen suhteesta tuottama kuva, kuten myös laajemmin ”setämiesten” korostaminen Aalbergin suojelejoina sekä Aalbergin näyttäminen lähtökohdiltaan yksinkertaisena ja opastuksen tarpeessa olevana lisäsivät kerroksia fennomaaniseen motiiviin, jossa nuori ja viaton, maalta lähtöisin oleva nainen sai suojelejakseen opastavan sivistyneistön miehen ja asettui halukkaasti miehen ohjattavaksi. Tältä osin Aalberg hahmottuu jälkikuvassa ennen kaikkea kansan yksinkertaisten lähtökohdientien, mutta myös sivistystahdon ilmentäjänä.

Morsianmetafora ja kansallinen vastuu

1880-luvulle tultaessa Ida Aalberg alkoi hahmottaa yhä selkeämmin suomalaisuusaatteen keulakuvana. Hänen merkityksensä Suomalaiselle Teatterille oli jo niin suuri, että toiminta ja ohjelmisto alettiin rakentaa kokonaan hänen varaansa.⁶⁵ Käsitystä kansallisesta kunnia- asemasta rakennettiin etenkin fennomaanilehdistössä esimerkiksi toivottamalla ”[o]nnea ja siunausta hänelle ja sille jalolle työlle, jolle hän on [...] woimansa pyhittänyt!”⁶⁶ tai julkaisemalla ”lukijakirjeitä”, joissa iloittiin ettei ”nuori taiteilijamme suinkaan ole tullut pilalle noista suurista kunnian-osoituksista, joita hän on viime aikoina saanut vastaanottaa, vaan että hänessä päinvastoin asuu syvempi isänmaanrakkaus ja halu nähdä sen totista edistymistä.”⁶⁷ Aalberg-kuvaan iskostettujen ihanteellisten ominaisuuksien kaotamisesta varoiteltiin julkisesti:

Neiti Aalberg on jo tunnettu etewäksi taiteilijaksi, kun ei waan paljot ylistykset häntä saataisi liiaksi itsestänsä pitämään. Se kaino luonnollisuus, joka hänestä loisti silloin kuin hän astui ensimmäisiä askeleitansa näkymöllä, on mielestämme muuttunut ylen taiteelliseksi. Kehoitamme warowaisuuteen.⁶⁸

Kansallista vastuuasemaa tuotettiin Aalbergille myös henkilökohtaisella tasolla. Hänen ensimmäisen ulkomaan esiintymisensä järjestäneet Antti Jalava ja Josef Szinnyei sopivat, ettei Aalbergille saisi matkan seurauksena jäädä epäselväksi hänen pääasiallinen vastuunsa. Jalava lupasi kirjoittaa Aalbergille fennomanian velvoituksista ja Szinnyei puolestaan korostaa kansallista velvollisuutta ”jottei hänen päänsä hetkeksikään joutuisi pyörälle”⁶⁹ Näin myös tapahtui. Ennen matkaa Jalava viestitti Aalbergille:

samalla kun teette itsenne tunnetuksi, saatatte myöskin kaukaisen synnyinmaanne tunnetuksi ja kunnioitetuksi — ja sehän on jokaisen tosikansalaisen, niin taiteilijan kuin kirjailijan ja kenen muun hyvänsä, pyhin velvollisuus ja ihanin palkinto: tuottaa synnyinmaallensa kunniaa! [...] Jos he [unkarilaiset] nyt saavat omin silmin nähdä yhden suloisen Suomen neidon astuvan näyttämöllä [...] saavat omin korvin kuulla Suomen suloista kieltä, saavat omalla kokemuksella havait, että tämä Pohjolan ujo neiti voi täyttää korkeampiakin taiteellisia vaatimuksia — niin, vaikuttaa se, olkaa varma siitä, enemmän kuin kaikki sanomalehti-artikkelit ja kirjat Suomen oloista, olkootpa ne, kuinka pitkät ja paksut hyvänsä. [...] Sillä uskokaa se, neiti Aalberg, ainoastaan kansallisuuden pohjalla voipi ihminen suuria aikaan saada.⁷⁰

Matkan jälkeen Jalava huolehti näyttelijän nöyryyden säilymisestä:

[M]inä pyydän hartaasti Teitä, hyvä ystävä, älkää antako [menestyksen tuomalle ylpeydelle] mitään sijaa Teidän puhtaassa sydämesänne. Muistakaa, että suurimpainkin taiteilijain kauniimpia ominaisuuksia ovat nöyryys ja vaatimattomuus (anspråkslöshet). Pysyköön meidän ”Pohjantähtemme” yhä edelleenkin

65. Ylikangas ja Pajujoja arvioivat, että 1880-luvulle tultaessa fennomaanit olivat havainneet Aalbergin propaganda-arvon. Ylikangas & Pajujoja 1987, 113. Aalbergin merkityksestä teatterille kertoo myös Bergbomien välinen laaja kirjeenvaihto, jossa häneen viitataan satoja kertoja. Ks. Pikkanen 2012, viite 466.

66. *Uusi Suometar* 18.1.1879.

67. Esim. ”Kirjeitä maaseuduilta”. *Uusi Suometar* 10.12.1880.

68. *Hämäläinen* 24.1.1880.

69. Szinnyeiltä Jalavalle 10.9.1880. KK, Aalbergin arkisto Coll 1.17.

70. Jalava Aalbergille 26.7.1880. KK, Ida Aalbergin arkisto Coll 1.13.

sinä nöyrämielisenä, lempeänä olentona, kuin tähänkin asti — Se vaan suurentaa hänen suuruuttansa ja tekee hänet yhä enemmän rakastettavaksi ja rakastetuksi!⁷¹

Jalavan retoriikassa välittyvät Aalbergin kunnia-asema kansallisen kulttuurin ilmaisijana sekä nuorta naiseutta rajaavat ideaalit: korkeaan moraaliin viittaava ”puhdas sydän”, uhrautuminen ja kaino vaatimattomuus. Niiden yhdistyessä ilmaisunsa saavat sekä viattoman kansantytön että fennomaanisen morsiamen motiivit. Suomalaisuus sai näin hahmonsua nuorena neidossa – Aalbergissa – olettaen että hän täyttää sille asetetut määreet.

Kun Aalberg alkoi 1880-luvun alussa pyrkiä ulkomaisille näyttämöille, muistutti Suomalaisen Teatterin johto häntä kansallisten tarpeiden ensisijaisuudesta.⁷² Etenkin Emilie Bergbom käytti vahvoja sanoja: ”[...] merkityksesi ja työsi eivät voi koskaan eikä missään olla sitä, mitä ne täällä ovat. Älä petä ihanteita: ne kostavat tavalla tai toisella niille, jotka niin tekevät.”⁷³ Toistamalla kansallisuuden asiaa sekä julkisesti että yksityisesti luotiin odotuksia uhrauksista. Aalbergin toivottiin ymmärtävän, että vastuu suomalaisen kulttuurin asiasta oli hänen osakseen tullut kunniatehtävä, joka tuli kantaa nöyrällä kiitollisuudella ja jonka edessä omat ambitiot olisi asetettava toissijaisiksi.

Uhrautumistematiikka oli fennomaanidiskurssissa yleisesti vahvaa.⁷⁴ Se yhdistyi myös fennomaanien omaksumaan sukupuolikoodistoon, jossa halu uhrautua ja asettaa omat tarpeet syrjään nähtiin juuri naisen luonnolli-

sena ominaisuutena.⁷⁵ Uhrautuminen määrittää useita Aalbergin 1870-luvun rooleista, kuten naispääosia näytelmissä *Kavaluus ja rakkaus* ja *Aksel ja Valpuri* (1879). Niissä henkinen ja fyysinen uhrautuminen on väline, jolla naishahmot todistetaan (epäilyjen jälkeen) viattomiksi ja sulhasilleen uskollisiksi.⁷⁶ Naishahmojen uhrautumisen aikaansaama moraalinen symboliasema sai vahvistusta suomalaisuusliikkeen suosimasta morsianmetaforasta – mielikuvasta, jossa suomalaisuus näyttäytyi viattomana ja nuorena rakastettuna.⁷⁷ Suomalaisen Teatterin ohjelmiston tarinoissa konventio avioliitosta naisen elämän päämääränä oli erittäin voimakas ja morsiankuvastoa voi pitää läpilyövänä teimana myös Aalbergin varhaisissa rooleissa.

Julkisuudessa Aalbergista muodostettiin mielikuvaa kehittyvän kansakunnan omaisuutena, mikä tuki morsianmetaforaa. Erään ulkomaanjakson jälkeen 1880-luvun puolivälissä Aalberg otettiin vastaan johtokunnan juhlasanoilla:

Me voimme täällä, sen tunnemme, tarjota Teille enemmän kuin mikään muu maa voi Teille antaa. [...] Ida Aalberg, jonka työ on erottamattomasti liittynyt Suomen kansan heräämiseen, on myös iäksi kiinnitetty Suomen kansan nimeen. Niin kauan kuin meidän kansamme elää, on myös pysyvä muistoissa kuinka suomalainen teatteri on jatkanut ja auttanut Runebergien, Lönnrotien, Snellmanien ja Koskisten työtä, ja Suomalaisessa Teatterisahan Te olette ollut, sen tiedätte sanomattakin, kirkkahimpana tähtenä. Neiti Ida Aalberg!

71. Jalava Aalbergille 2.10.1880. KK, Ida Aalbergin arkisto Coll 1.13.

72. Esim. ”[...] huru mycket Ni betyder [?] emot Finska teatern vet Ni sjelf lika väl som jag. [...] Med glädje och tacksamhet ha vi alltid erkänt Eder stora betydelse, icke allenast som de konstnärliga idealernas bärarinna, utan äfven Eder ännu större betydelse som en af de främsta förkämparne för Edert fosterlands bildning och kultur. Lycklig Ni, som i denna strid får kämpa med i främsta led och med framgång och seger föra den fram emot dess stora mål.” Emilie Bergbomilta Ida Aalbergille, 23.9.1883. SKS:n arkisto, Emilie Bergbomin kirjekoelma 49:1:20. Myös Kaarlo Bergbomin kirjekoelma 47 SKS.

73. ”Glöm dock aldrig, hvarken i lust eller nöd, ditt fosterland och det arbete för hvilket du hittills kämpat och sträfvat; du vet att du här har ett dubbelt mål och ett dubbelt hvärd: nyodling åt flere håll [?] Derföre kan aldrig och ingenstides din betydelse och din verksamhet vara hvad de ärde [?] här. Svik jj idealerna: de hämna sig, på ett eller annat sätt, på dem som det göra.” Emilie Bergbomilta Ida Aalbergille 13.6.1885. SKS:n arkisto, Emilie Bergbomin kirjekoelma 49:1:24.

74. Uhrautuminen korostui jo Snellmanin henkilökohtaisten pyrkimysten alistamista käsittelevissä kirjoituksissa. Fennomaanit ottivat toistuvasti epäoikeudenmukaisuutta kokeneen altavastajaan roolin suhteessa ”ruotsinmielisiin”. Pikanen 2012, 74, 84, 198. Uhrautumista painotettiin myös Bergbomien kohdalla: ”[He] olivat kumpainkin palvelleet loppuun, uhranneet itsensä viimeistä pisaraa myöten Suomalaiselle teatterille.” Krohn 1917, 258.

75. Jalava 2006, 171–172.

76. Friedrich Schiller, *Kavaluus ja rakkaus* (saks. *Kabale und Liebe*, suom. A. Oksanen); Adam Oehlenschläger, *Aksel ja Valpuri* (tansk. *Axel og Walborg*, suom. J. Enlund).

77. Valenius 2005. Mielikuva sai lukuisia ilmenemismuotoja taiteessa ja yksityisissä yhteyksissä. Esim. Yrjö Koskinen samastaa runossa rakkautensa Suomeen ja morsiamensa. *Kaikuja Hämeestä*. 9. Hämmäläis-osakunta 1929, 9.

Minä lausun Teille vielä kerran – meidän rakkaudemme, Suomen kansan rakkaus ei voi enää suoda muille niin paljon osaa Teihin – tulkkaa nyt jo taas aivan omaksemme, ainiaksi ja kokonaan!⁷⁸

Aalbergin julkisen määrittelyn voi nähdä fennomaanisena vallankäyttönä, jolla pyrittiin vähentämään hänen ambitoidensa kansalliselle kulttuurille muodostamaa uhkaa. Kansallisen keulakuvan asemaan ja vastuuseen vetoavilla puheenvuoroilla oli mahdollista muodostaa käsitystä kansalleen uskollisesta, sydämeltään ”aitoa”, alkuperäistä suomalaisuutta edustavasta ”morsiamesta” sekä yhteiskunnallisella että henkilökohtaisella tasolla. Uhrautumisen korostaminen vahvisti moraalisen symboliaseman ohella niitä kehyksiä, joissa Aalbergin toivottiin toimintaansa jatkavan. Samalla sen voi ajatella voimistaneen yleisiä naiseuden kategorian kehyksiä niin kansallisen ideaalikuvasen kuin reaali maailman odotusten tasolla.

Myöhempi historiankirjoitus vahvisti kuvaa Aalbergista fennomaanien morsiamena, ennen kaikkea sitomalla hänet yhteen fennomaaneille merkittävän tuki- ja kohderyhmän, ”ylioppilaiden”, kanssa. Erityisen juhlavasti ylioppilaiden ihailua ja rakkautta on kuvannut Ritva Heikkilä, luetellen serenadeja, kulkueita ja laakeriseppeleitä, joilla pääkaupungin ylioppilaat ”ottivat Aalbergin omakseen” jo varhaisessa vaiheessa tämän näyttämöuraa.⁷⁹ Ylioppilas ja kansantytö -kuvastolla flirttailu ei ole kuitenkaan todennäköisesti yksinomaan jälkikuvan luomaa kerrosta, niin suurena suomalaisuuskliimaksina näyttäytyy esimerkiksi Aalbergin avioituminen Lauri Kivekkään kanssa vuonna 1887.⁸⁰ Fennomaanijohtaja Yrjö Koskinen onnitteli Aalbergia:

En [...] katso miksikään kummaksi, että niin ihanteellinen henkilö kuin Lauri Kivekäs on

voittanut sydämmesi. Erittäin olen siitä iloinen, että suomalainen mies — vieläpä suomalainen sekä mieleltä että kieleltä — on sinut lopullisesti sitonut omaan maahan [...]. [...] asian päätös on onnellisinta, mitä isänmaallinen taide saattaa toivoa, sillä sitä, että jäisit naimatonna, en minä ainakaan ole ajatellut.⁸¹

Avioituminen juuri Kivekkään kanssa antoi pontta myös aiemmin mainitun Aalbergin ”löytymislegendan” muodostumiselle ja kertaamiselle, sen hahmottuessa erityisen arvokkaaksi osaksi sivistyneistön ja kansan yhteensulautumisen kuvastoa. Kivekkään ja Aalbergin ruumiillistama ylioppilas ja Suomi-neito -allegoria ja suomalaisuuskuvasen kannalta ihanteellinen liitto sitoi Aalbergin yhä selvemmin kansalliseen asiaan, koko Suomen morsiameksi. Jälkikuvan kautta vaikutukset ovat pitkät. ”Fennomaanin löytämän kansantytön” motiivin voi nähdä palvelle 1800-luvun kansallisuusprojektin legitimoitumista vielä yli sata vuotta Aalbergin uran käynnistymisen jälkeen.

Lopuksi

Tässä artikkelissa olen tutkinut nuorta Ida Aalbergia suomalaisuuden naisahmoisena henkilöitymänä. Tavoitteena on ollut hahmottaa Aalbergin kautta tuotettua kuvastoa osana suomalaiseen Teatteriin sitoutuneita fennomaanisia pyrkiä sekä ymmärtää myöhempien Aalberg-tulkintojen merkitystä fennomaanisen suomalaisuuskuvasen vahvistamisessa. Olen pyrkinyt tunnistamaan Aalbergin julkisuuskuvaan uran varhaisessa vaiheessa liitettyjä elementtejä – fennomaanisia motiiveja – ja hahmottamaan niiden jälkielämää myöhempien, 1900-luvun kuluessa tehtyjen Aalberg-tulkintojen valossa. Samalla Aalbergin hahmon tarkastelu on kiinteästi osa 1800-luvun lopulla tapahtuneen suomalaisuu-

78. Ote Julius Krohnin puheesta 1886. Sitaatti Heikkilä 1998, 226.

79. ”Ihanteiden ilmoitustalalle, isänmaan ikilemmitylle, Ida Aalbergille Suomen ylioppilailta”. Sitaatti ylioppilaiden tervehdyksestä. Heikkilä 1998, 162. Myös: ”Unkarista paluu oli voittajattaren triumfikulkue, ylioppilaat ottivat hänet omakseen ja siitä pitäen hän oli elämänsä loppuun asti erityisesti juuri nuorison rajattoman ihailun kohde: soihtukulkueet, serenadit, vaunut ylioppilasnuorukaisten vetämänä, toistuivat vuodesta toiseen aina uuden, merkittävän voiton jälkeen.” *Aamulehti* 1.12.1957.

80. Suutelan mukaan kansallista asemaa korosti avioitumisen kanssa yhteen ajoittunut Jeanne d’Arcin legendaan pohjautuvan, F. Schillerin *Orleansin neitsyen* ensi-ilta. Aalberg tuli samastetuksi roolihahmoonsa ”poliittisen kutsumuksen löytäneenä neitsyenä ja suomenkielisen teatteritaiteen suurena esitaistelijana”. Suutela 1997, 169, 186–177.

81. Koskinen Aalbergille 18.9.1887. KK, Ida Aalbergin arkisto Coll 1.12.

den feminiinin personifikaation kehittymisen ja vakiintumisen tarkastelua.

Tulkintani on, että nuori Ida Aalberg tarjosi 1870–1880-lukujen taitteen Suomalaiselle Teatterille ja siihen kytköksissä olleille fennomaani-toimijoille välineen tehdä kansallisuuden ideaa, ihanteita ja toivottua olemusta ymmärrettäväksi niin roolitöidensä kuin henkilönsäkin kautta. Näen myös myöhempien Aalberg-tulkintojen muodostaman jälkikuvan osana Aalbergin instrumentalisointia. Myöhempien tulkintojen tekijät, ennen kaikkea Aalberg-elämäkertojen kirjoittajat, ovat tehneet valintoja painotuksissaan ja luo-neet lisäkerroksia Aalbergin omana aikana rakennettuun kuvaan, tässä tapauksessa legitimoiden fennomaanista kuvastoa.

Keskeisenä näyttämöllä ja sen ulkopuolella rakentuneena fennomaanisena merkitysten kerrostumana hahmottuu sivistyneistön ja kansan suhdetta ilmaiseva kuvasto, ennen kaikkea ylioppilaan löytämän kansantytön motiivi. Siihen liittyi talonpoikaisen kansan "aitouden" idealisointi sekä kansan ja sivistyneistön suhteen kuvaaminen rakkaussuhteena, johon sisältyi ylhäältä alaspäin suuntautuva sivistämisspyrkimys. Aalberg muodostui instrumentiksi motiivin rakentumiselle ja vakiintumiselle.

Aalbergin varhaiset roolit, viattomat ja lapsekkaat nuorten naisten hahmot istuivat osaksi suomalaisuusaatteen omaksumaa morsianmetaforaa, jossa tavoiteltu suomalaisuus henkilöityi aikakauden sukupuoli-ihanteen mukaiseen, uskolliseen ja uhrautuvaan neitohahmoon. Monet roolihahmoista näyttäytyivät miesten tarjoaman isällisen suojan ja opetuksen kohteina, mikä osana fennomaaniteatterin kuvastoa assosioituu yllä mainittuun ideaaliin suomenmielisen sivistyneistön ja kansan välisestä suhteesta. Ei ole välttämätöntä saavuttaa varmuutta siitä missä määrin Suomalaisen Teatterin ohjelmistolla pyrittiin tietoiseen representaatioiden rakentamiseen. Teatterin aukilausuttuna tavoitteena oli yleisön kasvattaminen suomalaisuuteen, mutta ohjelmiston suhteen nojattiin aikakauden tarjontaan. Yleiseurooppalaiset, romantiikan perinnöstä ammentavat ja porvariston sukupuolimalleja toistavat tarinat tarjosivat kuitenkin runsaasti kansallisuuskuvaston rakentamiseen soveltuvaa materiaalia.

Rooleja ei voi kuitenkaan 1800-luvun teatterikontekstissa tarkastella täysin irrallaan näyt-

telijän persoonasta muodostettujen käsitysten kanssa, sillä ne kietoutuivat voimakkaasti yhteen. Aikalaiskeskustelu idealisoi Aalbergin viattomien, "luonnollisuutta" ja "aitoutta" ilmaisevien nuorten naisten esittäjänä. Roolityöt ja Aalbergista esiin nostetut ominaisuudet asettuvat osaksi fennomaanista, kansallisuuden muuttumatonta alkuperää ilmaisevaa suomalaisuuden representaatiota, jossa Aalberg ruumiillisti luonnollista ja aitoa "kansaa", jonka fennomaaniälymyöstö saattoi "löytää" tavoitella ja ihailla ja jonka uskollisuuteen se saattoi luottaa. Tämän kaltaisten motiivien kautta suomalainen kansallisuus alkoi hahmottua yhä vahvemmin feminiinisenä representaationa.

Fennomaanit pyrkivät luomaan Aalbergista kuvaa kansallisuuden esitaistelijana julkisen kirjoittelun kautta, mutta vastuuta laskettiin Aalbergin harteille myös henkilökohtaisesti. Molempia reittejä välittyneen viestin voi ajatella tuottaneen Aalbergille kokemusta rajatusta positioista, ja siinä pysymisen toiveesta. Suomalainen Teatteri, suomalaisuusaatteen lippulaiva, oli ottanut yksin maalta kaupunkiin tulleen nuoren naisen suojiinsa ja tehnyt hänestä sivistyneen ja hienostuneen tähden. Aalbergin representatiivinen käyttö piti sisällään moraalisen velvollisuuden keulakuvan kriteerien täyttämisestä, oletuksen sellaisten ambitioiden uhraamisesta, jotka asettuisivat ristiriitaan kansallisten kulttuuripyrkimysten kanssa.

Aalbergin instrumentaalisen roolin voi nähdä osana 1870–1880-lukujen fennomaanien identiteetin vahvistamista ja ideologian markkinoinnista. Ylioppilaan ja kansantytön motiivi palveli fennomaanisia tavoitteita omana aikanaan. Suomenmieliseen kuvastoon sopivien piirteiden esittely saa kuitenkin uusia kerroksia myöhempien Aalberg-tulkintojen muodostaman jälkikuvan myötä. Tiettyjen ominaisuuksien idealisointi onkin nähtävillä ennen kaikkea myöhemmissä kirjoituksissa. Erityisesti yksinkertaisten maalaislähtökohtien idealisointi ja Aalbergin hahmotuminen sivistystahtoisen kansan ruumiillistumana rakentuu Aalberg-elämäkertojen tekemien painotusten kautta. Vaikka 1900-luvun eri vuosikymmenillä rakentunut kuva tulee erottaa 1800-luvun fennomaanien tavoitteista, hahmotan sen silti osana 1800-luvulla alkunsa saanutta suomalaisuusdiskurssia. Kuten Leena-Maija Rossi on todennut, representaatioiden tarkastelussa keskeistä ei ole se, kuinka ne heijastavat "todel-

lisuutta”, vaan se millaista asioiden tilaa valituilla representaatioilla pyritään luonnollistamaan. Representaatiot eivät heijasta valmista asioiden tilaa, vaan ne jatkavat alkanutta merkityprosessia ja vievät tulkinnallisuutta eteenpäin — *tekevät* sitä maailmaa, johon ne viittaavat.⁸² Myöhemmät Aalberg-tulkinnat tekevät juuri sitä: vakiinnuttavat ja luonnollistavat fennomaanisille lähtökohdille perustuvaa suomalaisuuskuvastoa.

Aalberg-kuva ei kuitenkaan ole fennomaaninäkökulmasta kaikilta osin särötön. Aalberg jatkoi nuorten, viattomien naishahmojen esittämistä osin uransa loppuun asti, mutta hänet alettiin 1880-luvun kuluessa hahmottaa lisääntyvästi realismin synnyttämien, ristiriitaisten naishahmojen tulkkinä. Ambitiot kohti ulkomaisia näyttämöitä niin ikään kasvoivat. Hän oli Suomalaisen Teatterin keskeinen tähti vuosisadan vaihteeseen saakka, mutta kriittiset äänet alkoivat leimata häntä myös ”sopimattoman” kunnianhimoiseksi. Voi olla, että Aalbergin henkilökohdalliset pyrkimykset eivät enää istuneet yhteen fennomaanisten tavoitteiden kanssa, jotka nekin

alkoivat hajaantua vuosisadan loppua kohden. Oma lukunsa on myös Aalbergin suhde fennomaniaan, joka näyttäytyy ristiriitaisena hänen lausuntojensa valossa. Julkisesti hän saattoi korostaa aatteen merkitystä teatteriuransa ytimenä, mutta ilmaista kirjeissään lähipiirille hyvin toisenlaisia tunteita suomalaisuutta kohtaan.

Nuori Ida Aalberg kuitenkin toimi aikakautensa fennomaaneille voimakkaan representatiivisena välineenä, jonka kautta kollektiivisen kansallisuuden luomiseen liitettyjä ideaaleja tehtiin ymmärrettäviksi. Näyttelijä sidottiin työnsä ja henkilönsä kautta Suomalaisen Teatterin ja suomalaisuusliikkeen taholta osaksi fennomaanisen liikkeen kuvastoa ja tarinaa, jota 1900-luvun kuluessa muodostettu jälkikuva on painotuksillaan ja valinnoillaan vahvistanut.

FM **Laura-Elina Aho** tekee teatteritieteen väitöskirjatutkimusta Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: laura-elina.aho@helsinki.fi

82. Leena-Maija Rossi, Esityksiä, edustamista ja eroja. Representaatio on politiikkaa. Teoksessa Tarja Knuuttila & Aki Petteri Lehtinen (toim.) *Representaatio. Tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi*. Helsinki University Press 2010, 266.

Marianne Vasara-Aaltonen

Maallikkoasianajosta kohti juristien esiinmarssia

Asianajotoiminta 1800-luvun Kuopiossa ja Vaasassa

Työ asianajajana on rasittavaa ja hermoille käypää. Alituinen määräaikojen valvominen, pitkät ja rasittavat matkat käräjille aikana, jolloin ei ollut autoja, vaan oli matkustettava kievarikytyillä, milloin ei junalla päässyt, huolehtiminen mitä erilaisimmista asioista ja asiakkaista, kaikki tuo antoi yllin kyllin huolta, varsinkin kun samalla oli joka toinen viikko kiinni Hovioikeudessa pöytäkirjurina. Toiselta puolen sai tärkeätä käytännöllistä kokemusta juristin tehtävissä, joten oli siitä suurta hyötyäkin.¹

Näin muisteli Gustaf Ignatius, joka harjoitti 1800–1900-luvun vaihteen Vaasassa asianajoa hovioikeuden virkansa ohella. Tässä artikkelissa tutkin asianajoa autonomian ajan Suomessa käyttäen esimerkkeinä Kuopion ja Vaasan raastuvanoikeuksia. Asianajoa Ruotsissa ja Suomessa on tutkittu sekä sen varhaisvaiheiden osalta että keskittyen profession 1800-luvulla käynnistyneeseen moderniin kehitykseen. Sture Petré ja Pia Letto-Vanamo ovat ajoittaneet ammattimaisen asianajon ensiaskeleet 1600-luvulle. Ammattiasianajajia oli kuitenkin vähän ja he keskittyivät isoihin kaupunkeihin,

kuten Tukholmaan ja Turkuun.² Heikki Pihlajamäki on puolestaan kytkenyt modernin asianajon synnyn muun muassa 1800-luvun lopun oikeudelliseen modernisaatioon.³ Lisäksi voidaan mainita Yrjö Raevuoren asianajotoimintaa käsitellyt kirja, joka keskittyi erityisesti 1900-lukuun.⁴

Kysymys asianajosta – toisen henkilön puolesta oikeudessa toimimisesta – herätti paljon keskustelua 1600-luvulta lähtien, kun edustaminen ensi kerran mainittiin vuoden 1615 oikeudenkäyntijärjestyksessä (*rättegångsprocess*). Sittemmin kruunu, säädetyt ja tuomioistuimet kävivät toistuvasti kädenvääntöä siitä, pitäisikö asianajon olla luvanvaraista ja pitäisikö asianajajilta edellyttää lainopillista koulutusta. Kyse oli yhtäältä siitä, hoitaisivatko lainoppineet asianajajat edustamistehtävät pätevämmiin kuin maallikot ja toisaalta siitä, riittäisikö lainoppineita lakimiehiä ihmisten asianajotarpeisiin.⁵ Niinpä asianajo kytkeytyi olennaisesti Suomen (ja Ruotsin) maallikkovaltaiseen oikeuskulttuuriin, jossa koulutettuja juristeja oli harvassa, oikeus oli suhteellisen yksinkertaista ja maallikot olivat osallisia oikeudenkäytössä. Kiistelystä huolimatta Suomessa ei toteutettu asianajajamonopolia, ja oikeudenkäymiskaaren asiamiehiä koskevaan 15:2 säännök-

1. Gustaf Ignatius, Vaasan hovioikeuden palveluksessa. Teoksessa Eino E. Suolahti (toim.) *Muistikuvia II. Suomalaisia kulttuurimuistelmia*. Otava 1946, 254–255.
2. Sture Petré, Våra första advokater. *Svensk juristtidning* (1947); Pia Letto-Vanamo, *Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus*. SLY 1989. Turun 1600-luvun asianajajista, ks. myös Yrjö Raevuori, Turun 1600-luvun lainoppineita asianajajia. *Defensor Legis* 30 (1949). Ks. esimerkki itseoppineesta asianajajasta 1600-luvulla, Petteri Impola, The Agency and Practical Learning of a Lay Advocate in Seventeenth-Century Helsinki. The Case of Gabriel Abrahamsson. Teoksessa Mia Korpiola (toim.) *Legal Literacy in Premodern European Societies*. Palgrave Macmillan 2019.
3. Heikki Pihlajamäki, *Kansan ja esivallan välissä. Suomalaisen asianajajakunnan historia*. Edita 2009; Heikki Pihlajamäki, The Rise of Modern Finnish Advocacy in the Late Nineteenth Century. Evidence from the Helsinki Town Court. Teoksessa Per Andersen et al. (toim.) *Liber Amicorum Ditlev Tamm. Law, History and Culture*. DJØF 2011.
4. Yrjö Raevuori, *Suomen asianajotoiminnan vaiheita*. WSOY 1968.
5. Petré 1947; Letto-Vanamo 1989, 33; Pia Letto-Vanamo, Miksi Suomessa ei ole asianajomonopolia. *Oikeus* 11 (1983), 26–32.

seen vaatimus asiamiehen lainoppineisuudesta lisättiin vasta vuonna 2002.

Asianajon historia kytkeytyy tiiviisti juristikunnan professionalisoitumiseen 1800-luvulla sekä yleisesti professioiden ja koulutuksen kehitykseen Suomessa. Juristit perustivat ensimmäisen yhdistyksensä, Juridiska Föreningen i Finland, vuonna 1862. Samoihin aikoihin ajoittuu myös muiden professioiden, esimerkiksi lääkäreiden ja opettajien, järjestäytyminen. Lääkäreiden määrä Suomessa nousi huomattavasti 1800-luvun jälkipuolella. Finska Läkaresällskapet oli perustettu jo vuonna 1835, mutta etenkin Suomalaisen Lääkäri-seura Duodecimin perustaminen vuonna 1881 oli tärkeä askel lääkärikunnan aseman kehittämisessä.⁶ Opettajat puolestaan järjestäytyivät, kun Pedagogiska Föreningen i Finland perustettiin vuonna 1864 ja Suomen Kansankoulunopettaja ja -naisopettajayhdistys vuonna 1893.⁷ Vuosisadan lopulla perustettiin monia muitakin ammatillisia järjestöjä.⁸

Myös koulutuksen lisääntyminen ja eriytyminen 1800-luvun jälkipuolella on tärkeä näkökulma. Esimerkiksi insinöörikoulutus otti askeleita eteenpäin 1870-luvulla. Sairaanhoidajien koulutus alkoi vuonna 1867 Helsingin Diakonissalaitoksen perustamisen myötä – ennen sitä sairaanhoito oli ollut maallikkojen käsissä.⁹ Hallinnon puolella taas nähdään, että esimerkiksi lääninsihteerien ja -kamreerien koulutustaso nousi merkittävästi 1800-luvun jälkipuolella.¹⁰ Koulutuskysymys ja maallikoiden asema suh-

teessa koulutettuun professioon kytkeytyy myös asianajoon. Siksi asianajon historiaa 1800-luvulla pitää tarkastella myös maallikkonäkökulmasta. Vuosisadan alussa päätoimisia juristiasianajajia ei ollut käytännössä lainkaan. Varsinkin pienissä kaupungeissa ja maaseudulla juristeja oli pitkään hyvin harvassa, joten asianajo oli paljolti maallikkoasioitsijoiden ja -virkamiesten käsissä.¹¹ Vaikka heiltä puuttui oikeudellinen yliopistokoulutus, heillä oli kuitenkin niin sanottua oikeudellista tietotaitoa (*legal literacy*), jota he pystyivät hyödyntämään asianajotehtävissään. Tarkemmin sanottuna heillä oli oikeudellista ja prosessuaalista tietoa ja taitoa, jotka saattoi saavuttaa myös ilman muodollista koulutusta. *Legal literacy* -tutkimuksessa onkin keskitytty välimaastoon oppineen juristin ja täyden ummikon välillä.¹² Se on olennainen näkökulma myös tässä artikkelissa, jonka keskiössä on asianajo kahdessa suomalais-kaupungissa Kuopiossa ja Vaasassa.

Kuopio oli lääninhallinnon keskus ja kasvoi huomattavasti 1800-luvun aikana, osin Saimaan kanavan ja sahateollisuuden ansiosta. Vuosisadan puolivälin molemmin puolin kuopiolaiset jakautuivat eri säätryhmiin seuraavasti: aatelisto 0,7 %, oppinut sääty ja muut säätyläiset n. 10 %, porvarit noin 20 % ja muut kaupunkilaiset vajaa 70 %. Huomattavaa on myös, että suomalaisuus-aate levisi Kuopiossa voimakkaasti 1840-luvulta lähtien. Vuosisadan lopulla yli 90 % kuopiolaisista oli suomenkielisiä.¹³ Vaasa taas oli vanha ruot-sinkielinen rannikkokaupunki ja tervakaupan

6. Heini Hakosalo, Lääkäri, yhteiskunta ja yhteisö. Katsaus lääkäriprofession kehitykseen Suomessa. *Duodecim* 126 (2010), 1546; Kyllikki Kauttu & Tapani Kosonen, *Suomen Lääkäriliitto 1910–1985*. Suomen Lääkäriliitto 1985, 21–24.

7. Esa Konttinen, *Perinteisesti moderniin. Profioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Vastapaino 1991, 235; Matti Rinne, *Suomen Opettajain Liitto 1893–1973*. Suomen Opettajain Liitto 1973, 31–51.

8. Konttinen 1991, 256.

9. Karl-Erik Michelsen, *Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. Tekniikan Akateemisten Liitto & SHS 1999, 117, 138; Maria Sarkio, *Sairaanhoidajaksi kasvattaminen. Sairaanhoidajakoulutus ja siinä käytetyt oppikirjat Suomessa vuoteen 1967 asti*. Helsingin yliopisto 2007, 66–71; Jyrki Paaskoski, *Ihmisen arvo. Helsingin diakonissalaitos 150 vuotta*. Edita 2017, 45; Maija Sorvettula, *Johdatus suomalaisen hoitotyön historiaan*. Suomen Sairaanhoidajaliitto 1998, 19–24.

10. Lars Westerlund, *Länsförvaltningen. Landshövdingarna, regeringsmakten och politiken i Finland åren 1809–1992*. Hal-lintohistoriakomitea 1993, 173.

11. Asioitsijoista ks. Mia Korpiola, Hyvät, pahat ja rumat maallikkoasioitsijat. Mielikuvat oikeudellisen tiedon haltijoista autonomian ajan Suomessa. *Tieteessä tapahtuu* 39 (2021a); Anna Kuusmin, Nurkkasihteerien kadonnut ammattikunta. *Oikeudellinen tietotaito -projektin blogi* 2018a, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2018/02/21/nurkkasihteerien-kadonnut-ammattikunta/> (9.4.2021); Anna Kuusmin, Asioitsija Pekka Hakkarainen Joensuusta – raitis nurkkasihteerin ja jokapaikanhöylä? *Oikeudellinen tietotaito -projektin blogi* 2018b, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2018/08/06/asioitsija-pekka-hakkarainen-joensuusta-raitis-nurkkasihteerin-ja-jokapaikanhoyla/> (9.4.2021).

12. Ks. esim. Mia Korpiola, *Introduction*. Teoksessa Mia Korpiola (toim.) *Legal Literacy in Premodern European Societies*. Palgrave Macmillan 2019, 4–7.

13. Pekka Toivanen, *Kuopion historia 2. Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan*. Kuopion kaupunki 2000, 24–30, 89–90, 97–98, 252 – 254; Ilkka Nummela, *Kuopion historia III. Kunnallishallinnon uudistamisesta sen demokratisointiin 1875–1918*. Kustannuskiila 1989, 31.

keskus. Sekin oli lääninsä keskus, ja lisäksi siellä sijaitsi hovioikeus. Vaasan väestörakenne 1800-luvun puolivälin paikkeilla oli seuraavanlainen: aatelisto noin 1 %, oppinut sääty ja muut säätyläiset reilu 10 %, porvarit noin 16 % ja muut kaupunkilaiset reilu 70 %. Vaikka eri sosiaaliryhmien osuus oli molemmissa kaupungeissa suunnilleen sama, kielitilanne oli niissä erilainen. Vaasa oli vahvasti ruotsinkielinen vielä vuosisadan lopulla. Vuonna 1880 väestöstä 87 % oli ruotsinkielisiä ja vuonna 1900 vielä 62 %.¹⁴

Näitä kahta kaupunkia tarkastelemalla voidaan havainnoida sitä, millaista asianajo 1800-luvulla oli muualla kuin Helsingin ja Turun kaltaisissa isoissa kaupungeissa. Aineistoni koostuu Kuopion ja Vaasan raastuvanoikeuksien sekä Vaasan kämnerinoikeuden tuomiokirjoista otosvuosilta 1825, 1850, 1875 ja 1900. Tapausten suuren määrän vuoksi näiltä vuosilta ei ole voitu käydä läpi kaikkia juttuja, vaan otos on rajattu muutamiin kuukausiin.¹⁵ Olen etsinyt tapauksista henkilöt, jotka ovat toimineet joko asiamiehinä (*ombud, fullmäktig*) tai avustajina (*biträde*). Asiamies saapui oikeuteen päämiehensä sijaan ja toimi tämän puolesta, kun taas avustaja saapui oikeuteen päämiehensä seurassa tämän tueksi. Asianajaja-nimike suojattiin vasta vuonna 1958, joten 1800-luvulla maallikotkin pystyivät kutsumaan itseään asianajajiksi (*advokat, sakförare*). Joskus puhutaan myös asioitsijoista (*sakförare*) eli maallikoista, jotka hoitivat oikeudellisia ja monia muita toimeksiantoja liiketoimena. Tässä artikkelissa asianajajalla viitataan kehen tahansa, joka hoiti asiamiehen tai avustajan tehtäviä. Asianajajina toimi niin juristeja kuin maallikoitakin.¹⁶

Tutkin artikkelissa sitä, kuinka yleistä asianajajan käyttö 1800-luvun suomalaisissa pikkukaupungeissa oli, ketkä asianajajina toimivat, millaisena heidän toimintansa oikeudessa näyttäytyi

ja miten asianajo heijastelee 1800-luvun ihmisten oikeudellista tietoutta. Kytken tarkastelun myös oikeuden modernisaatioon ja modernin asianajajakunnan syntyyn 1800-luvun lopulla. Artikkelini murtaa osaltaan kuvaa juristikeskeisestä oikeudellisesta toimijuudesta ja valaisee sitä, millaista oikeudellinen elämä 1800-luvun Kuopiossa ja Vaasassa oli.

Asianajajien lisääntyvä käyttö vuosisadan lopulla

Kaupunkien raadit olivat jakaneet oikeutta keskialta lähtien. Raatimiehet, samalla siis myös raastuvanoikeuden jäsenet, olivat kaupungin porvareita. Hiljalleen varhaisella uudella ajalla raastuvanoikeudetkin rupesivat professionalisoitumaan muun oikeudenkäytön mukana. Vuoden 1749 virkatutkintoasetus ulotti oikeudellisen oppineisuuden vaatimuksen pääsääntöisesti myös kaupunkien pormestareihin, jotka toimivat raastuvanoikeuksien puheenjohtajina. Isommissa kaupungeissa (Suomessa esimerkiksi Turussa ja Helsingissä) tehtävät jakautuivat kahdella. Maistraatti hoiti hallinnolliset ja taloudelliset asiat, kun taas raastuvanoikeus hoiti oikeudelliset asiat. Näin raastuvanoikeuksiin tuli myös enemmän oikeudellista osaamista. Pienemmissä kaupungeissa kuitenkin raati eli maistraatti hoiti sekä hallinnollis-taloudellisen että oikeudellisen puolen. Maistraatti toimi siis myös raastuvanoikeutena. Oppineen pormestarin rinnalla näissä toimi raatimiehinä kaupungin porvareita, eli kauppiaita ja käsityöläisiä, jotka toimivat raastuvanoikeuksien maallikkotuomareina. Tällaisena toiminta jatkui autonomian ajalla. Vuosisadan lopulla pienemmissäkin kaupungeissa alkoi tapahtua eriytymistä ja raastuvanoikeuksiin palkattiin oikeusraatimiehiä, joilla oli oikeudellinen koulutus.¹⁷ Maallikkotuomareiden, eli kunnallis-

14. Anneli Mäkelä, *Vaasan historia III 1809–1852*. Vaasan kaupunki 1985; Jorma Kallenaution, *Vanhasta uuteen Vaasaan. Vuosikymmen palon jälkeen*. Teoksessa Jorma Kallenaution et al. (toim.) *Vaasan historia IV 1852–1917*. Vaasan kaupunki 2006, 43; Holger Wester, *Kasvun ainekset. Väestö ja talous*. Teoksessa Jorma Kallenaution et al. (toim.) *Vaasan historia IV 1852–1917*. Vaasan kaupunki 2006, 172.

15. Kuopion raastuvanoikeus: 10.1.–27.6.1825, 9.1.–17.6.1850, 11.1.–31.3.1875, 8.1.–16.2.1900 (osasto I), 9.1.–27.2.1900 (osasto II). Vaasan raastuvanoikeus: 3.1.–28.6.1825, 7.1.–27.6.1850, 18.1.–26.4.1875 (osasto I), 20.1.–31.3.1875 (osasto II), 8.1.–29.1.1900 (osasto I), 4.1.–31.1.1900 (osasto II). Vaasan kämnerinoikeus: 7.1.–11.2.1825, 4.1.–12.2.1850. Kämnerinoikeudet lakkautettiin vuonna 1868, joten otokset ovat vain vuosilta 1825 ja 1850.

16. Terminologia oli vielä vakiintumatonta, ja esimerkiksi asianajajasta ja asioitsijasta voitiin molemmista käyttää ruotsiksi nimitystä *sakförare*.

17. Ks. esim. Oscar Nikula, *Kaupunkilaitos 1721–1875*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen Kaupunkiliitto 1981, 194, 198, 211–212; Anne-Marie Fällström & Ilkka Mäntylä, *Stadsadministrationen i Sverige-Finland under frihetstiden*. Teoksessa Birgitta Ericsson et al. (toim.) *Stadsadministration i Nor-*

raatimiesten määrä pienemmissä kaupungeissa väheni 1880-luvulla hieman, joten oikeusraatimiesten osuus suhteessa nousi.¹⁸

Kuopio oli saanut kaupunkioikeudet vuonna 1782, mutta maistraatti, joka samalla toimi raastuvanoikeutena, perustettiin sinne vasta vuonna 1816.¹⁹ Yleensä kaupunkien kauppiaille oli vahva asema raadissa/maistraatissa, mutta Kuopiossa käsityöläiset olivat poikkeuksellisen vahvasti edustettuina. Vuosien 1816 ja 1875 välillä toimineista raatimiehistä kahdeksan oli käsityöläisiä, kuusi kauppiaita, kaksi kaupunginnotaareja ja yksi hovioikeudenkanslisti. Näistä hovioikeudenkanslisti Alexander Ingman valittiin virkaansa vuonna 1858 ja hän oli siten ensimmäinen juristikoulutuksen saanut raatimies Kuopion raastuvanoikeudessa.²⁰

Vuosisadan edetessä maistraatti joutui käsittelemään yhä enemmän oikeudellisia juttuja, ja siksi raastuvanoikeus jaettiin vuonna 1876 kahteen osastoon. Toista johti pormestari, ja toista oikeusraatimies.²¹ Nämä olivat ainoat virat, joissa edellytettiin oikeudellista koulutusta. Oikeuden muut jäsenet olivat nyt nimitykseltään kunnallisraatimiehiä ja useimmiten he olivat edelleen maallikoita. 1860- ja 1870-lukujen kunnallishallinnon muutosten mukanaan tuoma orastava demokratisoituminen alkoi näkyä myös Kuopion raastuvanoikeuden monimuotoistuvassa kokoonpanossa: kauppiaiden ja käsityöläisten rinnalle nousi muita kaupunkilaisia.²²

Vuonna 1606 perustetussa Vaasassa oli 1800-luvulle tultaessa jo vankka kokemus raastuvan-

oikeuden toiminnasta. Vaasassa raastuvanoikeuden kokoonpano oli perinteisempi, sillä siellä kauppiat olivat käsityöläisiä runsaslukuisemmin edustettuina. Näiden lisäksi raatimieheksi valittiin muutama kaupungin virkamiehistä. Raastuvanoikeuden alapuolella toiminut kämnerinoikeus²³ lakkautettiin vuonna 1868. Kämnerinoikeuden lakkauttaminen lisäsi raastuvanoikeuden työtaakkaa, joten myös Vaasassa raastuvanoikeus jaettiin kahteen osastoon, ja samalla tuomioistuin sai ensimmäisen juristijäsenensä oikeusraatimieheksi valitusta Johan Svanlungista.²⁴

Sekä Kuopion että Vaasan raastuvanoikeudessa oli läpi 1800-luvun vahva maallikkoedustus. Pormestarit olivat juristeja koulutukseltaan, mutta raatimiehinä juristeja alkoi näkyä vasta vuosisadan jälkipuolella. Tuolloinkin raastuvanoikeudessa säilyivät edelleen myös maallikot tuomareina. Vuosisadan lopulla vellonut kielikiista löi laineitaan myös raastuvanoikeuksien toimintaan ja raatimiesten valinta politisoitui vahvasti. Molemmilla kieliryhmillä oli omat ehdokkaansa, joiden puolesta vedottiin voimakkaasti esimerkiksi sanomalehdissä.²⁵

Seuraavissa kaavioissa tarkastellaan juttutyypeittäin sitä, kuinka yleistä asiamiehen tai avustajan käyttö oli Kuopion ja Vaasan raastuvanoikeuksissa sekä Vaasan kämnerinoikeudessa otosjaksojen aikana.²⁶

Kaaviot osoittavat, että kaupunkilaiset käyttivät asiamiehiä riita-asioissa jo vuosisadan alkupuolella säännöllisesti molemmissa kaupungeissa. Otosvuonna 1900 jo suuressa enemmistössä ta-

den på 1700-talet. Universitetsforlaget 1982, 189; Petri Karonen, "Raastuvassa tavataan". Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. Jyväskylän yliopisto 1995.

18. Jussi Kuusanmäki, Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun.* Suomen kaupunkiliitto 1983, 103.

19. Toivanen 2000, 217.

20. Marianne Vasara-Aaltonen, Lay Town Court Judges in Nineteenth-Century Finland. The Case of Kuopio and Vaasa. *Journal of Finnish Studies* 25 (tulossa 2022).

21. Ilkka Nummela, *Kuopion historia III. Kunnallishallinnon uudistamisesta sen demokratisointiin 1875–1918.* Kustannuskiila 1989, 276.

22. Vasara-Aaltonen 2022.

23. Isommissa kaupungeissa toimi raastuvanoikeuden alapuolella kämnerinoikeus, joka ratkaisi ensimmäisenä oikeusasteena vähäisempiä riita- ja rikosasioita. Kämnerinoikeudet lakkautettiin koko maassa vuonna 1868. Ks. esim. Petri Karonen, *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620–1660).* Jyväskylän yliopisto 1994; Pentti Ahmas, *Oikeudenkäynnin yhdenmukaistaminen 1800-luvulla. Oikeushistoriallinen tutkimus kämnerin-, laamannin- ja ritarisyyntoikeuksien lakkauttamisesta.* Helsingin yliopisto 2005.

24. Nikula 1981, 224; Vasara-Aaltonen 2022.

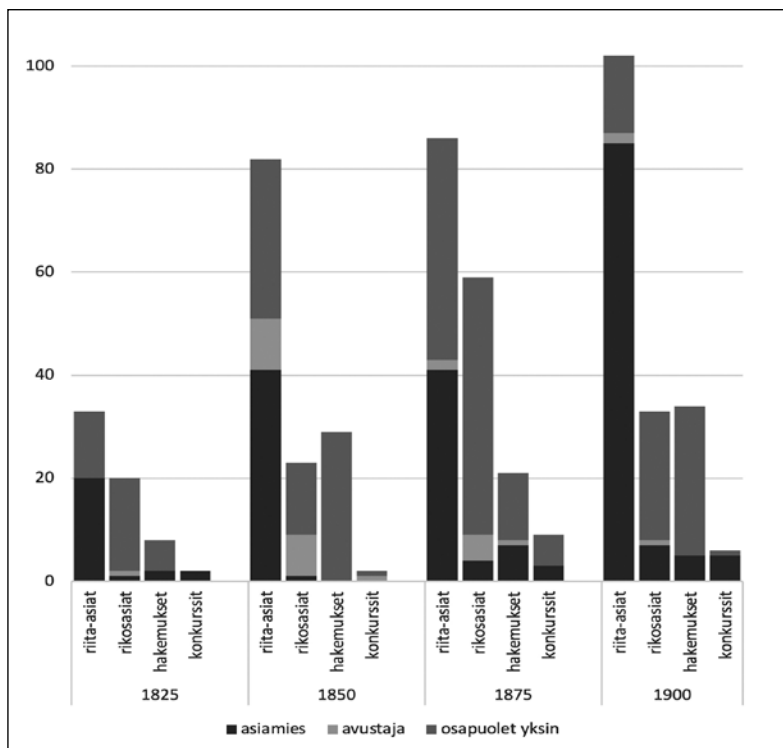
25. Vasara-Aaltonen 2022. Ks. kielikysymyksestä Vaasan kunnallispolitiikassa Pekka Hirvonen, Kohti kansalaisyhteiskuntaa. Hallinto – politiikka – kulttuuri – vapaa-aika. Teoksessa Jorma Kallenaution et al. *Vaasan historia IV 1852–1917.* Vaasan kaupunki 2006, 409–410.

26. Otosjaksojen pituudet vaihtelivat, joten kaavioista ei voi vetää johtopäätöksiä juttumäärien kehityksestä.

Kaavio 1:

Kuopion raastuvanoikeuden tapaukset 1825–1900, joissa vähintään yhdellä osapuolista oli asiamies tai avustaja suhteessa tapauksiin, joissa osapuolet toimivat yksin ilman edustusta.

Otosjaksot: 10.1.–27.6.1825, 9.1.–17.6.1850, 11.1.–31.3.1875, 8.1.–16.2.1900 (osasto I), 9.1.–27.2.1900 (osasto II).

pauksista vähintään yksi jutun osapuolista käytti asiamiestä. Rikosasioissa kaupunkilaiset turvautuivat apuun harvemmin.

Asiakkaina oli kaupunkilaisia varsin laajalla skaalalla. Esimerkistä käyvät Kuopion vuoden 1825 tapaukset, joissa asiamiestä tai avustajaa käyttivät seuraavien ammattiryhmien edustajat: kersantti, neljä leskirouvaa, kaksi puuseppää, kirjanpitäjä, nimismies, torppari, räätäli, kellarimestari, posteljooni, kaksi talollista, kihlakunnan tuomarin perilliset, kaupunkilaiset kollektiivina, ylioppilas ja metsästäjä.²⁷ Perheen ulkopuolista asiamiestä käyttivät niin miehet kuin naisetkin,

joskin miesten osuus päämiehistä – kuten oikeudenkäyntien osapuolista ylipäätään – oli huomattavasti isompi. Kaikista köyhimmät kaupunkilaiset käyttivät kuitenkin harvoin asiamiestä. Oikeusapua ei ollut tarjolla ennen vuosisadan loppua, ja silloinkin vain muutamassa kaupungissa, joten on ymmärrettävää, ettei heillä ollut varaa maksaa oikeudellisesta avusta.²⁸ Tästä poikkeuksena on Vaasan vuoden 1900 aineisto, jossa rikosasioissakin useilla syytetyillä oli asiamies käytössään. Näissä työmiehiksikin kirjatut syytetyt käyttivät usein poliisimiestä edustajanaan oikeudessa.²⁹

27. Ca:8 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1825, Kuopion raastuvanoikeuden arkisto (KRA), Kansallisarkisto Joensuu (KAJ). Myös Tampereen raastuvanoikeudessa 1860-luvulla asianajajaa käytti kirjava joukko kaupunkilaisia, ks. Aune Innala, Kaksi Tampereen varhaisinta lainoppinutta asianajajaa. *Defensor Legis* 30 (1949), 54.

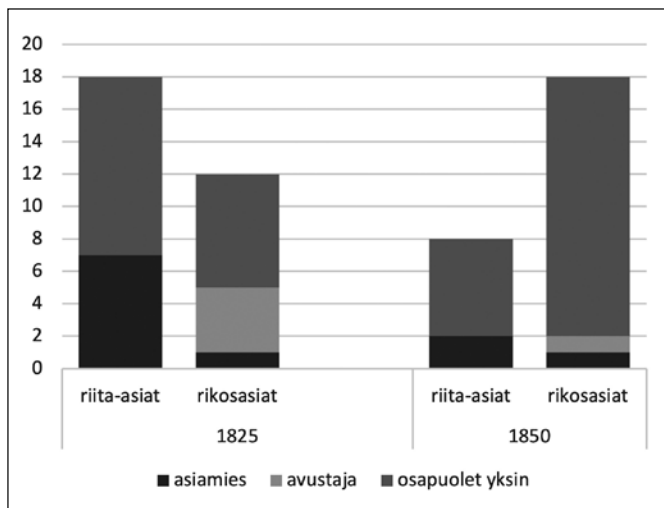
28. Oikeusavun historiasta Suomessa, ks. Marianne Vasara-Aaltonen, "To Poor and Rich Alike" Legal Modernisation, the Women's Movement, and Legal Aid in Late Nineteenth-Century Finland. Teoksessa Felice Batlan & Marianne Vasara-Aaltonen (toim.) *Histories of Legal Aid. A Comparative and International Perspective*. Palgrave Macmillan 2021.

29. Cba:34 Raastuvanoikeuden I osaston pöytäkirjat 1900; Cbb:56 Raastuvanoikeuden II osaston pöytäkirjat 1900, Vaasan raastuvanoikeuden arkisto (VRA), Kansallisarkisto Vaasa (KAV).

Kaavio 2:

Vaasan kämnerinoikeuden tapaukset 1825–1850, joissa vähintään yhdellä osapuolista oli asiamies tai avustaja suhteessa tapaukseen, joissa osapuolet toimivat yksin ilman edustusta.

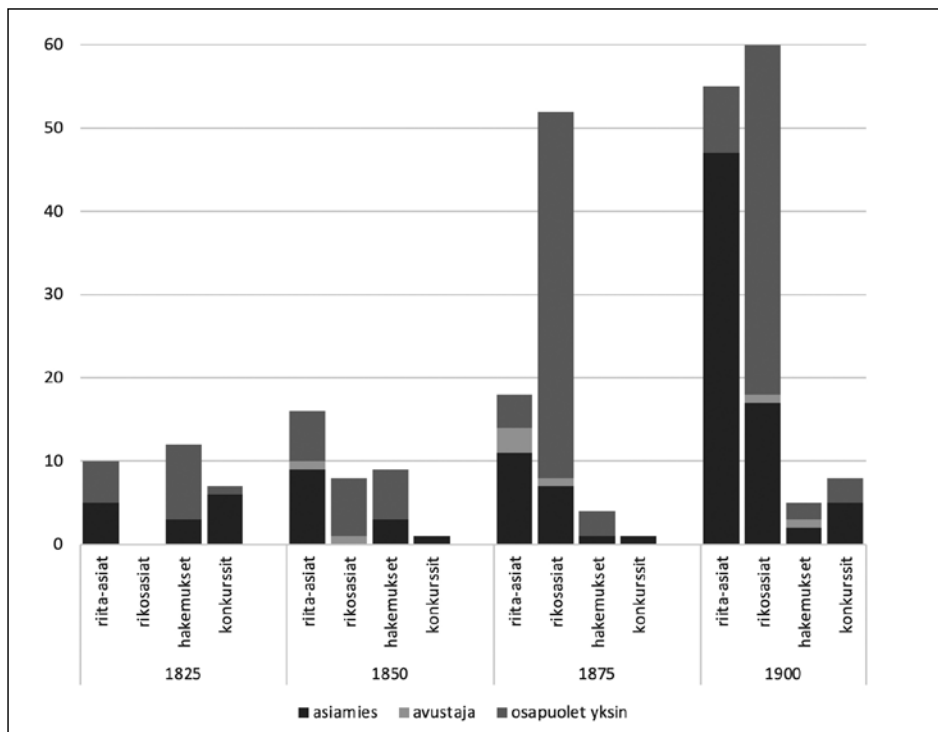
Otosjaksot: 7.1.–11.2.1825, 4.1.–12.2.1850.

Kaavio 3:

Vaasan raastuvanoikeuden tapaukset 1825–1900, joissa vähintään yhdellä osapuolista oli asiamies tai avustaja suhteessa tapaukseen, joissa ei osapuolet toimivat yksin ilman edustusta.

Otosjaksot: 3.1.–28.6.1825, 7.1.–27.6.1850, 18.1.–26.4.1875 (osasto I), 20.1.–31.3.1875 (osasto II), 8.1.–29.1.1900 (osasto I), 4.1.–31.1.1900 (osasto II).

Hidas muutos maallikkovirkamiehistä juristeihin ja ammattiasianajajiin

Raastuvanoikeuksissa toimineet asiamiehet voidaan jakaa karkeasti ottaen neljään ryhmään: 1) sukulaisuus- tai ystävyysuhteen nojalla toimineet, 2) maallikot, yleensä kaupungin virkamiehet, jotka hoitivat asianajoa sivutoimisesti, 3) juristit, jotka hoitivat asianajoa sivutoimisesti ja 4) juristikoulutuksen saaneet ammattiasianajat.

Vuoden 1825 otosjakson aikana Kuopion raastuvanoikeudessa esiintyi 18 eri asiamiestä/avustajaa 26 tapauksessa.³⁰ Näistä 12 esiintyi vain yhdessä tapauksessa, ja voidaan otaksua, että taustalla oli sukulaisuus- tai tuttavuussuhde päämieheen. Tästä asiamiesjoukosta löytyy niin kauppias, apteekkari, räätälin vaimo kuin entinen posti-inspehtöörikin. Vuoden 1825 tapauksissa asianajo keskittyi erityisesti kolmelle henkilölle: kaupunginnotaari Samuel Henrik Snellmanille (9 tapausta), kaupunginvouti Nils Schörille (4) ja kersantti Petter Enok Qwickille (4). Asiamiesten oikeudellinen yliopistokoulutus oli vielä harvassa. Kuopion pormestari, eli raastuvanoikeuden puheenjohtaja, Johan Fredrik Sundberg (1787–1831) toimi omassa raastuvanoikeudessaan asiamiehenä yhdessä tapauksessa. Sundberg oli suorittanut tuomarintutkinnon vuonna 1808.³¹ Sen lisäksi asiamiesten joukosta löytyy yksi, hieman tulkinnanvarainen nimike, justitiaari (*justitiar*) Anders Grönlund. Grönlund oli ollut ylioppilas Turun akatemiassa kevätlukukaudella 1781, mutta tarkempia tietoja hänen opinnoistaan ei löydy. Opintojensa jälkeen hän toimi lääninkanslistina, lääninviskaalina ja kaupunginviskaalina.³²

Kuopion vuoden 1850 aineistossa esiintyi 17 eri asiamiestä/avustajaa 61 tapauksessa.³³ Edelleen nähdään se, että asianajo keskittyi tietyille henkilöille. Kärjessä oli kersantti Frans Adolf Björklund, joka esiintyi kymmenessä tapauksessa.

Kaupungin virkamiehet olivat jälleen merkittävässä asemassa: kaupungin- ja lääninviskaali C. G. Järnefelt (9 tapausta), kaupunginpalvelija Petter Harald (6), notaari ja vararaatimies G. G. Winter (6) ja kaupunginvouti Carl Relander (5). Myös muita kaupungin tai läänin virkamiehiä löytyy asiamiehinä yksittäisissä tapauksissa. Sen sijaan sukulaisuussuhde on varmennettavissa vain kahden asiamiehen kohdalla. Vain yhdellä asianajajista oli oikeudellinen koulutus: hovioikeuden auskultantti Alexander Nordenstreng oli suorittanut tuomarintutkinnon vuonna 1849. Hän esiintyi kolmessa tapauksessa.

Vuonna 1875 tilanne oli muuttunut hieman. Tarkastelujaksolla esiintyi 31 eri asiamiestä/avustajaa 63 tapauksessa.³⁴ Heistä kahdeksan toimi sukulaisuussuhteen perusteella. Huomionarvoista on kuitenkin se, että vuonna 1875 asianajo Kuopiossa henkilöityi hyvin vahvasti yhteen ihmiseen. Tuomiokapitulun sihteeri, varatuomari Karl Petter Stenberg (1840–1899) toimi tarkastelujakson aikana asiamiehenä peräti 19 tapauksessa ja oikeudenkäyntiavustajana kahdessa. Stenberg, joka oli valmistunut juristiksi vuonna 1864, lopetti työnsä tuomiokapitulissa vuonna 1877, kun tuli valituksi Kuopion raastuvanoikeuden oikeusraatimieheksi.³⁵ Toinen asianajoa harjoittanut juristi oli varatuomari Alexander Kumlin, joka työskenteli 1870-luvulla muun muassa Ilomantsin nimismiehenä, Kuopion varalääninkamreerina sekä Viipurin hovioikeuden viskaalina.³⁶ Kumlin mainosti asianajopalveluitaan myös lehdessä.³⁷ Tarkastelujakson aikana Kumlin esiintyi raastuvanoikeudessa kuitenkin vain kahdessa tapauksessa. Stenbergin jälkeen eniten juttuja hoitivat kaupunginpalvelija J. Westerinen (6 tapausta) ja kaupunginvouti Emerik Zimmerman (4). Näiden lisäksi monet muut kaupungin ja läänin virkamiehet sekä muutama kauppias hoitivat kukin 1–3 tapausta.

30. Ca:8 Varsinaisiasiain pöytäkirjat 1825, KRA, KAJ.

31. Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Johan Fredrik Sundberg*, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=12019> (10.2.2021).

32. Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Anders Grönlund*, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=9852> (10.2.2021).

33. Ca:33 Varsinaisiasiain pöytäkirjat 1850, KRA, KAJ.

34. Ca:58 Varsinaisiasiain pöytäkirjat 1875, KRA, KAJ.

35. Veli-Matti Autio, *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Stenberg Karl Petter*, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=17959> (9.4.2021).

36. A.W. Westerlund (toim.), *Finlands jurister. Biografiska antekningar*. Åbo tryckeri och tidnings aktiebolags förlag 1909, 30.

37. *Tapio* 23.10.1875, 3.

Otosvuonna 1900 Kuopiossa toimi jo koulutettuja ammattiasianajajia. Tarkastelujakson aikana 105 tapauksessa esiintyi 31 eri asiamiestä/avustajaa.³⁸ Heistä kolme toimi sukulaisensa puolesta. Listan kärjessä nähdään edelleen kaupungin virkamies, notaari Edvard Bergholm, joka toimi asiamiehenä 16 tapauksessa ja kärjäkirjuri H. J. Harinen samoin 16 tapauksessa. Seuraavaksi eniten tapauksia hoitivat ammattikseen asianajoa harjoittaneet juristit Ukko Andersin (15 tapausta) ja Leodor (Heliodorus) Guseff (9). Näiden lisäksi useampia juttuja hoitivat myös muun muassa kaupunginpalvelijat H. Hyvärinen (9) ja Gustaf Hyvärinen (7), entinen kauppias J. Huuskonen (7), lääninhallituksen virkamies, juristi Eemil Makkonen (5) ja kirjuri Karl Johan Molander (4). Muutama muu hoiti kaksi tai kolme tapausta. Näiden ohella liuta kaupunkilaisia esiintyi asiamiehenä yhdessä tapauksessa, ja tuolloin on mahdollista, että kyseessä oli vain tuttavän avustaminen, ei ammattimainen toiminta.

Vaasan kämnerioikeuden vuoden 1825 otoksessa esiintyy kahdeksan eri asiamiestä/avustajaa 12 tapauksessa.³⁹ Kärkisijaa kolmella hoidetulla jutulla pitivät kaupunginnotaari Gustaf Nyqvist ja lääninkanslisti Adolf Fredrik Kjellander. Joukossa oli myös yksi juristi, tuomarintutkinnon vuonna 1797 suorittanut hovioikeuden notaari Alexander Adolf Chydenius (1777–1826).⁴⁰ Ainoastaan yhdessä tapauksessa oli kysymys sukulaisen edustamisesta. Raastuvanoikeudessa 14 tapauksessa nähtiin 13 eri asiamiestä/avustajaa.⁴¹ Kärkipaikkaa pitivät varakruununnimismies Anders Johan Rein ja varalääninkamreeri Olof Anders Järnefelt kolmella tapauksella. Joukosta löytyy myös kolme hovioikeudessa työskennellyttä juristia sekä yksi

■ Kuva 1. Alexander Kumlin julkaisi vuonna 1875 ilmoituksen tarjoamista asianajopalveluista, mikä oli 1870-luvulla vielä harvinaisia. Laajemmin ja säännöllisemmin asianajopalveluita alettiin mainostaa kuopiolaislehdissä vasta 1890-luvulla. Lähde: *Tapio* 23.10.1875, 3. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.

raastuvanoikeuden raatimiehistä. Lisäksi voidaan mainita raatihuoneen vahtimestari Jacob Fredrik Widberg ja hovioikeuden ylimääräinen vahtimestari Erik Ekqwist.

Vuoden 1850 otoksessa kämnerioikeudessa esiintyi neljä eri asiamiestä/avustajaa kolmessa tapauksessa.⁴² He olivat kaupunginviskaali Abraham Hagman, kämnerioikeuden puheenjohtaja, juristi Fredrik Danielsson, entinen kaupunginvouti Gustaf Lund sekä aviomiehensä puolesta oikeudessa esiintynyt Lisa Winberg. Raastuvanoikeudessa puolestaan esiintyi 13 eri asiamiestä/avustajaa 15 tapauksessa.⁴³ Edustaminen ei siis juurikaan keskittynyt tietyille henkilöille. Tästä joukosta löytyy muun muassa kolme Vaasan hovioikeudessa työskennellyttä juristia, muutama kaupungin virkamies, yksi raatimies sekä kauppias ja peltiseppä.

Vuonna 1875 kämnerioikeutta ei ollut enää olemassa, joten kaikki tapaukset ovat Vaasan raastuvanoikeudesta. Otoksessa esiintyi 16 eri asiamiestä/avustajaa 24 tapauksessa.⁴⁴ Eniten juttuja, 7 kappaletta, hoiti kaupunginviskaali Hellberg. Tätä selittää osin se, että kaupungin syyttäväviranomaisena hän avusti muutamassa asianomistajarikoksessa asianomistajaa oikeudessa. Hovioikeuden ylimääräinen viskaali Petter Grenman ja kruununnimismies Adolf Kehl esiintyivät molemmat kolmessa tapauksessa. Gren-

38. Cba:31 I osaston varsinaisasiain pöytäkirjat 1900; CIIa:33 II osaston varsinaisasiain pöytäkirjat 1900, KRA, KAJ.

39. KäO:9 Tuomiokirjat 1824–1826, Vaasan kämnerioikeuden renovoidut tuomiokirjat, Kansallisarkisto Hämeenlinna (KAH).

40. Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Alexander Adolf Chydenius*, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=11054> (15.2.2021).

41. ROa:8 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1823–1826, Vaasan raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat, KAH.

42. KäO:21 Tuomiokirjat 1848–1850, Vaasan kämnerioikeuden renovoidut tuomiokirjat, KAH.

43. ROa:15 Varsinaisten asioiden pöytäkirjat 1850–1852, Vaasan raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat, KAH.

44. Cba:7 Raastuvanoikeuden I osaston pöytäkirjat 1875; Cbb:7 Raastuvanoikeuden II osaston pöytäkirjat 1875, VRA, KAV.

manin lisäksi neljä muuta juristia, hovioikeuden virkamiehiä, hoiti asianajoa. Myös muun muassa neljä poliisia nähtiin asianajotehtävissä, yleensä rikosjutuissa syytetyn asiamiehinä.

Vuoden 1900 otoksessa oli selvästi enemmän tapauksia, joten myös asiamiesten lukumäärä oli suurempi. Asiamies tai avustaja oli käytössä 73 tapauksessa ja näissä esiintyi yhteensä 35 eri henkilöä.⁴⁵ Eniten tapauksia hoiti tuolloin hovioikeuden notaarina toiminut juristi Axel Cederberg (14 tapausta). Cederberg kohosi myöhemmin Vaasan hovioikeuden presidentiksi ja toimi sekä valtiopäivämiehenä että kansanedustajana.⁴⁶ Perässä tulivat varatuomari Odo Sandelin (13), hovioikeuden notaari Hugo Malmberg (8) ja varatuomari Antti William Heikkilä (7). Huomionarvoista on se, että ainakin 14 asiamiehistä oli juristeja. Lisäksi poliisit hoitivat aktiivisesti asianajoa: otosjakson aineistosta heitä löytyi 12. Poliisit keskittyivät lähinnä rikosjuttujen syytettyjen edustamiseen. Juristeja rikosasiat eivät liiemmin kiinnostaneet. Asianajajana Vaasassa työskennellyt Gustaf Ignatius totesikin: ”Toimistomme ei yleensä ottanut vastaan rikosasioita, meillä oli siviilijutuissa tarpeeksi työtä.”⁴⁷ Vuoden 1900 asiamiesjoukko koostui lähes kokonaan asianajoa mitä ilmeisimmin vähintään sivutoimisesti hoitaneista miehistä. Poikkeuksena voi kuitenkin mainita jungfru Lina Tulanderin, joka edusti valtakirjalla fröken Augusta Thodénia perintöön liittyvän hakemuksen tekemisessä.

Aineiston pohjalta voidaan tehdä useita havaintoja. Alussa mainituista neljästä ryhmästä Kuopion ja Vaasan aineistossa painottuvat kaupungin maallikkovirkamiehet, jotka harjoitti-

vat asianajoa. Tämä ei ollut mikään uusi ilmiö. Jo 1600-luvun alussa esimerkiksi Tukholman raastuvanoikeudessa oli nähty kaupungin virkamiehiä hoitamassa säännöllisesti asianajoa.⁴⁸ Maallikoilla saattoi hyvinkin olla riittävä oikeudellinen osaaminen asioiden hoitamiseen. Raastuvanoikeuden kirjurit ja muut virkamiehet pystyivät säännöllisesti seuraamaan oikeudenkäyntien kulkua, ja muillakin maallikkoasioitsijoilla oli usein käytössään esimerkiksi jonkin verran oikeudellista kirjallisuutta. Esimerkiksi Kuopion aineistossa esiintynyt kirjuri Harinen oli todennäköisesti ostanut huutokaupasta lakikirjan itselleen.⁴⁹ Varsinkin vuosisadan lopulla oli tarjolla myös runsaasti tavalliselle kansalle suunnattuja oikeudellisia käsikirjoja, joista oli varmasti asiotsijoillekin hyötyä. Oikeudellista kirjallisuutta oli saatavilla myös kirjastoissa.⁵⁰

Molemmissa kaupungeissa nähtiin lisäksi raatimiehiä, eli raastuvanoikeuden maallikkotuomareita, asianajotehtävissä, myös omassa tuomioistuimessa. Kuopion ja Vaasan raatimiehet eivät toki tuominneet itse juttuja, joissa toimivat asianajajina,⁵¹ mutta muuten he ovat voineet asianajotoimissaan hyötyä viran tuomista tiedoista. Kuopiossa raatimiesten toimiminen asianajajina johti joskus siihen, että yhden istuntopäivän aikana tuomioistuimen kokoonpano vaihtui toistuvasti, kun asianajajana toimivan raatimiehen tilalle nousi vararaatimies jutun käsittelyn ajaksi. Ristikkäinen toimiminen tuomarina ja asianajajana herättää nykynäkökulmasta tarkastellen ilmeisiä esteellisyyssymyksiä, mutta 1800-luvulla suhtautuminen esteellisyyteen oli joustavampi kuin nykyisin.⁵²

45. Cba:34 Raastuvanoikeuden I osaston pöytäkirjat 1900; Cbb:56 Raastuvanoikeuden II osaston pöytäkirjat 1900, VRA, KAV.

46. Timo Kautto, Cederberg, Axel. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. SKS 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1959> (15.2.2021).

47. Ignatius 1946, 255.

48. Mia Korpiola, *Advocates before Official Advocacy. Lay Advocacy in the Stockholm Town Court ca. 1615*. Esitelmä *Lay Advocacy in the Pre-modern World* -konferenssissa 29.5.2018.

49. Marianne Vasara-Aaltonen, Kun Kuopiossa lakikirjoja kaupattiin. Oikeudellisen kirjallisuuden omistaminen 1800-luvun huutokauppaluetteloiden valossa. Teoksessa Toni Malminen & Sakari Wuolijoki (toim.) *Oikeus, kirjastot ja kulttuuri*. SLY 2019a, 122. Kaupunginkirjureiden merkityksestä 1600-luvulla, ks. Jennica Thylin-Klaus, *Stadsskrivare på 1600-talet*. Teoksessa Marika Tandefelt (toim.) *Finländsk svenska från medeltid till 1860*. SLS 2019; Petteri Impola, Kaupunginkirjurit tuomiokirjojen laatijoina ja tutkimuskohteina. *Uuden ajan tutkimuksen verkoston blogi* 2021, <https://www.uudenajan-alku.fi/2021/03/30/kaupunginkirjurit-tuomiokirjojen-laatijoina-ja-tutkimuskohteina/> (9.4.2021).

50. Ks. esim. Vasara-Aaltonen 2019a, 112, 115, 121–122.

51. Joskin kuopiolaislehti *Tapio* raportoi vuonna 1880 tapauksesta, jossa oli käynyt juuri näin: helsinkiläistä oikeusraatimiestä vastaan oli nostettu kanne tämän toimittua asianajajana ja tuomarina samassa asiassa. Tuomari kanteen alaisena, *Tapio*, 21.8.1880, 2.

52. Marianne Vasara-Aaltonen, *Tuomareiden tuolileikki – eli kuinka Kuopion raatimiehet toimivat asianajajina*. *Oikeudellisen tietotaito-projektin blogi* 2019b, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2019/09/24/tuomareiden-tuolileikki/> (9.4.2021); Pihlajamäki 2009, 162.

■ Kuva 2. Asianajopalveluita mainostettiin 1890-luvulla jo ahkerasti. *Uuden Savon* etusivulla mainostivat paikalliset asianajajat L. Guseff, Axel Argillander ja K. R. Putkonen, mutta näiden lisäksi helsinkiläinen Jonas Castrénin asianajotoimisto ilmoitti palveluistaan. Myös Rovaniemellä sijainnut M. E. Holckin asianajo- ja välitystoimisto ilmoitti lehdessä. Holck oli todennäköisesti maallikkoasioitsija. *Uusi Savo* 8.1.1895, 1. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.

Vaasassa myös asianajoa sivutoimena harjoittaneet juristit olivat merkittävässä roolissa. Sen sijaan sukulaisuus- tai tuttavuussuhteeseen perustunut edustaminen tuntuu olleen harvinaisempaa kuin Kuopiossa, joskin Kuopiossakin se väheni selvästi vuosisadan jälkipuoliskolla. Vuonna 1900 molemmissa kaupungeissa oli jo muutamia juristeja, jotka keskittyivät asianajoon.

Merkittävää on se, että Kuopiossa asianajo alkoi jo varhaisessa vaiheessa keskittyä muutamille henkilöille, alkuvaiheessa nimenomaan kaupungin virkamiehille. Vaasassa samanlaista keskittymistä ei ole havaittavissa, joskin se voi osin johtua pienemmästä otoksesta. Joka tapauksessa Vaasassa asiamiesten käyttöön vaikutti hovioikeuden olemassaolo. Jo 1700-luvun lopulla vastaperustetussa hovioikeudessa osapuolet käyttivät säännöllisesti asiamiehiä. Asianajajina nähtiin enimmäkseen hovioikeuden auskultanteja ja muuta virkakuntaa, mutta myös kaupungin virkamiehiä.⁵³ Hovioikeudesta johtuen Vaasassa työskenteli enemmän juristeja kuin Kuopiossa. Hovioikeuden virkamiehistölle oli tyypillistä täydentää tulojaan sivutoimisella asianajolla, ja niinpä vaasalaisilla oli jo 1800-luvun alkupuolella mahdollisuus saada myös raastuvan- ja kämmnerinoikeuksissa asiamieheksi juristi. Kuopiossa tilanne oli toinen. Samanlaista rintamaa juristeja ei ollut tarjolla, ja vaikka vuonna 1875 tuomiokapitulissa työskennellyt juristi Stenberg tarjosi laajasti asianajopalveluita, asianajo oli muuten edelleen kaupungin maallikkovirkamiesten käsissä. Vuonna 1900 Kuopiossakin työskenteli jo pari

ammattiasianajajaa. Silti edelleen kaksi eniten juttuja hoitanutta asiamiestä olivat virkamiehiä, molemmat maallikoita. Tässä vaiheessa Vaasassa eniten juttuja hoitaneet olivat jo kaikki juristeja.

1800-luvun lopun ammattiasianajajat Kuopiossa ja Vaasassa

1800-luvun lopulla molemmissa kaupungeissa toimi juristeja, jotka tarjosivat asianajopalveluita jo ammattimaisesti. Kuopiolaiset työskentelivät asianajon ohella tai sitä ennen kaupungin hallinnossa, kun taas vaasalaiset olivat aloittaneet juristintyönsä yleensä hovioikeudessa. Esimerkiksi kuopiolainen Leodor Guseff (1857–1917) oli suorittanut oikeustutkinnon vuonna 1889 ja saanut varatuomarin arvon kolme vuotta myöhemmin. Ensimmäisen mainoksensa hän julkaisi vuonna 1892 *Uusi Savo* -lehdessä: ”L. Guseff. Hovioik. ausk. Asianajaja Kuopiossa. Asunto Kelloseppä Partasen talossa.”⁵⁴ Vuonna 1894 Guseff valittiin kunnallisraatimieheksi, mutta läpi raatimiesvuosiensa hän mainosti säännöllisesti asianajopalveluitaan kuopiolaislehdissä. Vuoden 1899 vaaleissa Guseff oli ehdolla oikeusraatimieheksi, mutta ei tullut valituksi. Samana vuonna hän luopui kunnallisraatimiehen paikastaan ja keskittyi asianajoon. Vuonna 1905 Guseff siirtyi Viipurin hovioikeuteen kanneviskaaliksi.⁵⁵

Vastavalmistuneena juristina Guseff oli pääsyt kiinni asianajouraan tuuraamalla jo muutama vuoden Kuopiossa asianajoa harjoittanutta Axel Argillanderia (1855–1930).⁵⁶ Samalla tavoin toinen vuoden 1900 aineiston ammattiasianajajista, Ukko Andersin (1869–1934) pääsi vuonna 1896 tuoreena juristina hoitamaan Guseffin asianajotoimistoa tämän poissaolon aikana.⁵⁷ Andersin hoiti vuoteen 1899 saakka Kuopion kaupunginvoudin virkaa, mutta anoi sitten eroa, sillä työtä oli liikaa ja palkka liian pieni. Andersin halusi mieluummin keskittyä ”lakimiehen toimialaan”.⁵⁸ Omaa asianajotoimistoaan Andersin mainosti kuitenkin vasta vuonna 1906.⁵⁹

53. Iisa Vepsä, *Oikeuden hakijat. Tutkimus Vaasan hovioikeuden perustamisesta ja varhaisesta toiminnasta*. SLY 2009, 260–269.

54. *Uusi Savo* 3.3.1892, 1.

55. Westerlund (toim.) 1909, 149.

56. Ks. esim. *Savo-Karjala* 2.3.1892, 1.

57. *Uusi Savo* 23.7.1896, 1.

58. 23.5.1899, §2, Ca:88 Tuomiokirja 1899, KMA, KAJ.

59. *Otava* 6.11.1906, 1.

Vaasan aineiston päätoimisista asianajajista Odo Sandelin (1868–1945) oli valmistunut vuonna 1889 ja saanut varatuomarin arvonimen vuonna 1893. Omia asianajopalveluitaan Sandelin ryhtyi mainostamaan Vaasan lehdissä tammikuussa 1896.⁶⁰ Vuonna 1904 hänet valittiin Vaasan hovioikeuden kanslistiksi ja myöhemmin samana vuonna kihlakunnantuomariksi Lapinmaan tuomiokuntaan.⁶¹ Antti William Heikkilä (1866–1923) valmistui juristiksi vuonna 1893 ja näyttää hoitaneen asianajoa ensin sivutoimisesti hovioikeudessa auskultoimisen ajan ja sittemmin päätoimisesti jokusen vuoden ajan ennen siirtymistään Turun hovioikeuteen vuonna 1903. Myöhemmin hän toimi Senaatin oikeusosaston senaattorina ja sittemmin Korkeimman oikeuden oikeusneuvosmiehenä.⁶² Asianajopalveluitaan hän mainosti jo alkuvuodesta 1895.⁶³ On kuitenkin huomattava, että myös ne, jotka hoitivat asianajoa virkansa ohella, saattoivat panostaa vahvasti asianajotoimintaansa. Esimerkiksi Vaasan aineistossa aktiivisesti esiintyvä hovioikeuden notaari Hugo Malmberg mainosti vuonna 1899 seuraavasti: ”Hugo Malmberg. Hovioikeudenkanslisti. Asianajaja Waasassa.”⁶⁴

Asianajotoiminta toikin merkittäviä lisätuloja hovioikeuden virkamiehille. Tästä hyvän kuvan antaa Gustaf Ignatiuksen (1873–1949) muistelu ajastaan hovioikeudessa. Ignatius oli aloittanut vuonna 1899 tuoreena juristina Vaasan hovioikeuden ylimääräisenä pöytäkirjurina. ”Kun Hovioikeudesta sai palkkiona 100 mk kuukaudessa, ei se menoihin riittänyt. Harjoitin senvuoksi vuokraamassani huoneessa asianajotoimintaakin, mutta vasta-alkavana, ja kun kilpailu oli ankaraa, ei se juuri leiville lyönyt”, Ignatius kirjoitti. Hän haaveili perheen perustamisesta, mutta tulot eivät hänen

mielestään siihen riittäneet. Lopulta hän päätti ostaa hovioikeuskollegoidensa Frans Pehkosen ja Uno Schmalzin kanssa Hasselblattin ja Boxströmin asianajotoimiston, joka oli perustettu jo vuonna 1881. Se kohotti Ignatiuksen tuloja huomattavasti: ”Kun palkkana otimme kukin 300 mk kuukaudessa ja Hovioikeudesta sain 100, katsoin taloudellisen asemani siksi turvatuksi, että häät pidettiin 31/7 1899.” Asianajotoimiston laajenemisen myötä tulot paranivat entisestään. Asianajotoiminta oli niin kannattavaa, että siihen kannatti panostaa, vaikka se usein olikin rasittavaa työtä. Niinpä Ignatius ulkoisti osan hovioikeuden virkatöistään vaimolleen, joka auttoi häntä lainhuudatus- ja kiinnityspöytäkirjojen laadinnassa.⁶⁵ Silti Ignatius jatkoi uraansa hovioikeudessa ja sai lopulta tuomarinviran vuonna 1917.⁶⁶ Samantyyppinen kokemus oli varmasti muillakin hovioikeuden virkamiehillä, jotka hoitivat asianajoa viranhoidon ohella. Palkka oli toki huono, ”mutta palveluksella Hovioikeudessa olikin meriittien saavuttamisen tarkoitus”, kuten Ignatius totesi.⁶⁷

Monelle asianajo ei ollut loppuelämän ura, vaan välivaihe matkalla kohti arvostetumpia tehtäviä. Kaupunkien asiakirjoista ja sanomalehtijutuista käy ilmi, että useat aineistossani esiintyvistä asianajoa harjoittaneista juristeista hakivat aktiivisesti erinäisiä virkoja, yleensä tuomarin tehtäviä. Näin tekivät muun muassa kuopiolaiset Guseff ja Andersin ja vaasalainen Heikkilä.⁶⁸ Vaasalaisille tyypillistä oli, että he ryhtyivät tuomioistuinharjoittelunsa aikana harjoittamaan asianajoa ja hoitivat sitä sitten enemmän tai vähemmän päätoimisesti joidenkin vuosien ajan, kunnes saivat esimerkiksi tuomarinviran hovioikeudesta.

60. Esim. *Wasa Nyheter* 14.1.1896, 1.

61. Westerlund (toim.) 1909, 159.

62. Westerlund (toim.) 1909, 201; Veli-Matti Autio, *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Heikkilä Antti William*, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=22910> (9.4.2021). Heikkilä toimi myös *Pohjalainen*-lehden toimituksessa ja vastasi sen oikeudellisen kysymyspalstan kysymyksiin, ks. *Pohjalainen* 31.1.1895, 1. Lehtien oikeudellisista kysymyspalstoista, ks. Mia Korpiola, *Lawyers Providing Legal Aid in Print. Legal Question and Answer Columns in Finnish Newspapers around 1900*. Teoksessa Felice Batlan & Marianne Vasara-Aaltonen (toim.) *Histories of Legal Aid. A Comparative and International Perspective*. Palgrave Macmillan 2021b.

63. *Pohjalainen* 3.1.1895, 1.

64. *Pohjalainen* 9.3.1899, 1.

65. Ignatius 1946, 247, 251–254.

66. Mikko Uola, Ignatius, Gustaf. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. SKS 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/857> (19.2.2021).

67. Ignatius 1946, 247–248.

68. 15.12.1894, §1, Ca:83 Tuomiokirja 1894; 15.11.1897, Ca:86, Tuomiokirja 1897; 23.5.1899, §1, Ca:88 Tuomiokirja 1899, KMA, KAJ; *Vasabladet* 12.4.1903, 2; *Västra Finland* 20.5.1903.

Huomionarvoista on se, että ainoa koko asiamiesjoukosta, jonka titteliksi on tuomiokirjoissa merkitty asianajaja (*sakförare*), ja joka myös lehdessä mainosti toimistaan nimityksillä ”*sakföra-rekontor*” ja ”lakiasiantomisto”, Kaarlo Kelin, ei ollut juristi, vaan mitä ilmeisimmin maallikkoasioitsija.⁶⁹ Asianajoa päätoimisesti(kin) hoitaneet juristit merkittiin oikeuden pöytäkirjoihin aina tittelillä ”varatuomari”. Mainoksissa he saattoivat käyttää nimitystä asianajotoimisto, mutta tuolloinkin yleensä mainitsivat koulutuksensa erottautuakseen maallikkoasioitsijoista.

Prosessintuntemusta ja kielitaitoa asiakkaiden hyväksi oikeudessa

Ani harva suomalainen yrittää nykyisin enää selviytyä oikeudenkäynnistä ilman lainoppinutta apua. 1800-luvulla tilanne oli kuitenkin toinen, ja monet tulivat oikeuteen yksin. Asianajajan käyttö ei ollut mikään tae jutun voittamiselle, ja myös omin avuin oli mahdollista saada suotuisa ratkaisu.⁷⁰ Onkin syytä pohtia sitä, mitä hyötyä asiamiehen käytöstä oli päämiehelle. Tuomiokirjoja tarkastelemalla voi saada käsityksen siitä, miten asiamiehet ovat toimineet oikeudessa ja millaisiin asioihin he vetosivat.

Käytössäni ollut aineisto ei viittaa siihen, että asiamiehet olisivat oikeudessa yleensä keskittyneet oikeudelliseen argumentointiin. Valtaosa jutuista oli oikeudellisesti hyvin yksinkertaisia, ja kiistanalaisia olivat vain näyttökysymykset. Enimmäkseen asiamiehet toivat esille tapauksen tosiseikkoja: kuka oli tehnyt mitä, missä ja milloin. Asiamiehet kiistivät vastapuolen väitteitä

ja nimesivät todistajia. Käytännössä he toimivat siis varsin samalla tavalla, kuin ne henkilöt, jotka ajoivat itse asiaansa. Joissain tapauksissa he kuitenkin nostivat esiin oikeudenkäyntiprosessiin liittyviä kysymyksiä. Sekä Kuopiosta että Vaasasta löytyy tapauksia, joissa asiamiehet esittivät väitteen, ettei raastuvanoikeus tai kämnerinoikeus ollut toimivaltainen asiassa, vaan asia olisi tullut käsitellä toisessa tuomioistuimessa.⁷¹ On myös lukuisia esimerkkejä sekä Kuopiosta että Vaasasta siitä, kuinka asiamiehet väittivät vastapuolen esittämää todistajaa esteelliseksi.⁷² Toisaalta osapuolet esittivät jääviysväitteitä myös ilman asiamiehen apua.⁷³ Rikosjutuissa syytettyjen asiamiehet yleensä vain myönsivät päämiestensä syyllisyyden.⁷⁴

Toki joskus asiamiehet, lähinnä lainoppineet sellaiset, viittasivat sellaisiin kysymyksiin, joihin päämies ei luultavasti olisi osannut itse vedota.⁷⁵ Oikeudellisia argumentteja näkyi eniten Vaasan vuoden 1900 aineistossa, jossa asiamiesten joukossa oli runsaasti juristeja. Lisäksi on muistettava, että oikeudellinen tietotaito ei näy pelkätään lakia koskevien argumenttien esittämisessä. Myös se, että henkilö osaa nostaa esille oikeudellisesti relevantteja näyttökysymyksiä, kertoo oikeudellisesta ymmärryksestä.⁷⁶

On kuitenkin myös tapauksia, joiden kohdalla jää pohtimaan, kuinka välttämätön asiamiehen apu todellisuudessa oli. Esimerkiksi 13.3.1850 Kuopion raastuvanoikeus käsittelee velka-asiaa, jossa raatimies Malmberg vaati lääninkanslisti David Resanderia maksamaan 28 ruplan velkansa. Paikalle saapui Resanderin asiamies,

69. Keliniä ei mainita Lakimiesmatrikelissa eikä Helsingin yliopiston matrikelissa. 26.1.1900, §71, Cbb:56 Raastuvanoikeuden II osaston pöytäkirjat, VRA, KAV; *Wasa Nyheter* 17.1.1899, 1; *Pohjalainen* 4.3.1899, 1.

70. En ole tutkinut asianajajien voittoprosenttia. Juttuja käsiteltiin usein lukuisissa istunnoissa, eikä läheskään kaikkia tapauksia ratkaistu otosjakson aikana. Voittoprosentin selvittäminen olisi vaatinut yksittäisten oikeudenkäyntien seuraamista myös otosjaksoani pidemmälle, mikä ei tämän tutkimuksen puitteissa ollut mahdollista.

71. 15.6.1825, §1, Ca:8 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1825; 16.3.1850, §1, Ca:33 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1850; 27.1.1875, §15, Ca:58 Varsinaisasiainpöytäkirjat 1875, KRA, KAJ; 4.2.1825, §38, KäO:9 Tuomiokirjat 1824–1826, Vaasan kämnerinoikeuden renovoidut tuomiokirjat, KAH.

72. Esim. 8.6.1850, §1, Ca:33 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1850; 3.3.1875, §3, 22.3.1875, §11, Ca:58 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1875; 13.2.1900, § 89, 30.1.1900, §59, CIIa:33 II osaston varsinaisasiain pöytäkirjat 1900, KRA, KAJ; 22.1.1900, §68, Cba:34 Raastuvanoikeuden I osaston pöytäkirjat 1900, VRA, KAV.

73. Esim. 15.4.1850, § 4; 29.4.1850, §2, Ca:33 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1850; 13.2.1875, §10, Ca:58 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1875, KRA, KAJ.

74. Ks. esim. Vaasan raastuvanoikeuden II osaston aineisto vuodelta 1900.

75. Ks. esimerkiksi tapaus, jossa viitattiin legaaliseen todistusteoriaan, ja toinen, jossa kiisteltiin kirkkolain tulkinnasta. 19.1.1900, §76, Cba:34 Raastuvanoikeuden I osaston pöytäkirjat 1900; 24.1.1900, §57, Cbb:56 Raastuvanoikeuden II osaston pöytäkirjat 1900, VRA, KAV.

76. Tästä hyvä esimerkki, 22.1.1900, §77, Cba:34 Raastuvanoikeuden I osaston pöytäkirjat 1900, VRA, KAV. Oikeudellisesti relevanttien tosiasioiden tunnistamisen ja laintuntemuksen välisestä yhteydestä ks. esim. Tapio Määttä & Mirjami Paso, *Johdatus oikeudellisen ratkaisun teoriaan*. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2020, 81.

kaupunginpalvelija Petter Harald, joka myönsi vaatimuksen oikeaksi.⁷⁷ On selvää, että Resander lääninkanslistina olisi kyennyt hoitamaan itsekin velkansa myöntämisen oikeudessa.

Suurin osa tapauksista ei ollut oikeudellisesti niin monimutkaisia, että niissä olisi tarvittu lainoppineen asiamiehen apua. Valtaosassa jutuista keskityttiin lähinnä tosiasioiden selvittämiseen. Luultavasti isompi merkitys on ollut sillä, että asiamies on tuntenut oikeusprosessin kulun ja tiennyt ”talon tavat”. Tässä korostuu kaupungin virkamiesten rooli. Heillä on ollut varmasti keskimääräistä parempi luku- ja kirjoitustaito ja niin sanottua oikeudellista tietotaitoa, vaikkei heillä oikeudellista koulutusta ollutkaan.⁷⁸ Vaikka laki itsessään olisi ollut ymmärrettävissä, monelle kaupunkilaiselle oikeusprosessi asiakirjojen laatimiseen on voinut olla liian vaikea. Joillekin taas, kuten edellä mainitulle lääninkanslisti Resanderille, asiamiehen käyttö on kenties ollut vain ajan ja vaivan säästöä.

On toinenkin syy, miksi asiamiehestä saattoi olla hyötyä, nimittäin kieli. Oikeus- ja virkakieli oli suurimman osan 1800-luvusta ruotsi, ja raastuvanoikeudessa saattoi olla hankala asioida ilman ruotsin kielen taitoa. Vasta vuoden 1863 kielireskripti toi muutoksen, sillä se määräsi Suomen virastot ja tuomioistuimet ottamaan vastaan myös suomenkielisiä dokumentteja. Samalla säädettiin 20 vuoden määräajasta, jonka kuluessa viranomaisten oli ryhdyttävä itsekin tuottamaan asiakirjoja suomeksi. Kaikkialla muutoksiin ei kuitenkaan ryhdytty erityisen nopeasti tai tehokkaasti.⁷⁹ Maallikkoasioitsijoiden katsottiin usein auttavan juuri niitä henkilöitä, jotka eivät kieli-aidon puutteen vuoksi olisi kyenneet selviämään oikeudenkäynnistä tai asiakirjojen laatimisesta. Ruotsinkielisilläkin esteeksi saattoi muodostua

puutteellinen luku- ja kirjoitustaito, vaikka he äidinkieltään olisivatkin voineet käyttää.⁸⁰

Kielinäkökulma oli erityisen relevantti Kuopiossa, jossa suomen kielen asema korostui huomattavasti 1840-luvulta lähtien. Vuonna 1880 suomenkielisiä oli jo 90 prosenttia kaupungin asukkaista.⁸¹ Kuopiossa kaupunginhallinto suhtautui suomen kieleen suopeasti jo 1850-luvulla, mutta Kuopion maistraatin ja raastuvanoikeuden virallinen kieli oli ruotsi vuoteen 1880 saakka.⁸² Kieliseikat eivät toki olleet ainoa syy asiamiehen käyttöön, mutta etenkin vuosisadan alkupuolella ne olivat varmasti yksi tekijä.

Sytä asianajajan käyttöön saattoi olla siis monia, eivätkä ne liittyneet pelkästään lainopiliseen asiantuntemukseen. Kielitaito, luku- ja kirjoitustaito sekä oikeusprosessin tuntemus olivat yhtä tärkeitä syitä turvautua asiamieheen tai avustajaan.⁸³ Sen lisäksi voi olla, että joskus avustaja otettiin mukaan lähinnä henkiseksi tueksi. Näin saattoi olla velkajutussa, jota käsiteltiin Kuopiossa helmikuussa 1900. Siinä kantajana oli talollinen Ivan Rissanen, jolla oli mukanaan oikeudenkäyntiapulaisena leipuri Risto Soininen. Rissanen vaati vastaajaa, kartanonomistaja Pekka Eskelistä maksamaan 1 000 markan velkansa. Rissanen selosti oikeudessa vaatimuksensa, jonka Eskelinen myönsi oikeaksi. Avustajaksi merkitty leipuri Soininen ei näytä osallistuneen prosessiin millään tapaa.⁸⁴

Kuopio ja Vaasa osana asianajon kehitystä 1800-luvun Suomessa

Lopuksi on syytä analysoida Kuopion ja Vaasan aineistoa suhteessa asianajon historiaan ja oikeuden modernisoitumiseen 1800-luvun Suomessa.⁸⁵ Kuten johdannossa jo mainittiin, oikeudenkäyttö ja lainsäädäntö autonomian

77. 13.3.1850, §2, Ca:33 Varsinaisasiain pöytäkirjat 1850, KRA, KAJ.

78. Oikeudellisesta tietotaidosta ks. esim. Korpiola 2019, 4–7.

79. Paavo Pajula, *Suomalaisen lakikielen historia pääpiireittäin*. WSOY 1960, 177–181.

80. Anna Kuismin, Nurkkelin, Valvoherra, Kurjalin. Kirjurit ja asioitsijat fiktiivisissä teksteissä 1840-luvulta 1950-luvulle. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 165–170.

81. Toivanen 2000, 91, 252.

82. Toivanen 2000, 252–254; Pekka Toivanen, *Kuopion porvariston kieli ja alkuperä esteellisellä kaudella (1776–1875)*. Snellman-instituutti 1985, 4.

83. Ks. myös Pihlajamäki 2011, 387–388; Vepsä 2009, 269.

84. 8.2.1900, §95, CIIa:33 II osaston varsinaisasiain pöytäkirjat 1900.

85. Niin sanotun modernin oikeuden synty Euroopassa ajoittuu 1800-luvulle. Erotuksena varhaismodernista oikeudesta modernissa oikeudessa kirjoitetusta laista tuli tärkein oikeuslähde. Keskiajalta lähtien eurooppalainen oikeustiede oli ollut yhtenäistä (*ius commune*), mutta osana 1800-luvun nationalismia myös oikeudesta tuli leimallisesti kansallistalvion oikeutta. Oikeus alettiin myös hahmottaa autonomisena järjestelmänä, josta pystyttiin löytämään ratkaisut

ajan Suomessa jatkoi samoilla urilla kuin Ruotsin vallan aikana. Oikeus oli verrattain helpoaa ymmärtää, ja maallikotkin kykenivät usein selviytymään oikeudellisista asioista, kunhan heidän kielitaitonsa oli riittävä. Ennen vuoden 1863 valtiopäiviä oikeudelliset uudistukset olivat vähäisiä. Aleksanteri II:n valtaannousun (1855) myötä tilanne kuitenkin muuttui. Niin Venäjällä kuin Suomessa oli paineita toteuttaa sosiaalisia ja oikeudellisia uudistuksia. Esimerkiksi maailman-kaupan liberalisoituminen Englannin johdolla loi painetta talouden liberalisoimisesta myös täällä. Suomessakin ryhdyttiin antamaan yksityisoikeutta modernisoimalla lainsäädäntöä 1860- ja 1870-luvulla, ja samalla toteutettiin elinkeinovapaus ja laajennettiin sopimusvapautta. Lisäksi panostettiin infrastruktuurin kehittämiseen, mikä osaltaan edesauttoi taloudellista kehitystä. Muutoksiin lukeutui myös kunnallishallinnon uudistaminen ja rikosoikeuden modernisoiminen.⁸⁶

Prosessioikeudessa muutoksia nähtiin vähemmän,⁸⁷ mutta silti oikeuslaitoksen uudistamistarpeesta käytiin aktiivista yhteiskunnallista keskustelua vuosisadan lopulla. Yksityisoikeuden uudistamisen myötä heräsi tarve tehdä oikeudenkäyntiprosessista tehokkaampi, ja tähän pyrittiin muun muassa yhdenmukaistamalla oikeuslaitosta. Osin tämä onnistui, sillä kämnerin- ja laamannioikeuksista luovuttiin vuonna 1868, mutta ehdotus maaseudun kihlakunnan- ja kaupunkien raastuvanoikeuksien yhtenäistämistä ei toteutunut. Vuosina 1893–1900 työskennellyt professori

ja valtiopäivämies R. A. Wreden johtama komitea laati useita ehdotuksia tuomioistuinlaitoksen uudistamiseksi, mutta ensimmäisen sortokauden aikana valmistunut mietintö ei kuitenkaan johtanut muutoksiin.⁸⁸

Suomalainen juridiikka myös tieteellistyi vuosisadan lopulla. Oikeustieteellisen kirjallisuuden määrä ja taso Suomessa oli 1860-luvulle saakka vaatimaton, mutta vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä se lisääntyi huomattavasti. Uusi lainsäädäntö ja yhteiskunnallinen aktiivisuus tarjosivat pohjan eri oikeudenalojen tieteelliselle työstämiselle.⁸⁹

Koulutettuja päätoimisia asianajajia ei ollut autonomian ajan alussa käytännössä lainkaan. Niin kuin Kuopion ja Vaasankin aineistosta nähdään, asianajo oli lähinnä sitä sivutoimena hoitaneiden virkamiesten⁹⁰ tai maallikkoasioitsijoiden käsissä. Vielä 1800-luvun alussa juristien määrä Suomessa oli pieni. Vuonna 1817 säädettiin asetuksella neljästä yliopistossa suoritettavasta virkatutkinnosta, joista oikeustutkinto oli pakollinen tuomioistuinlaitoksen ja Senaatin oikeusosaston virkoihin valittaville. Virkatutkinnot olivat luonteeltaan oikeudellisia. Virkatutkintojen ohella lainopillisessa tiedekunnassa oli mahdollista suorittaa akateeminen oppiarvo juridiikassa, eli kandidaatin, lisensiaatin ja tohtorin tutkinnot. Ennen vuoden 1852 uusia yliopistotatuutteja nämä oppiarvot olivat kiinnostaneet lähinnä tieteelliselle uralle pyrkinettä, mutta uudistuksen myötä ne muuttuivat käytännönläheisemmiksi.⁹¹ Juris-

oikeudellisiin ongelmiin ilman, että täytyisi turvautua oikeuden ulkopuolisiin normijärjestelmiin kuten uskontoon tai moraaliin. 1800-luvun moderniin oikeuteen kytkeytyy myös ajatus oikeusvaltiosta, joka osaltaan heijastui myös rikosoikeuteen. Yksityisoikeudessa modernisaatio näkyi liberalistisen ideologian mukaisesti erityisesti sopimusvapauden ja yleisen oikeustoimikelpoisuuden kehittämisessä. Ks. tiivistetysti esim. Heikki Pihlajamäki, *Johdatus varhaismoderniin oikeuteen*. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2004, 145–147, 155–156.

86. Jukka Kekkonen, *Suomen oikeuskulttuurin suuri linja*. SLY 1998, 22–31; Jukka Kekkonen, *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879*. SLY 1987, 289–290.

87. Prosessioikeudella viitataan niihin säännöksiin, jotka käsittelevät mm. oikeuslaitoksen toimintaa sekä menettelyä ja täytäntöönpanoa riita- ja rikosasioissa.

88. Kevät Nousiainen, *Prosessin herruus. Länsimaisen oikeudenkäytön 'modernille' ominaisten piirteiden tarkastelua ja alueellista vertailua*. SLY 1993, 431, 439, 473–477, 536, 556; Pihlajamäki 2009, 127; R. A. Wrede, *Valda juridiska uppsatser*. Holger Schildts Förlagsaktiebolag 1924, 98–102.

89. Lars Björne, *Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del II. Brytningstiden 1815–1870*. Institutet för rättshistorisk forskning 1998, 199 – 203; Lars Björne, *Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del III. Den konstruktiva riktningen 1871–1910*. Institutet för rättshistorisk forskning 2002, 169–176.

90. Vuoden 1734 laki rajoitti virkamiesten oikeutta harjoittaa asianajotoimintaa, mutta vuonna 1873 tuota oikeutta laajennettiin, koska käytännössä tuomioistuimet ja virkamiesten esimiehet jo sallivat näiden harjoittaa asianajoa. Ks. Letto-Vanamo 1983, 29.

91. John Strömberg, *Ylioppilaat*. Teoksessa Matti Klinge et al. *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Otava 1989a, 314–316; Matti Klinge, *Yliopisto ja virkamieskorkeakoulu*. Teoksessa Matti Klinge et al. *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Otava 1989, 336–337, 343–347; Kontinen 1991, 116.

tien määrä kasvoi nopeasti 1850–1860-luvuilta lähtien. He työskentelivät kuitenkin edelleen pääsääntöisesti tuomioistuimissa ja hallinnossa, joka oli hyvin pitkälti juristien käsissä.⁹²

Lainopillisen koulutuksen saaneiden määrä lisääntyi erityisesti 1870- ja 1880-luvulla.⁹³ Vuosisadan loppupuolen lisääntynyt juristikoulutus sekä oikeudellinen modernisaatio vaikuttivat olennaisesti myös asianajotoiminnan kehitykseen. Lisääntyneen ja monimutkaisemman lainsäädännön vuoksi oikeus ei ollut vuosisadan lopulla maallikoille enää yhtä helposti lähestyttävissä kuin vielä vuosisadan alkupuolella.⁹⁴ Etenkin 1860- ja 1870-luvulla annettiin huomattava määrä lainsäädäntöä, joka uudisti yksityisoikeutta merkittävästi. Voidaan mainita esimerkiksi uusi vekselisääntö (1858), asetukset osakeyhtiöistä ja kommandiittiyhtiöistä (1864), elinkeinoasetus (1868), kiinnitysasetus (1868), vanhentumisasetus (1868), konkurssisääntö (1868) ja takausasetus (1873). Uudentyyppiset yhtiömuodot ja luottosuhteet monimutkaistivat myös oikeudenkäyntejä, eikä maallikoilla ollut enää samanlaisia valmiuksia niiden hahmottamiseen kuin aiemmin.⁹⁵ Syntyi tilaus modernille, koulutettujen juristien varaan rakentuvalle asianajajalaitokselle.⁹⁶ Verrattuna vuosisadan alkupuoleen koulutettuja juristeja oli nyt myös selvästi enemmän tarjolla. Selkeimmin tämä näkyi pääkaupungissa Helsingissä.

Helsingissä asianajo oli 1800-luvun alussa vahvasti sitä sivutoimisesti hoitavien virkamiesten käsissä – osa näistä oli koulutukseltaan jo juristeja. Esimerkit vuodelta 1820 osoittavat, ettei asianajotoiminta vielä juurikaan keskittynyt tie-

tyille henkilöille, vaan asiamiesten joukko oli laaja. Vuosikymmenten kuluessa asianajo alkoi kuitenkin keskittyä vahvasti tietyille henkilöille ja vuoteen 1880 mennessä kehitys oli kulkenut jo kohti ammattimaisempaa asianajoa. Siinä missä aiemmin juristit olivat yleensä esiintyneet oikeudessa virkanimikkeellään, Helsingissä vuonna 1880 oli yhä yleisempää, että juristit esiintyivät pelkällä varatuomari-tittelillään, vaikka olisivat samaan aikaan toimineet virassa. Pihlajamäki arvioi tämän kertovan ammattimaisempaan asianajoon siirtymisestä. Vuonna 1900 Helsingin raastuvanoikeudessa esiintyneistä asiamiehistä lähes kaikki olivat juristeja, ja useat heistä toimivat päätoimisina asianajajina. Helsinkiin oli muodostunut sellainen asianajajakunta, joka vastaa pitkälti nykyisiäkin käsityksiämme asianajajista.⁹⁷

Kuopion ja Vaasan esimerkit vastaavat suurilta linjoiltaan Helsingin kehitystä. Asianajo oli pitkään virkamiesten käsissä ja vuosisadan puolivälissä nähtiin, kuinka työ rupesi keskittymään tietyille henkilöille. Vuosisadan loppua kohden myös juristeja alkoi näkyä enemmän, ja varsinkin vuoden 1900 aineistosta löytyi juristeja, joille asianajo ei ollut enää sivubisnes, vaan jotka olivat joko päätoimisia asianajajia tai ainakin omistivat merkittävän osan työstään asianajolle. On kuitenkin huomattava, että esimerkiksi Kuopion vuoden 1900 aineistossa kaksi ahkerinta asiamiestä oli edelleen virkamiehiä vailla oikeudellista koulutusta. Helsingissä asianajo oli tuolloin vakiintunut jo juristien käsiin. Voidaankin siis todeta, että Kuopio ja Vaasa seurasivat Helsingin jalanjäljissä, Vaasa ajallisessa kehityksessä hieman lähempänä ja Kuopio hieman kauempana.

92. Pihlajamäki 2009, 88–89; Jari Stenvall, *Herrasmiestaidosta asiantuntijatietoon. Virkamiehistön asiantuntemuksen kehitys valtion keskushallinnossa*. Hallintohistoriakomitea 1995, 54–59; Konttinen 1991, 113–120, 220–227.

93. John Strömberg, Laajeneva ylioppilaskunta. Teoksessa Matti Klinge et al. *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Ota 1989b, 795–796.

94. Oikeuden monimutkaistuessa oikeuden ammattilaiset ottavat ohjat oikeudenkäytössä ja maallikoiden rooli pienenee. Tämä tapahtui Manner-Euroopassa jo keskiajalla, kun koulutettu juristiprofessio syntyi ja ryhtyi hiljalleen valtaamaan alaa tuomioistuimissa, ks. esim. James A. Brundage, *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*. The University of Chicago Press 2008. Sama kehitys tapahtui Ruotsissa ja Suomessa huomattavasti myöhemmin.

95. Kekkonen 1998, 28–29; Nousiainen 1993, 484. Ks. Ruotsin osalta myös Kjell Å Modéer, *Skånska advokater. Från prokuratorer till samfundsvokater*. Studentlitteratur 1992, 78. Myös kunnallislainsäädännön uudistus 1860- ja 1870-luvuilla vaikutti osaltaan oikeudellisen osaamisen tarpeeseen. Yhä suurempi joukko kuntalaisia päätyi toimimaan erinäisissä kunnallishallinnon tehtävissä, joiden hoitamiseen he tarvitsivat myös oikeudellista tietämystä. Tähän tarpeeseen vastasivat ainakin osin sanomalehtien oikeudelliset kysymyspalstat, joilla juristit vastasivat lukijoiden kysymyksiin, ks. Korpiola 2021b, 206–210.

96. Pihlajamäki 2009, 126–129.

97. Pihlajamäki 2009, 90–106. Myös Tampereella nousi 1800-luvun puolivälin molemmin puolin muutamia lainoppineita asianajajia hoitamaan asianajoa kaupungin virkamiesten rinnalle, ks. Innala 1949.

Sanomalehti-ilmoitusten perusteella yksi ensimmäisistä Helsingissä asianajoa ammattimaisesti harjoittaneista juristeista lienee ollut Sebastian Stenberg, joka perusti toimistonsa vuonna 1867.⁹⁸ Laajemmin asianajotoimistoja ryhdyttiin kuitenkin perustamaan 1880-luvulla eli samoihin aikoihin kuin Kuopiossa ja Vaasassakin. Tarjonta kuitenkin laajeni Helsingissä huomattavasti nopeammin kuin muissa kaupungeissa.⁹⁹ Vaikka ammattiasianajajia oli pääkaupungissa määrällisesti eniten, asianajo ammattimaistui muuallakin. Vaasaan esimerkiksi perustettiin asianajajayhdistys vuonna 1913, vain neljä vuotta myöhemmin kuin Helsinkiin.¹⁰⁰

Vuosisadan lopulla sekä tavallinen kansa että kasvanut juristikunta ryhtyivät vastustamaan yhä voimallisemmin maallikkoasioitsijoita.¹⁰¹ Asianajo muodostui osaksi kysymystä oikeuden modernisaatiosta.¹⁰² Lukuisissa lehtikirjoituksissa puututtiin osaamattomien ja joskus häikäilemättömien maallikoiden, niin sanottujen nurkkasihteerien ja viina-advokaattien, aiheuttamiin ongelmiin.¹⁰³ Muiden professioiden tapaan juristit ryhtyivät suojelemaan tonttiansa 1800-luvun lopulla. Edellä mainittu Wreden komitea kiinnitti mietinnössään huomiota tähän aiheeseen ja ehdotti sääntöä juristikoulutuksen saaneista ”julkisista asianajajista” sekä erityisten asianajajayhdistysten perustamista. Vuonna 1897 valtiopäivät käsitteli esitystä oikeudenkäyntivaltuusmiehistä ja asianajajayhdistyksistä, joka olisi edellyttänyt asianajajilta oikeudellista koulutusta. Se kaatui kuitenkin papiston ja talonpoikien vas-

tustukseen. Vaikka asiantuntijat olivat yksimielisiä aiheesta, se kohtasi poliittista vastustusta, myös nousevan vasemmiston taholta. Ylioikeuksiin tosin säädettiin asianajajamonopoli vuonna 1898, mutta tämä sääntö purettiin vuonna 1917.¹⁰⁴ Juristiasianajajien ammatillinen järjestäytyminen otti kuitenkin tuulta purjeiden alle. Keskustelua asianajajayhdistysten perustamisesta oli käyty 1870-luvulta lähtien, mutta paikallisia asianajajayhdistyksiä ryhdyttiin perustamaan vasta 1900-luvun alkuvuosina. Suomen Asianajajaliitto perustettiin vuonna 1919.¹⁰⁵ Kuten Kuopion ja Vaasan esimerkit näyttävät, maallikkoasianajo ei ollut kuitenkaan menettänyt merkitystään. Syrjäseuduilla juristeja oli saatavilla vielä vähemmän kuin pikkukaupungeissa. Vasta 1970-luvun lopulla maallikkoasioitsijat ja virkamiesasianajat menettivät lopullisesti asemansa. Nykyisenkaltaisen asianajajakunnan synnyn kannalta oli kuitenkin ratkaisevaa 1800-luvun viimeisten vuosikymmenten kehitys. Tuolloin Suomeenkin alkoi syntyä liberaali, virkakunnasta irrallinen asianajajakunta.¹⁰⁶

Asianajon tila 1800-luvun Suomessa oli pitkälti samankaltainen kuin Ruotsissa samaan aikaan. Myös Ruotsissa asianajo oli pitkään maallikkovaltaista, mutta vuosisadan puolivälissä modernin asianajajakunnan puolesta ryhdyttiin puhumaan voimallisemmin. Samalla juristit esittivät väkevää kritiikkiä maallikkoasianajajia vastaan.¹⁰⁷ Myös asianajon todellisuus pienemmissä kaupungeissa vastasi tilannetta Suomessa. Esimerkiksi Skånessa kaupunkien asianajo oli pitkään maalli-

98. *Hufvudstadsbladet* 2.11.1877, 4; Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Johan Sebastian Stenberg*, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=17015> (26.2.2021).

99. Pihlajamäki 2009, 160.

100. *Vasabladet* 28.12.1930, 2.

101. Korpiola 2021a, 34, 39.

102. Pihlajamäki 2011, 392–393.

103. Esim. *Helsingfors Dagblad* 30.10.1883, 1–2. Ks. myös Anna Kuusmin, Nurkkasihteerit sanomalehtien polemiikeissa 1800-luvulla. *Oikeudellinen tietotaito -projektin blogi* 2018c, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2018/11/27/nurkkasihteerit-sanomalehtien-polemiikeissa-1800-luvulla/> (9.4.2021).

104. Pihlajamäki 2009, 136–139; Letto-Vanamo 1983, 29. Vuosisadan vaihteen molemmin puolin ajoittuu myös kysymys naisten asianajotoiminnasta. Ensimmäiset naiset näyttävät toimineen Suomessa maallikkoasianajajina 1880- ja 1890-luvuilla, mutta vuonna 1897 tie nousi pystyyn, kun Senaatin oikeusosasto katsoi, etteivät naiset voineet toimia asianajajina. Vasta 1911 Senaatin oikeusosasto myönsi juristikoulutuksen saaneelle Agnes Lundellille erivapauden toimia asianajajana. Ks. Mia Korpiola, *Attempting to Advocate. Women Entering the Legal Profession in Finland, 1885–1915*. Teoksessa Sara L. Kimble & Marion Röwekamp (toim.) *New Perspectives on European Women's Legal History*. Routledge 2017.

105. Pihlajamäki 2009, 128–129; Raevuori 1968, 37–42, 55. Samoihin aikoihin myös lääkärit perustivat useita paikallisyhdistyksiä, ks. Kauttu & Konttinen 1985, 28–30.

106. Pihlajamäki 2009, 115–116, 142, 248.

107. Pihlajamäki 2009, 155–157.

koiden ja virkamiesten käsissä aivan samoin kuin Kuopiossa ja Vaasassakin. Hidas professionalisointikehitys alkoi Skånessa näkyä 1870-luvulta lähtien, kun yhä useammat juristikoulutuksen saaneet päätyivät asianajouralle.¹⁰⁸ Eurooppalaisessa mittakaavassa koulutettuja asianajajia oli 1900-luvulle tultaessa sekä Suomessa että Ruotsissa edelleen vähän. Siinä missä heitä Suomessa oli 1900-luvun alussa yksi 52 000 ihmistä kohden, vastaava suhdeluku oli jo 1800-luvun puolivälin tienoilla esimerkiksi Englannissa 1:1 240, Ranskassa 1:1 970, Saksissa 1:2 600 ja Preussissa 1:12 000.¹⁰⁹

Monimuotoinen asianajo 1800-luvun suomalaiskaupungeissa

Olen artikkelissani osoittanut, että asianajan käyttö oli varsin yleistä Kuopion ja Vaasan raastuvanoikeuksissa läpi 1800-luvun. Osapuolet tarttuivat – toki enimmäkseen riita-asioissa – hanakasti ulkopuoliseen apuun. Sukulaisten ja tuttavien edustaminen kävi yhä harvinaisemmaksi vuosisadan kuluessa. Alusta saakka asianajo näissä kaupungeissa oli vahvasti kaupungin ja läänin virkamiesten käsissä. Heillä ei yleensä ollut oikeudellista koulutusta. Vaasassa myös hovioikeuden virkamieskunta oli vahvasti edustettuna asiamiesten joukossa. Hovioikeuden ansiosta juristeja olikin Vaasassa tiheämmin kuin Kuopiossa. Vuosisadan jälkipuolella juristeja alkoi näkyä enemmän asianajotehtävissä – varsinkin Vaasassa – mutta edelleen myös maallikkovirkamiehet olivat tiukasti mukana asianajossa.

Asianajo alkoi professionalisoitua Suomessa erityisesti 1880-luvulta lähtien. Modernisoituvaa oikeus kaipasi tulkikseen oppineita asianajajia ja oikeudellisen koulutuksen lisääntyessä heitä oli myös tarjolla. Kuopiossa tämä kehitys alkoi näkyä 1890-luvulla, kun kaupungissa nähtiin oppineita juristiasianajajia, kuten tässä artikkelissa käsitellyt Leodor Guseff ja Ukko Andersin. Vaikka he harjoittivat asianajoa päätoimisesti, molemmat olivat toimineet myös kaupunginhallinnossa. Sama kehitys voidaan nähdä Vaasassa: hovioikeuden virkamiehinä toimivat juristit alkoivat

harjoittaa asianajoa yhä ammattimaisemmin. Siinä, miten ammattijuristit valtasivat alaa maallikkoasianajajilta, voidaan nähdä yhteneväisyyksiä esimerkiksi koulutettujen lääkärin ja puoskareiden suhteeseen. Koulutetun asianajajakunnan muotoutuminen 1880-luvulta lähtien on osa laajempaa modernien professioiden kehitystä vuosisadan lopulla.

Kuopion ja Vaasan esimerkit havainnollistavat myös hyvin, kuinka asianajo 1800-luvulla täytti monia tarpeita. Kyse ei ollut pelkästään siitä, että ihmiset olisivat tarvinneet laintuntevaa apua. Itse asiassa oikeuden sisältö saattoi olla 1800-luvun ihmisille jossain määrin tuttuakin: uudet asetukset luettiin ääneen jumalanpalveluksessa ja maaseudulla osallistuttiin käräjille. Laki ei ollut vuosisadan alussa vielä järin monimutkaista. Kaupungin käsityöläinen saattoi hyvinkin olla perillä siitä, mitä laki sanoi velan perimisestä, mutta tarvitsi kielitaitoisen ja prosessin kulkua tuntevan henkilön auttamaan asiassaan. Tällaiseen asianajotehtävään kaupunginnotaari tai -vouti sopi erittäin hyvin. Heillä oli niin sanottua oikeudellista tietotaitoa, käytännön ja itseoppineisuuden kautta saavutettua oikeudellista osaamista, joka eittämättä riitti yksinkertaisten oikeudellisten tehtävien hoitamiseen. Lainsäädännön lisääntyessä vuosisadan lopulla koulutetumpaa apua oli myös enemmän saatavilla, mutta maallikoille oli edelleen tilausta pikkukaupunkien asianajossa. Uudesta lainsäädännöstä ja monimutkaistuvista oikeussuhteista huolimatta myös yksinkertaisia velkajuttuja riitti edelleen tuomioistuimissa.¹¹⁰

Maallikkovirkamiesten ja muiden asioitsijoiden laaja osallistuminen asianajotoimintaan on tärkeä pitää mielessä, kun tarkastellaan oikeudellista toimijuutta 1800-luvulla. Se osaltaan korostaa sitä, kuinka oikeudellinen työ on nähtävä monimuotoisempana, kuin perinteisesti on nähty. Kuopion ja Vaasan raastuvanoikeudet ovat yksi esimerkki siitä, että maallikoilla oli vahva panos oikeudenhoidossa. Asianajoa tapahtui sielläkin, missä juristeja ei ollut saatavilla. Toisaalta tärkeä havainto on myös se, että 1800-luvun lopulta lähtien, ja erityisesti 1900-luvulla, mahdollisuudet

108. Modéer 1992, 72–82.

109. Pihlajamäki 2009, 89.

110. Nousiainen 1993, 488.

oikeudellisen työn tekemiseen alkoivat pikkujalka lipua pois maallikoiden käsistä. Se merkitsi isoa murrosta vuosisataiseen maallikkovaltaisen oikeuskulttuurin perinteeseen.

Artikkeli on kirjoitettu osana professori Mia Korpion johtamaa ja Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimusprojektia Oikeudellinen tieto ja taito

Suomessa n. 1750–1920: Tapaustutkimus kansan oikeudellisesta osaamisesta esimodernissa Euroopassa (nro 309055).

OTT Marianne Vasara-Aaltonen on oikeushistorian yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: marianne.vasara-aaltonen@helsinki.fi

Opus historialliseen ajatteluun

Tutustu
Opus-sarjaan:
edita.fi/opus

Opus on uusi lukion historian oppimateriaalisarja. Siinä yhdistyvät ajankohtainen ja ajantasainen historiatieto sekä uusin käsitys historian oppimisesta ja opetuksesta. *Opus* avaa historiallisen tiedon luonnetta ja kehittää opiskelijan historiallista ajattelua.

Opettajalle *Opus* on innostava ja luotettava työväline, jonka avulla on helppo lähteä toteuttamaan opetussuunnitelman mukaista opetusta.

- Sarjan sisällöistä vastaavat kokeneet historianopettajat ja historiantutkijat.
- *Opuksen* oppimateriaalit ovat saatavilla sekä painettuina kirjoina että digitaalisina aineistoina.
- Opettajan käyttäjäetuna on monipuolinen opettajan aineisto.

”

”Historiasta ei ole olemassa yhtä totuutta. Tietomme menneisyydestä on aina jonkun tulkintaa.”

Lisätiedot

opettajapalvelu@edita.fi
puh. 040 520 010
edita.fi/lops

EDITA

Topi Houni

Kansan eheyttäminen

Käsitteen merkityskerrostumat ja käytön historia

Kansan eheytyminen on vakiintunut ilmaus suomalaisessa historiakulttuurissa. Sanaparilla viitataan useimmiten kehitykseen tai prosessiin, jossa vuoden 1918 sisällissodassa kahtiajakautunut kansa muuttui eheäksi kokonaisuudeksi 1930-luvun loppuun mennessä. Kansan eheytyksen kulminaatiopisteeksi mainitaan usein A. K. Cajanderin johtama ”punamultahallitus” (1937–1939), jossa oli ensimmäistä kertaa sisällissodan jälkeen edustettuina sekä poliittinen keskusta että sosiaalidemokraatit. Eheytyksen toteutumishetkeksi kuvataan talvisota, joka ikään kuin pakon edessä yhdisti suomalaiset Neuvostoliiton edessä.¹

Kansan eheytymistä on tutkittu tai sivuttu kirjallisuudessa runsaasti. Aikaisempaa tutkimusta voi kuitenkin kritisoida kahdesta näkökulmasta, joista ensimmäinen liittyy valittuihin lähestymistapoihin. Tarkastelukulmana on useimmiten ollut *eheytyminen*: kehitys tai prosessi, jota on pyritty selittämään esimerkiksi lainsäädännössä tapahtuneilla muutoksilla, keskustapuolueiden ja sosiaalidemokraattien syventyneellä yhteistyöllä tai kansainvälisen tilanteen kiristymisellä. Tutkimuksissa on kuitenkin käsitelty myös *eheyttämistä*: mitä aikalaistoimijat oikeastaan tarkoittivat ja tavoittelivat, kun he puhuivat ja kirjoittivat

kansan eheydestä tai eheyttämisestä. Matti Klinge ja Risto Alapuro ovat Akateemista Karjala-Seuraa käsittelevissä tutkimuksissaan tarkastelleet kansan eheyttämistä 1920-luvun ylioppilasnuorison näkökulmasta.² Timo Soikkanen taas on analysoinut eheyttämiskeskustelua vertailevalla otteella erityisesti 1930-luvun lopun osalta.³ 1990-luvulta lähtien tutkijat ovat aikalaiskielenkäytön huomioidessa tutkimuksissaan keskittyneet tiettyihin henkilöihin⁴, liikkeisiin⁵ tai yksittäisiin puolueisiin⁶. Kun tutkijat ovat keskittyneet rajattuihin tutkimuskohteisiin, eheyttämisen kiistanalaisuus ja kamppailut kansan eheyttämisen eri tulkinnoista ovat jääneet suurelta osin pimentoon.

Toinen kriittinen näkökulma liittyy tehtyihin aikarajauksiin. Kun eheytyminen mielletään jakautuneen kansan yhdistäneeksi prosessiksi ja kansan eheyttäminen sodan synnyttämäksi puhetavaksi, tarkastelun varhaisimmaksi alkupisteeksi on muodostunut sisällissota ja päätetystalvisota. Prosessinäkökulma ja keskittymisen sotienväliseen aikaan ovat hämärtäneet sen mahdollisuuden, että poliittiset toimijat puhuivat kansan eheydestä ja eheyttämisestä jo ennen sisällissotaa ja vielä talvisodan jälkeen.⁷

1. Esim. Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. WSOY 2009, 172, 188; Antti Kohi, et al., *Forum III. Itsenäisen Suomen historia*. Otava 2016, 80–91.
2. Matti Klinge, Kansamme eheyttäminen. Eräs ylioppilasnuorison iskusana 1920-luvulta. *Historiallinen Aikakauskirja* 61 (1963), 1–18; Matti Klinge, *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. WSOY 1972, 1–18; Risto Alapuro, *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. WSOY 1973.
3. Timo Soikkanen, *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. WSOY 1984.
4. Tunnetuimpana Yrjö Ruutu, ks. Timo Soikkanen, *Yrjö Ruutu – näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopoliittikan juurilla*. WSOY 1991.
5. Esim. Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura 2010.
6. Esim. Jenni Karimäki, *Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon. Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen eheytyksen politiikka 1919–1939*. Turun yliopisto 2016; Niko Kannisto, *Vaaleanpunainen tasavalta. SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2016.
7. Klinge ja Alapuro tarkastelevat AKS-tutkimustensa yhteydessä sivistyneistön ja ”kansan” suhdetta 1900-luvun alusta lähtien, mutta hekin käsittelevät kansan eheyttämistä vasta 1920- ja 1930-lukujen käsitteenä ja puhetapana. Ks. Klinge 1972; Alapuro 1973.

Tarkastelen tässä artikkelissa eheytyspuheen pitkää linjaa käsitehistoriallisella tutkimusteella. Tavoitteenani on haastaa ja monipuolistaa aiemman tutkimuksen luomaa tulkintaa keskittymällä siihen, mitä poliittiset puolueet ja toimijat tarkoittivat, kun he puhuivat ja kirjoittivat kansan eheydestä ja ehyttämisestä. Vakiintuneesta aikarajauksesta poiketen väitän, että eheyttä ja ehyttämistä käytettiin 1860-luvulta lähtien käsitteinä, joilla poliittiset toimijat kamppailivat siitä, mikä kansa on ja mitkä ristiriidat kansaa jakoivat. Käsitehistoriallisesta näkökulmasta tarkasteltuna sisällis- ja talvisota eivät näyttäyty eheytyspuheen alkuna ja päätöksinä, vaan pikemminkin murroskohtina, jolloin käsitteen käytön edellytykset muuttuivat merkittävästi.

Keskityn tarkastelussani siihen, minkälaisia merkityksiä eheä-käsitteeseen kerrostui ja miten sen potentiaalia hyödynnettiin poliittisessa toiminnassa 1800- ja 1900-luvulla. Merkitysten lisäksi tarkastelen sitä, minkälaisia ajallisia ulottuvuuksia – menneisyyden kokemuksia ja tulevaisuuden odotuksia – käsitteeseen liitettiin eri aikoina. Käytän eheän ja ehyttämisestä pitkän kaaren hahmottelussa apuna kehrittelemääni jaottelua, jonka mukaan eheä-kantainen käsitteistö vajaan sadan vuoden aikana politisoitui, ajallistui, demokratisoitui ja historiallistui. Vaikka merkitysten muodostumista kuvaavat muutokset ovat löyhästi kronologisia, kyse on silti toistensa päälle kasautuvista kerrostumista: esimerkiksi eheän politisoituminen ei päättynyt käsitteen ajallistumiseen tai demokratisoitumiseen. Avaan jaottelun analyttisiä käsitteitä tarkemmin kussakin alaluvussa.⁸

Kartoitan merkitysten kerrostumissa ja käsitteen käytössä tapahtuneita muutoksia valmiiksi digitoiduista lähdekokoelmista. Tärkeimmät

alkuperäisaineistoni ovat eduskunnan digitoidut pöytäkirjat⁹ sekä Kansalliskirjaston digitaalisen sanoma- ja aikakauslehtiarkiston aineistot¹⁰. Sekä pöytäkirjojen että lehtitekstien analysointi on toteutettu laajoilla sanahauilla, joilla tavoitin eheä-sanana sekä sen rinnakkais- ja taivutusmuotojen erilaiset esiintymiset mahdollisimman kattavasti.¹¹ Eduskunnan pöytäkirjojen (1907–1939) yhteensä 595 eheä-kantaisesta osumasta olen valinnut mukaan 379 hakutulosta, joilla viitataan kansan tai muun suomalaisten muodostaman, kokonaisuutta kuvaavan sanan eheyteen.¹² Maininnat esimerkiksi ”budjetin eheydestä” tai ”eheistä vaatteista” olen rajannut aineistoni ulkopuolelle. Lehtiaineiston laajuudesta johtuen en ole käynyt lehtiä läpi yhtä systemaattisesti kuin pöytäkirjoja. Sen sijaan olen tehnyt täsmennettyjä yhdistelmäsanahakuja, joissa etsin kansa- ja eheä-kantaisten sanojen yhteisesiintymisiä. Kattavan puoluepoliittisen kirjon saavuttamiseksi olen lisäksi tehnyt sanahakuja kohdennetusti puolueiden pää-äänenkannattajalehtiin. Hakutulosten laadullisessa sisällönanalyyysissa keskityn erityisesti puoluepoliittisten toimijoiden käsityksiin. Hakutulosten määrällistä tarkastelua hyödynnän sotienvälisestä ajasta kuvaavassa osuudessa, jonka keskeinen väite liittyy ehyttämis-käsitteen käytön leviämiseen ja määrälliseen lisääntymiseen.

Digitoidut lehdet ja eduskunnan pöytäkirjat eivät ole laadultaan täydellisiä. Aineistoihin on syntynyt virheitä esimerkiksi alkuperäisen aineiston kehnon painolaadun, digitointivaiheessa tapahtuneiden epätarkkuuksien ja optisen luvun (OCR) seurauksena. Artikkelin kirjoitushetkellä sanojen tunnistamisaste on lehtiaineiston osalta ollut keskimäärin 75 prosenttia ja eduskunnan aineiston keskimäärin 80 prosenttia.¹³ Käytetty

8. Lähestymistapani ajatukset käsitteiden merkitysten kerrostuneisuudesta, ajallisista ulottuvuuksista ja uusien piirteiden jaottelusta perustuvat Reinhart Koselleckin ajatuksiin, ks. Reinhart Koselleck, *Introduction and Prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe. Contributions to the History of Concepts* 6 (2011), 1–37; Reinhart Koselleck, *Sediments of Time. On Possible Histories*. Stanford University Press 2018.

9. Digitoidut valtiopäiväasiakirjat 1907–2000, <https://avoindata.eduskunta.fi/#/fi/digitoidut> (8.2.2020).

10. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/> (8.2.2020).

11. Hakusanoina käytetty: eheä*, ehey*, ehyt*, ehein*, ehye*, ehjä* ja ehev*

12. Sisäisestä eheydestä puhuttaessa eheä-sanasto esiintyi yhdessä seuraavien sanojen kanssa: kansa (235 kertaa), yhteiskunta/yhteiskunnallinen (25), kansakunta (23), kansallinen (17), valtio/valtiollinen (6) ja uskonnollinen (1). Ulkoisesta eheydestä – erityisesti suhteessa Venäjään – seuraavien sanojen kanssa: valtakunta (26), Suomi (16), eduskunta (10), alue-ehyeys (10), maa (5) ja isänmaa (5). Sanoille annetut muut konnotaatiot vaihtelivat toimijasta riippuen, kuten artikkelissa myöhemmin esitän.

13. Kimmo Kettunen, Tuula Pääkkönen & Mika Koistinen, Kansalliskirjaston digitoitu historiallinen lehtiaineisto 1771–1910: sanatason laatu, kokoelmien käyttö ja laadun parantaminen. *Informaatiotutkimus* 35 (2016), 3–14; Matti La Mela, *Tracing the emergence of Nordic *allemansrätten* through digitized parliamentary sources*. Teoksessa Mats Fridlund, Mila

aineisto ei siis ole täydellinen, mutta se tarjoaa riittävän kattavan kuvan eheytyksen pitkän kaaren hahmottamiselle. Poliittista keskustelua käytiin muuallakin kuin eduskunnassa ja lehdissä. Lähtöoletukseni on kuitenkin se, että keskustelu on heijastunut etenkin täysistuntojen puhevuoroihin ja lehtien palstoille, jos kansan eheydellä ja eheyttämisellä on ollut merkitystä suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa.¹⁴

Ajatusta eheästä kansasta on Suomessa käsitteistetty muillakin synonyymisillä käsitteillä, kuten yhtenäinen, kokonainen ja yksimielinen. Niiden vaikutus nykyiseen historiokuvaan ei ole kuitenkaan yhtä selvä, mistä johtuen keskityn suomenkielisiin eheyteen ja eheyttämiseen. Lisäksi eheyttäminen yksittäisenä käsitteenä sisältää yhtenäisyyden luomiseen, ylläpitämiseen ja palauttamiseen liittyvän kolminaisen merkityksen, joka ei välity yhtä selvästi muista suomen- tai ruotsinkielisistä käsitteistä. Kaisa Häkkisen mukaan eheä-sana ja sen rinnakkaismuodot ehyt ja ehjä esiintyivät suomen kirjakielessä jo 1700-luvulla.¹⁵ Sanakirja-aineiston perusteella eheällä tarkoitettiin 1700-luvulla varsin samaa kuin mikä sanan merkitys on nykyään: kokonainen, yhtenäinen, täydellinen, oikea, oiva, terve, virheetön ja vankka.¹⁶ Eheyttämistä voi tässä mielessä verrata muiden eurooppalaisten kielten rinnakkaiskäsitteisiin – ruotsin *folkhemmet* ja saksan *Volksgemeinschaft* – joissa kansan yhtenäistymiseen ja tervehtymiseen liittyvä tulevaisuuden odotus oli samalla tavalla keskeinen. Vaikka artikkelini keskittyy Suomeen, käsittelen erityisesti 1930-luvun osalta sitä, minkälaisina stimulantteina ulkomaiset käsitteet toimivat suomalaisessa eheyttämis keskustelussa.

Politisoituminen: ”kysymykset” ristiriitojen ilmentäjänä

Suomen 1800-luvun poliittiseen kieleen perehtyneet tutkijat ovat esittäneet, että J. V. Snellmanin

opetukset loivat edellytykset kansan eheyden korostukselle. Edellytyksiä lisäsi myös se, että poliittista, sosiaalista ja kulttuurista yhteenkuuluvuutta kuvanneet suomen sanat kansa, kansakunta, kansallinen ilmaisivat jo sana-asussaan yhteenkuuluvuutensa. Käsitteiden uudelleenmäärittelyllä oli kuitenkin tärkeä sija eheysajatuksen kehityksessä. Vielä Snellmanille kansakunnan (ruotsiksi siis *nation*, ei *folk*) tahdon ja kansallishengen toteutuminen olivat olleet keskeisiä hyveitä, mutta seuraavan polven fenomenaneille 1860-luvulla käynnistynyt modernin politiikan läpimurto valtiopäivien muodossa tarjosi tilan nimenomaan kansan edustamiseen ja kansa-käsitteen politisointiin. Pauli Kettunen on ranskalaista Pierre Rosanvallonin mukailleen esittänyt, että uudella tavalla politisoituneeseen kansaan yhdistettiin Snellmanilta opittu ykseys ja toimijuus, mutta samalla kansan käsite lohkesi kuvaamaan kahta eri asiaa: yhtä ja eheää poliittista kansaa sekä hajanaista ja ristiriitaista sosiaalista kansaa.¹⁷

Lehtiaineisto osoittaa, että Kettusen esittämää ”poliittisen” ja ”sosiaalisen” kansan välistä ristiriitaa ja jännitettä jäsennettiin suomalaisessa 1800-luvun lopun poliittisessa puhunnassa eheä-käsitteen avulla. Ykseyttä korostanut kansan eheys oli itsessään tavoite, mutta samalla tapa haastaa ja nostaa esiin ristiriitoja, jotka kulloisenkin toimijan mielestä olivat halutun eheyden esteenä. Kiistoissa oli yksinkertaistetusti kyse siitä, kenellä oli oikeus puhua kansan puolesta ja siten määritellä kansa. Vuosisadan lopussa yleistyi tapa hahmottaa kansaa jakaneet ristiriidat kolmen aihepiirin kautta: kielikysymykseksi, yhteiskunnalliseksi kysymykseksi ja Venäjän-kysymykseksi.

Varhaisimman politisoidun merkityksen kansan eheys sai jo 1860-luvulla. Valtiopäivien koollekutsuminen vuonna 1863 lavensi poliittisen puhunnan lähtökohtia ja merkitsi sitä, että suomenkielinen rahvas tuli uudella tavalla mukaan

Oiva & Petri Paju (toim.) *Digital histories. Emergent approaches within the new digital history*. Helsinki University Press 2020, 181–197.

14. Vrt. aiempi tulkinta, että julkisen keskustelun useimmat teemat esiintyivät kattavasti lehdissä erityisesti 1800-luvun puolivälistä lähtien, ks. Päiviö Tommila, Lars-Folke Landgrén & Pirkko Leino-Kaukiainen, *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988.

15. Kaisa Häkkinen, *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY 2005, 105.

16. Risto Haarala (toim.) *Suomen kielen perussanakirja. Ensimmäinen osa, A–K*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990, 97–98; Erkki Itkonen (toim.) *Suomen sanojen alkuperä. 1, A–K*. SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992, 100.

17. Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino 2008, 51–55; Ilkka Liikanen, *Kansa*. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsihistoria*. Vastapaino 2003, 257–307.

poliittiseen toimintaan.¹⁸ Erityisesti fennomaanit nojautuivat tähän joukkoon tavoitellessaan jotoasemaa poliittisessa toiminnassa. Keskeiseksi haastamistavaksi muodostui kielellisen eron korostaminen, joka suomenkielisen kansan (”rahvaan”) ja ruotsinkielisen sivistyneistön välillä vallitsi. Maan ensimmäisessä suomenkielisessä kuvalehdessä *Maiden ja merien takaa* jopa nostettiin ruotsiksi kirjoittanut runoilija J. L. Runeberg argumentiksi päivänpoliittiseen debattiin: ”vaikka hän [Runeberg] ei koskaan ole nimenomaan puhunut suomalaisuuden puolesta, [on hän] kuitenkin suuresti auttanut Suomen kansan kipeimmän haavan, kakskielisyyden, eheäksi kasvamista”,¹⁹ 1870-luvulla kahden kielen ja kulttuurin ristiriitaan perustuva haastaminen esiintyi entistä selvemmin lehtien, kuten fennomaanisen *Oulun Wiikko-Sanomien* artikkeleissa.

Sillä vasta kun olemme saaneet sen, mikä meiltä puuttuu, nim. suomalaisen, sivistyneen säädyn, joka, kielensä kautta lujasti liittyen itse rahvaaseen, tuntee olevansa yhtä verta ja lihaa sen kanssa, ja johon rahvas puolestaan täydellisesti luottaa, vasta silloin mainitut epäkohdat katoaa, vasta silloin me olemme eheä ja kokonainen kansa, joka turvallisesti voipi astua tulevaisuutta kohti.²⁰

Kielikysymys esiintyi erilaisissa muodoissa ja erilaisilla intensiteeteillä suomalaisen poliittisen keskustelun jäsentäjänä koko 1800-luvun loppupuolen. Rintamalinjat eivät olleet kaksijakoiset, vaan toimijat suhtautuivat kielikysymykseen moninaisilla tavoilla. Esimerkiksi suomalaiseksi puolueeksi muotoutuvan ryhmittymän sisällä oli kielikysymyksen suhteen erilaisia linjoja. Viipurin vanhasuomalaisten *Wiipurin Uutiset* ja nuorsuomalaisten *Wiipurin Sanomat* näkivät pääkirjoituksissaan, että yhteen kieleen perustuva ”kansan eheys [...] on päivän tärkein kysymys”.²¹ Lehtien

erimielisyydet, kuten keskustelussa laajemmin, koskivat sitä, millä tahdilla ja kenen ehdoilla tavoite saavutettaisiin.

Kielikysymyksen lisäksi aikalaiset näkivät ”yhteiskunnallisen kysymyksen” kansan eheyden ongelmana. Yhteiskunnallinen kysymys muodostui oikeastaan kolmesta kokonaisuudesta: työväenkysymyksestä, torpparikysymyksestä ja tilattoman väestön kysymyksestä, jotka olivat 1870-luvulta alkaneiden taloudellisten ja sosiaalisten muutosten poliittisia seurauksia. Oppineisto tutki ja ennakoivat yhteiskunnallisen kysymyksen mahdollisia vaikutuksia kansainvälisten esimerkkien pohjalta jo 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, mutta kansan eheyteen liittyneeksi kysymykseksi se aktualisoitui helmikuun manifestin (1899) jälkeisessä tilanteessa.²²

Toimijat eri laidoilta jakoivat käsityksen, että yhteiskunnalliset ja taloudelliset ristiriidat olivat kansan eheyden esteenä, mutta suurin kiista liittyi siihen, kuten kielikysymyksessäkin, kenen ehdoilla havaittuja epäkohtia korjattaisiin. Nou-sevan työväenpuolueen asennetta kuvaa *Työmiehen* päätoimittajan Matti Kurikan kirjoitus, jossa hänkin puhui kansan eheyden puolesta, mutta ”jos kansamme tahtoo vahvistua lähestyviä myrskyjä vastaanottamaan, niin on yläluokan tehtävä uhrauksia luokkaeduistaan, jotta tyytyväisyys ja keskinäinen luottamus pääsisi vallitsemaan ylä- ja alaluokan välille”.²³ Porvarilehdistösäkin nähtiin yhteiskunnalliset reformit tärkeinä ”kansan eheyden kannalta”, mutta esimerkiksi nuorsuomalaisissa vaikuttanut professori E. N. Setälä tähdensi, että ”yhteiskunnan eheyden lujittamiseksi” tulisi esittää yksityiskohtaisia parannusvaatimuksia eikä turvautua ”kumouksellisuuteen ja paljaaseen agitatsiooniin”.²⁴

Kansan eheyteen liitettiin jo 1800-luvun lopussa sellainen ulkoisen paineen ja sisäisten ristiriitojen välinen jännite, joka on tunnistettu aiemmassa kirjallisuudessa.²⁵ Suomen erottami-

18. Liikanen 2003, 276–282.

19. *Maiden ja merien takaa* 5/1865, 35.

20. *Oulun Wiikko-Sanomia* 6.9.1873, 1.

21. Muutama sana päivän tärkeimmästä kysymyksestä (pääkirjoitus, (pk.)). *Wiipurin Uutiset* 24.9.1887, 1; Päivän tärkeimmästä kysymyksestä (pk.). *Wiipurin Sanomat* 28.9.1887, 1.

22. Jorma Kalela, ”Yhteiskunnallinen kysymys” ja porvarillinen reformismi. Teoksessa Ville Pernaa & Mari K. Niemi (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Edita 2005, 31.

23. M. K-a. (Matti Kurikka), Kansamme pelastus! *Työmies* 23.2.1899, 1.

24. Spectator (E. N. Setälä), Kirje Helsingistä (Yhteiskunnallinen harrastus vilkastuu). *Valvoja* 9/1902, 565–566.

25. Risto Alapuro, Ulkoinen ja sisäinen. Suomen poliittisen kulttuurin pitkä linja. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (2010), 528–537; Matti Klinge, *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. WSOY 1975, 54–55.

nen Ruotsista vuonna 1809, siirtäminen Venäjän keisarin suuriruhtinaskunnaksi ja 1800-luvun lopulla voimistunut Venäjän oma yhdentyminen – suomalaisaikalaisien silmin ”venäläistäminen” tai ”Venäjän-kysymys” – merkitsivät ulkoista painetta, joka loi kehyksen Suomen sisäiselle kehitykselle. Vuosisadan taitteessa sisäisiksi hahmotetut ristiriidat saivat siis kulloisenkin muotonsa Venäjän paineen luomassa kehyksessä.

Venäjän-kysymys heijastui kansan eheyden käsittämistapoihin 1880-luvun lopusta lähtien, jolloin suomalaisten ja venäläisten välillä ryöpsähti polemiikki Suomen valtiollisesta asemasta.²⁶ Venäläisten sanomalehtien hyökkäyksinä pidetyt kirjoitukset kirvoittivat suomalaislehdet kirjoittamaan vuonna 1889, että koko kansan tuki olisi keskeistä, jotta syntyisi ”yksimielisyys ja eheys oloissamme, joista pahan suopain muokalaisten nuolet [...] kilpistyisivät kuin kalliosta” ja jotta Suomen kansa ei joutuisi uhraamaan ”kansallista eheyttään”.²⁷ Pitkin 1890-lukua lehdet korostivat, että erilaisten puolue- ja yksityisetujen oli aika väistyä, ja ainoastaan yhteisen ja yksimielisen toiminnan kautta oli mahdollista puolustaa ”kansallista eheyttämme, yhä pysyvä Suomen kansakuntana kansakuntain joukossa.”²⁸

Ajallistuminen: manifesti ja suurlakko ”kansan” särkijönä

Helmikuun manifestin seurauksena eheä-käsité ajallistui uudella tavalla. Ajallistumisella tarkoitetaan Reinhart Koselleckin tavoin sitä, että eheän käsitteeseen liitetty kokemusten ja odotusten suhde määrittyi uudella tavalla.²⁹ Jo aiemmin eheyden puolustamiseen ja eheyden syntyymiseen oli liitetty tulevaan suuntautunut odotus, mutta manifestin ja sitä seuranneiden maan sisäisten puolueriitojen seurauksena luotiin kuva, että jokin kansassa oli mennyt rikki: ”Kansamme ei ole niin eheä kuin onnen päivinä luultiin. Synkistä pilvistä sinkoilevat ukonnuolet ovat sen keskuudessa ilmaisseet kammottavan juovan”, tiivisti nuorsuomalainen professori E. N. Setälä manifestia seuranneena kesänä.³⁰

Kielellisellä tasolla tämä muutos näkyy selvänä semanttisena muutoksena: aiemmin adjektiivimuodoissa (eheä) esiintynyttä käsitettä alettiin käyttää myös verbimuodoissa (eheytyä) vuosisadan alusta lähtien. Samalla sanaparista muodostui prosessikäsite – kansan eheytyminen, kansan eheyttäminen – jolla pyrittiin vastaamaan yhteiskunnan sisäisiin ristiriitoihin ja ulkoisiin, erityisesti Venäjän aiheuttamiin uhkakuvuihin. Voi nähdä, että eheyteen jo varhain liitetty terveyden konnotaatio korostui, kun käsitettä käytettiin verbinä tai prosessikäsitteenä, parantumisen ja tervehdyntymisen merkityksessä.

Manifestin synnyttämä reaktio tiivistyi kolmeen eri suhtautumistapaan, jotka noudattelivat samoja jakolinjoja kuin aiempien kysymysten kohdalla. Vanhasuomalaisen sovittelulinjan mukaan avoin konflikti Venäjän kanssa ei ollut toivottava, koska ensisijaisena tehtävänä oli saavuttaa maan sisällä kielellinen ja kansallinen eheys. Nuorsuomalaisten ja ruotsinmielisten kannattama perustuslaillinen kanta sitä vastoin näki eheyden ensisijaisena ehtona suomalaisten yhtenäisen esiintymisen suhteessa Venäjään. Työväenpuolueen näkökulmasta manifestin synnyttämä konflikti oli Suomen omistavien luokkien ja tsarismien välinen, ja kansan eheyden saavuttamiseksi sosiaaliset reformit olivat ensisijaisia. Kun Bobrikovin järjestelmä sortui Japanin sodan ja vuoden 1905 suurlakon seurauksena, edellä kuvatut suhtautumistavat voimistuivat ja ne muodostivat puolueiden eheyntymiskäsitysten päälinjat.³¹

Eheän ajallistuminen eheyntymiseksi ja manifestin synnyttämien puoluekiistojen vaikutus näkyivät ensimmäisen kerran *Uuden Suomettaren* arviossa, joka käsitteli kirjailija Juhani Ahon teosta *Tutkimus taudin syistä* (1901). Perustuslaillista kantaa edustanut Aho näki ajankohtaisen ”taudin” ensisijaisena syynä suomalaisten hajanaisen esiintymisen suhteessa Venäjään. Sen sijaan vanhasuomalaista linjaa edustaneen lehden kriitikko näki syynä puutteellisen sisäisen yhtenäisyyden ja ratkaisuna ”kansallisen

26. Polemiikista yksityiskohtaisemmin, ks. Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. WSOY 2004, 530–595.

27. Venäläisten sanomalehtien hyökkäykset (pk.). *Hämeen Sanomat* 2.4.1889, 1; E. G. Palmén, Suomi suurpolitiikin hamppaissa. *Uusi Suometar* 29.5.1889, 2.

28. Valtiopäivämiesvaalit (pk.). *Pohjalainen* 25.4.1890, 1.

29. Koselleck 2011, 11–13.

30. Professori E. N. Setälän juhlapuhe Kymin laakson laulujuhlassa. *Uusi Suometar* 7.6.1899, 2.

31. Matti Klinge, *Kaksi Suomea*. Otava 1982, 216–217.

eheytyminen”.³² Suomen kielen asemaa korostanut eheytyminen muodostui erityisesti vanhasuomalaisten poliittiseksi tavoitteeksi 1900-luvun alussa, ja kyseistä linjaa edustaneet muodot ”kansallinen” ja ”suomalaisen kansan eheytyminen” esiintyivät suomalaisen puolueen eduskuntavaalimainoksissa vuosina 1908 ja 1909.³³

Havainnollistava esimerkki eri tavoista ymmärtää kansan eheytyminen liittyy lokakuussa 1910 käytyyn debattiin, jonka aiheena oli puolueiden välinen yhteistyö tulevissa eduskuntavaaleissa. Keskustelun käynnisti nuorsuomalaisen Zachris Castrénin ehdotus, jonka mukaan suomalaisten puolueiden – eli hänen mukaansa suomalaisen ja nuorsuomalaisen puolueen sekä maalaisliiton – muodostama kokoomushallitus olisi keino turvata Suomen kansallinen ja valtiollinen eheys.³⁴ Vanhasuomalaista linjaa edustanut *Uusi Suometar* kannatti Castrénin aloitetta. Lehden mukaan oli surullista, että ”kansan ydinosa” oli puoluetistelun seurauksena jakautunut kolmeen ryhmään ja ”suomalaisen kansamme rikkinäisyydestä” oli hyötynyt kaikki muut paitsi itse kansa: ”Sen ajan tuloa on hartaasti toivottu, jolloin tämä rikkinäisyys voisi väistyä eheytyksen tieltä”.³⁵

Sosiaalidemokraattien *Työmiehen* mukaan puhe suomalaisen kansan ydinaineen eheytymisestä oli kavalaa kaunistelua, koska oikeasti kyseessä oli sortajien, anastajien ja riistäjien liittoutumisesta ”kansan todellisten vapauspyrintöjen tukahuttamiseksi”.³⁶ *Hufvudstadsbladetissa* Castrénin ehdotus nähtiin ensisijaisesti ruotsin kieltä vastaan suunnattuna pyrintönä, eikä se saanut lehdessä kannatusta.³⁷ *Helsingin Sanomissa* nimimerkki Nuorsuomalainen esitti, että kansaa hajotti kolme syvää juopaa, kielellinen, valtiolli-

nen ja yhteiskunnallinen, ja näiden vastakohtien tasoittamisesta riippui kansan eheys: ”Nuorsuomalaisen puolueen isänmaallisena tehtävänä on ollut tämän eheytyksen edistäminen”. Selvästi perustuslaillista kantaa edustanut Nuorsuomalainen ei kannattanut Castrénin eheytymisvisiota, joka rajasi ruotsinkieliset ja sosialistit kansallisen rintaman ulkopuolelle.

Tuntuu siltä kuin hra Z[achris]. C[astrén]. paikka paikoin käyttäisi sanaa ”kansallinen” sellaisessa ahtaassa merkityksessä, joka on nuorsuomalaiselle katsantotavalle vieras, mutta jonka nojalla vanha suomalainen puolue alinomaan on pyrkinyt pitämään ”kansallismielisyyden” omana yksinoikeutenaan.³⁸

Demokratisoituminen: vuoden 1918 varjossa

Vuoden 1918 sisällissota merkitsi aikalaisille kansakuvan perusteellista särkymistä. Sodan seurauksena kansan eheyttämisestä muodostui mittapuu, johon vedoten kritisoitiin vallitsevia oloja ja perusteltiin poliittisia ratkaisuja. Koselleckia mukaillen käsite demokratisoitui eli levisi kaikkien poliittisten ryhmien käyttöön. Itse käsitteen luonne ei siis muuttunut demokraattisemmaksi.³⁹ Eduskunnan pöytäkirjoissa ja lehdissä muutos näkyy erityisen selvästi siinä, että vanhasuomalaisten aiemmin hellimät prosessikäsitteet levisivät myös muiden poliittisten ryhmien käyttöön, mikä näkyy näiden muotojen selvänä kasvuna vuoden 1918 jälkeen (kuviot 1 ja 2).⁴⁰

Vuoden 1918 varjossa ryhmien integraationäkemykset erosivat kuitenkin paljon sen mukaan, miten kukin ryhmä hahmotti yhteiskunnan ristiriidat ja jakolinjat. Pelkästään sodan voittajien perintö jakaantui kolmeen eri linjaan:

32. Ph. S., Parempia asioita ajamaan. *Uusi Suometar* 5.4.1901, 2–3.

33. Esim. *Uusi Suometar* 24.5.1908; *Wiipuri* 28.4.1909, 2. Eheytymisestä suomalaisten puolueiden yhdistymisen merkityksessä kirjoitti erityisen paljon Väinö Kivilinna, joka toimi suomalaisen puolueen kansanedustajana (1907–1909) sekä puolueen nuorisjärjestön puheenjohtajana ja sen lehden *Nuorten Nuijan* päätoimittajana 1910-luvulla. Kivilinna eheyttämislinjasta, ks. erit. pamfletti: Väinö Kivilinna: ”Sivistyneet” ja ”syvät rivit”. *Mietteitä sivistyneiden osuudesta ja tehtävistä kansallisessa eheyttämistyössä*. Kansallismielinen Nuorisoliitto 1909.

34. Zachris Castrén, Kansalliseen kokoomukseen ensi vaaleissa! *Helsingin Sanomat* 16.10.1910, 4.

35. Suomalaisten puolueitten yhtyminen ensi vaaleissa (pk.). *Uusi Suometar* 19.10.1910, 2.

36. Riistäjäpuolueiden liittoutuminen työväen puoluetta vastaan (pk.). *Työmies* 19.10.1910, 1; *Työmies* 20.10.1910, 2–3.

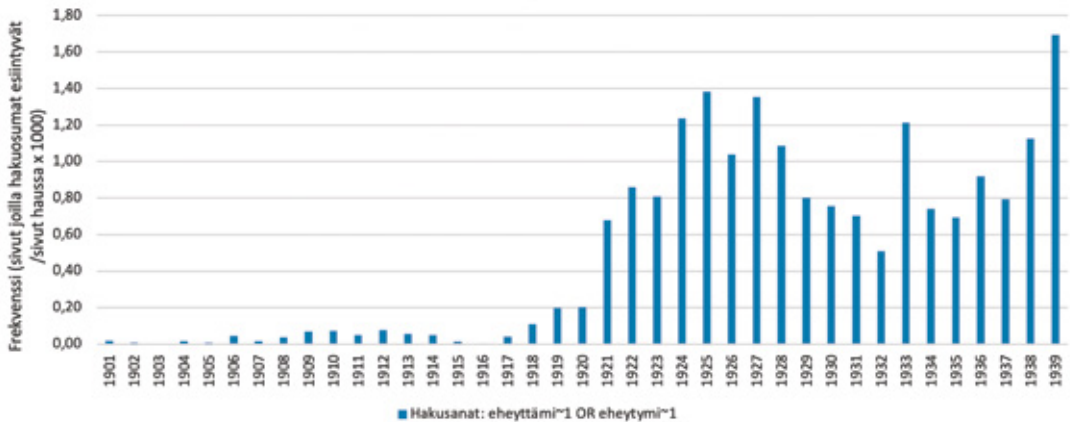
37. Samgående mellan ungfinnar och suometarianer (pk.). *Hufvudstadsbladet* 18.10.1910, 4.

38. Nuorsuomalainen, Onko suunta oikea? *Helsingin Sanomat* 22.10.1910, 4.

39. Koselleck 2011, 10–11.

40. Käsitteen leviämisestä kertoo myös puoluelehtien lukuisat pääkirjoitukset, joissa käsiteltiin kunkin ryhmän eheytyvisiota, ks. esim. Kansan eheyttämisen edellytykset (pk.). *Suomen Sosialidemokraatti* 24.5.1923, 2; Eheyttämisen aate – ja kokoomisen aate (pk.). *Helsingin Sanomat* 9.11.1924, 4; Eheyttäminen – ja kokoominen (pk.). *Uusi Suomi* 12.11.1924, 4; Kansamme eheyttämisestä (pk.). *Maakansa* 8.6.1926, 1.

Kuvio 1. Eheyttämisen ja eheytyksen* suhteellinen (%) esiintyminen suomalaisten lehtien sivuilla 1901–1939.

Lähde: Kansalliskirjaston digitaalisen aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/> (27.4.2021). *Haettu Kansalliskirjaston kaikesta suomenkielisestä aineistosta hakuehdolla: eheyttämi~1 OR eheytymi~1. Hakuehdon ~1-merkintä tarkoittaa yhden kirjaimen virheherkkyyden korjausta, jonka tarkoituksena on kattaa aineiston laadullinen epätarkkuus. Haussa oli mukana yhteensä 9 481 179 sivua. Hakutuloksia löytyi yhteensä 5 909 sivulta.

kokoomuksen ja radikaalin oikeiston muodostamaan oikeistolinjaan, erityisesti edistyspuolueen edustamaan perustuslaillis-stählbergiläiseen linjaan sekä maalaisliiton linjaan. Oikeistolinjan näkökulmasta kevään 1918 sota oli vapaussota bolševistista Venäjää vastaan, ja suomalaiset punaiset liitettiin yhteen ulkomaalaisten vallankumouksellisten kanssa. Tämän näkökulman ansiosta oli mahdollista säilyttää näkemys yhtenäisestä kansasta ja samalla ulkoistaa sodan syy kansakunnan ulkopuolelle. Sekä edistyspuolueen että maalaisliiton näkökulmasta yhdentymisen keskeisenä edellytyksenä oli se, että sodan eri osapuolten välille saataisiin rakennettua sovinto. Hekin suhtautuivat kommunismiin maan sisällä ja Neuvostoliitossa tuomitsevan kielteisesti, mutta maltilliseen vasemmistoon, erityisesti sosiaalidemokraatteihin, poliittinen keskusta suhtautui oikeistoa ymmärtäväisemmin. Maalaisliitto painotti lisäksi suomen kieltä yhdentymisen edellytyksenä selvemmin kuin edistyspuolue, mistä syystä poliittisessa keskustassa voidaan tulkita vallinneen kaksi erilaista eheyttämvisiota.

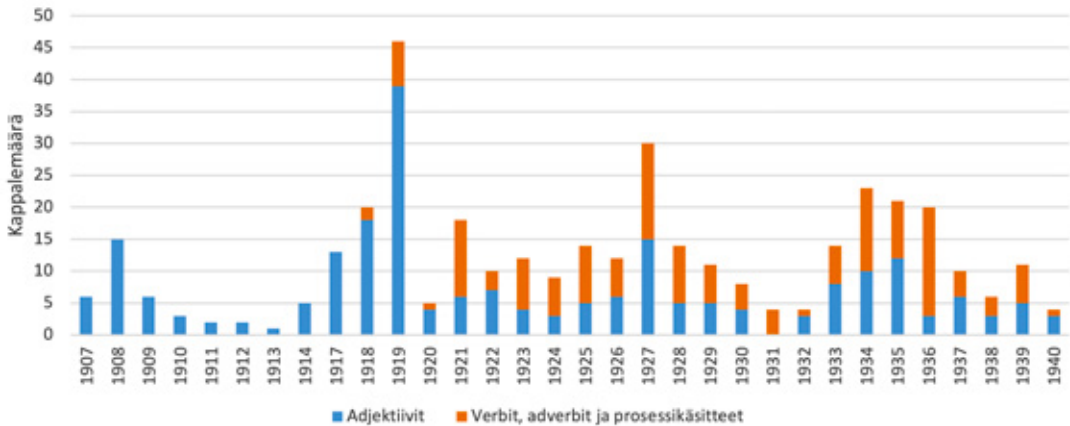
Linjaerot ovat nähtävissä myös siinä, miten eheytymisestä puhuttiin eduskunnassa. Koko sotienvälisen ajan eheytymisestä puhuttiin erityisesti suojeluskuntiin ja punavankien armahdamiseen liittyneissä keskusteluissa – esimerkiksi vuosina 1919 ja 1927 käydyt armahtamiskeskustelut erottuvat selvästi myös eheä-havainnoissa

(kuvio 2). Sodan voittaneiden näkökulmasta suojeluskuntalaitos edusti instituutiota, joka turvasi nuoren isänmaan sekä sisäistä että ulkoista turvallisuutta ja itsenäisyyttä. Punavangit taas olivat konkreettinen esimerkki Venäjän uhkasta, joka oli tarttunut osaan suomalaisista. Sodan hävinneellä puolella asetelma oli päinvastainen: työväeltä oli pääsy suojeluskuntiin kielletty, ja punavankien armahtaminen merkitsi kansan eheytyksen ensimmäistä askelta.

Tässä mielessä voi tulkita, että sotienvälinen eheytysspuhe sai virikkeensä ensisijaisesti sisällissodasta. Voi kuitenkin perustellusti väittää, että sisällissodan jälkeinen eheytysspuhe oli loogista jatkoa autonomian ajan viimeisten vuosikymmenten tavoille puhua kansan eheydestä ja eheytymisestä. Esimerkiksi kielikysymys aktualisoitui välittömästi sisällissodan jälkeen Ahvenanmaan, hallitusmuodon sekä kieli- ja kansallisuuskysymyksen käsittelyn yhteydessä. Selväksi jatkoksi vuosisadan alun keskusteluista voi tulkita myös suomenkielisen oikeiston tavan puhua ”kansallisesta” tai ”suomalaisen kansan” eheytymisestä siten, että sosialistit ja ruotsinkieliset rajautuivat kansan määritelmän ulkopuolelle.

Lisäksi keskustapuolueiden ja sosiaalidemokraattien piirissä tavat puhua kansan eheytymisestä muistuttivat paljon niitä tapoja, joilla kansan eheydestä puhuttiin vuosisadan taitteessa ”yhteiskunnallisen kysymyksen” yhteydessä.

Kuvio 2. Eheä-havainnot* eduskunnan pöytäkirjoissa 1907–1940 (n=379).

Lähde: Digitoidut valtiopäiväasiakirjat 1907–2000, <https://avoindata.eduskunta.fi/#/fi/digitoidut/> (11.11.2019). *Eheä-sanat sekä rinnakkais- ja taivutusmuodot haettu ehdolla: eheä, ehey, ehyt, ehein, ehye, ehjä, ehev. Kaikista osumista (n=595) on valittu hakutulokset (n=379), jotka viittaavat kansan tai muun suomalaisten muodostaman, kokonaisuutta kuvaavan sanan eheyteen. Rajauksesta ks. alaviite 12.

Useat keskustapuolueiden eheytysohjelman keskeiset sosiaalisten ristiriitojen lieventämiseen tähdänneet reformit, kuten vuonna 1918 säädetty ”torpparilaki” tai asutustoimintaa aktivoivoinut ”Lex Kallio” vuodelta 1922, syntyivät itse asiassa vuosisadan alussa tehtyjen uudistussuunnitelmien pohjalta. Sisällissodan jälkeen reformit kuitenkin esitettiin tietoisina keinoina, joilla kansa saataisiin ehytettyä ennen uusia mullistuksia.⁴¹

Keskustapuolueiden ja sosiaalidemokraattien näkemykset olivat siis lähtökohdiltaan melko samanlaisia, mutta erot koskivat sitä, kuinka pitkälle eri ryhmät olivat valmiita menemään konkreettisten toimenpiteiden suuruudessa ja laajuudessa. Esimerkiksi armahduskysymyksen yhteydessä keskustapuolueiden myöntövalmius periaatteellisella tasolla, mutta pidättyväisyys käytännössä sai sosiaalidemokraatit ivallisesti pyytämään tukea porvareilta, ”jotka tahtovat todella tätä kansaa ehyttää ei ainoastaan sanoissa, vaan myös teoissa”.⁴²

Keskustan ja sosiaalidemokraattien valtaviran katveessa esiintyi lisäksi näkemyksiä, joissa yhteiskuntaa halkovat ristiriidat nähtiin toisin kuin suuremmissa puolueissa. Ruotsalaisen kansanpuolueen (Rkp) edustaja Hjalmar Procopé esimerkiksi esitti, että ”kyllä me ruotsalaiset hyvin tiedämme, tunnustamme ja myönnämme, että Suomen kansa valtiollisesti on yksi ja eheä. Mutta toiselta puolen on myönnettävä, että täällä on olemassa kaksi eri kansallisuutta.”⁴³

Ruotsinkielisissä lehdissä suhtauduttiinkin erityisen kielteisesti yksikielisyyden periaatteelle rakennettuihin ehyttämiskäsitteisiin. Näissä artikkeleissa eheys ja ehyttäminen käännettiin vaihtelevilla tavoilla.⁴⁴ Myönteisiksi, omien poliittisten tavoitteiden kuvaajiksi eivät suomen- tai ruotsinkieliset ehyttämiskäsitteet sen sijaan nousseet ruotsinkielisten piirissä.

Äärimmäisessä vasemmistossa poliittinen tila taas hahmotettiin siten, että vasta luokkavastakohtien kumoutuminen – ei lieventyminen,

41. Vrt. Pauli Kettunen, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä 1918–1930*. SHS 1986, 240–241.

42. VP 1930 ptk. II, V. Kivisalo (sd.), 785.

43. VP 1919 ptk. I, H. Procopé (r.), 695.

44. Esim. nationella sammanslutning (kansallinen eheys) ja folkets enhet, folkets samling (kansan eheys) sekä folkets enhetliggörande, folkets enande ja folkets helnande (kansan ehyttäminen). Ks. *Hufvudstaðbladet* 2.4.1906, 3; *Framtid* 33/1907, 1; *Tammerfors Nyheter* 23.8.1907, 2; *Dagens Press* 26.4.1921, 2; Åbo Underrättelser 12.12.1925, 3 ja 22.1.1926, 4; Österbottningen 17.11.1932, 2.

kuten sosiaalidemokraateilla – mahdollisti kansan todellisen eheytyksen. Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden vaalijärjestön (Stpv) edustaja Kalle Kulmala tiivistä kommunistien näkemyksen eduskuntapuheessaan vuonna 1927:

ei milloinkaan tule luokkayhteiskunnassa sel-laista aikaa, että Suomen kansa ”tulee eheänä ja yksimielisenä marssimaan, vaikkapa rajalle” [...] eikä Suomen työväestöä enää voida pimit-tää sellaiseksi, että se tulee eheäksi tässä kysy-myksessä ja että se on eheä marssimaan por-variston rinnalla rajalle, jos sellaiseen tarvis tulee.⁴⁵

Suomalainen eheyttämiskeskustelun edellytykset muuttuivat 1930-luvun alussa, jolloin kommunistien julkinen toiminta kiellettiin ja äärioikeistolainen virtaus Euroopassa ja Suomen sisäpolitiikassa vahvistui. Kommunisminvastaisen Lapuan liikkeen seuraajaksi vuonna 1932 perustetun Isänmaallisen kansanliikkeen (Ikl) edustajien näkemykset kansan eheyttämisestä erosivat muiden poliittisten toimijoiden tulkinnoista ja muistuttivat lähinnä fasistisia ja valtiotalistisia eheytyvisioita, jotka olivat 1920-luvulta alkaen suosittuja erityisesti Akateemisen Karjala-Seuran piirissä. Marxismia vastustanut sekä puoluedemokratiaa ja parlamentarismia halveksinut puolue tarjosi kansan eheyttämisestä kristilliskonservatiivisen näkemyksen, jonka ytimessä oli tulkinta kansasta orgaanisena kokonaisuutena:

Isänmaallinen kansanliike on hylännyt luokkataistelun, asettaen sen tilalle kansan eheyttämisen. Kansa itse on luonnollinen elimistö. Kohtalo on luonut kansan, jota vastoin luokka on teennäinen ryhmä. Kasaan kuuluvaisuutta ei vaihdeta kuin vanhaa paitaa. Kansa esittää ikuista arvoa.⁴⁶

Ikl:n edustajien käytössä eheyttämiseen jo aiemmin nivellyneet käsitteet, kuten kansa, kansakunta, kansallinen ja isänmaallinen, saivat uudenlaisen merkityksen. Kansainvälisten esi-

kuviensa – Italian fasismin ja Saksan kansallis-sosialismin – tavoin Ikl:n päämääränä oli ”kansakokonaisuuden todellinen etu”, joka oli puolueen mukaan toteutettava ammattiedustukseen perustuvan korporatistimin, johtajavaltaisuuden ja kristillis-suomalaiskansallisen kulttuurin pohjalta.⁴⁷

Keskeinen käsite kansakokonaisuus oli todennäköisesti vanha lainakäännös saksan *Volksge-meinschaftista*. Käsitettä oli käytetty Suomessa jo aiemmin, mutta Italian fasismin ja Saksan kansallis-sosialismin suosion kasvaessa kansakokonaisuudesta muodostui nimenomaan Ikl:n tunnusomainen käsite, jonka sävy ja merkitys olivat selvästi lainattu eurooppalaisilta veljespuolueilta. Käsitteen omimisesta kertoo paljon tapa, jolla Ikl:n lehti *Ajan Suunta* suhtautui siihen, että muut – varsinkin vasemmisto – puhuivat kansakokonaisuudesta:

Ja kun luokkataistelun kannattaja [Suomen Sosialidemokraatti] puhuu kansakokonaisuudesta, on sanottava, että se on samaa kansan hämäämistä kuin P. A. Hanssonin kuuluisa iskulause ”kansankodista”, joksi hän muka on muuttava Ruotsin.⁴⁸

Kuten edellinen katkelma osoittaa, varsinkin Ikl:n lehdet ottivat retoriikkaansa vaikutteita Italian ja Saksan lisäksi myös Ruotsista, tosin päinvastaisista syistä. Vuodesta 1937 lähtien sosiaalidemokraatit istuivat kummankin maan hallituksissa, ja A. K. Cajanderin johtaman ”punamultahallituksen” eheytyspuhe alettiin yhdistää Ruotsin sosiaalidemokraattihallituksen puheeseen kansankodista. Ikl:n äänenkannattajalehdissä kansankoti liitettiin ajatukseen vasemmiston hämäyksestä, jossa marxilaisia ja luokkaperustaisia tavoitteita yritettiin verhota kansan ja isänmaan kaltaisten sanojen kaapuun.

Olemme saaneet kokea, miten suomalaisuuden kallis asia empimättä uhrattiin ”kansanrintaman” alttarille [...] Samaan aikaan levitellään kansan eteen koreata karttaa ”eheytymisestä” ja ”yhteishyvästä”, vastaten Ruotsin

45. VP 1926 ptk. II, K. Kulmala (stpv.), 2439–2440.

46. VP 1935 ptk. II, K. R. Kares (ikl.), 1430.

47. Ikl:n ideologiasta, ks. Mikko Uola, Parlamentaarisen demokratian haastajat 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa Juhani Mylly, et al. (toim.) *Kansanvalta koetuksella. Suomen eduskunta 100 vuotta*, 3. Edita 2006, 247–264.

48. *Ajan Suunta* 19.8.1937, 3.

kansanrintaman helskyviä sanoja ”viihtyisistä kansankodista”⁴⁹

Myös tutkijat ovat yhdistäneet puheen kansan ehyttämisestä Ruotsin kansankoti-ajatukseen.⁵⁰ *Folkhem* oli 1900-luvun alussa konservatiivien käyttämä valtion ja yhteiskunnan orgaanista rakennetta korostava metafora, mutta 1920-luvun mittaan Per Albin Hansson lanseerasi käsitteelle uudenlaisen, sosiaalidemokraattisen merkityksen. Nils Edling on kuitenkin painottanut, että *folkhem*-käsitettä käytti lähinnä Hansson, joka vuonna 1932 nousi Ruotsin pääministeriksi. Muuten se ei levinnyt laajempaan käyttöön edes Ruotsin sosiaalidemokraattien piirissä vielä 1930-luvulla. Ruotsin muiden suurten puolueiden edustajat eivät käyttäneet käsitettä, ja lähinnä marginaaliset kommunisti- ja äärioikeistoryhmityivät kritisoivat sitä julkisesti.⁵¹

Tilannetta Suomessa voi lehtiaineiston perusteella kuvailla samanlaiseksi.⁵² *Uusi Suomi* julkaisi katkelman pääministeri Hanssonin kuuluisasta kansankoti-puheesta tuoreeltaan vuonna 1928⁵³, mutta seuraava selvästi Ruotsiin ja Hanssoniin viittaava maininta löytyy vasta vuodelta 1934⁵⁴. Vasemmistolaisissa lehdissä kansankoti esitettiin Hanssonin käsitteenä, jolla olisi potentiaalia myös Suomessa, mutta huomionarvoista on se, että koko vuosikymmenen ajan sosiaalidemokraattiseen visioon viittaava kansankotikäsite esiintyi suomalaisissa lehdissä vain yksittäisinä mainintoina.⁵⁵ Näin ollen on perusteltua esittää, että kansankoti ei noussut poliittisessa keskustelussa keskeiseksi käsitteeksi Suomessa vielä 1930-luvulla. Yksittäiset maininnat kuitenkin osoittavat, että erityisesti Ikl:n edustajat muokka-

sivat mielikuvaa omasta ehyttämisvisiostaan ulkomaisten rinnakkaiskäsitteiden avulla: toivottu ehyttäminen johtaisi kansakokonaisuuden syntyyn, mutta vääränlainen ehyttäminen ja puhe kansankodista olivat hämäästä ja sanojen vääristelyä.

Historiallistuminen: ehytyminen menneisyyskuvana

Kansan ehyttämisestä muodostui suomalaisen poliittisen keskustelun hallitseva teema 1930-luvun lopussa. Timo Soikkasen tulkinnan mukaan ehytyspuheen voimistumisen vuosikymmenen lopussa voi tiivistää kolmeen selittävään tekijään: kansainvälispoliittisen tilanteen kiristyminen lisäsi painetta sisäiselle yhtenäisyydelle; ”punamultahallituksen” saavutusten puolustaminen ja kritisointi tapahtuivat keskusteluna ehyttymisen ehdoista ja keinoista; ja itsenäisyysjulistuksen sekä vapaussodan 20-vuotisjuhlat ajoittuivat vuosiin 1937 ja 1938.⁵⁶ Samalla voi havaita, että ehyttäminen käsite historiallistui eli tulevaisuuteen suuntautuneen tehtävänmäärittelyn lisäksi poliittiset toimijat alkoivat tulkita ehyttymisen toteutuneena kehityksenä, jolla oli oma menneisyytensä. Soikkasen mainitsemat kolme tekijää ja käsitteen historiallistuminen ovat selvästi nähtävillä puheenvuoroissa, joita pääministeri A. K. Cajander esitti 1930-luvun lopussa.

Pääministeriksi maaliskuussa 1937 noussut edistyspuolueen Cajander piti maan itsenäisyyden 20-vuotisjuhlissa puheet, joissa hän korosti, että itsenäisyyden perusedellytys on, että kansa on eheä ja että kiristyvässä maailmantilanteessa kansallinen eheys on ajoissa turvattava.⁵⁷ Seuraavana keväänä pitämässään puheissa Cajander

49. Irti järjestelmästä! (pk.) *Kainuun Suunta* 7.5.1938, 4. Kansankoti-käsitteen käytöstä Ikl:n lehdissä, ks. myös: Vaalit lähesytyvät (pk.). *Ajan Suunta* 13.1.1937, 3; Taktiikka on muuttunut (pk.). *Kainuun Suunta* 11.12.1937, 3; ”No passaran” (pk.). *Kainuun Suunta* 4.4.1939, 3.

50. Jussi Kurunmäki, ”Nordic Democracy” in 1935. On the Finnish and Swedish Rhetoric of Democracy. Teoksessa Jussi Kurunmäki & Johan Strang (toim.) *Rhetorics of Nordic Democracy*. SKS 2010, 70–72; Klinge 1972, 142.

51. Nils Edling, The Primacy of Welfare Politics. Notes on the Language of the Swedish Social Democrats and their adversaries in the 1930s. Teoksessa Heidi Haggren, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (toim.) *Multi-Layered Historicity of the Present. Approaches to Social Science History*. Helsingin yliopisto 2013, 125–135; ks. myös Norbert Götz, Hansson och Hitler. En begreppshistorisk släktforskning. *Historisk Tidskrift för Finland* 87 (2002), 245–262.

52. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, hakusanat ”kansankoti” ja ”folkhem”, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/10.12.2020>.

53. *Uusi Suomi* 6.6.1928, 10.

54. *Sosialisti* 9.11.1934, 6.

55. Vakiintumattomasta luonteesta kertoo myös se, että käsite esiintyi lehdissä lähes poikkeuksetta lainausmerkeissä (esim. ”Ruotsin kansankoti”, ”viihtyisä kansankoti” ja ”yhteinen ruotsalainen kansankoti”).

56. Soikkanen 1984, 242–243.

57. Cajanderin itsenäisyysjuhlapuheet, esim. *Helsingin Sanomat* 8.12.1937, 16–17.

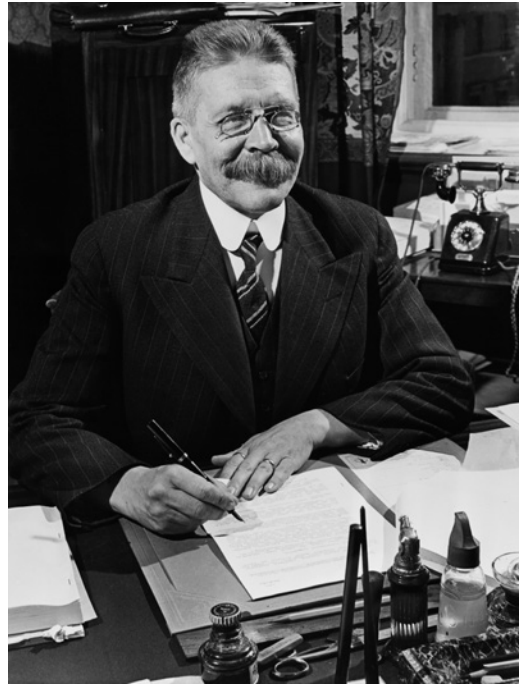
meni näkemyksissään jo askeleen pitemmälle ja totesi, että ”kansallinen eheys, joka viime aikoina on erityisen silmiinpistävästi ilmennyt, on käsittääkseni suurin saavutus, johon on päästy nykyisen hallituksen aikana.”⁵⁸ Pääministerinä Cajanderin tavoitteena oli puolustaa hallituksensa työtä, mutta samalla myös legitimoida oman puolueensa ja hallituksensa eheytymisvisiota. Toteutuneen kehityksen historiallistaminen ja eheytyksen painopisteen siirtäminen sisäisistä riidoista ulkopoliittisiin ja maanpuolustuksellisiin kysymyksiin voidaan tulkita tietoisesti muutokseksi retoriikassa, jolla pääministeri yritti saavuttaa päämääränsä.

Seuraavan vuoden aikana kansainvälinen jännitys kiristys, ja kun Cajander piti puolustusmenoihin liittyneen ja kuuluisaksi nousseen puheensa elokuussa Viipurissa, historiallistaminen oli edennyt jälleen yhden pykälän:

Nyt olemme suurin piirtein eheä kansa [...] mitä tärkeintä on, että tämä eheytyminen on tapahtunut vakaumuksen tietä ilman mitään ulkonaista pakkoa tai painostusta.⁵⁹

Marraskuussa alle kuukausi ennen talvisodan syttymistä Cajander näki, että eheytyminen oli toteutunut kokonaisuudessaan: ”kieli-, puolue-, luokka- ja aaterajat ovat häipyneet.”⁶⁰

Eheytyksen historiallistaminen voimistui Cajanderin puheiden lisäksi laajemmin suomalaisessa keskustelussa syksyn 1939 aikana. Hallituspuolueita edustaneet keskipuolueet ja sosiaalidemokraatit näkivät Cajanderin tavoin, että kansan eheytyminen oli tulosta pitkällisestä työstä, joka oli kulminoitunut keskustavasemiston yhteistyöhön punamultahallituksessa.⁶¹ Osa oikeisto-oppositiosta taas esitti, että eheytyminen oli tulosta siitä, että sosiaalidemokraattinen puolue oli luopunut luokkataistelulinjasta ja siirtynyt ”kansalliselle” ja ”isänmaalliselle” linjalle.⁶²

■ Pääministeri A. K. Cajanderin (kuvassa) johtaman ”punamultahallituksen” (1937–1939) aikana eheyttämissä käsitte historiallistui: tulevaisuuden tehtävänmäärittelyn lisäksi eheytyminen alettiin tulkita toteutuneena kehityksenä, jolla oli oma menneisyytensä. Lähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelmat, HK19630423:3.

Lokakuussa alkaneet Suomen ja Neuvostoliiton väliset neuvottelut Moskovassa ja itärajalta käynnistyneet ylimääräiset harjoitukset voimistivat yhtenäisyyden ilmauksia. Esimerkiksi *Helsingin Sanomien* pakinoitsija Eero kirjoitti, että ”puhe Suomen kansan eheytyksestä ja yhteisvastuuntunnon voimistumisesta näinä viimeisinä viikkoina ei ole vain tyhjiä sanoja”⁶³, suojeluskuntain päällikkö Lauri Malmberg tulkitsi, että meillä on ”nykyisenä aikana havaittavissa kansan eheytyminen”⁶⁴, ja eheytykseen yleisesti kriitti-

58. Esim. Cajanderin puhe jääkärijuhlassa 25.2.1938, *Helsingin Sanomat* 26.2.1938, 9; Cajanderin puhe Turun Edistysseurassa 6.3.1938, *Turun Sanomat* 7.3.1938, 1, 4, 6 (sitaatti sivulla 4).

59. Cajanderin puhe Viipurissa 12.8.1939, *Helsingin Sanomat* 13.8.1939, s. 9, 14 (sitaatti sivulta 14).

60. Cajanderin radiopuhe 4.11.1939, *Helsingin Sanomat* 5.11.1939, 8.

61. Esim. Terveitä näkökohtia puolustuskysymyksessä (pk.). *Turun Sanomat* 13.8.1939, 2.

62. Esim. Yhteenkuuluvaisuus (pk.). *Kauppalehti* 16.10.1939, 2; Yksimielinen kansa (pk.). *Kauppalehti* 30.10.1939, 2; Uudet tuulet (pk.). *Ajan Suunta* 29.10.1939, 5; Pääoma ja työ (pk.). *Ajan Suunta* 24.11.1939, 3.

63. Eero (Lassi Hiekkala), Yhteinen on vastuu. *Helsingin Sanomat* 8.11.1939, 3.

64. *Helsingin Sanomat* 21.11.1939, 5.

sesti suhtautunut sosialidemokraattinen *Kansan Lehti* tunnusti, että ”viime viikkojen aikana on paljon puhuttu kansamme eheytymisestä ja [...] totta onkin, että paljon on tervehtymistä tapahtunut ja kansa on seisonut yksimielisenä”⁶⁵. Ikl:n lehdissä julistettiin, että ”kansamme eheytyminen on tosiasia” ja että ”kansamme on ilahduttavassa määrässä eheytyneet jo vaaran uhatessa [...] kansakokonaisuus näyttää syntyneen”⁶⁶.

Talvisodan syytymisen seurauksena kansan eheytyminen kuvattiin entistä selvemmin toteutuneeksi kehitykseksi. ”Täydellinen kansallinen eheytyminen on tämän suuren ajan rohkaisevin ja yleinen saavutus”, lausui puhemies Väinö Hakkila (sd.) valtiopäivien päättäjäsistunnossa tammikuussa 1940.⁶⁷ Hakkilan tavoin eheytyminen saatettiin kuvata suurena saavutuksena⁶⁸ tai toteutuneena päämääränä⁶⁹. Yleinen oli myös jo syksyllä 1939 esiintynyt tapa puhua eheytymisestä ihmeenä, jonka suomalaiset saavuttivat tai joka Suomelle annettiin: ”meille on annettu lisäksi tämän neljännesvuoden vierieissä monta ihmettä, joista suurin on kansamme eheytyminen täydellisyys”⁷⁰. Talvisodan päätyttyä eheytymisestä alettiin puhua entistä selvemmin menneenä tapahtumana⁷¹, ja esimerkiksi Urho Kekkosen kirjoittamassa kirjasessa *Suomen kansan eheytyksen tie* (1942) ja historioitsija Pentti Renvallin siitä kirjoittamassa arvioissa puhutaan jo vakiintuneesti menneestä ”eheytymisprosessista”⁷².

Huomattava piirre uudessa menneisyyteen suuntautuneessa eheyty miskuvassa oli se, että prosessikuvauksesta alkoi pikkuhiljaa tippua pois erilaiset ristiriidat, joita eheyttämiseen aiemmin oli liitetty. Jäljelle jäi vain menneisyyden kuvaus, jonka lopputulos oli kansan eheys. Lehdistöissä esiintyi kuitenkin yksittäisiä kriittisiä äänenpainoja, joiden mukaan kansan eheytyminen – jota itsessään pidettiin suurena saavutuksena – ei saanut merkitä ”hengetöntä hiljaisuutta”, eikä ”kansamme eheyttämistä” tulkinta niin kirjaimellisesti

”ettei enää mitään puolueita ja järjestötoimintaa tarvittaisikaan, ’kun kerran ollaan kaikki yhtä’”⁷³. Myös sosiaalidemokraattien sisäiseen oppositioon ajautunut K. H. Wiik – joka oli ollut puolueensa eheyttämislajin äänekäs vastustaja jo 1930-luvulla – esitti, että vasta luokkavastakohtien poistaminen tekisi kansan todella ehjäksi: ”Silloin myös kansamme todella eheytyy – käyttäkseni erästä usein väärinkäytettyä sanaa”⁷⁴.

Eheytyspuheen pitkät juuret ja sivuutettu kiistanalaisuus

Tutkimuskirjallisuudessa kansan eheytyminen on liitetty sotienväliseen aikaan, mutta käsitehistoriallinen tutkimusote ja digitoidut aineistokokonaisuudet avaavat näköalan uudelleen tulkinnalle. Käsitteiden käytön näkökulmasta kansan eheys ja eheyttäminen toimivat 1800- ja 1900-luvulla käsitteinä, joilla poliittiset toimijat kamppailivat siitä, mikä on kansa ja mitkä ristiriidat kansaa jakoivat. Eheytysspuheen synty voidaan ajoittaa 1860-luvulle, jolloin erityisesti fennomaanit politisoivat ajatuksen yhdestä eheästä kansasta hyödyntäen ”poliittisen” ja ”sosiaalisen” kansan käsitteellistä jännitettä. Maan sisäisten ristiriitojen ja Venäjän ulkoisen paineen synnyttämissä murroskohdissa kansan eheyden ja eheyttämisen käyttötappoihin kerrostui uusia merkityksiä, jotka olen tiivistänyt käsitteen politisoitumiseksi, ajallistumiseksi, demokratisoitumiseksi ja historiallistumiseksi. Tästä perspektiivistä tarkasteltuna sisällissota ei ollut eheytysspuheen alkusysäys – kuten tutkijat ovat säännönmukaisesti olettaneet – vaan keskeinen murroskohta, jolloin olemassa olleen käsitteen käytön edellytykset muuttuivat ja eheytysspuhe levisi kaikkien poliittisten toimijoiden käyttöön.

Eheytyksen historiallistuminen 1930-luvun lopussa peitti suurelta osin alleen eheyttämisen luonteen poliittisena kiistakäsitteenä. Historiallistunut kuva on heijastunut erityisesti oppikir-

65. Jokohan huomataan (pk.). *Kansan Lehti* 24.11.1939, 5.

66. *Karjalan Suunta* 11.11.1939, 3; Kansakokonaisuus (pk.). *Varsinais-Suomi* 22.10.1939, 2.

67. VP 1939 ptk. V. Hakkila (sd., puhemies), 530.

68. Esim. *Hämeen Kansa* 11.1.1941, 9.

69. *Helsingin Sanomat* 28.1.1940, 4.

70. *Helsingin Sanomat* 3.3.1940, 4.

71. *Helsingin Sanomat* 18.12.1940, 5.

72. Pekka Peitsi (Urho Kekkosen), *Suomen kansan eheytyksen tie*. Otava 1942, 33, 41; Pentti Renvall, *Suomen kansan eheytyksen tie*. *Historiallinen Aikakauskirja* 40 (1942), 128–130.

73. *Satakunnan Kansan* pääkirjoitus *Helsingin Sanomien* ”Muut lehdet” -palstan mukaan, *Helsingin Sanomat* 6.2.1941, 4.

74. K. H. Wiik, Katseet eteenpäin! *Suomen Sosialidemokraatti* 15.3.1940, 5.

jojen ja yleisesitysten tulkintoihin, joissa eheytyminen on kuvattu demokratiaa vakauttaneeksi prosessiksi ja eheyttäminen tätä kehitystä ajajien poliittisten toimijoiden käsitteeksi. Kun aikalaiskielenkäytön vakavasti ottaneet tutkijat – Alapuro, Klinge, Kannisto, Karimäki ja Soikkanen – ovat tarkastelleet eheytyspuhetta vain rajatuista näkökulmista, eheyttämisestä käyty pitkä ja laaja kiistely on jäänyt suurelta osin pimentoon. Digi- ja aineistoista tekemäni havainnot kuitenkin osoittavat, että sotienvälisen ajan eheytyspuhe oli moniäänistä ja kaikilla poliittisilla toimijoilla oli eriävät visionsa kansasta, kansaa jakaneista ristiriidoista ja sen seurauksena myös eheyttämisestä. Prosessin sijasta hedelmällisempää olisikin nähdä eheyttäminen kiistakäsitteenä, jolla kamppailtiin siitä, millä tavoin ja kenen ehdoilla kansa luotaisiin tai palautettaisiin yhtenäiseksi ja mitä yhtenäisyys ylipäättään tarkoittaisi. Eheytyspuheen kiistanalaisuuden tunnistaminen tarjoaa näin moniäänisemmän kuvan sotienvälisestä todellisuudesta ja haastaa vakiintuneen tulkinnan kansan eheytymisestä toteutuneen kehityksen selityksenä.

Tarkasteluni päättyy toiseen maailmansotaan, mutta eheytysspuhe – menneisyyden kuvauksena ja tulevaisuutta jäsentävänä tavoitteena – jatkui sodan jälkeen. Alustavana hypoteesina kuitenkin esitän, että 1960-luvulla, jolloin ristiriidat ja eri-

laisuus alettiin modernisoituvassa ja moniarvois- tuvassa yhteiskunnassa nähdä heikkouden sijasta vahvuutena, eheytysspuhe muuttui kritiikin välineeksi, jolla pyrittiin ottamaan etäisyyttä sotienvälisiin ajattelu- ja toimintatapoihin. 1970-luvulla eheytysspuheella taas kritisoitiin edellisen vuosikymmenen kansallisen integraation pyrkimyksiä näkemällä niissä 1920- ja 1930-lukujen jatkuvuuksia. Eheyttämiseen 1960- ja 1970-luvulla liitetyt kriittiset ulottuvuudet ovat sittemmin hävinneet, ja on luotu Suomen kansallisen selviytymisen kuva, jossa niin sisällissodan haavojen umpeutuminen kuin 1960-luvun ristiriitojen sääntelytavat, vieläpä myöhempi konsensus-Suomi, voidaan nähdä yhtenä suurena kansallisena eheytyksenä. Ajankohtaisena poliittisena tavoitteena eheys näyttää käsitteellisesti irronneen kansasta ja kytkeytyvän nykyisissä yhteiskunnan integraation kysymyksissä ”sosiaalisen eheyden” muotoon. Eheytysspuheen sotienjälkeisen kehityksen tarkempi analyysi jää tulevan tutkimuksen selvittäväksi.

VTM **Topi Houni** on poliittisen historian väitöskirjattaja Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: topi.houni@helsinki.fi

Jouni Ahmajärvi

Kuolemanrangaistusta vastaan

Sosiologi Gunnar Landtman julkisena intellektuellina

Toukokuussa 1938 *Rauhaa kohti* -lehdessä julkaistiin kirjoitus otsikolla ”Gunnar Landtman 60-vuotias”. Syntymäpäiväänsä viettävää sosiologian professoria onnitteleva kirjoittaja nosti esille merkkihenkilön pitkän akateemisen uran sosiologian ja käytännöllisen filosofian parissa. Maininnan sai myös Landtmanin rooli yhteiskunnallisena keskustelijana ja erityisesti hänen tapansa arvostella nykyajan valtiollisia ja yhteiskunnallisia virtauksia sosiologian avulla. Kirjoittaja korosti, kuinka ”Gunnar Landtman, taantumuksen vallitessa maassamme ja uhatessa kumota kansalaisoikeudet ja palauttaa kuolemanrangaistuksen yhteiskuntaamme, nousi kansalais- ja ihmisoikeuksia puolustamaan sosiologian tieteellisen katsantokannan pohjalla.”¹

Tässä artikkelissa käsittelen Gunnar Landtmanin (1878–1940) roolia ja toimintaa 1930-luvulla kuolemanrangaistuksesta käydyssä julkisessa keskustelussa.² Analysoin Landtmanin tapoja käyttää tieteellistä tietoa osana lehtikirjoitustensa argumentointia ja kysyn, millä tavoin hän hyödynsi tutkijan aseman ja professorin viran tuomaa kulttuurista auktoriteettia julkisen intellektuellin roolissaan.³

Liitän Landtmanin osaksi kansainvälistä riippumattomien intellektuellien traditiota ja 1930-luvun Suomen vapaamielisten julkisten intellektuellien kenttää. Kuvaan häntä osallistuvana tutkijana, akateemisena julkisena intellektuellina, jonka keskeisenä vaikuttamisen välineenä

oli oman tieteenalansa eli sosiologian tuottama näkemys yhteiskunnasta. Käsittelen ensin Landtmanin sosiologian teoriaa ja metodologiaa, ja liitän ne osaksi Suomessa vaikuttanutta evolutionistista yhteiskuntatiedettä. Tämän jälkeen siirryn kuvaamaan tarkemmin Landtmanin sosiologisia tutkimuksia rangaistuksesta ja kuolemanrangaistuksesta. Lopuksi analysoin Landtmanin tapoja tuoda sosiologista tietoa mukaan keskusteluun kuolemanrangaistuksesta 1930-luvun Suomessa. Keskeisinä lähteinä ovat Landtmanin tutkimukset sekä vaikuttamaan pyrkineet lehtikirjoitukset.

Artikkelini valottaa yhden tutkimuksessa vähälle huomiolle jääneen sosiologin ja riippumattoman akateemisen julkisen intellektuellin toimintaa ja ajattelua sekä tuo samalla uudenlaisen näkökulman yhteiskuntatieteen historiankirjoitukseen. Julkisen intellektuellin argumentteja tulkitessani hyödynnän aatehistorian metodologiaa; Mark Bevirin tulkintaa seuraten pyrin tekemään ymmärrettäväksi sen, miten joku toinen on tehnyt maailman ymmärrettäväksi.⁴ Bevirin tulkinta aatehistorian tehtävästä istuu hyvin artikkeliin, jossa analysoidaan intellektuellin ja tutkijan tapoja hyödyntää tutkittua tietoa vaikuttamaan pyrkivissä lehtikirjoituksissa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa. Julkiseen keskusteluun osallistuneen tutkijan kaksoisroolin analysoiminen syventää ymmärrystämme sekä Landtmanin tutkimuksista että vaikuttamaan pyrkivistä lehtikirjoituksista. Tavoitteena on monipuolistaa

1. ”Gunnar Landtman 60-vuotias.” *Rauhaa kohti* 8/1938, 88.

2. Artikkelini perustuu osin väitöskirjaani *Ihmisluento ja rauhanomaisen kehityksen mahdollisuudet: Gunnar Landtman maailmasotien välisen ajan sosiologina ja osallistuvana intellektuellina*. Aate- ja oppihistorian väitöskirja. Oulun yliopisto 2017. Artikkelissa syvennän uudella tavalla riippumattomien intellektuellien kansainvälistä kontekstia Julien Bendaan esittämien tulkintojen avulla ja liitän Suomen 1930-luvun julkisia intellektuelleja kansainvälisiin aatehistoriallisiin yhteyksiinsä.

3. Termillä ”kulttuurinen auktoriteetti” (*Cultural authority*) tarkoitan Stefan Collinia mukaillen intellektuellin uskottavuutta toimia julkisuudessa. Ks. Stefan Collini, *Absent Minds. Intellectuals in Britain*. Oxford University Press 2006, 52–59.

4. ”Historians of ideas want to make intelligible the way someone else has made the world intelligible.” Mark Bevir, *The Logic of the History of Ideas*. Cambridge University Press 1999, 178.

nykykäsitystä 1900-luvun alun intellektuelleista sekä syventää käsitystä varhaisen suomalaisen evolutionistisen sosiologian merkityksestä ja mahdollisuuksista yhteiskunnallisten ilmiöiden analysoimisen välineenä.

Akateeminen julkinen intellektuelli

Julkinen intellektuelli on yhteiskunnalliseen visiointiin ja keskusteluun osallistuva valistuksen perinnön jatkaja, poliittinen intellektuellityyppi, jonka synty ja kehitys kytkeytyy historiallisesti kansalaisyhteiskunnan laajenemiseen, yleisen koulutustason nousuun ja tieteiden sekä tieteellisen maailmankuvan vankistuvaan asemaan.⁵

Eriytyneen poliittisen intellektuellin syntyä on 1890-luvun Ranskaa kuohuttanut Dreyfus-tapaus, jonka myötä julkisuudessa esitettyjen kannanottojen universalistinen ja eettinen pohjavire on vaikuttanut tapoihin käsittää julkiset intellektuellit riippumattomina tosiasioiden puolustajina. Upseeri Alfred Dreyfus (1859–1935) tuomittiin maanpetoksesta väärin perustein. Kirjailija Émile Zola (1840–1902) puolestaan katsoi velvollisuudekseen oikeudenmukaisuuden ja ennen kaikkea universaalien tosiasioiden puolustamisen. Zolan tarkoitus oli tuoda tosiasiat esille välittämättä vastustajien vaateista huomioida yksilöä 'korkeammat totuudet', kuten rotu tai Ranska ja sen armeija, joiden etu ajoi monien mielestä jopa yleisten ihmisoikeuksien edelle. Näin hän julkaisi vuonna 1898 avoimen kirjeen otsikolla "Minä syytän" (*J'accuse*), jossa hän kritisoi Dreyfusia syyttäneitä tosiasioiden sivuuttamisesta ja ennen kaikkea rikkomuksista ihmiskuntaa, totuutta ja oikeutta vastaan. Kirjoituksen myötä konservatiivit leimasivat Zolan ja muut *dreyfuslaiset* vastuuttomiksi intellektuelleiksi.⁶

Kolmisen vuosikymmentä Dreyfus-tapahtumien jälkeen yhä laajeneva joukko älymystöä

tunsi, samoin kuin Zolan aikana, vetoa 'korkeampiin totuuksiin'. Filosofit ja kulttuurikriitikko Julien Benda (1867–1956) reagoi kehitykseen teoksellaan *La trahison des clercs* (1927). Kuin 1930-luvun kärjistyvää tilannetta ennustaen hän syytti aikansa intellektuelleja (*clerc*) petoksesta, koska nämä olivat unohtaneet universalismin, tosiasioiden etsimisen, roolinsa totuuden puhujina ja menneet mukaan puolustamaan ryhmäkuntaisia intressejä tosiasioiden kustannuksella. He olivat omaksuneet nationalismin, fasismin tai sosialismin kaltaisia virtauksia. Universalismin tilalle olivat nousseet erilaiset käytännölliset poliittiset intohimot ja ryhmäidentiteetit, kuten rotu, kansa ja yhteiskuntaluokka, joiden intressien ajaminen sumensi intellektuellien näkökenttää. Esimerkiksi yksi Bendan kritiikin kohteista, kirjailija Maurice Barrés (1862–1923), julisti Dreyfusin syyllisyyttä tämän rodun, eikä faktojen perusteella.⁷

Bendan kritisoima "petos" näkyi omalla tavallaan myös Suomessa. Täällä älymystön enemmistö oli virkamiehiä kasvattavan yliopiston vaikutuspiirissä ja reformihenkiseen valtiovaltaan identifioituen omaksunut tehtäväkseen kansallisen tietoisuuden ja identiteetin vahvistamisen jo 1800-luvun puolella. Tämä kehitys jatkui ja osin kärjistyi 1930-luvulle tultaessa. Vaikka suomalainen älymystö ei ollut samalla tavalla eriytynyttä kuin esimerkiksi Ranskassa, osa kuitenkin irtisanoutui kansallismielisistä hegemonisista päämääristä ja etsi uusia suuntia ja arvoja. Vaikka valtavirran haastajan roolia on usein annettu sosialismiin ja kommunismiin kallellaan olleelle vasemmistolle, 1930-luvun Suomessa oli myös riippumattomia julkisia intellektuelleja, jotka eivät omaksuneet käytännöllisiä poliittisia passioita vaan ryhtyivät haastamaan samanmielistä eliittiä sekä niitä, jotka hahmottivat maailmaa kansan tai yhteiskuntaluokan kaltaisten ryhmäkuntaisten intressien kautta.⁸

5. Esim. Eric Hobsbawm, *Fractured Times. Culture and Society in the Twentieth Century*. Abacus 2014, 194–200; Sven Eliason & Ragnavald Kalleberg, Introduction. *Academics as Public Intellectuals*. Teoksessa Sven Eliason & Ragnavald Kalleberg (toim.) *Academics as Public Intellectuals*. Cambridge Scholars Publishing 2008.
6. Esim. Christophe Harle, *Birth of the Intellectuals 1880–1900*. Polity 2015; Michael Rose, *The Disappearance of Émile Zola. Love, Literature and the Dreyfus Case*. Faber & Faber 2017; Albert S. Lindemann, *The Jew Accused. Three Antisemitic Affairs (Dreyfus, Beilis, Frank) 1894–1915*. Cambridge University Press 1993; Tony Judt & Timothy Snyder, *Thinking the Twentieth Century*. William Heinemann 2015, 286–287.
7. Judt & Snyder 2015, 287; Edward Timms, *Treason of the Intellectuals*. Teoksessa Edwards Timms & Peter Collier (toim.) *Visions and Blueprints. Avant-Garde Culture and Radical Politics in Early Twentieth Century Europe*. Palgrave Macmillan 1988, 20–23; Julien Benda, *La Trahison des clercs*. Grasset 1927; ks. myös Leif Salmén, *Itämainen huone*. Teos 2017, 44.
8. Pertti Karkama & Hanne Koivisto, Lukijalle. Teoksessa Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Ajan paineessa, kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. SKS 1999, 11–13; Hanne Koivisto, Intellektuellit diskurssien verkossa.

■ Kuva 1. Sosiologi Gunnar Landtman oli julkinen intellektuelli, joka osallistui aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun tieteellisen työnsä rinnalla. Lähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, HK10000:448.

Landtmanin aikalaiskeskustelussa riippumattoman julkisen intellektuellin ihannetta määritteli kuvaavasti vuonna 1936 nimimerkki Jeremias *Nykypäivä*-lehden kirjoituksessaan ”Mikä on intellekti?”. Jeremiaan mukaan ”intellektit tai ”intellektuellit” olivat yleensä porvaritaustaisia henkilöitä, jotka esiintyivät järjen ja ajattelun puolesta taantumusta vastaan. Tästä syystä esimerkiksi Lapuanliike oli Jeremiaan mukaan jo keskivaiheillaan julistanut intellektuellit ”pahaksi” ja ”tuhottavaksi”. Jeremias korosti intel-

lektuellien riippumattomuutta ja sijoitti heidät poliittisella kartalla erilleen keskustasta ja vasemmistosta. Heitä ohjasi ainoastaan rehellisyys ja totuudentarve. Intellektuelli oli ”n.s. kauhea lapsi, joka aivoleikeissään rikkoo pikkuporvarin lelut, tutkii ja kaivaa, mitä tavanomaisten käsitteiden sisällä oikein on.”⁹ Jeremiaan kirjoituksessaan esittämä intellektuellin profiili sopii hyvin myös Landtmaniin, joka etsi tutkimuksissaan tiedollista perustaa yhteiskunnallisille ilmiöille, asettui taantumusta vastaan, pysytteli riippumattomana poliittisten puolueiden ulkopuolella ja myös puolusti aktiivisesti intellektuellien vapautta toimia yhteiskunnassa.

Riippumattomista intellektuelleista muodostui Suomessa löyhä ryhmittymä, joka rakentui paljolti reaktionä demokratiaa ja ihmisoikeuksia polkeneisiin ajan tapahtumiin. Heitä oli mukana perustamassa Ihmisoikeuksien liittoa (1935) ja siten tätä ryhmittämää voisikin nimittää ”Ihmisoikeuksien liiton piiriksi”. Janne Kosusen mukaan liiton keskeiset hahmot edustavat kattavasti Suomen edistysmielisten liberaalien ja vasemmistöälymystön eri suuntauksia.¹⁰ Tähän ”Ihmisoikeuksien liiton piiriin” kuuluivat esimerkiksi puheenjohtajaksi valittu anatomian professori Väinö Lassila (1896–1939), johtokunnan jäsenet Gunnar Landtman, professori Felix Iversen (1887–1973), dosentti ja Helsingin työväenopiston johtaja Zachris Castrén (1868–1938) ja toimittaja, ”tulenkantaja”, Erkki Vala (1902–1991). Piirin toiminta ja siihen kuuluneiden yksilöiden aatemaailma ansaitsisi enemmän tutkimusta.

Koska Landtman hyödynsi argumentoinnissaan oman tieteenalansa tutkittua tietoa, hän oli tarkemmin määriteltynä akateeminen julkinen intellektuelli. Tällä tarkoitetaan tutkijaa, joka kommunikoi oman erityistieteensä tiedolla yliopiston ulkopuolisen yleisön kanssa.¹¹ Kyse ei ole tieteen popularisoinnista, vaan tieteellisen tiedon tuomisesta osaksi keskustelua. Landtma-

Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria, johdatus tutkimukseen*. SKS 2002, 277–278; Jukka Kortti, *Intellectuals and the State. the Finnish University Intelligentsia and the German Tradition. Modern Intellectual History* 11:2 (2014).

9. Jeremiaan (Martti Kurjensaari) kirjoitus ”Mikä on intellekti” ks. *Nykypäivä* 29.2.1936. Kurjensaaren käsityksistä myös Hanne Koivisto, *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistöälymystöstä 1930-luvulla*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2011, 40–41.

10. Janne Kosunen, ”*Me emme saa tätä kehitystä sallia*”. *Tulenkantajien humanistinen puolustus kansallista totalitarismia vastaan 1928–1939*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto 2011, 99.

11. Eliason & Kallberg 2008, 1–3. Tämä on olennainen erottelu, koska kaikki julkiset intellektuellit eivät olleet tutkijoita ja hyödyntäneet oman erityisalansa tutkimustietoa argumentoinnissa.

nin roolia akateemisena julkisena intellektuellina on kiinnostava analysoida Zolan kaltaisten faktoja puolustavien intellektuellien traditiota vasten ja peilata Bendan esiin nostamien teemojen valossa. Tällainen näkökulma ja tulkintakehikko avaa myös mahdollisuuksia tuoreisiin tulkintoihin 1930-luvun Suomen älyllisestä kulttuurista.¹²

Professori, argumentit ja auktoriteetti – nimi ”älymystön aateliskirjassa”

Landtmanin osallistuminen julkiseen toimintaan ja samalla tie akateemiseksi julkiseksi intellektuelliksi alkoi jo 1800-luvun taitteessa. Hänen toimintansa kulki kahta väylää. Yhtäältä hän hyödynsi kansalaisyhteiskunnan tarjoamia toimintamahdollisuuksia, oli mukana kansalaisjärjestöissä, kirjoitti lehtiin, toimi kansanedustajana, julkaisi vetoamuksia, puolusti vapauden arvoja oikeudenkäynneissä ja puhui julkisissa tilaisuuksissa. Toisaalta hän rakensi samaan aikaan uraa tutkijana ja koulun ja yliopiston opettajana. Nämä kaksi väylää yhdistyivät 1930-luvulla, jolloin Landtmanista kehittyi kulttuurinen auktoriteetti ja julkinen intellektuelli: hänellä oli vakiintunut maine ja asema asiantuntijana, jonka argumentoinnissa sosiologisella tiedolla oli entistä vankeampi asema.¹³

1930-luvulle tultaessa Landtman oli jo osoittanut olevansa vapaa universalistinen intellektuelli, jonka keskeisenä areenana toimivat sanoma- ja aikakauslehdet ja Ihmisoikeuksien liitto. Kuvavaa on, että puolustaessaan esimerkiksi Raoul Palmgrenia (1912–1995) tai Erkki Valaa eri painokanteisiin liittyvissä oikeudenkäynneissä Landtman ei puolustanut pelkästään heitä vaan ennen

kaikkea kansalaisyhteisyyksiä ja vapaata yhteiskuntaa.¹⁴ Samanaikaisesti Landtmanin maine kieliaktivistina¹⁵ ja aitosuomalaisten härnäjäjänä alkoi hiipua ja aikaisemmin lähinnä ruotsikielellä kirjoittanut Landtman julkaisi kirjoituksiaan myös suomenkielisissä lehdissä, mikä epäilemättä kasvatti yleisöä ja sekä kulttuurista auktoriteettia. Lisäksi hän aloitti kansainvälisyyden ja yleiseurooppalaisuuden ajamisen¹⁶. Ennen kaikkea Landtman puolusti liberaalia demokratiaa ja vastusti diktatuureja riippumatta niiden väristä ja vieroksui erityisesti diktatuurien taipumusta verhota johtajuus ”mystillis-uskonnolliseen vaippaan”.¹⁷

Landtmanin tunnettuutta lisäsi osaltaan myös 1930-luvulla julkisuutta saanut tietovuoto. Pääministeri T. M. Kivimäki tilasi vuonna 1936 Etsivältä keskuspoliisilta (EK) selvityksen Kominternin kansanrintamapolitiikasta Suomessa. EK:n muistio, johon kansanrintamayhteistyöstä epäiltyjä henkilöitä, lehtiä ja järjestöjä listattiin, päättyi julkisuuteen Erkki Valan julkaistessa sen kokonaisuudessaan *Tulenkantajat*-lehdessä.¹⁸ Sen jälkeen otteita muistiosta ja sitä käsitteleviä kirjoituksia julkaistiin monissa lehdissä, ja Landtmanin nimi nostettiin usein esiin. Matti Kurjensaari on kuvannut muistiota luetteloksi 1930-luvun vapaista poliittisista, kulttuuripoliittisista ja sivistyksellisistä pyrkimyksistä. Sitä saattoikin hänen mukaansa pitää suomalaisen ”älymystön aateliskirjana”.¹⁹

Sosiologi Gunnar Landtman

Landtman oli sosiologian alan ensimmäinen professori Helsingin yliopistossa, mutta siitä huoli-

12. Bendan teosta luettiin myös Suomessa ja sen pohjalta käytiin keskustelua intellektuellien sitouttamattomuudesta. *Koivisto* 2011, 71–73.
13. Yksityiskohtaisemmin Landtmanin toiminnasta ks. Ahmajärvi 2017, luvut 12, 13, 14. Julkisen intellektuellin määrittämisestä ks. Collini 2006, 52–59; auktoriteetistä myös Frank Furedi, *On Authority*. Cambridge University Press 2013.
14. Enemmän syyteistä ja oikeudenkäynneistä ks. Kalevi Kalemaa, *Suomalainen toisinajattelija*. Tammi 1984, 108. Lars Björne, *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa*. Suomen sanomalehdistön historiaprojekti 1980, 122–131. Erkki Vala, *Tulenkantaja muistele*. Julkaisematon muistelmateos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Erkki Valan arkisto. Landtmanin lausunto Palmgrenin tapauksessa julkaistiin *Soihtu*-lehdessä. ks. *Soihtu* 2/1938 201–202.
15. Jukka Kortti, *Ylioppilaslehden vuosisata*. Gaudeamus 2015, 90; Ahmajärvi 2017, 93–95.
16. Ahmajärvi 2017, luku 13; Jouni Ahmajärvi, Gunnar Landtman on United Europe. Teoksessa Marianna Papastephanou (toim.) *Cosmopolitanism. Educational, Philosophical and Historical Perspectives*. Springer 2016.
17. Gunnar Landtman, Kansat eivät vihaa toisiaan. Ote Professori Gunnar Landtmanin puheesta Ihmisoikeuksien liiton juhlassa Helsingin konservatoriossa 24.IV 1936. *Rauhaa kohti* 8/1936, 87.
18. Kosunen 2011, 125.
19. Matti Kurjensaari, *30-luvun vihainen nuori mies*. Tammi 1962, 52. Myös Katri Vala nosti muistiosta esille muiden muassa Landtmanin Hänen mukaansa ”EK:n muistioluettelot ovat tulleet nykyisessä Suomessa eräänlaisiksi henkiksi aateliskalentereiksi.” Katri Vala, *Henki ja aine eli yksinäisen naisen pölynimuri. Taistelevia pakinoita*. Kansankulttuuri oy 1945, 144–145. Pakina julkaistiin ensin *Tulenkantajat*-lehdessä ks. *Tulenkantajat* 40/1936.

matta hänet on tieteenalan historioissa siirretty sosiologian ytimestä osaksi muiden oppiaineiden historiaa. Suomalaisen sosiologian yleisteoksissa Landtmania käsitellään otsikon ”Etnologia ja sosiaaliantropologia” alla. Esimerkiksi teoksessa *Suomalaisen sosiologian historia* todetaan Landtmanin ajan sosiologian olevan nykytermein sosiaaliantropologiaa tai etnologiaa ja Landtmanin edustaneen antropologiaa.²⁰

Kuvaukset heijastelevat oppiaineiden historiankirjoituksen tapoja ja painotuksia. Aikalaisten silmissä Landtman oli kuitenkin tämän artikkelin kuvaamana aikana, 1920- ja 1930-luvulla, sosiologi. Se oli myös hänen dosentuurinsa ja henkilökohtaisen ylimääräisen professuurinsa ala. Toimiessaan julkisena intellektuellina Landtman argumentoi hyödyntäen tutkimuksia, joita hän itse ja muut aikalaiset kutsuivat nimenomaan sosiologiaksi tai aikalaisen sanoin ”sosiologian tieteelliseksi katsantokannaksi.”²¹ Nykyisen yhteiskuntatieteen käsitteistöä ja sosiologian historiankirjoituksesta poiketen kuvaan näin ollen Landtmania sosiologina.

Landtman oli ensisijaisesti evolutionisti ja vertailevaa metodia hyödyntävä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ja yhteiskuntaluokkien tutkija.²² Hänen akateeminen uransa kehittyi samaan aikaan sosiologian 1800-luvun lopulla alkaneen institutionalisoitumisen kanssa. Oppiala sosiologia tuli Keisarilliseen Aleksanterin yliopistoon Edvard Westermarckin (1862–1939) dosentuurin myötä vuonna 1890. Siitä alkoi oppialan institutionalisoituminen ja akateemistuminen Suomessa. Sosiologian opetus ja määrittely olivat

Westermarckin ja hänen oppilaidensa, kuten Landtmanin, harteilla.²³ Landtman opiskeli 1800-luvun taitteessa ja hänet nimitettiin sosiologian dosentiksi vuonna 1910. Hän työskenteli käytännöllisen professorin sijaisena (1916–1921) ja hänet nimitettiin sosiologian professoriksi vuonna 1927. Professuurin aikana sosiologian asema vankistui ja sosiologiasta tuli viimein oppiaine Helsingin yliopistoon, mikä nosti sen akateemista statusta. Näin sosiologia oli virallisesti ja vankemmin osa Suomen akateemista maailmaa ja sitä tietä myös oivallinen tukipilari sosiologiseen tutkimukseen pohjaaville näkökulmille julkisessa keskustelussa. Professoreuri oli kuitenkin henkilökohtainen, eikä sosiologia vielä tässä vaiheessa saavuttanut institutionaalista jatkuvuutta.²⁴

Göran Therbornin mukaan varhainen sosiologia oli identiteetiltään universaaliala – se ei ollut mihinkään tiettyyn yhteiskuntaan rajattua, vaan sen kohteena olivat inhimilliset yhteisöt ja kaikkialla eläviä ihmisiä yhdistävät inhimilliset ominaisuudet – ja sitä dominoivat kolme perustavanlaatuaista taustaoletusta: evoluutio, kehitys ja (luonnon)tiede.²⁵ Therbornin kiteytys kuvaa hyvin myös varhaisen suomalaisen sosiologian perustaa. Se oli Edvard Westermarckin työn myötä kehittyntä niin kutsuttua westermarckilaista sosiologiaa, joka ammensi skottilaisen valistuksen ihmisluontoajattelusta, Charles Darwinin (1809–1882) evoluutioteoriasta ja klassiseksi evolutionismiksi kutsutusta yhteiskuntatieteen varhaisesta suuntauksesta.²⁶

Westermarckin oppilaiden tuotannossa sosiologinen tutkimus kehittyi hieman eri suuntiin,

20. Elina Haavio-Mannila, *Etnologia ja sosiaaliantropologia*. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Suomalaisen sosiologian juuret*. Werner Söderström Oy 1973; Elina Haavio-Mannila, *Etnologia ja Sosiaaliantropologia*. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Suomalaisen sosiologian historia*. Werner Söderström Oy 1992; Erik Allardt, *The History of the Social Sciences in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica 1997.

21. ”Gunnar Landtman 60-vuotias” *Rauhaa kohti* 8/1938, 88. (kirjoittajan nimeä ei mainita)

22. Käytännössä koko Landtmanin sosiologinen tuotanto käsittelee näitä teemoja. Ks. esim. Gunnar Landtman, *The Primary Causes of Social Inequality*. Finska vetenskaps-societeten 1909; Gunnar Landtman, *Samhällsklassernas uppkomst*. Schildt 1916; Gunnar Landtman, *The Origin of the Inequality of the Social Classes*. Paul Kegan 1938.

23. Muita keskeisiä oppilaita olivat esimerkiksi Rafael Karsten (1879–1956), Rudolf Holsti (1881–1945) ja Ragnar Numelin (1890–1972). Ks. Otto Pipatti ja Petteri Pietikäinen (toim.) *Moral, evolution och samhälle Edvard Westermarck och hans närmaste krets*. SLS/Appel 2021.

24. Ahmajärvi 2017, 15–16, 37–38. Jouni Ahmajärvi, *Evoluutiososiologiaa, politiologiaa ja kriminologiaa*. Helsingin yliopiston sosiologian tutkintovaatimukset 1930-luvulla. *Sosiologia* 49:2 (2012).

25. Göran Therborn, *At the Birth of Second Century Sociology. Time of Reflexivity, Space of Identity, and Nodes of Knowledge*. *British Journal of Sociology* 51 (2000).

26. Enemmän Edvard Westermarckista ja westermarckilaisesta sosiologiasta ks. esim. Niina Timosaari, *Westermarck. totuuden etsijä*. Gaudeamus 2017; Otto Pipatti, *Morality Made Visible. Edward Westermarck’s Moral and Social Theory*. Routledge 2019; Stephen K. Sanderson, *Evolutionism and its Critics. Deconstructing and Reconstructing an Evolutionary Interpretations of Human Society*. Paradigm Publishers 2007.

vaikka säilyikin perustoiltaan samankaltaisena. Esimerkiksi Landtman ei käyttänyt tutkimustensa otsikoissa sanaa ”kehitys”. Sen sijaan hän painotti entistä enemmän yhteiskunnallisten ilmiöiden alkuperän tutkimusta. Hän ei juurikaan käsitellyt ihmisluonnon evoluutiobiologisia syitä, kuten Westermarck, ja siten hän tavallaan jätti miksi-kysymyksen yhden tason käsittelemättä. Käsitys evoluutiosta ja universaalista ihmisluonnosta oli kuitenkin Landtmaninkin sosiologian lähtökohta. Hänelle erilaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden taustalla vaikuttavan universaalien ihmisluonnon taipumusten selvittämiseksi riitti aikalaiskielellä primitiiviyhteisöjen tutkiminen vertailevalla metodilla. Siten Landtman käsitti voivansa tarkastella kohteena olevaa ilmiötä sen varhaisimmassa muodossa. Hän katsoi pääsevänsä käiksi ilmiöiden alkuperiin, ilmiöiden taustalla olleisiin perustavanlaatuisiin syihin, jotka vaikuttivat yhteiskunnassa edelleen.²⁷

Kostosta rangaistukseen

Landtman tuli lähelle kriminologian aiheita tutkien rangaistusta sosiologisena ilmiönä. Kiinnostus aihepiiriä kohtaan näkyy hänen omien tutkimustensa lisäksi sosiologian tutkintovaatimusten kirjallisuudessa hänen professuurinsa aikana.²⁸ Rangaistuksesta Landtman kirjoitti lähinnä sosiologisessa yleisteoksessa *Kulturens ursprungformer*²⁹ (1918) ja filosofian oppikirjassa *Inledning till det filosofiska tänkandet* (1920). Lisäksi hän kirjoitti kuolemanrangaistuksesta ennen varsinaista yhteiskunnallista osallistumistaan tieteellisen kirjoituksen ”Dödstraffet” (1932).

Landtmanin rangaistusta käsittelevän ”sosiologisen katsantokannan” taustalla oli westermarckilaisen etiikan näkemys moraalin alkupe-
räästä, jonka varaan hän rakensi omanlaisensa näkemyksen rangaistuksesta ja sen merkityksestä yhteisölle. Landtmanin tulkinnan mukaan Westermarckin etiikka perustuu ”ihmisen siveelliseen tunteeseen”, jonka taustalla ovat tekojen herättä-

mät hyväksynnän ja paheksunnan tuntemukset. Yksilöllinen tunne velvoittaa ihmistä ja se voi olla niin voimakas, että yksilö nousee puolustamaan oikeaa, vaikka koko maailmaa vastaan. Tällöin voimakkaan tunteen mukana tapahtuu laajempaa moraalista edistystä. Näin Landtmanin mukaan moraalilla on periaatteessa edistystä, vaikka siihen ei sisällykään mitään yleispätevää siveysohjetta. Yksilöllinen moraalilla ei tarkoita mielivaltaa, vaan yhteisön ja myös laajemmin samalla kulttuurias-
teella olevien kansojen moraalilla muodostuu hyvin yhdenmukaiseksi. Siten Landtmanin mukaan ”kulttuuri-ihmistien” keskuudessa onkin mahdollista saavuttaa valistuneen mielipiteen yleinen hyväksyntä.³⁰

Kollektiivinen moraalilla on nähtävissä yhteisön tavoissa ja välillisesti tavoista kehittyneissä laeissa. Lakien kehittymisen myötä paheksuttava teko ilmenee rangaistuksen vaatimuksena. Rangaistus on siis yksilössä paheksuntaa herättävän teon paheksunnan siirtymistä yksilöltä koko yhteisön ilmaistavaksi. Sen taustalla on yksilötason omakohtaiskosto, joka pohjaa ihmisluonnossa olevaan kostonvaistoon. Koston toimeenpanijaa ohjaa usein oma katkeruus, minkä seurauksena kostajan on vaikea asettaa kosta karsityn vääryyden mukaiseksi. Esimerkiksi verikosto voi jatkua kostonvaistosta johtuen niin pitkään, kun kostajia on jäljellä. Tähän vaikuttaa myös ihmisen taipumus kokea yhteyttä sisäryhmäänsä ja ryhmän sisäinen tuntemus solidaarista vastuusta.³¹

Siirtymä omakohtaiskosta kohti lakien ja rangaistusten yhteiskuntaa perustuu Landtmanin mukaan yhteisöjen taipumukseen noudattaa omaa etuaan. Yhteisö siis tavallaan käsittää yhtenäisyyden tuoman hyödyn.³² Landtmanin sanoin ”jokaisen yhteiskunnan etu vaatii kumminkin, että sen jäsenet elävät rauhassa keskenään, ja sen tähden pyritään rajoittamaan omakohtaiskosta”.³³ Yhteiskunnan vaatimus – sen oman edun vuoksi – on, että rikoksen ja

27. Ahmajärvi 2017, luku 4.

28. Ahmajärvi 2012, 141–142.

29. Seuraavassa olevat lainaukset ovat teoksesta vuonna 1920 ilmestyneestä suomennoksesta *Varhaisin kulttuuri*. Gunnar Landtman, *Varhaisin kulttuuri*. WSOY 1920.

30. Landtman 1920, 152–153.

31. Landtman 1920, 156.

32. Kirjoittaessaan yhteiskunnan syntymisestä Landtman toteaa uppiniiskaisimmankin yksilön tajuavan yhteistyön ja yhteisön tuomat hyödyt, mikä on keskeinen yhteiskuntaa rakentava tekijä. Ahmajärvi 2017, 172.

33. Landtman 1920, 156.

rangaistuksen välillä vallitsee tasasuhtaisuus. Rangaistuksessa on siis kysymys yhteiskunnan yhtenäisyydestä ja koossa pysymisestä:

Ne uudet näkökohdat, jotka pyrkivät määräämään rikollisen kohtelua, ilmenevät periaatteessa, että rangaistuksen tulee tarkoittaa yhteiskunnan suojelemista sekä rikollisen persoonallisuuden saattamista sopusointuun oikeusjärjestyksen kanssa, kaksittainen tarkoitusperä, jonka molempia puolia on yhtäaikaan pidettävä silmällä.³⁴

Kyse ei siis ole ainoastaan pelotteesta. Rangaistuksen näkeminen yksinomaan pelotteena on Landtmanin mukaan ongelmallinen, koska yksilöä ei saa kohdella ainoastaan välikappaleena yhteiskunnan tarkoitusperän saavuttamiseksi. Sellaisen seurauksena tuhoutuisi enemmän sosiaalisia ja moraalisia arvoja kuin niitä syntyisi. Toisaalta kyse ei ole myöskään yksinomaan rikoksen hyvittämisestä, koska rangaistuksen taustalla on kostonvaisto, joka on syvällä ihmisluonnossa. Landtmanin mukaan yhteiskunnan suojeleminen ja mahdollinen rikollisen parantaminen heikentävät suuresti kostonhimoa. Siten rangaistuksen taustalla ja perusteena on ensisijaisesti yhteiskunnan kokonaisuhyödyn tajuaminen: rangaistuksen voi tulkita rikollista parantavana tekijänä, mikä osaltaan tukee yhteiskunnan kokonaisuhyötyä.³⁵

Vuonna 1932 Landtman päätyi kuolemanrangaistuksen pariin artikkelissaan ”Dödstraffet”. Mitä ilmeisimmin tuomittujen teloittaminen oli hänen näkökulmastaan tullut uudelleen uhkaavan ajankohtaiseksi.³⁶ 1820-luvulla toteutetun Suomen viimeisen rauhanaikaisen mestauksen jälkeen kuolemanrangaistus oli säilynyt laissa, vaikka sitä ei oltu pantu kertaakaan normaalioloissa täytäntöön. Kuolemanrangaistuksen asemasta ja käyttöalasta oli myös keskusteltu tasaisesti koko autonomian ajan ja itsenäistymisen jälkeen 1920-luvulla eduskunnassa tehtiin aina-

kin kolme aloitetta kuolemanrangaistuksen poistamiseksi. Ne eivät tuottaneet tulosta, vaan kuolemanrangaistus säilyi myös itsenäisen Suomen laissa ja tuomioita annettiin melkein vuosittain.³⁷ Tuomioita ei kuitenkaan pantu täytäntöön ja vielä 1930-luvulle tultaessa oikeusoppineiden keskuudessa käytiin keskustelua siitä, vallitsiko kuolemanrangaistuksen kohdalla *desuetudo*-tilanne (kumoutunut käyttämättömyyden vuoksi) vai oliko tuomittuja edelleen mahdollista teloittaa. Esimerkiksi hovioikeuden asessori Aatos Alanen (1894–1974) tulkitsi kuolemanrangaistuksen olevan edelleen käytettävissä.³⁸

Landtmanin artikkeli oli ennen kaikkea tutkijan puheenvuoro ja sellaisena hyvin erilainen kuin hänen myöhemmät, julkiseen keskusteluun liittyneet varsin poleemiset kirjoituksensa. Se muistutti Landtmanin aikaisempia rangaistusta käsitelleitä tieteellisiä kirjoituksia ja oli sisällöltäänkin pääosin niiden toistoa. Artikkelissa on nähtävissä myös evolutionistin näkemys yhteiskuntien kehittymisestä ja tähän liittyen epäluottamusta suomalaista yhteiskuntaa kohtaan. Landtmanin mukaan turvautumista kuolemanrangaistukseen oli pidettävä yhteiskunnallisen epäpätevyuden julistuksena, eikä sellaiselle ollut 1930-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa tarvetta saati tarpeeksi perusteita. Kuolemanrangaistus kuului yhteiskuntaevoluution varhaisempiin vaiheisiin.³⁹ Landtman sai kuitenkin huomata, että seuraavina vuosina monet pyrkivät perustelemaan kuolemanrangaistuksen oikeutuksen ja hän tuli vedetyksi mukaan keskusteluun. Hän osallistui keskusteluun, jotta valtio ei sahaisi omaa jalkaansa ja yhteiskunta palaisi evoluutiossa taaksepäin barbaarisiin rangaistuskäytäntöihin.

Landtmanin sosiologian taustaoletukset eli universalismi, kehitys, edistys ja tiede muodostavat kiinnostavan tulkintakehikon, jonka avulla hänen argumentointiaan julkisena intellektuellina voi tarkastella ja ymmärtää. Landtmanin sosiologian yleisinhimillinen taso, sen univer-

34. Landtman 1920, 157.

35. Landtman 1920, 152–160.

36. Gunnar Landtman, *Dödstraffet*. *Finsk Tidskrift* 5–6 (1932), 363.

37. Olli Korjus, *Kuusi kuolemaantuomittua*. *Atena* 2014, 333; Jukka Lindstedt, *Kuolemaan tuomitut. kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomen lakimiesyhdistys 1999, 40–44.

38. *Desuetudo*-tulkintaa kannatti ainakin vuonna 1926 rikosoikeuden vt. professori Bruno A. Sundström (1890–1981) Lindstedt 1999, 53–54.

39. Landtman 1932, 363, 371–372.

salistinen pohjavire yhdistettynä vapaamieliseen ajatteluun toi kiinnostavan lisämausteen Suomessa käytyyn yhteiskunnalliseen keskusteluun.⁴⁰ Perustaltaan universalistinen sosiologia tarjosi Landtmanille välineen muistuttaa aikalaisiaan yleisinhimillisistä tosiasioista. Landtmanin kohdalla universalismi tarkoitti myös yhteiskunnallista katsantoa, jonka mukaan lait olivat samat kaikille.

Keskustelu kuolemanrangaistuksesta vetää sosiologin mukaansa

Yleinen kiinnostus kuolemanrangaistusta kohtaan kasvoi 1930-luvulla. Erityisesti erilaisten väkivaltautusten yhteydessä alkoi ilmestyä kirjoituksia kuolemanrangaistuksen käyttöönoton puolesta.⁴¹ Taustalla oli rikosten määrän lisääntymisen ja raaistumisen nostama huoli. Samoihin aikoihin muutamat muut poliittisesti tunteita kuumentaneet tapahtumat toivat lisämaustetta keskusteluun. Ilman Neuvostoliittoon kytkettyjä vakoiluskandaaleja, ja niin sanottua Antikaisen⁴² tapausta, joiden yhteydessä kuolemanrangaistuksen käyttämistä vaadittiin erityisesti lehdistössä, keskustelu kuolemanrangaistuksen soveltamisalan laajentamisesta ja käyttämisestä olisi jäänyt laimeammaksi. Niiden kautta asiantuntijataso keskustelu sai lisäjulkisuutta ja kansalaistenkin katseet kääntyivät kriminaalipolitiikkaan ja vaatimukset rangaistusten koventamisesta kiihtyivät.⁴³ Lisäksi niihin puristuvat 1930-luvun kipupisteet: nationalismi, äärioikeiston nousu,

ryssäviha ja kommunismin pelko sekä kovenevassa ilmapiirissä säilynyt halu puolustaa oikeusvaltiota ja yleisiä ihmisoikeuksia. Bendalaisittain – jos hänen tulkitsee kuvanneen ajanhenkeä – keskustelussa näkyvät erilaiset universalismin vastaiset poliittiset intohimot, myös intellektuellien taipumus sitoutua luokkaan, kansaan tai valtioon.

Keskustelu nousi uudelle tasolle, kun eduskunnassa tehtiin alkuvuodesta 1934 toivomusaloite, jossa ehdotettiin kuolemanrangaistuksen käyttämistä. Samana vuonna oikeusministeri E. J. Serlachius (1884–1936) hahmotteli julkisuudessa muutoksia rikoslakiin siten, että raaimmista murhista seuraisi ehdoton kuolemanrangaistus ja pian hallitus kehottikin lainvalmistelukuntaa selvittämään, olisiko kuolemanrangaistuksen käyttöönotto mahdollista. Lainvalmistelukunta ei käytännössä selvittänyt kuolemanrangaistuksen periaatteellista puolta, vaan keskittyi asiantuntijalausuntojen avulla selvittämään parasta kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanotapaa. Saman vuoden lopulla hallitus esitti kuolemanrangaistusta murhien lisäksi myös rangaistukseksi rauhanaikaiseen sotiin tekemään sotasalaisuuksien ilmaisemiseen. Eduskunnan lakivaliokunnassa kuultiin asiasta useita asiantuntijoita. Asiantuntijalausunto jäi kuitenkin vuoden 1935 valtiopäivillä lepäämään.⁴⁴

Myös eduskunnan ulkopuolella aktivoiduttiin. Samoihin aikoihin joukko intellektuelleja järjesti Hotelli Helsingissä keskustelutilaisuuden, jossa

40. Kuolemanrangaistuksesta käydyin keskustelun lisäksi Landtman hyödynsi ”sosiologian tieteellistä katsantokantaa” esimerkiksi keskustelussa Euroopan yhdentymisestä sekä kosmopoliittisuudesta. Ks. Ahmajärvi 2016; Ahmajärvi 2017, luku 13.
41. Hanna-Leena Vuokila, *Ihmisoikeuksien ja demokratian puolesta! Ihmisoikeuksien liitto 1935–1939 ja 1949–1952*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1999, 13. Ks. myös esimerkiksi Pärskettä. *Viikko-Sanomien* 1.11.1930, 1; *Viikon* kaikuja. *Viikkosanomat* 9.11.1934, 1; Missä viipyy kuolemanrangaistus? *Vaasa* 29.11.1934, 8.
42. Toivo Antikainen (1898–1941) oli tunnettu kommunisti, jota syytettiin maanpetoksen lisäksi murhasta. Hänessä yhdistyivät monet kuolemanrangaistuksen puolustajien vihan kohteet: hän oli poliittisesti arveluttava ja mahdollisesti syylistynyt raakaan murhaan.
43. Ahmajärvi 2017, 316–319; Matti Lackman, *Etsivä keskuspoliisi 1919–1937*. Teoksessa Martti Simola & Jukka Salovaara (toim.) *Suojelupoliisi 75-vuotta*. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto 1994, 73; Helene Ollikainen, *”Fasismien viimeiset keinot”*. Kuolemanrangaistus sotienvälisen ajan suomalaisessa poliittisessa keskustelussa. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1998, 41–51. Rikollisuuden lisääntymisestä 1930-luvulla ks. Matti Lehti, *Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alun vuosikymmenten rikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2001; Vuokko Schoultz, *Ihmisarvon puolesta. Väinö Lassila tasa-arvon ja ihmisoikeuksien puolustajana rotuoppia ja fasismia vastaan 1934–1939*. Historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2021, 42–43.
44. Asiantuntijoina kuultiin esimerkiksi oikeusministeri E.J. Serlachiuista, presidentti K.J. Ståhlbergiä ja professori Bruno Sundströmiä. Asiantuntijoista esimerkiksi Ståhlberg vastusti kuolemanrangaistusta. Lindstedt 1999, 54–55. Helene Ollikaisen mukaan merkittävä osa ajan johtavista oikeustieteen asiantuntijoista kannatti kuolemanrangaistusta. Samaten kuolemanrangaistuksen puolesta kirjoitti käytännöllisen filosofian professorina Westermarckia seurannut Rafael Karsten. Ollikainen 1998, 29, 35.

pohdittiin erilaisia keinoja, joilla kuolemanrangaistusta voisi vastustaa.⁴⁵ Kuolemanrangaistuksen vastustaminen kokosi yhteen Suomen vapaamielisiä älymystöä, riippumattomia intellektuelleja. Esimerkiksi monet Tulenkantajista osallistuivat aktiivisesti ja Erkki Vala otti *Tulenkantajat*-lehdessä kuolemanrangaistusta vastustavan kannan jo vuoden 1934 ensimmäisessä numerossa. Vala huomautti, että Saksassa kuolemanrangaistuksen käyttöönotto käytännössä aloitti puhdistustoimet.⁴⁶ Kokoontumisesta alkoi myös rangaistuksesta ja kuolemanrangaistuksesta tutkimuksissaan kirjoittaneen sosiologian professori Landtmanin osallistuminen kuolemanrangaistuksen käyttämisen vastustamiseen akateemisena julkisena intellektuellina.

Kokouksessa päätettiin perustaa komitea, suunniteltiin aktiivista toimintaa ja päätettiin tehdä lentolehtisiä, pitää radioesitelmiä ja kerätä kuolemanrangaistusta vastustava adressi. Konkreettinen toiminta alkoi kesällä 1934 kuolemanrangaistusta vastustaneen komitean julkaistessa julkilausuman, jossa vaadittiin kuolemanrangaistuksen poistamista laista. Julkilausumassa muun muassa esitettiin, hieman Landtmanin tapaan, että ihmisten oikeuskäsitys oli kehitymässä sellaiseen suuntaan, jossa ”jurmista ja inhimillistä tunnetta ja oikeudentuntoa loukkaavista” rangaistustavoista oli pyritty luopumaan.⁴⁷

Seuraavaksi toteutettiin adressin kerääminen. Adressiin onnistuttiin keräämään loppusyksyllä noin 70 000 nimeä.⁴⁸ Adressissa vaadittiin kuolemanrangaistuksen poistamista Suomen rikoslaista. Kun adressi myöhemmin toimitettiin eduskunnan puhemiehelle Kyösti Kalliolle (1873–1940), lähetystä johtanut Väinö Lassila lausui komitean kannanotoissa toistuvan ”landtmanlaisen” tai ”sosiologian katsantokannan” mukaisen ajatuksen. Sen mukaan Suomen rangaistusjärjestelmää oltiin palauttamassa taaksepäin ihmiskunnan kehityshistoriassa ja nimenomaan kulttuurikehi-

tyksen huonoiksi ja riittämättömiksi todistamiin menetelmiin, mikä voi olla osoitus Landtmanin näkemyksellisestä panoksesta kuolemanrangaistusta vastustavassa ryhmässä. Landtmanin roolia on lähteiden valossa vaikea osoittaa. On kuitenkin huomattavaa, että ”landtmanlaiset” näkemykset toistuvat ryhmittymän teksteissä.⁴⁹

Komitea laajeni seuraavana vuonna Ihmisoikeuksien Liitoksi. Ihmisoikeuksien liiton tarkoituksiksi määriteltiin ”ihmisoikeuksien turvaaminen ja demokraattisen valtiojärjestyksen ja kulttuurin säilyttäminen ja kehittäminen.” Tavoitteissa on Hanna-Leena Vuokilan mukaan nähtävissä pyrkimys mahdollisimman laajojen kansalaisoikeuksien säilyttämiseen ja lisäämiseen.⁵⁰ Myös Ihmisoikeuksien liitto julkaisi aiheesta julkilausumia, joista yhdessä sanottiin kuolemanrangaistuksesta edelleen landtmanlaisittain:

...Kuolemanrangaistuksen käytäntöönnotto merkitsisi rangaistusjärjestelmän palauttamista takaisin ihmiskunnan kulttuurikehityksen huonoiksi ja riittämättömiksi todistamiin menetelmiin, epäinhimillisyyteen, josta ihmiskunta on taistellen pyrkinyt vapautumaan.⁵¹

”Kuolemanrangaistus sosiologian valossa”

Kuolemanrangaistuksen vastustajien keskeiseksi kanavaksi muodostui *Rauhaa kohti* -lehti, joka julkaisi 12 artikkelia kuolemanrangaistuksesta vuonna 1934 ja seuraavana vuonna artikkeleita oli 19. Kirjoituksissa eri alojen asiantuntijat käyttivät puheenvuoronsa. Kirjoituksessaan ”Kuolemanrangaistus sosiologian valossa” Landtman argumentoi näkyvästi sosiologian näkökulmaa painottaen. Tämä kuului kuolemanrangaistuksen vastustajien strategiaan, jonka tarkoituksena oli tuoda esille mahdollisimman monta erilaista näkökulmaa oman asian ajamiseksi. Esimerkiksi presidentti K. J. Ståhlberg (1865–1952) kirjoitti

45. Mukana olivat esimerkiksi Landtman, Väinö Lassila ja Hagar Olsson. Pöytäkirja 12.2.1934. Ihmisoikeuksien liiton arkisto kotelo 4.1. Kansanarkisto; Ollikainen 1998, 43, 51.

46. Kosunen 2012, 92.

47. Vuokila 1999, 13. Vuokila lainaa Helsingin sanomissa 3.6.1934 julkaistua ”julkilausumaa”.

48. Adressin järjestäjien mukaan adressiin saatu enemmän nimiä, jos aikaa ja resursseja olisi ollut enemmän. *Rauhaa kohti* 5/1935. ”Kansamme oikeuskäsitys ei vaadi kuolemanrangaistusta.”

49. Pöytäkirja 12.2.1934. Ihmisoikeuksien liiton arkisto kotelo 4.1. Kansanarkisto. Ollikainen 1998, 43. Väinö Lassila, Kansamme oikeuskäsitys ei vaadi kuolemanrangaistusta, *Rauhaa kohti* 5/1935

50. Vuokila 1999, 48.

51. *Rauhaa kohti* 2/1935.

oikeushistorian näkökulmasta⁵², Väinö Lassila anatomian näkökulmasta ja juutalaisen koulun opettaja Israel-Jacob Schur (1879–1949)⁵³ vanhan testamentin ja juutalaisuuden näkökulmasta – eräänlaisia akateemisia julkisia intellektuelleja siis jokainen. Landtmanille kirjoitus oli selkeä askel kohti uutta roolia ja akateemisen julkisen intellektuellin tapaa hyödyntää tieteenalansa tietoa julkisessa keskustelussa sekä epäilemättä tietoinen valinta hyödyntää professuurin tuomaa painoarvoa.

Kirjoituksessaan Landtman oli selkeästi huolissaan siitä, että ”eräät sanomalehdet” ja ”kansankokousten julkilausumat” olivat vaatineet teloittamista rangaistusmuodoksi. Landtman ei kerro tarkemmin, mihin lehtikirjoituksiin tai kansankokouksiin hän viittaa. Noihin aikoihin ilmestyi aiheesta useita lehtikirjoituksia⁵⁴ ja järjestettiin lukuisia rikollisuuden syitä pohtivia kokouksia, jotka usein liittyivät johonkin erityisen vavahduttavaan rikokseen. Esimerkiksi loppusyksyllä 1934 pidettiin aikaisemmin Ulvilassa tapahtunutta murhapolttoa käsittelevä kansalaiskokous, jossa vaadittiin kansanäänestystä kuolemanrangaistuksesta, jotta kansan oikeustajunnan vaatima kuolemanrangaistusta kannattava näkemys saataisiin esille.⁵⁵ Landtmanin mukaan ”oikeusjärjestyksen suhtautuminen karkeisiin rikoksiin oli luonteeltaan sellainen, ettei se saa ottaa ohjeita kiihoitetuilta joukoilta.”⁵⁶ Landtman pyrki vetoamaan päättäjiin siten, että tieteellisen tutkimuksen tuomat näkökulmat huomioitaisiin tunteisiin vetoavien mielipiteiden sijaan. Landtman pyrki olemaan tieteellinen vastavoima. Tällainen asenne oli näkyvissä kaikissa Landtmanin kuolemanrangaistukseen liittyvissä kirjoituksissa ja toimissa. Kuvaavaa on, että hänen mukaansa:

On toivottavaa, että hallituksemme aloitteesta toimeenpantu kuolemanrangaistuksen soveltamisen tutkimus tarkoittaa kysymyksen selvittämistä sen koko laajuudessa. Mitä kuolemanrangaistukseen erikoisesti tulee, olisi sen eroittamattomana seurauksena, että kiihoituneessa maassamme tarjoutuisi uusi epämiellyttävä tilaisuus barbariaan jos myös valtio aktiivisesti osallistuisi veritekoihin teloitusten muodossa.⁵⁷

Kostontunne oli Landtmanin mukaan harvoin ”korkealla tasolla”, ja siksi sopivien tuomioiden ja rangaistusmuotojen etsimisessä siitä ei ollut apua. Sen sijaan ”sopivimpien keinojen löytäminen rikollisuuden vastustamiseksi edellyttää tarkoitustenmukaisten menetelmien asiallista tutkimista.” Tukeakseen väitettään Landtman toi esille esimerkiksi Gustav Aschaffenburgin teoksen *Das Verbrechen und Seine Bekämpfung*⁵⁸, joka oli myös sosiologian tenttikirjana Landtmanin aikana ja siten Suomessa ainakin jossain määrin tunnettu teos. Siinäkin korostettiin Landtmanin mukaan kostontunteen ja ”kiihoitettujen joukkojen” vaarallisuutta.⁵⁹

Sosiologiassaan Landtman oli korostanut ”hyödyn” ja ”utilitarismin” merkitystä yhteisön oikeudenmukaisuuskäsityksen muotoutumisessa. Hän oli tullut sellaiseen tulokseen, että mikä oli yhteisön kannalta hyödyllistä, oli myös oikein. Hyöty oli siis moraalinen attribuutti. Tässä yhteydessä se korostui selvästi. Landtmanin mukaan ”yhteiskunnallisia ilmiöitä tarkastellessaan sosiologia noudattaa suurimman yhteiskunnallisen hyödyn periaatetta. Muuta käsitettä ei pidetä ehdottomasti määräävänä. Oikeudenmukaisuus voidaan samaistaa yhteiskunnallisen hyödyn kanssa.” Tästä syystä myös kuoleman-

52. *Rauhaa kohti* 22–23/1934.

53. Enemmän Schurista ks. Simo Muirin ja Ilona Salomaan toimittama teos *Hylättiin outouden vuoksi*. Suomen itämainen seura 2009.

54. Esim. Satakunnan kansa vaati uutisessa Ulvilan murhapoltosta hallitusta ja eduskuntaa edistämään kuolemanrangaistusta rangaistuksena murhista ja maan- ja valtiopetoksista. ”Ihmispeto saakoon pedon kohtalon”, *Satakunnan kansa* 15.12.1934, 2; *Hufvudstadsbladet* puolestaan uutisoi kansankokouksesta ja toi esille esitetyt vaatimukset kuolemanrangaistuksesta ja kansanäänestyksen tarpeellisuudesta kansan tahdon selvittämiseksi. ”Dödstraffet bör införas i vårt land.” *Hufvudstadsbladet* 17.12.1934, 1. Enemmän lehtikirjoituksista ks. Ollikainen 1999, 39–40.

55. Ollikainen 1999, 40.

56. Gunnar Landtman, Kuolemanrangaistus sosiologian valossa. *Rauhaa kohti* 6/1934, 63.

57. Landtman 1934, 63.

58. Aschaffenburg käsittelee teoksessaan esim. rangaistuksen kehittymistä ja esittää sen olevan reaktioon pohjaava ilmiö ja sen varhaisen muodon olleen puolustamista ja sittemmin se on kehittynyt kostoksi. Ks. Gustav Aschaffenburg, *Das Verbrechen und Seine Bekämpfung*. Winter 1903, 246.

59. Landtman 1934, 63.

rangaistusta, kuten muitakin yhteiskunnallisia ilmiöitä, piti Landtmanin mukaan tarkastella ”yhteisön suurimman hyödyn kannalta.”⁶⁰ Landtman katsoi kuolemanrangaistusta osana yhteiskunnan kokonaisuutta ja hänen mukaansa yleisenä yhteiskuntatieteenä sosiologia oli omiaan tuomaan lisävalaistusta kuolemanrangaistukseen liittyviin kysymyksiin.

Kirjoituksessaan Landtman nosti esille kuolemanrangaistuksen kannattajien keskeiset argumentit, rikoksen uusimisen estämisen ja pelotevaikutuksen. Landtmanin mukaan ei ollut olemassa mitään näyttöä siitä, että vankilatuomio ei toimisi tehokkaana rikoksen uusimisen estäjänä. Siten mestaamisen pelotevaikutus ei olisi tarpeellinen. Kuolemanrangaistuksen kannattajat olivat Landtmanin mukaan vedonneet myös taloudelliseen säästöön, mikäli rikoksen tekijää ei elätetä vankilassa, vaan teloitetaan. Landtmanin mukaan kuolemanrangaistukseen tuomittuja on ”sivistysmaissa” niin vähän ”että vain ohimennen mainitaan taloudellinen rasitus.” Tämän lisäksi oli havaittu, että tuomitut ehtivät vankilassa ”saavuttaa sellaisen ammattitaidon, että he työllään saattavat korvata valtiolle tuottamansa ylläpitokustannukset.” Taloudellisilla tekijöillä kuolemanrangaistuksen käyttämistä ei siis Landtmanin mukaan voinut perustella.⁶¹

Landtmanille sosiologian olennaisin periaate oli, että yhteiskunta oli kehityksenalainen, ja kuten todettua, myös moraali saattoi kehittyä. Yhteiskunnallisessa evoluutiossa ei kuitenkaan ollut kyse vääjäämättömästä matkasta määrättyyn suuntaan, vaan kehityksen suuntaan saattoi vaikuttaa. Lisäksi sosiologia opetti, että positiiviseen kehitykseen pystyi vaikuttaman negatiivisesti. Kehitystä pystyi hidastamaan tai jopa pysäyttämään sen. Kuolemanrangaistuskeskustelussa hän korosti, että valtion osallistuminen tappamiseen olisi yksi sellainen tekijä, joka vaikuttaisi yhteiskunnan kehitykseen pitkällä tähtäimellä. Yhteiskunnan evoluutiolle kuolemanrangaistus oli toisin sanoen kielteinen tekijä. Se ei ollut hyödyksi yhteiskunnalle kokonaisuutena ja sillä olisi pitkälläkin tähtäimellä merkittäviä vaikutuk-

sia, joita saattoi nykyhetkessä olla vaikea nähdä, ilman sosiologian tuomaa lisävalaistusta.⁶²

Landtmanin artikkeli antoi kuolemanrangaistuksen puolustajille haasteen: jos kuolemanrangaistuksen hyöty voitaisiin osoittaa esimerkiksi sen tuottaman pelotteen ja rikollisuutta vähentävän vaikutuksen avulla, se olisi hyväksyttävissä positiivisen vaikutuksensa vuoksi.

Kuolemanrangaistuksen riittämätön perustelu

Seuraavana vuonna Landtman jatkoi kuolemanrangaistusta käsittelevien kirjoitustensa sarjaa. Aikaisemmin Landtman oli perustellut kuolemanrangaistuksen vastustamista sosiologian avulla. Nyt hän katsoi, että perustelemisvelvollisuus oli kuolemanrangaistuksen puolustajilla. Hän oli periaatteessa valmis muuttamaan kantansa, jos kuolemanrangaistuksen puolesta löytyisi riittävät perustelut.

Landtmanin vuonna 1935 julkaistun artikkelin otsikko ”Kuolemanrangaistuksen riittämätön perustelu” oli paljon puhuva. Landtman oli tinki-mättömästi faktoihin nojaava ajattelija ja hänen mukaansa kuolemanrangaistuksen yhteydessä ”osoittautuu, että usein kuultuja kategorisia vaatimuksia huomattavan heikosti tuetaan realisin asiasyin, jotka puhuisivat kuolemanrangaistuksen käyttööntottamisen puolesta.”⁶³ Yleisimpiä perusteluita olivat rikoksen uusimisen estäminen, rikollisten ylläpitokustannuksissa säästäminen, yleinen varoittava vaikutus sekä siveellishuumaniset ja rangaistuksen tarkoitusta koskevat näkökohdat.⁶⁴

Tarkempi tarkastelu osoitti kuitenkin Landtmanin mukaan, että yhtä lukuun ottamatta kaikkia esitettyjä perusteita oli pidettävä toisarvoisina. Kuolemanrangaistuksen kannattajien tärkein argumentti oli pelotevaikutus, jonka katsottiin ehkäisevän rikoksia. Sosiologian näkökulmasta pelotevaikutus oli Landtmanin mukaan niin merkittävä, että se ratkaisi, oliko kuolemanrangaistus hyväksyttävä vai ei. Kannattajien pitäisi pystyä osoittamaan, että se vähentää rikollisuutta ja palvelee näin ”yhteis-

60. Landtman 1934, 63.

61. Landtman 1934, 63.

62. Landtman 1934, 63.

63. Gunnar Landtman, Kuolemanrangaistuksen riittämätön perustelu. *Rauhaa kohti* 19/1935, 197.

64. Landtman 1935, 197.

kunnan yleistä hyvinvointia.” Jos tähän pysyttäisiin, häviäisivät ”sosiologisesta näkökulmasta oleellisesti tätä rangaistusmuotoa koskevat vastaväitteet.”⁶⁵

Landtman laittoi tavallaan kaikki yhden kortin varaan. Riski ei tosin ollut kovin suuri, koska kuolemanrangaistuksen puolustajilla ei ollut tieteellisiä argumentteja sosiologian esittämän näkemyksen kumoamiseksi. Landtmanin sanoin ”ei yksikään omantunontarkka kuolemanrangaistuksen kannattaja uskalla vakuuttaa, että hengiltä ottaminen kammatavan vaikutuksensa vuoksi vähentää rikosten lukumäärää.” Tämä johtui siitä, että kuolemanrangaistuksen puolustajien käytämä aineisto oli asiapitoisuudeltaan vähäistä ja epävarmaa, ja sitäkin vähää he tulkitivat henkilökohtaisten mielipiteiden mukaisesti. Toisin sanoen vastustajien argumentointi oli epätieteellistä.⁶⁶

Landtman nousi oikeusoppineita, kuten professori Aatos Alasta, vastaan. Alanen oli esitelmöinyt aiheesta Suomen kriminaalijärjestelmän kokouksessa ja selostus esitelmästä julkaistiin *Uudessa Suomessa* maaliskuun lopussa 1935. Landtmanin näkemykset pohjaavat ilmeisesti *Uudessa Suomessa* julkaistuun kirjoitukseen. Alasen artikkeli ”Kuolemanrangaistus ja henkittömyys” julkaistiin myös Kriminaalijärjestelmän vuosikirjassa.

Alasen mukaan kuolemanrangaistuksella oli vaikutusta rikollisuuden vähenemiseen. Tilastojen pohjalta argumentoiden hän esitti, että vuosina 1811–1825, jolloin Suomessa sovellettiin

Kuolemanrangaistusta vastaan

Järkyttelyinä toteamme, että ajan synkkä ja väkivaltainen henki on siinä määrin päässyt meillä kasvamaan, että täällä voidaan yhä uudestaan tuoda esiin ehdotus kuolemanrangaistuksen käytännöstä ja että ehdotus kuolemanrangaistuksen soveltamisesta on saanut kannatusta eri piireissä. Halutaanko todella teloitukset tehdä laisallimiksi ilmiöiksi, joita kansan tulisi kunnioittaa?

Kokemus on monin esimerkein osoittanut, että kuolemanrangaistus niissä maissa, joissa se on käytännössä, ei ole johtanut rikollisuuden vähenemiseen. Vakaamukseemme mukaan se pikemminkin olisi omiaan lisäämään tapojen ja ajattelutavan raakuutta. Kuolemanrangaistuksen käyttöönotto merkitsisi rangaistusjärjestelmämme palauttamista takaisin ihmiskunnan kulttuurikehityksen huonoiksi ja riittämättömiksi todistamiin menetelmiin, epäinhimillisyyteen, josta ihmiskunta on taistellen pyrkinyt vapautumaan.

Kun kysymyksen on jälleen tehnyt aktualiseksi asian kohdakkoin tapahtuva käsittely eduskunnassa ja siitä jo käyty sanomalehtikeskustelu, esitämme jyrkän vastalauseemme kuolemanrangaistusta vastaan.

Aikaisemmin julkaistun julkilausuman kuolemanrangaistusta vastaan allekirjoittivat:

<i>Aino Ackté-Jalander</i>	<i>Lucina Hagman</i>	<i>Väinö Lassila</i>	<i>Oskar von Schoultz</i>
<i>S. Anttila</i>	<i>Mandi Hannula</i>	<i>Georgie Leinberg</i>	<i>F. E. Sillanpää</i>
<i>Hanna Asp</i>	<i>Jarl Hemmer</i>	<i>Niilo Liakka</i>	<i>Ester Ståhlberg</i>
<i>A. K. Cajander</i>	<i>Paula af Heurlin</i>	<i>Albert Lilius</i>	<i>V. Tarkkainen</i>
<i>Zach. Castrén</i>	<i>Yrjö Hirn</i>	<i>Leevi Madetoja</i>	<i>N. af Ursin</i>
<i>Eero O. Erkko</i>	<i>Felix Iversen</i>	<i>L. Onerva-Madetoja</i>	<i>Edo. Westermarck</i>
<i>Maissi Erkko</i>	<i>Bruno Jalander</i>	<i>Hiski Mikkonen</i>	<i>Helena Westermarck</i>
<i>Annie Furuhejm</i>	<i>Joh. Kunila</i>	<i>Aroid Mörne</i>	<i>Axel Åhlström</i>
<i>O. Hj. Granfelt</i>	<i>Rolf Lagerborg</i>	<i>Karl Nickul</i>	
<i>Arovi Grotenfelt</i>	<i>Gunnar Landtman</i>	<i>Arthur Hindell</i>	

Yhdymme tähän julkilausumaan ja viittaamme presidentti Ståhlbergin asiantuntijalausuntoon:

<i>Alvar Aalto</i>	<i>Urho Karhumäki</i>	<i>Olaavi Pauvolainen</i>	<i>Tor Therman</i>
<i>Helmer Adler</i>	<i>Erkki Kivijärvi</i>	<i>Toivo Pekkanen</i>	<i>Elli Tompuri</i>
<i>Antti J. Aho</i>	<i>Greta Klärlich</i>	<i>Jarno Pennanen</i>	<i>Tyynni Tuulio</i>
<i>Maija Boldemann</i>	<i>Aurora Kock</i>	<i>Liisa Piipponen</i>	<i>Iiris Uurto</i>
<i>Gösta Diehl</i>	<i>Hans Kutter</i>	<i>Kaisu-Mirjami Rydberg</i>	<i>Elina Vaara</i>
<i>Elmer Diktonius</i>	<i>Urho Lauanne</i>	<i>Mauri Ryömä</i>	<i>Erkki Vala</i>
<i>Helge Halme</i>	<i>William Lönnberg</i>	<i>Matti Salonen</i>	<i>Katri Vala</i>
<i>Margit Hildén-Österberg</i>	<i>Aino Marsio-Aalto</i>	<i>Emmy Saxen</i>	<i>Aili Wessberg</i>
<i>Hans Hirn</i>	<i>Barbro Mörne</i>	<i>Göta Sinervo</i>	<i>Lauri Viljanen</i>
<i>Hevi Hämäläinen</i>	<i>Leo Noustainen</i>	<i>Kaisu Snellman</i>	<i>Ilmari Vuori</i>
<i>Vilham Jokinen</i>	<i>Erik Olsoni</i>	<i>Heidi Sundblad-Halme</i>	<i>Heikki Väisälmi</i>
<i>Emmy Järnefelt</i>	<i>Berta Olsoni</i>	<i>Cay Sundström</i>	
<i>Viljo Kajava</i>	<i>Hagar Olsson</i>	<i>Tauno Tattari</i>	

■ Kuva 2. Julkilausuman kuolemanrangaistusta vastaan allekirjoitti Gunnar Landtmanin ohella moni 1930-luvun suomalainen kulttuurivaikuttaja, kuten professori Edvard Westermarck ja hänen sisarensa taidemaalari ja kirjailija Helena Westermarck sekä *Helsingin Sanomien* päätoimittaja Eero O. Erkko puolisonsa Maissi Erkon kanssa. Lähde: *Rauhaa kohti* 2/1935.

kuolemanrangaistusta, kuolemaan tuomittiin keskimäärin 2,6 henkilöä vuodessa. Vuosina 1826–1861, jolloin kuolemantuomion käyttäminen oli poistettu, tuomittiin 3,4 henkilöä. Landtman tulkitsi Alasen nojanneen kriminologi Veli Verkon tutkimuksiin, koska Verkko oli käyttänyt samantyyppistä aineistoa vuonna 1924 *Lakimies*-lehdessä julkaisemissaan henkirikoksia käsittelevissä artikkeleissa.⁶⁷

65. Landtman 1935, 197.

66. Landtman 1935, 197.

67. Landtman 1935, 197.

Landtmanin näkökulmasta tämä antoi aihetta ”lähemmin tarkastella tri. Alasen jo mainittua perustetta.” Landtman huomautti, että ero tuomittujen rikollisten absoluuttisessa määrässä oli hyvin pieni, sillä se ei keskimäärin noussut edes yhteen henkilöön vuodessa. Tästä syystä Alasen hyödyntämä tilastollinen metodi ei antanut riittävää perustetta kumotakseen sosiologian näemyksen.⁶⁸

Alanen syyllistyi Landtmanin mukaan myös epätieteellisyyteen ja tutkimustulosten tarkoitukselliseen luentaan. Landtmanin näkökulmasta ilmiselvästi Verkkoon nojannut Alanen jätti muutamia tämän esittämiä keskeisiä huomiota mainitsematta ja teki näin ”loogillisen ja tilastollisen erehdyksen” jättäessään huomiotta sen, että vuoden 1826 jälkeisiä numerotietoja tarkasteltaessa oli ”luonnollisesti otettava huomioon väestönlisäys.”⁶⁹

Landtmanin mukaan Verkko oli esittänyt, että vuosien 1811–1825 välisenä aikana miljoonaa henkilöä kohti vuodessa tuomittiin kuolemaan murhasta keskimäärin 2,26 henkilöä. Ajanjaksona vuodesta 1826 vuoteen 1861 oli vastaava luku 2,27. Verkko oli näiden lisäksi, Landtmanin mukaan, tuonut esille myös K. F. Laguksen väitöskirjassaan *Om dödsstraffet* (1859) esittämät tilastotiedot, joiden mukaan vuosien 1849 ja 1858 välisenä aikana tuomittiin 32 henkilöä eli edellisiä vastaava luku oli 1,91. Eli murhasta tuomittujen määrä oli itse asiassa pienentynyt aikana, jolloin kuolemanrangaistusta ei pantu täytäntöön. Verkko oli Landtmanin mukaan tullut Alasen kannalta päinvastaiseen tulokseen: kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanon lakkauttaminen ei ollut aiheuttanut lisäystä murhien lukumäärässä.⁷⁰

Kuolemanrangaistuksen perustelut olivat näin ollen riittämättömät. Iskevästi rakennetussa kirjoituksessaan Landtman oli antanut kuolemanrangaistuksen puolustajille mahdollisuuden osoittaa tosiasiaksi niin kutsuttu ”pelote”, joka ehkäisisi rikollisuutta ja olisi siten hyödyksi koko yhteiskunnalle. Tilanne oli akateemiselle julkiselle

intellektuellille herkullinen. Oli argumentti argumenttia vastaan. Tällaisessa tilanteessa Landtman tarttui vastapuolen argumentin pitävyyteen ja osoitti sen vuotavan. Pelotevaikutus, jonka Landtman oli nostanut ainoaksi mahdolliseksi vasta-argumentiksi, ei tilastojen valossa pitänyt paikkaansa. Landtmanin omat johtopäätökset, joilla hän lopettaa kirjoituksen kuvastavat hyvin hänen ajatteluaan ja kirjoittamistyyliään: esitetty ”tosiseikka” ei ollut ”tosiseikka” laisinkaan:

Haluamme todeta, että niiden piirien taholla, joiden asiana meillä olisi perustella kuolemanrangaistuksen käyttöönottamisen vaatimusta, ainoa tosiseikka, joka sellaisessa tarkoituksessa esitettiin ratkaisevana huomatussa ja ansiokkaassa esitelmässä oli yllä esitetyn kaltainen.⁷¹

Lopuksi

Kivimäen hallitus antoi syksyllä 1936 esityksen kuolemanrangaistuksen käyttämisestä ”kumouksellisuuden kitkemiseksi” rangaistuksena vakoilusta ja maanpetoksesta. Laki kuitenkin hylättiin eduskunnassa. Ehdotuksen hylkääminen aiheutti yhdessä samanaikaisen EK:n muistion aiheuttaman kuohunnan kanssa Kivimäen hallituksen uskottavuuden romahtamisen ja lopulta kaatumisen. Kuolemanrangaistus säilyi kuitenkin laissa, mutta sitä ei rauhan aikana edelleenkään pantu täytäntöön. Sodan jälkeen aihe nousi uudelleen keskusteluun ja kuolemanrangaistus poistettiin laista vuonna 1949. Mahdollisuus tuomita kuolemaan sota-aikana säilyi, mutta poistettiin vuonna 1972.⁷²

Landtman osallistui kuolemanrangaistuksen vastustamiseen tieteellisen tiedon avulla tuoden keskusteluun universalistisen sosiologian näkökulman. Vaikka yhden julkisen intellektuellin merkitystä on vaikea mitata, on perusteltua ajatella, että Landtmanin tieteelliseen tutkimukseen pohjanneella argumentoinnilla oli oma merkityksensä tosiasioita värittävien poliittisten

68. Landtman 1935, 198.

69. Landtman 1935, 198.

70. Landtman 1935, 198.

71. Landtman 1935, 198.

72. Kuolemanrangaistuksen poistamisesta ks. Lindstedt 1999, luku 15. Timo Soikkanen, Temppelin harjalla ja vaa’an kielenä. Kansallisen Edistyspuolueen kivimäkeläiset ja cajanderiläiset 1930-luvun sisä- ja ulkopoliitikassa. Teoksessa Vesa Vares (toim.) *Valta, vapaus, edistys ja kasvat. Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*. Kopijyvä 2002, 236.

intohimojen ja ääriilikkeiden vuosina. Hänen ja muiden riippumattomien intellektuellien kansalaisaktiivisilla, yleisten ihmisoikeuksien puolustamisella ja kuolemanrangaistuksen vastustamisella oli epäilemättä laajemminkin vaikutusta 1930-luvun kulkuun. Julien Bendaa mukaillen voi sanoa, että riippumattomat intellektuellit toimivat vastavoimana valistuksen perinnön unohtaneiden intellektuaalisten ”pettureiden” yrittäessä muokata yhteiskuntaa ”partikulaarien” etujen mukaiseksi.

Landtman jatkoi koko 1930-luvun ajan toimintaansa akateemisena tutkijana, professorina ja julkisena keskustelijana sosiologian tieteellistä katsantokantaa hyödyntäen. Tutkijana hän julkaisi vuonna 1937 teoksen *Det Rättas värde* ja heti seuraavana vuonna sosiologisen pääteoksensa *The Origin of the Inequality of Social Classes*. Julkisenä intellektuellina hän puolusti rauhaa, demokratiaa, Euroopan yhdentymistä ja kosmopoliittista maailmaa. Landtman yritti vielä talvisodan jälkeen rakentaa rauhanomaisia suhteita Neuvostoliiton kanssa. Hän oli mukana kulttuurisuhteita rakentavassa komiteassa.⁷³ Lisäksi hän julkaisi 1800-luvun taitteen ylioppilaselämää muistelemaan teoksen *Studenten under Finlands kampår 1898–1909* vuonna 1940.

Aikalaiskirjoittajan mukaan Landtmanin sosiologinen katsantokanta osoitti ”sitovasti ja vakuuttavasti” ihmisten välisten vastakohtaisuuksien tasoittamisen ja rakentavan yhteistyön ihmiskunnalla tuottaman hyödyn merkityksen.⁷⁴ Landtmanin universalismiin pohjaavassa argumentoinnissa ja hänen tavassaan käsittää ihminenluonto, etsiä universaaleja, hahmottaa maailmaa globaalina kokonaisuutena ja etsiä universaalia totuutta on identiteetteihin keskittyvälle ajallemme jotain vierasta, mutta myös tervetullutta valistuksen vivahdetta. Erik Allardt on kirjoittanut samansuuntaisesti Westermarckin ajattelusta ja Allardtin tulkinta pätee hyvin myös Landtmanin tutkimuksen merkityksen käsittämiseen. Allardtin sanoin: ”kulttuuristen universaalien etsiminen ja painottaminen on nykymaailmassa poliittisesti ja moraalisesti tärkeä tehtävä.”⁷⁵

FT **Jouni Ahmajärvi** on Helsinki Inequality Initiativen tutkija, joka työskentelee kokoelmapäällikkönä Kansalliskirjastossa.

Sähköposti: jouni.ahmajarvi@helsinki.fi

73. Komiteaan kuuluivat Landtmanin lisäksi esimerkiksi Yrjö Ruutu (1887–1956) ja Hella Wuolijoki (1886–1954). Komitea jätti mietintönsä lokakuussa 1940 ja siinä ehdotettiin maiden välistä yhteistyötä, koskien venäjän kielen opetusta, venäläisen kirjallisuuden kääntämistä, teatterivierailuja, elokuvien vaihtoa ja tutkijoiden matkoja Neuvostoliittoon erityisesti luonnontieteiden ja suomalais-ugrilaisien kielten aloilla. Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1945. Sotien ja murrosten ajanjakso*. Kirjayhtymä, 1992, 121.

74. ”Gunnar Landtman kuollut” *Rauhaa kohti* 10–11/1940, 76. (Kirjoittajaa ei mainita nimeltä.)

75. ”to find and to emphasize cultural universals is politically and morally an important task in the contemporary world.” Allardt 1997, 114.

Aaro Sahari

Sotakorvauskertomus ja historiankirjoituksen tulkinnat uroteosta myyttiin

Neuvostoliitolle 1944–1952 maksetut sotakorvaukset olivat merkittävä osa rauhaan paluuta Suomessa. Väli- rauhansopimukseen kirjattuina ne kietoutuivat suomalaisten kokemukseen Neuvostoliiton uhasta. Valtionjohto huolehti talouden toiminnasta sekä kansalaisten kyvystä sitoutua rauhaan paluun raskaisiin velvoitteisiin. Samalla Suomen valtion talous- ja teollisuuspoliittinen hallinto muuttui ja sen asema yhteiskunnassa vahvistui. Sotakorvauksilla oli huomattava vaikutus maan teollisuuden investointeihin ja talouspoliittisen suhteen rakentamiseen entisen vihollisen kanssa. Sotakorvauskautta seurannut idänkauppa oli luonteeltaan valtiojohtoista ja poliittista – osa Suomen kylmää sotaa.¹

Sotakorvausten merkityksestä Suomelle on vuosien varrella esitetty tulkintoja, joissa on jaettuja kertomuksellisia piirteitä. Historiantutkimuksessa tämä kertomus on 1990-luvulta läh-

tien haastettu ja sitä on jopa kutsuttu myytilksi.² Sotakorvauksia koskevat historiantulkinnat ovat ajallisesti kerrostuneita, ristiriitaisia ja omaan aikaansa poliittisesti kietoutuneita.³ Sotakorvauskertomusta on täten syytä tarkastella historiallisena ilmiönä sotakorvauskaudesta nykypäivään.

Tässä artikkelissa käytän myytin sijasta käsitettä *kertomus*⁴. Erittelen sen avulla lähteistä seuraavia merkitystä rakentavia piirteitä: 1) kertomuksen kontekstualisointi ajassa, paikassa, asia-yhteydessä ja toimijoittain, 2) kertomuksen sisäisen tapahtumajärjestys tai toiminnallinen jänne ja ratkaisu, 3) kertojan kertomukselle antama arvo ja merkitys sekä 4) kertomuksen sitominen kerrontahetken näkökulmaan. Tarkastelutasosta riippumatta kertomukselle on olennaista erillisten asioiden, tapahtumien, havaintojen ja yksityiskohtien kurominen eheäksi ja merkitykselliseksi kokonaisuudeksi, jolla on todistusvoimaa yksilölle tai yhteisölle.⁵ Ymmärrän myytin tässä

1. Aaro Sahari, *Valtio ja suurteollisuuden synty. Laivanrakennusteollisuuden kehittyminen yhteiskunnallisissa teknopolittisissa järjestelmissä Suomessa 1918–1954*. Helsingin yliopisto 2018, 346–361; Saara Matala, *The Finlandisation of Shipbuilding. Industrialisation, the State, and the Disintegration of a Cold War Shipbuilding System*. Aalto-yliopisto 2019, 304–307; Petri Karonen, Suomi vuonna yksi. Sodasta rauhaan siirtyminen valtakunnallisena ongelmana. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 175–208; Seppo Tiihonen, Soteva ja kansallinen eloonjäämistäistelu. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 147–173; Markku Kuisma, *Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979*. WSOY, 1997, 30–33.
2. Susanna Fellman, Suomen sotakorvaukset ja metalliteollisuus. Teoksessa Jorma Tiainen & Ilkka Nummela (toim.) *Historiaa tutkimaan*. Atena kustannus 1999, 317–331; Sakari Heikkinen, Sotakorvaukset ja Suomen kansantalous. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 92–93; Björn Wahlroos, Sotakorvausmyytti. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 256–258; Antero Holmila & Simo Mikkonen, *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Atena 2015, 12; Sahari 2018, 22; Mona Mannevu, *Ihmiskone töissä. Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa*. Gaudeamus 2020, 88.
3. Hannu Rautkallio, Sotakorvausten tulos. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 291–312.
4. Englanniksi narrative.
5. Catharine Kohler Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences*. Sage 2008, 3–7; Catharine Kohler Riessman, *Narrative analysis*. Sage 1993, 1–6, 16–23; Nabil Bouizegarene et al., Narrative as active inference. An integrative account of the functions of narratives. *PsyArXiv Preprints*, <https://doi.org/10.31234/osf.io/47ub6> (13.7.2020); Juha Siltala, Teoriat historiantutkimuksen työkaluina ja tutkimustuloksina. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirrka Danielsbacka & Tuomas Tepsa (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 70–71, 73–75.

kieleen ja kulttuuriin pohjautuvaksi puheen ja kertomusten objektiksi, joka vaikuttaa ihmisten väliseen vuorovaikutukseen. Sitä määrittää kerroksen tapa viestin sisällön sijaan.⁶ Myytti-käsitteen monimerkityksellisyys käy ilmi sotakorvaushistoriasta ja vaikeuttaa tapahtumia koskeneiden kertomusten kehityksen tarkastelua.

Tarkastelen sitä, milloin, miten ja mistä keskeiset kertomukselliset piirteet rakennettiin tunnistettavaksi sotakorvauskertomukseksi. Ketkä kertomusta rakensivat ja miksi? Miten sotakorvauksia käsitelty historiantkirjoitus on tähän kertomukseen sittemmin suhtautunut? Susanna Fellmanin ja Sakari Heikkisen esittämät tulkinnat sotakorvauksille annetuista merkityksistä toimivat artikkelin lähtökohtana. Fellman totesi, että myytti sotakorvauksista metalliteollisuuden luoja on ollut sitkeä siksi, että se on täyttänyt erilaisia tehtäviä, validoinut suomalaisten ponnistelut ja kohottanut kansallista itsetuntoa.⁷ Heikkinen taas arvioi sotakorvauksia koskevien käsitysten kehittyneen Suomen teollisen rakenteen uudistumista ja poliittisen idänkaupan rakentamista koskeneiden tulkintojen varaan. Sotakorvausmyytissä siis korostuivat tapahtuneen myönteiset seuraukset unohtamatta hankkeen valtavuutta, joka teki onnistumisesta sankarillisen suorituksen.⁸

Esittelen ensimmäisessä käsitteilyluvussa sotakorvauskertomuksen ja puran sen merkitysisältöjä osiin. Toisessa luvussa tarkastelen kertomuksen rakentamista vuosina 1944–1952. Käytän lähteinä sotakorvauskauden viranomaisten, erityisesti sotakorvaushallinnon, julkisia kannanottoja ja eri muodoissa julkaistuja lausuntoja sekä sotakorvauskuvia ja Sotevan arkistoaineistoa. Tämän jälkeen käsitteelen sotakorvausten merkityksestä käytyä keskustelua historiantkirjoituksessa. Lopuksi tulkitse sotakorvauskertomuksen historiaa ja arvioin sen mytologisuutta.

Käsitteelyyni liittyy muutamia olennaisia huomioita. Ensinnäkin oletan, että hankkeesta Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan alaisuudessa vastannut Soteva-virasto pyrki toimitukset turvataksaan vaikuttamaan sitä ympäröivän yhteiskunnan käsityksiin sotakorvauksista. Viraston esittämää näkemystä hankkeesta ei aikanaan hyväksytty sellaisenaan, mutta se oli merkittävässä asemassa ilmiötä koskevan historiakuvarakentamisessa.⁹ Toiseksi olen valinnut kirjallisuusanalyysiini laadullisesti edustavaksi arvioimani otannan sotakorvaushistoriasta.¹⁰ Esittelen sotakorvaushistorian tärkeimmät teemat ja näkökulmat omassa ajallisessa ja poliittisessä kontekstissaan noudattaen Jorma Kalelan neuvoa historiantulkintojen kerrostuneisuudesta ja ajallisesta sitoutuneisuudesta.¹¹ Kolmanneksi on syytä muistaa Mona Mannevuon varoitus: ”sotakorvausajan ’talkooheiken’ on monta näkökulmaa” ja ”tutkijan käyttämät lähteet vaikuttavat siihen, millainen kuva sotakorvausajan tunnemaismasta rakentuu.”¹²

Sotakorvauskertomus

Sotakorvausten merkitystä koskeva myyttipuhe on mahdollistanut sotakorvauskertomuksen monenlaiset merkitysisällöt. Aihe on tullut tutkimuksissani toistuvasti esiin haastatteluissa ja vapaamuotoisissa keskusteluissa tekniikan toimijoiden kanssa. Syntykö koko metalliteollisuus sotakorvauksista vai saiko se vain vauhtia niistä? Olivatko sotakorvaukset vain uhraus vai menestyksellinen torjuntavoitto? Sotevan pääsihteeri Olavi Lounasmeren Raumalla Hollming Oy:n juhlassa vuonna 1985 pitämä puhe tiivisti kertomuksen harkituksi kokonaisuudeksi:

Moraalisesti oli tärkeää suomalaisille, että he hävityn sodan jälkeen saivat heti runsaasti uutta tehtävää ja ajattelemisen aihetta. Ei

6. Jeppe Sinding Jensen, *Myths and Mythologies. A Reader*. Taylor & Francis 2014, 4; Roland Boer, *Criticism of Theology. On Marxism and Theology III*. Brill 2011, 203–222; Matala 2019, 39.

7. Fellman 1999, 329.

8. Heikkinen 2014, 92–93.

9. Sahari 2018, 214–218, 233–236; Jaakko Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*. WSOY 1956; Ilmari Harki, *Sotakorvausten aika*. Gummerus 1971; Ville Kivimäki, Kirsi-Maria Hytönen & Petri Karonen, Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättymisen Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhan rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 28, 33, 35.

10. Käsitelty kirjallisuus teoksissa Rautkallio (toim.) 2014 ja Sahari 2018.

11. Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan 2012, 10–13.

12. Mannevuori 2020, 91.

jäänyt aikaa murehtimiseen. Oli yhteisvoimin lähdeittävä uusiin ponnistuksiin. Ennen kaikkea sotakorvaustoimitukset pakottivat meidät nopeasti kehittämään metalli- ja laivanrakennusteollisuuttamme. Jo sotakorvausten päätyttyä syksyllä 1952 voitiin todeta, että teollisuutemme tuotantokyky oli kaksin-, joilakin aloilla kolminkertaistunut sotien edellä olleesta tasosta.

Nyt on teollisuutemme jo yli kolmenkymmenen vuoden ajan sen jälkeen edelleen laajentanut ja monipuolistanut tuotantoaan, joka suurelta osalta on suuntautunut vientiin. Olemme eläneet voimakkaan kehityksen aikaa nykyaikaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa, jolle koko maailma näyttää olevan avoinna ja mahdollisuuksia täynnä.¹³

Lounasmeri puhui suomalaisista kollektiivisesti ja korosti näin sotakorvauksia kansallisena kokemuksena. Hänen kertomuksessaan hävitty sota Neuvostoliittoa vastaan oli tuottanut ihmisille vaikeita tunteita, jotka voitiin sivuuttaa tekemällä työtä. Jännite kertomukseen syntyi korvausten ajantasaisesta toimittamisesta, mutta suomalaiset saattoivat ratkaista ulkopoliittisen uhan omalla toiminnallaan. Lounasmeri korosti hankkeen kasvattavaa vaikutusta metalliteollisuudessa. Sotakorvauksiin uhratut resurssit tulivat kertomuksessa oikeutetuiksi osana vientiteollisuuden rakennemuutosta ja hyvinvointivaltion rakentamista.

Petri Karonen on esittänyt tutkimusasetelman Suomen rauhaan paluun haasteista ja niiden lievittämisen keinoista, joita valtio saattoi soveltaa. Asetelman perusteella sotakorvaustuotanto edellytti tuotannon sopeuttamista mutta satoi myös kotiutettuja sotilaita työelämään. Samalla sotakorvaukset olivat valtiolle ensisijaisesti taloudellinen ongelma, jonka poliittisuutta pyrittiin hallitsemaan teknokraattisesti. Sotakorvaukset

liittyivät kysymykseen yhteiskunnan rauhoittamisesta ja niiden avulla oli mahdollista käsitellä tai sivuuttaa henkisiä vaurioita.¹⁴

Tulkitsen Lounasmeren kertomusta sekä Fellmanin ja Heikkisen hypoteeseja Karosen asetelmaa vasten tarkastellen sotakorvauskertomukseen kuuluvan kolme keskeistä ominaisuutta:

1) Sotakorvausten eheyttävä *tunnekokemus* tarjosi jäsentävää kertomusta etsiville ihmisille keinon käsitellä sodan nostattamia ja Neuvostoliittoa koskevia tunteita. Kertomus tarjosi ihmisille toiminnallisen mallin ulos lamauttavasta kriisistä.

2) Sotakorvauksiin julkisin varoin tehty *teollinen sijoitus* ohjasi Suomea kohti monipuolisempaa teollista tulevaisuutta. Kertomus rationalisoi pakon edessä tehtyjä investointeja kansallisesti mielekkääksi ja ajankohtaiseksi kehitysaskeleeksi.

3) Sotakorvaukset auttoivat suomalaisia tekemään *poliittisen muutoksen* suhteissaan Neuvostoliittoon ja rakentamaan sen kanssa toimivan kauppapoliittisen suhteen, joka saattoi edesauttaa hyvinvointivaltion rakentamista. Kertomus oikeutti valtion johdon tekemiä poliittisia päätöksiä.

Seuraavaksi tarkastelen sotakorvausviranomaisten lausuntoja ja julkisia puheita vuosina 1944–1952 näiden sotakorvauskertomuksen ominaisuuksien avulla.

Sotakorvauskertomuksen rakentaminen 1944–1952

Kansantaloudelliset asiantuntijat arvioivat vuonna 1944 sotakorvaukset taloudellisesti lähes mahdolltomiksi toteuttaa ja siksi valtio jatkoi sotatalouden rajoituksia. Toimitusaikataulu oli lähtökohtaisesti tiukka eikä työnseisauksiin ollut varaa. Sotevan johto piti eräitä sotakorvaustoimituksille kriittisiä teollisuuslaitoksia vasemmistolaisen aktivismin pesinä, eikä työmarkkinakeskusjär-

13. Olavi Lounasmeri, Puhe Hollming Oy:n telakan 40-vuotisjuhlassa 15.3.1985. Kuunareiden tilaajan, Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan edustajan tervehdys. Teoksessa *Merenkulkijain kaupungista laivojen rakentajaksi*. Rauman merimuseo 2011, 64–65.

14. Petri Karonen, Johdanto. Kun rauha tuo omat ongelmansa. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS 2006, 11–13; Karl-Erik Michelsen, *Vii-des sääty. insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. Tekniikan akateemisten liitto & SHS 1999, 302; Sahari 2018, 301–307.

15. Henrik Tala, Kihlaus keskellä sotaa, 1940–1944 & Kommunismin nousu ja kesyntyminen, 1944–1947. Molemmat julkaisussa Maiju Wuokko et al. *Loputtomat kihlajaiset. Yritykset ja kolmikantakorporatismi Suomessa 1940–2020*. Siltala 2020, 41–75, 76–109; Petri Karonen, Suomi vuonna yksi. Sodasta rauhaan siirtyminen valtakunnallisena ongelmana. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päätyminen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 176–207.

jestöjen tuore neuvotteluyhteys taannut teollisuuden työrauhaa.¹⁵ Sotakorvaushankkeen järjestelmänrakentajat määrittivät viestinnän tarpeen valtioneuvostolle joulukuussa 1944 esiteltyssä muistiossa:

On saatava säilymään työrauha ja löydettävä keinot työhalun kohottamiseksi niin hyvin korvausteollisuuden kuin muillakin työaloilla. Sotakorvauksen suoritus rasittaa koko maan talouselämää niin suuresti, että vain työtehoa kohottamalla voidaan tehtävä suorittaa sopimuksen mukaan.¹⁶

Valtioneuvosto hyväksyi Sotevan suunnitelman ennen sotakorvaussopimuksen allekirjoittamista joulukuussa 1944. Erityisesti teollisuuden työntekijöihin sovellettiin sotavuosilta tuttua kuria ja itsehillinnän ideaalia, mutta Sotevan ohjauksessa näihin yhdistyivät yhdysvaltalaiset tehokkuuden

■ Kuva 1. Presidentti Paasikivi ja pääministeri Kekkonen sotakorvaustoimitusten loppujuhlassa Messuhallissa Helsingissä 23.9.1952. Kuvaaja U. A. Saarinen. Lähde: Museovirasto, CC BY 4.0.

mallit. Ensisijaisena tavoitteena oli varmistaa sotakorvaustoimitusten toteutuminen ajallaan.¹⁷

Sotevan johto oli hyvin varovainen julkisissa kannanotoissaan sotakorvausten alkuvaiheessa vuosina 1944–1948. Sotevassa ymmärrettiin, että heidän sanomisiaan seurattiin Moskovassa tarkasti ja sieltä annettu kritiikki saattaisi olla vaarallista. Viraston lehdistötiedotteet olivat kuivan asiallisia neljännen korvausvuoden loppuun, syyskuuhun 1948 asti. Kun Neuvostoliitto päätti Pariisin rauhansopimuksen solmimisen jälkeen keventää korvaustaakkaa ja luopui samalla myöhästymismaksuista, jännite Sotevassa laski.¹⁸ Olavi Lounasmeren viidennen korvausvuoden

16. KA, Carl Enckellin arkisto, Kansio 89, Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan puheenjohtaja Kivisen & varapuheenjohtaja Harkin muistio ”P.M. Suomen mahdollisuuksista selvittää sotakorvausvelvollisuudesta” valtioneuvostolle 7.12.1944.

17. Mannevuoto 2020, 86–110; Sahari 2018, 201–205.

18. KA, Sotakorvausteollisuuden valtuuskunta (SKTV), Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Sotevan lehdistötiedotteet; Jaakko Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*. WSOY 1956, 122–129.

lopussa 1949 laatima tiedote ”Suomen sotakorvaus ja sen suorittaminen” käänsi urakan uhruksesta mahdollisuudeksi:

Hyvin tärkeä seikka ensinnäkin oli se, että v. 1944 välirauhan jälkeen, kun hävityn sodan johdosta mieliala pakostakin pyrki käymään apeaksi, kansalle voitiin nopeasti järjestää uutta ajattelemisen aihetta ja työtilaisuuksia. Toinen valopuoli asiassa on se, että näiden pakollisten sotakorvaustoimitusten johdosta meidän metalli- ja laivanrakennusteollisuutemme on saanut tilaisuuden tavattomasti kehittyä ja myöskin laajentua sekä voinut lähettää tuotteitaan näytteille ennestään melkein tuntemattomalle markkina-alueelle. Tämän jälkeen jää kaupallisten miesten asiaksi osoittaa kykeneväisyytensä pyrkiessään jatkuvasti pitämään hallussaan näin alulle pannut yhteydet ja etsiessään uusia menekkimahdollisuuksia paisuneelle teollisuudelle.¹⁹

Lounasmeri nosti esille sotakorvausten *tunnekokemuksen* eheyttävänä tekijänä. Toiseksi hän korosti *teollisen sijoituksen* mielekkyyttä esittämällä pakollisen sotakorvaushankkeen valopuolena. Neuvostoliittoa ja sitä kohtaan tapahtumassa ollutta *poliittista muutosta* Lounasmeri käsitteli varovaisin sanankääntein.

Ilmari Harki toisti sanomaa tammikuun alussa 1950 pitämässään radiopuheessa.²⁰ Siinä korostui aiempaa vahvemmin sotakorvauskauten jälkeinen Suomi teollisena toimijana kansainvälisillä markkinoilla. Uhkana oli vajoaminen mitättömyyteen:

Viimeisten vuosien aikana olemme hankinneet itsellemme kipeästi tarvitsemaamme rahaa sekä arvokasta valuuttaa käyttäen – uudenaikaisen konepaja- ja laivanrakennusteollisuuden; meidän on nyt opittava myöskin

sitä käyttämään niin, että jokaisesta koneesta ja laitteesta saadaan irti kilpailukykyinen tuote joka suhteessa. Teknillinen tutkimus on meillä niinikään menossa hyvään suuntaan, mutta yleinen mielipide ei saa kääntyä toteamiseen, että se on välttämätön paha, vaan päinvastoin uskottava, että vasta tutkimuksen kehittymisen tulee luomaan tason kaupalliselle taistelullemme maailmanmarkkinoilla.²¹

Jo tehty *teollinen sijoitus* ei yksin riittänyt. Sotakorvausten takia kasvanut konepaja- ja laivanrakennusteollisuus ei jatkossa selviäisi kotimaisen kysynnän varassa. Bruno Suviranta olisotakorvausinvestointeja perkaavissa kirjoituksissaan varoit-
tanut tästä.²²

Sotevassa varauduttiin siirtymään sotakorvauksista markkinalähtöiseen tuotantoon jo vuonna 1947 kun Suomen velat Saksalle sisällytettiin sotakorvauksiin niin sanottuina saksalaisaastavina. Urho Kekkonen peräänkuulutti Harkin ja Sotevan sanomaa poliittisessa manifestissaan vuonna 1950. Ensimmäisen viisivuotisen kauppasopimuksen solmiminen Neuvostoliiton kanssa kesällä 1950 ohjasi metalliteollisuuden kehitystä entistä selvemmin kohti raskaiden pääomatuotteiden valmistamista ja idänkauppaa. Kekkonen oli pääministerinä yksi sopimuksen laatijoista.²³

Sotevan suurin yksittäinen sotakorvauksia käsitellyt julkisuustoimi oli vuonna 1951 julkaistu elokuva *Suomi maksaa*.²⁴ Virasto vastasi elokuvan tuotantokustannuksista yksin, sillä teollisuus ja sen etujärjestöt eivät kyenneet rahoittamaan elokuvaa vaikka sitä periaatteessa kannattivatkin. Sotevan johto sai KTM:n luvan käyttää varoja tähän tarkoitukseen. Ilmari Harki ja viraston osastopäälliköt osallistuivat tiiviisti elokuvan käsikirjoittamiseen. Käsikirjoittajiksi nimettiin elokuvan ohjaaja Topo Leistelä ja Sotevan lehdistösihteeri Tauno Laitinen.²⁵

19. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Olavi Lounasmeren muistio 29.8.1949 ”Suomen sotakorvaus ja sen suorittaminen”.

20. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Ilmari Harkin radiopuhe ”Sotakorvaukset uudessa vaiheessa” 2.1.1950.

21. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:2 Vuosikertomukset ja yleiset tiedotukset, Ilmari Harkin radiopuhe ”Sotakorvaukset uudessa vaiheessa” 2.1.1950.

22. Bruno Suviranta, *Suomen sotakorvaus ja maksukyky*. Otava 1948, 151–152, 155–157.

23. Urho Kekkonen, *Onko maailmamme malttia vaurastua?* Otava 1952, 34–43; Karl-Erik Michelsen, *Kone. Perhe, yrittäjyys ja yritys teollisuuden vuosisadalla*. Otava 2013, 271–280; Sahari 2018, 343–345.

24. *Suomi maksaa*. Soteva 1951, <https://areena.yle.fi/1-1529526> (4.2.2022).

Tuotannosta järjestetyn hankintakilpailun voitti Kansan elokuva -yhtiö. Voittaneen tarjouksen tehnyt Leistelä ymmärsi Sotevan tavoitteet:

Vierasmaalaisia varsinkin kiinnostaa nähdä, miten koko kansa eri työvaiheissa on ollut mukana sotakorvauksista selviytyttäessä. Filmin loppuosassa lienee aiheellista osoittaa, mikä positiivinen vaikutus yhteisellä jättäläisponnistuksella on ollut sekä teollisuuden kehitykseen että myöskin yleiseen elintason nousuun Suomessa. Sotakorvausaika on siis saatava kuvatuksi rakentavaksi ajanjaksoksi, minkä jälkeen Suomi on vauraampi, elämänsuokeampi ja pystyvämpi kansainväliseen kauppavaihtoon.²⁶

Leistelän tarjouksessa korostuvat sotakorvausten *tunnekokemus* ja *teollinen sijoitus*. Suomen asema oli Neuvostoliiton ja lännen välissä varsin hauras ja jännitteinen välittömästi sodan jälkeen. Soteva suuntasi *poliittisen muutoksen* retoriikan ensisijaisesti suomalaisiin. Sotakorvauskertomuksen muut ominaisuudet soveltuivat kertomaan ulkopuolisille tarkkailijoille kovan työn teon merkityksestä kehityksen ja hyvinvoinnin tavoittelussa.

Elokuva alkoi Sibeliuksen *Finlandian* saattelmana. Tavalliset kansalaiset kuuntelivat radiosta raskaita rauhanehtoja päätään puistellen. Teos toimi elokuvassa viittauksena Suomelta ja suomalaisilta vaadittuun uhraukseen sekä kansallista kokemusta jäsentävänä yhteisöllisyyden rakentajana. *Finlandiaa* käytettiin sodan jälkeen paljon yhteiskunnallisesti merkityksellisissä yhteyksissä, kuten Hannu Salmi on *Finlandian* merkityksiä käsittelevässä tutkimuksessaan todennut.²⁷

Suomi maksaa esitteli varsin kattavasti sotakorvausteollisuutta ja -tuotteita. Sotevan valitsemissa teollisuuslaitoksissa kuvattujen kohtausten lomaan sijoitettiin sotakorvaushanketta, sen laajuutta ja hallintoa sekä työläisten elämää avaavia kohtauksia. Kertajat selittivät tuotantoproses-

seja sekä niiden tuloksena syntyneitä tuotteita ja korostivat toistuvasti hankkeen teknisiä vaikeuksia ja työläisten järkähtämätöntä, ammattimaista asennetta. Arkistoaineistojen perusteella Soteva valitsi elokuvaan mukaan luotettuja, hyvämaineisia laitoksia, joskaan yhdenkään nimeä tai tunnuksia ei elokuvassa esitetty.²⁸ Itsensä virasto esitti hankkeelle keskeisenä toimijana, kun taas Neuvostoliitto mainittiin harvoin, yleensä kiertoilmauksin.

Finlandian huipennuksen soidessa kertoja tiivisti sotakorvausten sanoman:

Sotakorvausten suorittaminen on vaatinut Suomen kansalta suuria voimainponnistuksia ja taloudellisia uhrauksia mutta se on samalla edistänyt teollista kehitystämme. Tämän suoritusvelvoitteen johdosta maamme metalliteollisuus nopeasti laajeni ja muutamassa vuodessa kehittyi tuotantokykyiseksi suurteollisuudeksi [...]. Vuonna 1952 on Suomi jälleen puolustanut mainettaan velkojensa tunnollisena suorittajana. Silloin koko teollisuutemme on käytettävissä tyydyttämään talouselämämme tarpeita sekä kohottamaan kansallisvarallisuutta sekä yleistä hyvinvointia.²⁹

Soteva sitoi yhteen suomalaisten uhraukset ja sotakorvausten *teollisen sijoituksen*. Sotakorvausten tulos oli rasituksista huolimatta Suomelle hyödyllinen. *Suomi maksaa* loi eheän kertomuksen syksyn 1944 rauhaan paluun järkytyksestä kesällä 1950 sovittuun idänkauppaan. Sen avulla sotakorvausyrityksille oli luotu uusi tulevaisuus vientiteollisuutena. Neuvostoliiton suhteen viraston johto vaikuttaa olleen tulkinnoissaan edelleen hyvin varovainen, eikä *poliittista muutosta* korostettu elokuvassa erikseen.

Sotakorvausten alkuvaiheessa Sotevan johto pelkäsi työtaisteluita ja häiriöitä, jotka olisivat voineet estää toimitusten tapahtumisen sovi-

25. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:26 Suomi maksaa -elokuva ja kuvausasiat, Muistiot, kirjeenvaihto, lehdistöseuranta, käsikirjoitusluonnokset ja kilpailutusasiakirjat; KA, SKTV, Hb:2 Neuvottelut, Laivaosasto, Puulaivatoimiston päällikkö Erkki Jussilan kopiot toimikunnan kokousmuistioista.

26. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:26 Suomi maksaa -elokuva ja kuvausasiat, Leistelän 19.5.1949 päivätty tarjousmuistio "Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnalle".

27. Hannu Salmi, Jean Sibelius ja suomalainen kulttuuri. *Finlandian* muuttuvat merkitykset. Teoksessa Teemu Kirjonen, Taina Rätty & Hannele Eklund (toim.) *Sibelius 150. Lahti Sibelius Festival*. Sinfonia Lahti 2015, 12–22.

28. KA, SKTV, Pääsihteeristö, H:26 Suomi maksaa -elokuva ja kuvausasiat, muistiot.

29. *Suomi maksaa*. Soteva 1951, <https://areena.yle.fi/1-1529526> (4.2.2022).

tussa aikataulussa. Kansalaisille teroitettiin kurinalaisuuden ja vastuun merkitystä. Ihmisten oli päästävä yli sodan aiheuttamista vaikeista tunteista. Myöhemmin viestinnässä oikeutettiin teollista rakennemuutosta. Suomen suhde Neuvostoliittoon oli 1950-luvun alussa silti arka asia, eikä Soteva siksi korostanut viestinnässään idänkauppaa.

Varhaiset kirjalliset tulkinnat sotakorvausten merkityksestä

Sotakorvausten merkitystä koskevien tulkintojen historia alkoi hankkeen aikana talouspoliittisena keskusteluna. Kansanedustaja Nils Meinander (rkp) käynnisteli julkista keskustelua vuonna 1946 ilmestyneellä teoksellaan *Tungt skadestånd*, joka julkaistiin samalla suomeksi käännettynä. Meinander tunnisti tarkkanäköisesti sotakorvausten monet taloudelliset ja tuotannolliset ongelmat ja totesi korvausten muuttavan Suomen elinkeinorakennetta. Meinanderin arvio alusti myöhempiä keskustelua *teollisen sijoituksen* investointien kansantaloudellisesta mielekkyydestä. Meinanderin mukaan investoinnin kannattavuuden ratkaisi se, kykenisikö metalliteollisuus löytämään tuotannolleen markkinat sotakorvausten jälkeen.³⁰

Sodanjälkeisen talouspolitiikan suunnittelijoihin kuulunut professori Bruno Suviranta kirjoitti sotakorvauksista moneen kertaan ja hänen näkökulmansa aiheeseen kehittyi varhaisesta epävarmuudesta vuonna 1948 vapautuneeseen tyytyväisyyteen 1960-luvun lopussa.³¹ Syksyllä 1952 hän arvioi sotakorvausten tulleen maksetuiksi oikein kohdistuneen tuotannollisen panoksen, edullisen vientisuhteen, ulkomaisen pääoman sekä Neuvostoliiton myöntämien kevennysten ansiosta. Suvirannan tulkinnassa alkoi näkyä kansallinen menestyskertomus:

Kun tehtävä oli annettu, ei jääty vaikeroimaan sen vaikeutta, vaan siihen käytiin päättävästi

käsiksi. Ja kahdeksan vuotta on hellittämättömästi jatkettu taistelua sotakorvausveloitteen täyttämiseksi. Nyt voidaan tyydytyksellä todeta, että kaikki siihen osallistuneet ovat hyvin täyttäneet oman osansa: työntekijät, teknillinen henkilökunta ja yrittäjät. Mainitsematta ei voida myöskään jättää ”Sotevaa”, joka on pätevällä tavalla tämän tuotantotaitelun organisoinut. Ja mikä kaikkein tärkeintä: yhteiskunta- ja työrauha ovat suurin piirtein säilyneet huolimatta joskus uhkaavilta näytäneistä tilanteista; sattuneet työnseisaukset ovat tosin aiheuttaneet valitettavia myöhästyksiä sotakorvaustoimituksissa, mutta ne eivät ole olleet sitä suuruusluokkaa, että koko yritys olisi niihin kaatunut.³²

Rinnastamalla sotakorvaukset sotaan Suviranta rakensi yhtenäisyyttä ulkoista uhkaa vastaan suomalaisten kesken. Vapauttava *tunnekokemus* sai eheän kertomuksellisen asun, jossa sisäpoliittiset jännitteet ja pelot jäivät taka-alalle. *Teollisen sijoituksen* mielekkyyttä Suviranta epäili vielä syksyllä 1952, sillä ei ollut selvää, kuinka hyvin sotakorvausteollisuus kykenisi pärjäämään kotimarkkinoilla, idänkaupassa tai kansainvälisessä kilpailussa.³³ Hänen epäilyksensä osoittautuivat perustelluiksi, kun Valmet ajautui idänkaupan laivatoimituksissa vakavaan kriisiin ja pelastui yksin valtion tukitoimin.³⁴

Sotevassa aiemmin työskennellyt Jaakko Auer saattoi ohjaajansa Suvirannan analyysin valmiiksi kansantaloustieteen väitöskirjassaan. Sotevan johtajat antoivat aineistoja Auerille ja kommentoivat tämän käsikirjoitusta. Auerin tutkimuksesta tuli sotakorvausten keskeisin lähdeoteos myöhemmille historiantulkinnolle.³⁵

Auer ei käsitellyt sotakorvausten yhteiskunnallista tai yksilöllistä merkitystä, idänkaupasta puhumattakaan. Hänen tarkastelutasonsa oli sotakorvaustoimitusten osalta pääosin makrotaloudellinen, joskin Auer katsoi tarpeelliseksi kon-

30. Nils Meinander, *Raskas sotakorvaus. Mitä Venäjälle suoritettava sotakorvaus merkitsee Suomen kansantaloudelle*. Tammi 1946, 42–104.

31. Suviranta 1948; Bruno Suviranta, Suomi maksanut sotakorvauksensa. Julkaisussa *Unitas* 1952:3, 77–83; Bruno Suviranta. Sotakorvaus 1944–1952 ja sen vaikutukset. Teoksessa Eino Jutikkala (toim.) *Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950*. WSOY 1967, 251–269; Heikkinen 2014, 110–113.

32. Suviranta 1952, 80.

33. Suviranta 1952, 82–83.

34. Sahari 2018, 307–321.

35. Jaakko Auer, *Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle*. WSOY 1956, 243–245; Sahari 2018, V–VI, 23.

tekstualisoida Sotevan toimintaa luvun verran. Auer oli sotakorvausten onnistumisesta samaa mieltä Suvirannan kanssa, mutta korosti myös Sotevan ja teollisuuden välistä luottamusta sekä viraston laajojen valtaoikeuksien harkittua käyttöä. Suvirannan ja Auerin 1950-luvun tekstit käsitelivät sotakorvauksia pääosin omassa ajassaan, joskin Auerin huomiot aihetta koskevan mielenkiinnon sammumisesta 1950-luvulla saattavat kieliä halusta jättää raskas urakka menneeseen.³⁶

Sotakorvausten historiallistaminen alkoi 1960-luvulla. Kauppa- ja teollisuusministeriön historiassa esitettiin Sotevan toimijoiden myötävaikutuksella kirjoitettu tulkinta sotakorvauksista kansallisena pakkona, joka hidasti hyvinvoinnin kasvua mutta nosti teollisuuden ennennäkemättömälle tasolle ja edesauttoi ”Suomen ihmeen” tapahtumista. Ministeriön historiassa sotakorvauskertomuksen *teollinen sijoitus ja poliittinen muutos* jatkoivat elämäänsä.³⁷

Yhdysvaltalainen taloustieteilijä Bartell Jensen julkaisi analyysin sotakorvausten vaikutuksista vuonna 1966. Hän totesi, ettei sotakorvaustaikka todennäköisesti ollut niin suuri kuin epäiltiin, vaan ohjelman ongelmat johtuivat Suomen tuotantorakenteen epäsuhdasta Neuvostoliiton vaatimuksiin nähden sekä raaka-aineiden ja puolivalmisteiden huonosta saatavuudesta. Jensen vahvisti Suvirannan ja Auerin tulkinnan sotakorvaushankkeen onnistumisen syistä ja näki sotakorvauksia seuranneen idänkaupan perusteltuna, koska molempiin osallistunut teollisuus ei kyennyt 1950-luvulla kilpailemaan kansainvälisillä markkinoilla.³⁸

Tuotantotaloutta eri tehtävissä kehittänyt Erkki Kinnunen arvioi vuonna 1967 julkaistussa väitöskirjassaan sotakorvauksien onnistumista sotakorvaussopimuksen aikatauluun nähden. Hänen näkemyksensä nojasi pääosin Auerin ja Sotevan teksteihin. Kinnunen piti Sotakorvaus-

teollisuuden valtuuskunnan luottamukseen perustunutta mallia onnistuneena lähtökohtana teollisuuden johtamiseen kansallisissa kriiseissä. Hän ei kuitenkaan eritellyt tarkemmin sitä, miten tämä luottamus oli sosiaalisesti rakennettu, eikä sotakorvauskertomus noussut esille merkityksellisenä tekijänä.³⁹

Historiankirjallisuudessa mahdollisesti viitatuin sotakorvausteos ilmestyi vuonna 1971. Ilmari Harki palasi aiheeseen kirjallaan *Sotakorvausten aika* kerättyään ensin lukuisilta sotakorvaustojen muistitietoa. Harkin laadullisia valintoja aineistosta kirjaksi voi edelleen vain arvailla.⁴⁰ Hän perusteli kirjansa tarkoitusta lukijoille seuraavasti:

[S]otakorvaustoimitukset myötävaikuttivat olennaisesti maamme valtiojohtoon linjan vakiinnuttamiseen, loivat perustan jatkuvasti tärkeämmiksi muodostuville idän kauppasuhteillemme ja samalla myös kansainvälisen kauppapoliittisen asemamme kehitykselle.⁴¹

Poliittinen muutos ja teollinen sijoitus näyttäytyivät hänelle tapahtuneina tosiasioina joskaan niistä ei enää 1970-luvun alussa saatu kaikkea hyötyä irti.⁴² *Teolliseen sijoitukseen* Harki suhtautui myötämielisesti:

Teollisuuden tuotantoedellytyksiin sotakorvaus on ilmeisesti vaikuttanut yksinomaan myönteisesti. Metalliteollisuudessa tapahtunut rakennemuutos kevyemmästä raskaaseen on osoittautunut paitsi onnistuneeksi niin pitkällä tähtäyksellä lähes välttämättömäksi teollisuutemme kilpailuaseman säilyttämiseksi maailmanmarkkinoilla [...].⁴³

Harki jakoi Suvirannan ja Auerin näkemyksen sotakorvausurakan onnistumisen syistä, mutta

36. Auer 1956, 7, 177, 180–181, 190–192; vrt. Sahari 2018.

37. Paavo Aarnio (toim.) *Kauppa- ja teollisuusministeriö 75 vuotta. 2, 1888–1938–1963*. Kauppa- ja teollisuusministeriö 1963, 5–10, 16–18, 24–25, 37, 99–100.

38. Bartell Jensen, *The impact of reparations on the post-war Finnish economy. An input-output study*. Purdue University & R. D. Irwin 1966, 9–19, 98–111.

39. Erkki Kinnunen, *Kriisiajan teollisuushallinto Suomessa vuosina 1930–1955 metalliteollisuuden kehityksen valossa*. Erkki Kinnunen 1967, 69–76, 110, 148–149.

40. Ilmari Harki, *Sotakorvausten aika*. Gummerus 1971. Harkin kirjaa varten keräämät aineistot näyttävät kadonneen. Mauri Harki kirjoittajalle puhelimitse 8.10.2020; Sahari 2018, 21–22.

41. Harki 1971, 9.

42. Harki 1971, 341.

43. Harki 1971, 342.

katsoi tarpeelliseksi avata suomalaisten tuotannonista panosta yksityiskohtaisempiin osatekijöihin. Näiden joukossa löytyi myös sotakorvauskertomuksen *tunnekokemusta* kertomuksellisesti jäsentävä ”yhtenäinen sotakorvaushenki”. Harki yhdisti sotakorvaukset sotakokemuksiin ja rakensi urakasta jaettua kansallista menestyskertomusta.⁴⁴ Kauan tapahtumien jälkeen sotakorvauskokemus ei enää tuntunut pelottavana pakkona vaan nostalgiana vaikean urakan onnistumisesta.

Sotakorvauskertomus ja kaksi historian kulttuuria

Sotakorvauskertomus ei ollut itsestään selvä osa sotakorvaustutkimusta ennen Harkin teosta. Sen jälkeen sotakorvauskirjallisuuteen alkoi rakentua kaksi erillistä kulttuuria: kertomusta ainakin osin hyödyntävä metalliteollisuuden historia ja siihen kriittisesti suhtautuva taloushistoria. Tarkastelen näitä kahta seuraavaksi erikseen.

Valtaosa teollisuusyritysten ja -laitosten historioista on käsitelty sotakorvauksia kahdella tasolla. Näistä ensimmäinen, tuotantoa ja yritystoimintaa paikallisesti ja yksityiskohtaisesti tarkasteleva taso, on tyypillisesti empiirinen ja perustuu alkuperäislähteisiin. Toinen taso, jota voitaneen kutsua kansalliseksi, kontekstualisoi paikallista toimintaa Suomeen ja sotakorvauksiin yleensä. Tämä kontekstia rakentava kerronta on pitkään perustunut edellä käsittelemiini teoksiin ja siinä sotakorvauskertomuksella on myös ollut paikkansa. Kertomuksen asema historiankirjoituksessa on silti 1970-luvulta 2000-luvulle tullessa muuttunut.

Wärtsilä tilasi Paavo Haavikolta yrityksen 150-vuotishistoriikin vuodelle 1984. Teoksessa lähdetutkimus jäi kirjallisen ilmaisun varjoon. Laajempi kansallinen konteksti jäi yrityshistoriassa myös taustalle, joskin Haavikko korosti sotakorvausten *tunnekokemusta*. Sen sijaan *poliittinen muutos* näyttäytyy idänkaupan kaudella tehdyssä teoksessa lähes itsestäänselvyytenä.⁴⁵

Ennen idänkaupan romahdusta ilmestyi myös Tuomas Keskinen aihetta käsitellyt, lennokkaasti kirjoitettu teos *Idänkauppa 1944–1987*. Keskinen kanavoii *teollista sijoitusta* oikeana kehitysaskeleena Suomelle:

Sota oli hyvä tilaaja. Metallia oli vauhdissa. Sitä kannattaisi kiihdyttää, huomasivat neuvostoliittolaiset, jotka kokemuksesta tiesivät miten raskas teollisuus rakennetaan silloin kuin päätetään.⁴⁶

Keskinen ei kyseenalaistanut *poliittista muutosta*, minkä ohella hänen tekstissään sotakorvausten *tunnekokemus* muuntui osaksi suomalaista onnistumista, jolla maa osti vapautensa.

Kolmas 1990-luvun taitetta edeltänyt teos oli Juha Vahen Rauma-Repolan Rauman tehtaiden historia vuodelta 1987. Vahe keskittyi paikallisten tapahtumien kuvaukseen. Hän tulkitsi sotakorvausten merkitystä yleisemmin toteamalla hankkeen kehittäneen metalliteollisuutta Suomelle edullisella tavalla, koska riippuvuus ulkomaisesta tuonnista ja teollisuuden suhdanneherkkyyden vähenivät. Vahen näkemys toisti sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan johtajien 1950-luvun taitteessa esittämiä näkemyksiä Suomen teollisen kehityksen tavoitteista. *Teollinen kehitys ja poliittinen muutos* näyttäytyivät Vahelle luonnollisina, arvoneutraaleina tapahtumina. *Tunnekokemukseen* hän ei kiinnittänyt erityisesti huomiota.⁴⁷

Valmetin sotakorvausurakkaa oli seurannut idänkaupan kriisi. Yrityksen historian kirjoitti sen entinen apulaisjohtaja Nils Björklund. Hän keskittyi valtion teollisuuspolitiikkaan ja suhtautui Valmetin varhaisvuosien kriiseihin analyttisesti eikä esittänyt sotakorvauksia kansallisena kehityskertomuksena.⁴⁸ Vastaavasti Per Schybergsonin tekemässä Ahlströmin historiassa alkoi näkyä varovaisuutta sotakorvauskertomusta kohtaan. Schybergson ei silti suoraan hylännyt *teollista sijoitusta* tai *poliittista muutosta* selittävinä tulkitoina tarkastellessaan sotakorvauksia kansallisella tasolla.⁴⁹

44. Harki 1971, 344; Lounasmeri 1985; Suviranta 1952.

45. Paavo Haavikko, *Wärtsilä 1834–1984*. Wärtsilä 1984, 72.

46. Tuomas Keskinen, *Idänkauppa 1944–1987*. Kauppalehti 1987, 41–42, 119–120, 135.

47. Juha Vahe, *Rauma-Repola Oy. Rauman tehtaat 1912–1987*. Rauma-Repola 1987, 172–174, 200, 228.

48. Nils Björklund, *Valmet. Asetehtaiden muuntuminen kansainväliseksi suuryhtiöksi*. Valmet 1990, 66–102; Sahari 2018, 307–322.

49. Per Schybergson, *Työt ja päivät. Ahlströmin historia 1851–1981*. A. Ahlström 1992, 205–207.

Laivanrakennusteollisuus koki osallistuneista teollisuudenaloista sotakorvauksissa suurimman kasvun ja muutoksen.⁵⁰ Sotakorvauskertomus saattoi siksi istua parhaiten sen yrityshistorioihin, joita ilmestyi 1990-luvulla useita. Nils von Knorringin Wärtsilän Turun telakan historiassa näkökulma oli tiukasti yrityksen toiminnassa, eikä Knorring ottanut suoraan kantaa sotakorvauskertomukseen. Hän ei myöskään suoraan haastanut *teollisen sijoituksen* kertomuksen mielekkyyttä selitysmallina.⁵¹

Mikko Uolan Rauma-Repolan laivanrakennuksen historia sijoitti yritystoiminnan laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin ja tarkasteli yksityiskohtaisesti valtion ja yrityksen suhdetta. Uola vältti näin sotakorvauskertomukseen nojaamista, vaikka Sotevaa käsitellessään viittasi toistuvasti Harkin teokseen. Rauma-Repolalle erittäin kannattavaa idänkauppaa luonnollistanut *poliittinen muutos* pysyi jossain määrin tulkintaa jäsentävänä piirteenä.⁵² Samalla *teollinen sijoitus* löytyi sekkin hänen tulkinnastaan:

■ Kuva 2. Sotakorvauksista tuli 1950-luvulla tärkeä osa laivanrakennusteollisuuden idänkaupan kertomusta. Wärtsilän toimittama jäänmurtaja Moskva Turussa 1960. Kuvaaja Keijo Hakanen. Lähde: Turun museo-keskus, Public Domain.

Maahan oli muutamassa vuodessa luotu sotakorvausvelvoitteen täyttämiseksi laaja metalliteollisuus, jonka tulevaisuus edellytti, että sen tuotteille oli menekkiä jatkossakin. Kun sotakorvaustuotteet olivat menneet Neuvostoliittoon, oli luonnollista, että suomalaistelakoiden rakentamia aluksia pyrittiin viemään sinne sotakorvausajan jälkeenkin.⁵³

Uolan teos osoittaa kuinka vaikea tarkkaa lähdeytötä tehneen historioitsijankin oli irtautua sotakorvauskertomuksesta tapahtumia yleisellä tasolla käsitellessään.

2000-luvun puolella jännite sotakorvauskertomuksen ja taloushistoriallisen sotakorvaustutki-

50. Matti Mitrunen, *Essays on the political economy of development*. Stockholm University 2019, 7–86; Sahari 2018, passim.

51. Nils von Knorring, *Från Crichton till Åbovarven. Anteckningar om Åbovarvens historia*. Schildt 1995, 119–124.

52. Mikko Uola, *”Meidän isä on töissä telakalla.” Rauma-Repolan laivanrakennus 1945–1991*. Otava 1996, 50–69, 72, 130.

53. Uola 1996, 130.

muksen välillä alkoi olla niin selvä, että aiheesta kirjoittaneet ottivat siihen suoraan kantaa. Metalliteollisuuden historiaa laajalti ja populaaristi käsitellyt Niklas Herlin osoitti tulkintaristiriidan, mutta puolusti idänkauppaa Suomea ja suomalaisia laajalti hyödyttäneenä ilmiönä ja jäseni tapahtunutta kansallisena onnistumisena:

Suurta oli sotakorvausten maksaminen voitajalle ja suurta oli olla ainoa eurooppalainen maa, joka maksoi sotavelkansa myös Yhdysvaltoihin pennilleen ja aikataulun mukaan. Suomen tasavallan historiaan vuosi 1952 jäi kahden suuren tapahtuman johdosta. Helsingissä järjestettiin komeat olympialaiset ja muhoslainen Armi Kuusela kruunattiin miss Universumiksi. Molemmat tapahtumat olivat mannaa sodasta nousevalle maalle.⁵⁴

Aikalaisten *tunnekokemuksesta* ei lainauksessa enää ole kyse, vaan historiaa myöhemmille suomalaisille tunteiden tasolla avaavasta tulkinnasta.

Sotakorvauskertomus menetti 2000-luvulla paikkaansa historiallisesti uskottavana tulkintana. Jussi Koivuniemi korosti Rosenlew-yhtiön historiassa sotakorvausten keskeistä merkitystä yksittäisille niihin osallistuneille tuotantolaitoksille välttämällä samalla asettamasta sotakorvauksille laajempaa yhteiskunnallista vaikutusta.⁵⁵ Karl-Erik Michelsen taas valitsi laajemman sosiaalishistoriallisen näkökulman Koneen historiaan ja esitti sotakorvaukset työyhteisön arjen kautta. Hän näki sotakorvaukset myös Thomas Hughesin järjestelmäteoriaa ilmentävänä sosioteknisenä kokonaisuutena.⁵⁶

Arvioidessaan sotakorvaushistoriaa vuonna 2012 Jukka Vesterinen sijoitti aiemmat tulkinnat oman aikansa poliittiseen kontekstiin sekä osaksi

historiapoliittista keskustelua. Silti hänen tulkintansa korosti kansallista konsensusta ja perustui pääministeri Kekkosen syyskuussa 1952 hankkeen loppujuhlassa pitämän puheen painotuksiin.⁵⁷ Sotakorvauskertomuksessa oli Vesteriselle edelleen jotain ylevää.

Tatjana Androsova nosti vuosina 2011 ja 2014 julkaistuissa artikkeleissaan esille yhden suomalaisesta sotakorvaushistoriasta aiemmin puuttuneen piirteen, Neuvostoliiton näkökulman. Hän korosti sotakorvaushjelman lähtökohtana Neuvostoliiton pitkän aikavälin suunnitelmia suomalaisen metalliteollisuuden kehittämiseksi ja sen sitomiseksi osaksi omaa talousjärjestelmää.⁵⁸ Androsovian tutkimus vahvisti poliittisessa historiassa esitettyjä arvioita Neuvostoliiton valtopoliittisista tavoitteista Suomessa sotakorvausten osalta. Sotakorvauskertomuksen *poliittista muutosta* onkin 2000-luvun historiallisessa tarkastelussa käsitelty Suomen kylmän sodan politiikan valintojen ja suomettumisen kontekstissa.⁵⁹

Markku Kuisma tiivistä sotakorvauksista 2000-luvulla käytyä keskustelua toteamalla vuonna 2015, että valtio ja veronmaksajat maksoivat ulkoisen uhan alla sotatribuutin ja tämä kaikki oli pois valtiontaloudesta. Kuisma hylkäsi samalla epähistoriallisena fantasiana ajatuksen siitä, että ”suomalainen teollisuus olisi kehittynyt jollakin tavoin suotuisammin ilman sotakorvauksia ja sen jatkeeksi syntyneitä idänvientä.”⁶⁰ Hänen havaintonsa osoittaa hyvin sen, miten sotakorvauskertomus on ollut sidoksissa Suomen ja Venäjän suhteiden muutoksiin. Sotakorvauskertomuksen 2000-luvulla kohtaama kritiikki sai käyttövoimaa 1980-luvulta alkaen tehdyistä taloushistoriallisista tutkimuksista.

Erkki Pihkala tulkitsee *Suomen taloushistoria 2* -teoksessa sotakorvausten onnistuneen Sui-

54. Niklas Herlin, *Ruukin avain. 400 vuotta suomalaista metalli- ja elektroniikkateollisuutta*. Teknologiateollisuus 2003, 117.

55. Jussi Koivuniemi, *Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853–1987*. Satakunnan museo 2011, 387–394.

56. Michelsen 2013, 241–269; Karl-Erik Michelsen. Sotakorvaukset. Suuren teollisen projektin anatomia. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 188–211.

57. Jukka Vesterinen, *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Maa, joka maksoi velkansa*. Alfamer 2012, 3, 161–165.

58. Tatjana Androsova, Economic interest in Soviet post-war policy on Finland. Teoksessa Sari Autio & Katalin Miklóssy (toim.) *Reassessing Cold War Europe*. Routledge 2011, 33–38; Tatjana Androsova, Neuvostoliitto ja Suomen sotakorvaukset. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 39–65.

59. Hannu Heikkilä, *Liittoutuneet ja kysymys Suomen sotakorvauksista 1943–1947*. SHS 1983; Jussi M. Hanhimäki, *Rinnakkaiseloja patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956*. SHS 1996; Juhana Aunesluoma, *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. SKS 2011, 80–123; Kimmo Rentola, *Stalin ja Suomen kohtalo*. Otava 2016.

60. Markku Kuisma, *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015*. Siltala 2015, 204–211; Björn Wahlroos, Sotakorvausmyytti. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 256–275.

rannan ja Auerin esittämien syiden ohella siksi, että ”korkeatasoisten metsäteollisuuskoneiden, alusten, kaapeleiden yms. tuotteiden kotimainen valmistus oli päässyt hyvään alkuun 1930-luvulla” ja tätä osaamista oli sodan aikana kehitetty. Riitta Hjerppe vahvisti samassa teoksessa teollisuuden kehityksen alkaneen ennen sotia.⁶¹

Sotakorvauksista kiinnostunut yhdysvaltalainen taloustieteilijä Charles P. Kindleberger tarttui Suomen sotakorvauksiin 1980-luvulla ja kirjoitti aiheesta suomeksi käännetyn artikkelin. Hän asetti yhdeksi tavoitteekseen selvittää, kuinka paljon Suomen onnistuminen rauhanehtojen täyttämässä perustui aineettomiin hyödykkeisiin, kuten tahtoon, kansalliseen yhtenäisyyteen, päättäväisyyteen ja sen sellaiseen. Kindleberger vahvisti Suvirannan, Auerin ja Jensenin esittämät syyt korvausurakan onnistumisessa mutta totesi myös, että:

Joka tapauksessa Suomen sotakorvausmaksut Neuvostoliitolle on luettavissa suurelta osin aineettoman, yritteliään kansallisen tahdon ansioksi kun asiaa katsotaan sellaisen ulkopuolisen silmin, joka ei teeskentelekään ymmärtävänsä syvällisesti suomalaista yhteiskuntaa, politiikkaa tai taloutta. Tällaisia seikkoja ei perinteinen taloustieteellinen analyysi halua tai kenties kykenekään ottamaan huomioon.⁶²

Kindleberger pohti johtopäätöksissään Neuvostoliiton uhan vaikutusta suomalaisten osoittamaan päättäväisyyteen sotakorvausten suorittamisessa. Hän päätyi toteamaan, että tahdolla suoriutua näytti olleen merkitystä. Sotakorvauskertomukseen Kindleberger ei ottanut suoraan kantaa.

Ilkka Nummela laski sotakorvausten kansantaloudellisen rasituksen vuonna 1993 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Hän vahvisti Jensenin arvion sotakorvausten rasittavuuden aiemmista yliarvioinnista, mutta varoitti vähättelemästä

ohjelman raskautta juuri hävityn sodan jälkeen. Myöhemmät arviot ohjelman vaikutuksista kansantalouteen perustuvat yleensä Nummelan tutkimukseen Auerin laskelmien ohella. Kertomukset ja niistä käydyn keskustelun Nummela oli rajannut pois kvantitatiivisesta tarkastelustaan.⁶³

Susanna Fellman tiivistä rakentumassa olleen makrotaloudellisen tulkinnan sotakorvausten merkityksestä teollisuuden kehitykselle ja haastoi samalla tulkinnan sotakorvauksista metalliteollisuuden syntytahtumana.⁶⁴ Fellmanin artikkeli paljastaa makrotaloudellisen näkökulman rajat teollisuuden ja erityisesti yksittäisten yritysten tarkastelussa. Jos yrityshistoriat päätyivät usein ylikorostamaan yrityksen asemaa tai teollisuuden toimijoiden kokemuksia, makrotaloudellinen näkökulma häivytti toimialojen välisiä eroja ja suhtautui teollisuuden muutokseen suorastaan itsestään selvänä asiana.⁶⁵

Taloushistoriallinen kritiikki sotakorvauskertomuksesta välittyvää historian tulkintaa kohtaan on mahdollisesti pitänyt sotakorvauksia esillä mielekkäänä tutkimuskohteena. Marraskuussa 2012, noin 60 vuotta sotakorvausten loppumisen jälkeen, aiheesta järjestettiin seminaari, jonka koolle kutsujina toimivat valtioneuvosto ja Helsingin yliopisto. Seminaaria seurasi Hannu Rautkallion toimittama artikkelikokoelma *Suomen sotakorvaukset*, joka esitteli erilaiset sotakorvausten historiaa koskevat tulkinnat. Teos koostui viidestätoista artikkelista historian ja idänkaupan tutkijoilta, sekä yhdeltä teollisuusjohtajalta ja Suomen taloutta aktiivisesti kommentoineelta ekonomistilta. Rautkallio ei tietoisesti yrittänyt sovitella kirjoittajien toisistaan eroavia näkemyksiä vaan tarjosi lukijalle tilaisuuden ”muokata mieleisensä kuvan sotakorvausten kansallisesta ja valtiollisesta merkityksestä Suomen sodasta selviytymisen tiellä.” Yhteenvedossaan hän totesi Neuvostoliiton hajottua sotakorvaustulkintoissa tapahtuneen dramaattisen käänteen. Ilmeisesti sotakorvauskertomuksessa oli tiivistynyt jotain

61. Erkki Pihkala, Sopeutuminen rauhaan. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 341–342; Riitta Hjerppe, Teollisuus. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 408.

62. Charles P. Kindleberger, Suomen sotakorvaukset. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 83:2 (1987), 149–159, lainaus 155–156; MIT Professor Kindleberger dies at 92. *MIT News*, <https://news.mit.edu/2003/kindleberger> (6.8.2021).

63. Ilkka Nummela, *Inter arma silent revisores rationum: Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1939–1952*. Jyväskylän yliopisto 1993, 170–214; esim. Heikkinen 2014.

64. Fellman 1999, 322–330.

65. Thomas J. Misa, Retrieving sociotechnical change from technological determinism. Teoksessa Leo Marx & Merritt Roe Smith (toim.) *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism*. MIT Press 1994, 115–141.

mielekästä 1940-luvun lopussa eletystä elämästä Suomessa, joten Rautkallio ohjasi historiakeskustelua loppuluvussaan kohti reflektiivisempää uudelleenarviointia.⁶⁶

Kokoomateos ja sotakorvauskertomuksen taloushistoriallinen kritiikki toimivat lähtökohdina uudelle empiriselle sotakorvaustutkimukselle, jossa rakennettiin uusia mesotason ja pitkän aikavälin tulkintoja sotakorvauksista sekä niiden vaikutuksista. Tarkastelin väitöskirjassani laivanrakennusteollisuuden yritysten ja Suomen valtion keskinäistä suhdetta ennen sotakorvauksia, niiden aikana, sekä siirryttäessä idänkauppaan 1950-luvun alussa. Totesin makrotaloudellisen näkökulman sopivan huonosti laivanrakennusteollisuuden yrityksiin Wärtsilää lukuun ottamatta. Samalla yritysten erilaiset sotakorvauskemukset paljastivat teknokraattisen hankkeen sisäiset valtasuhteet kansallisen katseen takaa. Taloustieteilijä Matti Mitrunen taas arvioi sotakorvauksia varten tehtyjen investointien pitkäaikaisia vaikutuksia. Hän totesi eri toimialojen muuttuneen hyvin eri tavoin: metsäteollisuutta sotakorvaukset eivät muuttaneet lähes yhtään, kun taas laivanrakennuksen kehitykseen ohjelma vaikutti merkittävästi. Konepajateollisuudessa tulokset jäivät näiden ääripäiden väliin.⁶⁷

Sotakorvauskertomuksen taloushistoriallinen kritiikki on pitkään keskittynyt erityisesti *teollisen sijoituksen* haastamiseen. Uusin tutkimus on avannut tästä keskustelusta moniulotteisen kuvan. Kertomuksessa esitetty *poliittinen muutos* saattoi tukea suomalaisten yritysten siirtymistä Neuvostoliiton taloudelliseen vaikutuspiiriin mutta teollisuuspoliittisen siirtymän aatehistoriassa on vielä tutkittavaa. *Tunnekokemus* oli aikalaisille mahdollisesti hyvinkin hyödyllinen tapahtuneita jäsentävä tekijä, mutta uhrauskokemuksen muuntumisessa kansalliseksi menestykseksi on vielä tutkittavaa.

Johtopäätökset

Soteva rakensi sotakorvauskertomusta syksystä 1944 lähtien idänkaupan alkuvuosiin 1950-luvun alussa. Olen tunnistanut kertojan ja tilanteen mukaan eläneestä kertomuksesta kolme toistu-

vaa teemaa: *tunnekokemuksen, teollisen sijoituksen ja poliittisen muutoksen*. Kertomuksen erittely osiin on auttanut jäsentämään sotakorvausten merkityksestä käytyä keskustelua ja kohdentamaan huomiota kertomusten käyttöön yhteiskunnallisina vallan, vuorovaikutuksen ja muutoksen välineinä.

Sotevan johto oli huolissaan kansalaisten halusta suorittaa pakkovero Neuvostoliitolle, minkä takia se päätti korostaa *tunnekokemuksella* korvauksia sotakokemusta eheyttävänä toimintana. Teollisuuden investoinnit olivat pakollisia heti sotakorvausten alettua ja rasittivat sodasta toipuvan valtion taloutta. Soteva korosti sijoituksista saatavaa pitkäaikaista hyötyä luomalla *teollisella sijoituksella* tulevaisuuskuvan sotakorvausten jälkeen kukoistavasta metalliteollisuudesta. Valtion johto rakensi Suomen uutta ulkopoliittista linjaa idän ja lännen välissä hitaasti, eikä asia varsinaisesti kuulunut Sotevalle. Virasto kantoi taloustieteilijöiden tapaan huolta pakon edessä kasvatetun teollisuuden mahdollisuuksista vapailla markkinoilla korvausurakan jälkeen. Neuvostoliitto käytti tätä huolta sitomalla Suomen konepaja- ja laivanrakennusteollisuutta taloudellisesti itseensä. Idänkauppa oli useimmille suomalaisille uusi asia ja tätä muutosta Soteva pyrki helpottamaan jäsentämällä tapahtunutta *poliittisella muutoksella*.

Soteva ennakoii siirtymistä sotakorvauksista markkinatalouteen tuottamalla kansallista yksimielisyyttä ja teknologista kehitystä korostaneen elokuvan *Suomi maksaa*, jonka yksi tavoite oli viestiä suomalaisen metalliteollisuuden kehitystä maailmalle. Sotakorvauskertomus alkoi saada uusia, onnistumisen ja ylpeyden sävyjä sotakorvausten jälkeen syksyllä 1952. Suomessa oli tilausta emotionaalisesti tyydyttävälle onnistumiskertomuksille ja tähän sotakorvauskertomus sopi hyvin.

Kun sotakorvauskertomus oli rakennettu ja kun moni suomalainen oli hyväksynyt sen kuvauksena tapahtuneesta, kertomus alkoi elää omaa elämäänsä ihmisten mielissä ja puheissa.⁶⁸ Sotakorvausten onnistumisen todellisista syistä luotiin jo 1950-luvulla varsin kattava tieteellinen

66. Hannu Rautkallio, Toimittajan alkusanat & Sotakorvausten tulos. Molemmat teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 7, 295–296, 298–300, 306–312.

67. Sahari 2018, 22–26; Mitrunen 2019, 40–43.

68. Esim. Tauno Matomäki, Sotakorvausten jälkikaikuja metalliteollisuudessa. Teoksessa Hannu Rautkallio (toim.) *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Paasilinna 2014, 248–255.

tulkinta, mutta tämä ei vähentänyt suomalais-ten sisukkuutta korostaneiden kertomusten asemaa teollisuuden historioissa. Sotevassa työskennelleet toimijat pitivät aihetta esillä 1960- ja 1970-luvulla ja siitä tuli myös osa idänkaupan nomenklatuuraa.

Sotakorvauskertomuksen uskottavuus kyseenalaistettiin Neuvostoliiton romahduksen jälkeen erityisesti *teollisen sijoituksen ja poliittisen muutoksen* osalta. Tämä historiantutkimuksellinen myytinmurtaminen kumpusi osin taloushistoriallisista analyyseistä Suomen teollisesta kehityksestä 1900-luvulla ja sotakorvausten kansantaloudellisen rasituksen mittasuhteiden uusista arvioista. Osin se syntyi kylmää sotaa seuranneista poliittisista uudelleenarvioista ja suomettumiskeskusteluista. Määrittelemällä sotakorvauskertomuksen myytilksi saattoi kriittinen historiantutkija asettaa sen vasten aikalaislähteistä rakennettua tulkintaa ja todeta sen näin riittämättömäksi kuvaukseksi menneisyydestä. Samalla sotakorvauksiin ja idänkauppaan osallistuneiden ihmisten menneisyysuhde ja kokemuksia jäsentävät kertomukset, määrittelemäni *tunnekokemus*, jäivät sivuun tarkastelusta.⁶⁹

Sotakorvauskertomuksen elinvoimaisuus metalliteollisuudessa ja sen historiantutkimuksellisuudessa kertoo varsinaisia sotakorvauksia enemmän idänkaupassa toimineiden ihmisten tarpeesta jäsentää omaa menneisyyttään ja toimintaympäristöään. Kertomukseen ladattiin sitä rakennettaessa yhteiskunnallista toimijuutta,

joka mahdollisti sen myöhemmän poliittisen käytön idänpolitiikan ja -kaupan osana. Sotakorvausten ja idänkaupan muistitietoa on ryhdytty tutkimaan 2000-luvulla, ja tähän tutkimukseen sotakorvauskertomuksen edellä esitelty purku tuo uusia analyyttisiä välineitä.⁷⁰

Onko sotakorvauskertomus sitten myytti? Niiltä osin, kun sotakorvauksista puhutaan suomalaisena menestystarinana, kertomuksen muoto ohittaa hetkittäin sisällön merkityksessä. Kertomuksen keskeisten piirteiden elämä kauan välittömän tarpeen jo väistyttävä kertoo enemmän siitä, miten kertomukset päätyvät osaksi kansallista kulttuuria ja perinteitä. Tunteiden tultua merkitykselliseksi osaksi historiantutkimuksen kenttää, olisi sotakorvausten *tunnekokemus* sekä tietoisesti rakennettuna selitysmallina että vastaanotettuna mielekkäänä selityksenä syytä ottaa aiempaa vakavammin huomioon 1940- ja 1950-luvun kehitystä tutkittaessa. Sotakorvauskertomuksella on selviä myytin piirteitä, mutta yhteiskunnan laajalti läpäissyt myytti se ei näytä olleen. Vahvin vaikutus kertomuksella on ollut sen teollisuuden piirissä, joka sotakorvauksissa eniten muuntui.

FT **Aaro Sahari** työskentelee Helsingin yliopistomuseossa näyttelyamanuenssina.

Sähköposti: aaro.sahari@helsinki.fi

69. Historioitsijan asemasta yhteiskunnassa Kalela 2012, 36, 50, 57, 66, 69, 77, 81.

70. Esimerkiksi Jyrki Koulumies, *Kaikki ajoi Ladalla. Idänkaupan lyhyt oppimäärä*. Siltala 2016; Inkeri Hirvensalo & Pekka Sutela, *Rahat pois bolševikeilta. Suomen kauppa Neuvostoliiton kanssa*. Siltala 2017.

Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen

Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa

Sukupuolentutkimuksen yliopistonlehtori, dosentti Tuula Juvonen lateli *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (1/2021) kaivattuja suoria sanoja kotimaisen historian tutkimuksen hämmentävästä sokeasta pisteestä, eli sateenkaarihistoriasta ja sen puutteesta.¹ Artikkelissaan Juvonen osoittaa historiallisten tutkimusmenetelmien ja tulkintaprosessien ongelmakohtia ja kysyy poleemisesti, ”kykenevätkö heterohistorioitsijat luopumaan heteroseksuaalisuutensa herkeämättömästä uusintamisesta omista tutkimuksissaan?”²

Seuraavassa tartumme omista näkökulmistamme käsin Juvosen kritiikkiin. Olemme kaksi Helsingin yliopistossa humanistisessa tiedekunnassa historioitsijan koulutuksen saanutta tutkijaa, joista toinen on väitellyt Euroopan historiasta ja toinen työstää Suomen historian alaan kuuluvaa väitöskirjaa. Tarkoituksenamme ei ole laatia puolustuspuheenvuoroa, sillä Juvonen osoittaa tieteenalamme puutteet kiistattomasti. Haluamme silti vielä pohtia syvemmin taustasyitä tutkimustilanteelle. Tarkoituksemme on pehmentää Juvosen kritiikkiä huomauttamalla, että nähdäksemme puutteellisen tutkimuksen taustalla ei ainakaan nykytutkijoiden kohdalla vaikuta olevan halu uusintaa heteroseksuaalisuutta tai tuottaa heteronormatiivista tutkimusta, etenkin syrjivistä asenteista käsin. Väitämme, että tutkimuksen taustalla on hyviä aikeita, joiden

toteuttamista vaikeuttavat etenkin elämäkertatutkimuksen kehityshistorian painolasti ja tutkimuseettisten pohdintojen tämänhetkinen vaihe. Esitämme, että sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden käsitteleminen voi hyvinkin olla seuraava käänne suomalaisessa historian tutkimuksessa, jossa kaivataan nyt rohkeutta tarttua hankalilta tuntuviin aineistoihin ja riskinoton sietämistä.

Hankala yksityiselämä ja sukupuolen käsite

Ensimmäisenä taustalla olevista syistä tartumme yksityiselämän käsittelyyn tutkimuksissa. Kiinnitimme huomiota Juvosen esiin nostamaan argumenttiin, jota artikkelin vertaisarvioitsijat olivat käyttäneet: historioitsijoiden parissa seksuaalisuus erilaisine variantteineen on koettu ”yksityiselämän’ piiriin kuuluvana seikkana tai kuitataan ’intiimielämäksi”³ Nähdäksemme tätä kommenttia on mielekästä avata selventämällä erityisesti biografisen tutkimuksen historiaa Suomessa. Olemme valinneet biografisen tutkimuksen erityisen huomiomme kohteeksi kahdesta syystä: sen piirissä sivutaan usein läheisimmin yksityiselämää ja tutkimuksessa käytetään Juvosenkin mainitsemia sateenkaarihistorian kanalta arvokkaita lähderyhmiä, egodokumentteja.⁴

Kotimainen elämäkertatutkimus on ollut 2010-luvulta lähtien nosteessa ja menetelmällistä

1. Tuula Juvonen, Historian tutkimusta toisin katsoen. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 (2021), 66–76.

2. Juvonen 2021, 76.

3. Juvonen 2021, 66.

4. Tarkennettakoon vielä, että käytämme puheenvuorotekstissämme synonyymisesti termejä sateenkaarihistoria ja queerhistoria kuvamaan tutkimusta, joka kohdistuu sukupuolen ja seksuaalisen halun moninaisuuden tavoittamiseen historiassa.

keskustelua on käyty *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumerossa (4/2012) sekä artikkelikoelmassa *Historiallinen elämä*.⁵ Viimeksi mainittua teosta on jo ruodittu sateenkaarihistorian näkökulmasta,⁶ joten keskitymme seuraavassa vähemmälle historiografiselle huomiolle jääneeseen Maarit Leskelä-Kärjen tuotantoon. Hän kuuluu elämäkertatutkimuksen johtaviin tutkijoihin ja on pohtinut laajasti biografisen tutkimuksen kehitysvaiheita, menetelmiä ja erityiskysymyksiä. Teos *Toisten elämät: Kirjoituksia elämäkerroista* kuvaa suomalaista biografista tutkimusta alati kehittyvänä, jopa murroskautta elävänä alana, jossa moninaisen ja inklusiivisen tutkimuksen ihanne on läsnä.⁷ Valitettavasti seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden analysointi ja heteronormin purkaminen puuttuvat tältä agendalta. Ehdotamme, että tähän on kaksi syytä: biografisen tutkimuksen perinteen painolasti ja vakiintumaton sukupuolentutkimuksen käsitteiden soveltaminen suomalaisessa historiantutkimuksessa.

Toisten elämien perusteella vaikuttaa siltä, että kotimaisen elämäkertatutkimuksen tämänhetkinen kehitysvaihe, jossa tilaa saavat myös naiset ja vähäväkiset, on itsessään jo suuri saavutus. Nykytilanteeseen on päästy taistelemalla kansallismielisen biografisen perinteen puristuksissa, jossa kansallisen identiteetin rakentaminen on ollut keskeistä alusta saakka. Tällaisesta näkökulmasta käsin seksuaalisuus näyttäytyy juurikin yksityiselämän piiriin kuuluvana intiimiasiana, jolla ei ole merkitystä ”suuremmassa kuvassa”, kansakunnan kehitystyöhön osallistuneiden yksilöiden tarkastelussa.

Kansallismielisen ja työkeskeisen perinteen purkamiseen on kuitenkin jo ryhdytty ujuttamalla mukaan teoreettisia näkökulmia, jotka antavat mahdollisuuden tarkastella myös yksityiselämää. Yksi tällainen viitekehys on intersektionaalisuus, jota Leskelä-Kärki niin ikään käsittelee teoksessaan *Toisten elämät*. Alkujaan sukupuolentutki-

muksesta kantautunut käsite on kuitenkin omaksettua vain osittain: sillä viitataan sukupuoleen (ja tarkemmin ottaen vain cis-naisen eli syntymässään naiseksi määritellyn sukupuoleen osana binääristä mies–nainen-sukupuolijärjestelmää), ikään, sosioekonomiseen asemaan, siviilisäätyyn sekä uskontoon yksilön elämänkulkuun vaikuttavina tekijöinä. Moninaisemman sukupuolikäsityksen lisäksi analyttisistä kategorioista puuttuu myös etnisyys. Tässä valossa ei hämmästyttä, että seksuaalinen suuntautuminen ei ole vielä saanut osakseen tutkimuksellista huomiota. Analyttisten kategorioiden käyttö on laajentunut, mutta prosessi on vielä kesken.

Leskelä-Kärjen teoksessa mainitaan useita historiallisia naisia, kuten Sophie Elkan, Selma Lagerlöf, Tove Jansson ja Mirka Rekola, jotka elivät heteronormin ulkopuolella.⁸ Analyysissa seksuaalinen suuntautuminen ei kuitenkaan nouse omaksi analyttiseksi kategoriakseen, vaan tuntuu sulautuvan sukupuolen alakategoriaksi. Näin tullaan syrjäyttäneeksi samansukupuolisia suhteita harrastavien ihmisten kulttuuri ja omanlainen elämäntyyli tyypistämällä heidät syntymässä määritellyn sukupuolensa edustajiksi ja implisiitistisesti myös heteroseksuaaleiksi.

Kansainvälisessä keskustelussa kiistellään niin sanotun *life writing* -tutkimuksen ja akateemisen biografisen tutkimuksen eroavaisuuksista. Kriittikkojen mielestä joidenkin *life writing* -tutkijoiden keskittyminen tietoisesti marginalisoitujen ryhmien edustajiin on vastoin akateemisia tutkimusperiaatteita ideologisuutensa vuoksi.⁹ Tämä on mahdollisesti vähentänyt osaltaan kiinnostusta sateenkaarihistoriaan myös Suomessa.

Anakronismin vahtikoirat ja ajattelematon cis-heteropesu

Ajallisen kontekstualisoinnin painottaminen haastaa historioitsijoiden tulkintaprosesseja. Anakronismin vahtikoirina meidän pitää kuitenkin pystyä ulottamaan pohdintamme myös

5. Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS 2014.

6. Riikka Taavetti, Queer-historian avoimet menneisyydet. Teoksessa Elina Hakoniemi, Ilkka Kärrylä, Kristiina Silvan & Riikka Taavetti (toim.) *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2018*. Helsingin yliopisto 2018, 108–111; Juvonen 2021, 72.

7. Maarit Leskelä-Kärki, *Toisten elämät. Kirjoituksia elämäkerroista*. Avain 2017.

8. Leskelä-Kärki 2017, 7, 42, 47.

9. Craig Howes, What are we running from? Research and Ideology in biography and Life Writing. Teoksessa Hans Renders, Binne de Haan & Jonne Harmsma (toim.) *The biographical turn. Lives in history*. Routledge 2017, 165–175; Leskelä-Kärki 2017, 16.

siihen, millä tavalla yhden ilmiön, sateenkaari-ihmisten, käsittelemättä jättäminen tai ilmiön suoranainen kieltäminen anakronismiin vedoten ruokkii toista ilmiötä, historiamme ”cis-heteropesua” tai seksuaalisuuden sivuuttamista kokonaan. Nostamme esille Tuula Juvosen tavoin Kirsi Vainio-Korhosen ja Anu Lahtisen *Lemmen ilot ja sydämen salat: Suomalaisen rakkauden historiaa* -teoksen vuodelta 2015. Kirja on oiva esimerkki hyvistä tarkoituspelistä. Kirjoittajat esimerkiksi osoittavat selväsanaisesti tukensa sateenkaari-ihmisille ja tasa-arvoiselle avioliittolaille luvussa ”Porvarillista lempeä ja sateenkaariperheitä”.¹⁰ Tästä kannanotosta huolimatta kirjasta löytyy osioita, jotka ovat ristiriidassa yhdenvertaisuuden edistämisyrykimysten kanssa.

Kuten Tuula Juvonen on jo tuonut esiin, 1700-luvun miesten väliset tunteikkaat suhteet tulkitaan suoraviivaisesti platonisiksi, vaikka muitakin tulkintamahdollisuuksia olisi.¹¹ Myöhemmin samassa luvussa kirjoittajat ohittavat sukupuolen moninaisuuden historian kannalta arvokkaita ilmiöitä. Tapaukset, joissa historialliset henkilöt pukeutuivat vastakkaisen sukupuolen vaatteisiin, selitetään joko yrityksinä kiertää oman säädyn koodistoja tai saada taloudellista etua.¹² Queersilmälasein nämä tapaukset voisi kuitenkin lukea mahdollisina lähteinä muusta kuin cis-sukupuolisesta itseilmmaisesta. Sillä mistä etsisimme jälkiä sateenkaari-ihmisistä ellemme tämääntyyppisistä tapauksista?

Kirjoittajat pohjaavat tulkintansa ruotsalaisen tutkijan Jonas Liliequistin kahteen artikkeliin.¹³ Liliequist tarjoaa kuitenkin esimerkin queer-kompetenssin kasvusta myöhemmissä artikkeleissaan, joita Vainio-Korhonen ja Lahtinen eivät ymmärrettävästi voineet vielä huomioida

vuonna 2015 ilmestyneessä kirjassaan. Vuonna 2018 *Svenskt kvinnobiografiskt lexiconissa* ilmestyneessä artikkelissa Liliequist käsittelee perusteellisemmin aiemmissa artikkeleissa mainitsemaansa Maria Johansdotteria, jota hän kuvailee käyttäen sanaa queer. Hän valottaa artikkelissa tarkasti Johansdotterin tapaa ilmaista sukupuoli-taan ja harjoittaa samansukupuolisia suhteita.¹⁴

Samanlaista queer-kompetenssia tarvitaan myös suomalaisessa historian tutkimuksessa. Muussa tapauksessa on vaarana, että tuotamme tahattomasti syrjivää tutkimusta. Mainittujen lähteiden moninaisempi käsitteleminen ja tulkintahorisontin laaventaminen kohti queeriä (ilman kiveenhakattuja päätelmiä suuntaan tai toiseen) tarjoaisi upean mahdollisuuden vaikuttaa esimerkiksi nykypäivän transihmisten asiaan kytkemällä heidät legitimiiksi osaksi suomalaisten historiaa.

Eettisestä ylivarovaisuudesta

Tulkintaprosesseissa usein näkyvä ylivarovaisuus liittyy nähdäksemme Suomen historian tutkimuksessa vilkkaana käyvään, mutta varsin tuoreeseen pohdintaan tutkimusetiikasta. Sekä *Toisten elämät*, kirjeiden käyttöön opastava teos *Kirjeet ja historian tutkimus* että laajemmin pohjoismaista biografiatutkimusta käsittelevä *Biography, gender and history* tuovat esiin huolen siitä, miten uskaltaa tehdä tulkintoja toisista ihmisistä. Lisäksi vuonna 2017 julkaistiin aiheelle omistettu kirja, *Historiantutkimuksen etiikka*.¹⁵

Eettistä stressiä tuntuu lisänneen 2000-luvulla tapahtunut niin kutsuttu eettinen käänne, joka on korostanut tutkimuskohteen yksityisyydensuojaa. Yksityisyyden suojalla tunnutaan viittaavaan erityisesti aihepiireihin, joista tutkimuskohde on itse

10. Kirsi Vainio-Korhonen & Anu Lahtinen, *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. WSOY 2015, 193.

11. Juvonen 2021, 70–71.

12. Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 134.

13. Jonas Liliequist, Kvinnor i manskläder och åtrå mellan kvinnor. Kulturella förväntningar och kvinnliga strategier i det tidigmoderna Sverige och Finland. Teoksessa Eva Borgström (toim.) *Makalösa kvinnor. Könsöverskridare i myt och verklighet*. Alfabet Anamma 2002, 63–123; Jonas Liliequist, Kärlek, kön och sexualitet. Teoksessa Jakob Christensson (toim.) *Signums svenska kulturhistoria. Gustavianska tiden*. Signum 2007, 154–195.

14. Jonas Liliequist, Maria Johansdotter. *Svenskt kvinnobiografiskt lexicon* <https://skbl.se/sv/artikel/MariaJohansdotter> (2.6.2021).

15. Leskelä-Kärki 2017, 15; Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki, Erla Hulda Halldórsdóttir & Birgitte Possing, Afterword. Future Challenges. Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing (toim.) *Biography, gender and history. Nordic perspectives*. K&h 2016, 257, <https://www.utupub.fi/handle/10024/130972> (21.5.2021); Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Vainio-Korhonen & Kaisa Vehkalahti, Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historian tutkimus*. SKS 2011, 24; Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017.

vaiennut. Marjo Kaartinen avaa *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (2/2017) eettistä dilemmaa liittyen valintaansa kirjoittaa Vera Hjeltin uskonnollisuudesta. Kaartinen kokee tarpeelliseksi perustella aiheesta kirjoittamista tekijänoikeuslaista tutulla 70 vuoden suoja-ajalla sekä sillä, että oma aikamme ei enää koe häpeälliseksi Hjeltin kannattamaa maailmankatsomusta, vaan hyötyy tutkimustiedosta, joka monipuolistaa käsitystämme historiasta.¹⁶

Seksuaalisen halun ja sukupuolen moninainen toteuttaminen on aiheena vieläkin arempi kuin uskonto. Silti Kaartisen perusteluja soisi sovellettavan rohkeasti myös sateenkaari-ihmisten tutkimuksessa. Voimme kysyä itseltämme, keiden mainetta tai tunteita oikein pelkäämme loukkaavamme. Tutkimuskohteemme, hänen jälkeläistensä? Entä mitä pidämme häpeällisenä ja miksi? On hyvä pitää mielessä, että etenkin arkistoissa säilytettävät egodokumentit ovat jo käyneet läpi useitakin karsimisprosesseja ennen kuin dokumentit on asetettu tutkijoiden ulottuville sillä oletuksella, että tutkijat ammattitaidollaan osaavat tulkita niitä parhaalla mahdollisella tavalla. Ripustautuminen historiallisiin soveliaisuuskäsityksiin ei mene yksiin niiden arvojen kanssa, joihin nykypäivän tutkijoina olemme sitoutuneet: yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden edistäminen. Luottakaamme itseemme ja siihen, että jälkipolvien tehtävä on nimenomaan tuottaa uusia tulkintoja ja näkökulmia ja siten kasvattaa tietoaamme menneestä.

Sateenkaari-Suomen historia ja tutkimuksen tulevaisuus

Haasteista huolimatta uskomme suomalaisen sateenkaarihistorian tutkimuksen tulevaisuuteen, sillä merkkejä muutoksesta on jo ilmassa. Puheenvuoromme kirjoitushetken, syksyyn 2021, mennessä on ilmestynyt toivoa tuottavaa tuoretta tutkimusta. Toukokuussa Helsingin yliopistossa tarkastettiin Lene Laitisen Suomen historian alaan kuuluva pro gradu -tutkielma, joka

analysoi ansiokkaasti kirjailija-toimittaja Toini Topeliuksen naiskuva ja hänen ajatuksiaan naisten välisistä romanttisista suhteista. Laitinen yhdistää tutkielmassaan taiteen tutkimuksen ja historian tutkimuksen menetelmiä käyttäessään päälähteenään erästä Topeliuksen tyttökirjaa. Lopputuloksena on rohkeaa sateenkaarihistoriaa.¹⁷

Mainittakoon myös 1900-luvun alun työväenliikkeen naisajattelijoista 2020 Tampereen yliopistolla väitelleen Mikko Kempvaisen tuore artikkeli *Sosialistikirjailijat Elvira Willman ja Hilda Tihlä "vapaan rakkauden" julistajina 1900-luvun alussa*.¹⁸ Artikkelissaan Kempainen valottaa aiemmin pimentoon jääneen naisten seksuaaliradikaalin siiven ajatuksia ja heidän yksityiselämänsä tuoden ansiokkaasti esiin parisuhdenormia haastavaa historiaa.

Historioitsijoiden tulisi myös muistaa, että menetelmällinen osaamisemme on arvokasta ja valjastettavissa sateenkaarihistorian tutkimukseen. Tuula Juvosen peräänkuuluttama lähdepluralismi on ollut historioitsijoiden arkea jo sukupolvien ajan – vankkaa kokemusta fragmentaarista lähteistä siis löytyy, enää puuttuu rohkeus soveltaa tätä osaamista sateenkaariaineistoihin. Toisaalta historian tutkimuksen peruslähteistä voi löytää uusia queer-näkökulmia, kuten Rita Paqvalénin tuore tutkimus *Queera minnen* osoittaa. Naimattomana pysyneen taidemaalarin ja dandyn Harald Gallénin (1880–1931) testamentista hän toteaa: ”Haralds testamente kan läsas som en queer handling där han definierar utvidgade familj och vem som är hans närmaste.”¹⁹ Myös hautakivet toimivat samantyyppisenä lähteenä, jonka avulla voi tutkia henkilöiden lähisuhteita.²⁰

Heidi Kurvinen, Riitta Matilainen ja Jean Lukkarinen esittivät *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (1/2021) painavia puheenvuoroja moninaisen historian opetuksen puolesta. Tämä palvelisi sekä yhdenvertaisuuden edistämistä yhteiskunnassamme että tutkimuksen uudistumista rohkeampaan suuntaan, ja voimme vain yhtyä täl-

16. Marjo Kaartinen, Vera Hjeltin teosofinen maailmantyö. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2017), 172.

17. Lene Laitinen, *Bella ja minä. Toini Topeliuksen tyttökirja naisten ja tyttöjen keskinäisten suhteiden peilinä 1800-luvun lopun Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2021, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202106163017> (14.1.2022).

18. Mikko Kempainen, *Sosialistikirjailijat Elvira Willman ja Hilda Tihlä "vapaan rakkauden" julistajina 1900-luvun alussa*. Teoksessa Matias Kaihoviirta & Tiina Lintunen (toim.) *Työväki ja seksi. Aatteet, normit ja kokemukset*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2021, 55–84.

19. Rita Paqvalén, *Queera minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd*. S&S 2021, 37–41, 239.

20. Esim. Paqvalén 2021.

laisiin näkemyksiin.²¹ Perustutkinto-opetuksen lisäksi pitäisi keksiä keino pitää queer-aiheista kiinnostuneet Suomen historian väitöskirjatutkijat Suomessa,²² ja edistää tutkimuksen jatkuvuutta seuraavilla ura-askelmilla. Tutkimusinfrastruktuurin kehittäminen olisi myös ajankohtaista. Tietokantojen hakusanoja pitäisi yhdenmukaistaa sateenkaarihistoriallisten julkaisujen paikantamisen tehostamiseksi.²³

Hiljattain perustettu Sateenkaarihistorian ystävät ry on tarttunut haasteeseen ja on julkaissut nettisivuillaan hakusanakirjan. Sanakirjan on luonut Tuula Juvonen työryhmineen. Lisäksi yhdistys jakaa tietoa muun muassa aihepiiriin liittyvistä arkistoista ja kokoelmista, tutkimuskirjallisuudesta, elämäkerroista ja kaunokirjallisuudesta.²⁴ Olisi paikallaan pohtia, pitäisikö sateenkaarihistorialle perustaa tutkimusyksikkö tai Suomen Akatemian huippuyksikkö. Åbo Akademiassa toimii jo vähemmistötutkimuksen tutkimusprofiili, jossa sateenkaarihistorian osaamista voisi kehittää edelleen.

On totta, kuten Tuula Juvonen kirjoittaa, että sateenkaarihistorian tekemisen ei tarvitse eikä pidä olla sateenkaarevasti itsensä identifioivien tutkijoiden ”synnynnäisen herkkyyden” varas-

sa.²⁵ Silti näemme, että monenlaisista marginaalisoiduista positioista ponnistavien opiskelijoiden houkuttelemisen historian opintojen ja myöhemmin myös tutkimuksen pariin auttaisi kiihdyttämään tutkimuksen monipuolistumista. Tutkimusaiheet liittyvät kuitenkin usein henkilökohtaisiin kiinnostuksen kohteisiin, ja tutkimuskaanoneiden purkamista edesauttaa joukkovoima.

Uskomme, että tulevaisuudessa sateenkaarihistoria laajenee egodokumenteista, biografiasta ja rakkaussuhteiden tutkimuksesta laajemmin suomalaisen historian tutkimuksen peruskentille koskettaen niin yritys-, järjestö- kuin poliittistakin historiaa.

FT **Rose-Marie Peake** työskentelee tutkijatohtorina Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: rose-marie.peake@tuni.fi

FM **Saara Hilpinen** toimii Suomen historian väitöskirjatutkijana Helsingin yliopistolla.

Sähköposti: saara.hilpinen@helsinki.fi

21. Heidi Kurvinen & Riitta Matilainen, Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 (2021), 83, 93; Jean Lukkarinen, Sukupuolivähemmistöjen historian opetus yliopistoissa. Opiskelija- ja vähemmistönäkökulma. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 (2021), 100.

22. Ks. Juvonen 2021, 96.

23. Esimerkiksi queer-historia-termin kirjoitusasu vaikuttaa hakutuloksiin. Helka-tietokannassa ”queerhistoria” tuottaa kahdeksan osumaa, joista yksi on Lene Laitisen pro gradu -tutkielma ja muut ruotsinkielisiä julkaisuja. ”Queer-historia”-hakusana puolestaan tuottaa 45 osumaa, joukossa myös suomen- ja englanninkielisiä julkaisuja.

24. www.sateenkaarihistoria.fi (18.8.2021).

25. Juvonen 2021, 75.

Eino Murtorinne ja Pekka Visuri

Hitlerin ja Stalinin neuvotteluista on päteviä dokumentteja

Luimme monien muiden ohella hämmästyneinä VTT Tapio Tervamäen kirjastamme *Hitlerin ja Stalinin kaupankäynti Suomesta: Kiista Suomen asemasta Saksan ja Neuvostoliiton vaikutuspiirissä* (Docendo 2019) esittämän arvion *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 4/2021. Siinä annetaan vinoutunut kuva sisällöstä alkaen heti otsikosta ”Diktaattori valkopesussa”. Koska aihe on tärkeä, haluamme tässä selvittää tutkimuksellisia periaatteitamme ja tuoda esille tärkeimmät dokumentit avainkohtineen.

Esittelimme kirjassamme nykyisin tarjolla olevaa uusinta historiallista aineistoa ja julkaisimme keskeisimmät asiakirjat myös suomenkielisinä käännöksinä. Tervämäki ei arvostellut kirjaa sen lähteitten vuoksi, mutta hän näyttää perehtyneen niihin kovin ylimalkaisesti. Arvostelu kohdistui siihen, että lähteiden tulkinta kirjassa ei vastannut hänen käsitystään tapahtumista.

Arvostelijan mielestä meidän olisi pitänyt uusista lähdetiedoista välittämättä – ja tarvittaessa ne myös sivuuttaen – pitää kiinni näkemyksestä, että Stalinin tarkoituksena oli alusta alkaen Hitlerin kanssa tehdyn yhteistyösopimuksen puitteissa tehdä loppu Suomen itsenäisyydestä. Ja kun tämä tavoite jäi talvisodassa saavuttamatta, sille olisi haettu lopullinen vahvistus (lupa ”likvidoida Suomi”) marraskuussa 1940 Berliinissä käydyissä Hitlerin ja Molotovin välisissä neuvotteluissa.

Tuolle Suomessa pitkään ylläpidetylle käsitykselle tuli perusteluja heti Berliinin neuvottelujen

jälkeen Saksasta välitetyistä salaisista vihjeistä sekä vihdoinkin keväällä 1941 Hitlerin Suomen presidentille antamista tiedoista. Nykyisin kuitenkin jo tiedetään, että ne olivat tarkoin harkittua Saksan sotapropagandaa, jolla pyrittiin pelottelemaan suomalaisia tulemaan liittolaiseksi hyökkäykseen.

Siksi on tarpeen perehtyä siihen, mitä noista dramaattisista vaiheista nyt jo tiedetään uusimpien käyttöön saatujen dokumenttien ja kansainvälisen tutkimuksen perusteella.

Eurooppalaisen suursodan alettua syksyllä 1939 Suomen edustajat kutsuttiin lokakuussa Moskovaan neuvottelemaan Neuvostoliiton esityksistä Leningradin puolustuksen tehostamiseksi Suomenlahdella. Näistä vaiheista on jo kauan ollut käytettävissä J. K. Paasikiven muistiinpanoihin perustuva kuvaus, jota tukevat valtuuskunnan sihteerin Johan Nykoppin ja ministeri Väinö Tannerin antamat tiedot. Heidän mukaansa Josif Stalin pyrki saamaan aikaan neuvotteluratkaisun johtamalla poikkeuksellisesti itse kokouksia ja etsimällä kompromisseja.

Stalin oli tunnetusti hirmuhallitsija, joka tapatti joukoittain maansa kansalaisia, mutta ulkopolitiikassa hän oli verraten varovainen ja valmis tarvittaessa perääntymäänkin. Alan parhaat tutkijat ovat kuvanneet Stalinia taitavaksi taktikoksi ja realistiseksi strategiksi neuvotteluissaan ulkomaiden edustajien kanssa¹.

Neuvostoliiton tavoitteista kertovien salaisten dokumenttien julkituloa saatiin odotella pitkään,

1. Ks. esim. Stephen Kotkin, *Stalin. Waiting for Hitler 1929–1941*. Random House, 2017; Susan Butler, *Roosevelt and Stalin. Portrait of a Partnership*. Alfred A. Knopf, 2015; Kimmo Rentola, *Stalin ja Suomen kohtalo*. Otava 2016.

mutta parin vuosikymmen aikana kuva on ratkaisevasti alkanut täydentyä. Samalla on vanhentunut suuri joukko suomalaisia tutkimuksia, joissa näitä tietoja ei vielä ollut käytettävissä.

Kirjassa *Varjo Suomen yllä: Stalinin salaiset kansiot* julkaistiin vuonna 2017 Neuvostoliiton ylimmän johdon 14.10.1939 laatima muistio Suomen kanssa juuri aloitetuille neuvotteluille asetetuista tavoitteista.² Aluksi siinä todettiin päämääräksi: ”Leningradin turvallisuuden varmistaminen ja varmuus siitä, että Suomi pysyy jatkossa vakaasti ystävällisissä suhteissa Neuvostoliiton kanssa.” Sitten määritettiin toimenpiteitä, joilla Suomenlahti voitaisiin sulkea ulkoiselta viholliselta. Niihin kuului laivastotukikohdan vuokraaminen Hangosta, Suomenlahden ulkosaarten luovutus Neuvostoliitolle ja rajan siirto Karjalan kannaksella Koiviston kauppalan eteläreunaan – Lipolan tasalle Neuvostoliiton alueilta annettavaa korvausta vastaan.

Aluevaatimukset esitettiin Suomelle suunnilleen muistion mukaisesti, mutta neuvottelujen edetessä niitä jossain määrin lievennettiin. Neuvottelut katkesivat lähinnä erimielisyyteen Hakoniemen tai sen lähisaarten vuokraamisesta. Sodan alettua taisteltiin sitten Suomen itsenäisyydestä, ja rauhansopimus maaliskuussa 1940 tehtiin jo uudessa tilanteessa.

Talvisodan kulku ja sen jälkeiset tapahtumat kesällä 1940 on tutkittu perusteellisesti pätevän lähdeaineiston pohjalta, mutta syksyllä käydyistä Saksan ja Neuvostoliiton välisistä neuvotteluista on vallalla ollut paljon vääriä käsityksiä. Koko aseelman hahmottaminen on vaikeaa, ellei tunneta neuvotteluihin liittyviä perustavia dokumentteja, joita vasta vähitellen on saatu tutkimuksen käytettäväksi.

Kun Hitler esitti Stalinille kutsun lähettää ulkoministeri Molotov neuvotteluihin Berliiniin, kysymys ei suinkaan ollut Suomesta vaan Saksan tarjouksesta Neuvostoliitolle liittyä neljänneksi jäseneksi kolmen vallan (Saksan, Japanin ja Italian) liittoon. Hitlerin tarkoituksena oli ennakoita Yhdysvaltojen liittymistä Ison-Britannian mukaan sotaan tarjoamalla Neuvostoliitolle riittävästi etuja, jotta se ei liittyisi rintamaan Saksa vastaan.

Stalinin Molotoville Berliinin neuvotteluja varten antamat ohjeet³ tulivat julki vasta kymmentä vuotta sitten. Ne kertovat yksiselitteisesti, kuinka neuvotteluissa piti selvittää, mitä Saksa käytännössä tarkoitti liittotarjouksella ja millä edellytyksillä elokuussa 1939 alkanutta yhteistyötä voitaisiin jatkaa. Siihen liittyen tuli poistaa etupiiri-rijaossa Suomen osalta syntyneet epäselvyydet, mikä tarkoitti Suomeen tulleiden saksalaisten joukkojen poisvetämistä ja Neuvostoliittoa vahingoittavien mielenilmausten lopettamista.

Stalinin 14 kohdan mittaisissa ohjeissa todettiin tarve määritellä etupiiri-rijaon laajennus Balkanin suunnalla sekä monia muita kysymyksiä. Molotov noudatti ohjeita tarkasti, kuten hän myös Hitlerille ilmoitti. Keskusteluista tehdyt saksankieliset muistiinpanot julkaistiin jo pian sodan jälkeen, mutta hyvin harva on niihin kunnolla tutustunut. Suomennos on kirjamme liitteenä, ja siitä selviää, että Molotov ei missään vaiheessa keskustelua vaatinut Hitleriltä oikeutta Suomen ”miehittämiseen” tai ”likvidointiin”, kuten Suomessa sitkeästi elävä legenda väittää.

Berliinin keskusteluista Suomea koskeva yhteenveto on syytä esittää tarkkana suomenoksena:

Ribbentrop totesi kokoavasti

- 1.) Hitler on ilmoittanut, että Suomi pysyy Venäjän etupiirissä ja että Saksa ei tule pitäämään siellä joukkoja;
- 2.) Saksalla ei ole mitään tekemistä Suomessa esiintyneiden Venäjän-vastaisten mielenosoitusten kanssa, vaan se käyttää vaikutusvaltaansa päinvastaiseen suuntaan, ja
- 3.) keskeinen kysymys on molempien maiden ainutlaatuisen merkittävä yhteistyö, joka on jo tuonut suuria etuja Venäjälle, mutta myös tulevaisuudessa se toisi etuja, joihin verrattuna nyt käsitellyt asiat näyttäisivät aivan vähäpätöisiltä. Ei ole mitään syytä tehdä ylipäänsä ongelmaa Suomen kysymyksestä. Ehkä se on vain väärinkäsitys. Venäjä on Suomen kanssa solmimallaan rauhansopimuksella saanut kaikki strategiset toiveensa täytetyiksi.

2. Timo Vihavainen, Ohto Manninen, Kimmo Rentola & Sergei Zhuravljov (toim.) *Varjo Suomen yllä. Stalinin salaiset kansiot*. Docendo 2017, 155–156.

3. Kirjassamme ohjeet ovat suomennettuina s. 267–270.

Hitler huomautti, että molemmat osapuolet ovat periaatteellisesti yksimielisiä siitä, että Suomi kuuluu Venäjän etupiiriin. Sen sijaan, että jatketaisiin puhtaan teoreettista keskustelua, pitäisi keskittyä tärkeämpiin ongelmiin.

Molotovin tehtävänä ei siis ollut hakea vain ratkaisua Suomen asiaan. Sen sijaan hänen pääasiallinen tehtävänsä oli saada vastaus kysymyseen, mihin Hitlerin askeleet olivat seuraavaksi suuntautumassa. Se oli Stalinin kannalta keskeinen ongelma, ja Suomen kysymys oli vain tähän liittynyt alakysymys, jonka oli aktivoinut Saksan äskettäin saama läpikulkuoikeus Suomessa.

Vajaan kahden viikon kuluttua, 25.11.1940, Stalin lähetti vastauksen Hitlerille. Sen alkupää on kirjassamme esitetty sivuilla 212–213 sekä saksaksi että suomeksi. Siinä otettiin kantaa Berliinin neuvotteluissa keskeisesti esillä olleeseen kysymyksen yhteistyön jatkamisesta niin sanotun neljän vallan sopimuksen puitteissa. Nootin alussa viitataan myös Suomen asemaan:

Neuvostoliitto on valmis liittymään Saksan, Japanin ja Italian kolmen vallan sopimukseen neljänneksi osapuoleksi tietyillä edellytyksillä: 1. Saksan joukot poistetaan välittömästi Suomesta, joka vuoden 1939 sopimuksen mukaan kuuluu Neuvostoliiton etupiiriin. Siinä tapauksessa Neuvostoliitto sitoutuu ylläpitämään ystävällisiä suhteita Suomeen ja sallimaan Saksan vaalia siellä taloudellisia etujaan, joihin kuuluu puutavaran ja nikkelin saanti [...].

Seuraavaksi Stalinin vastauksessa esitettiin Balkanin suuntaa koskien useita ehtoja, joihin Hit-

ler ei halunnut suostua. Hän päätti yrittää lyödä Neuvostoliiton, ennen kuin Yhdysvallat ehtisi sotaan mukaan. Päätöksestä seurannut suunnitelma Barbarossa allekirjoitettiin 18.12.1940, ja siinä Suomelle varattiin merkittävä rooli, koska saksalaisten ensimmäiseksi tavoitteeksi määrättiin Leningradin valtaaminen.

Suomalaisille ei kerrottu mitään tarkkoja tietoja Berliinin neuvotteluista. Saksan ulkoministeriössä laadittiin tarkat puheohjeet siitä, mitä tuleville liittolaisille sai ilmoittaa missäkin vaiheessa ja miten se tulisi tehdä. Neuvostoliiton vastausnootti, jota Hitler ei suostunut enää ottamaan käsittelyyn, salattiin täysin. Se ei sopinut lainkaan kuvaan, jota Saksa piirsi muun muassa suomalaisille, joita lähikuukausina alettiin varovasti liittää Barbarossa-suunnitelman toteuttajiksi. Siihen kuului myös väritettyjen ja jopa täysin virheellisten tietojen syöttäminen eri reittejä Suomen päätäjille. Ne ovat jääneet kummittelemaan suomalaiseseen kirjallisuuteen, joten on jo aika perehtyä uusimpaan tutkimustietoon.

Tosiasia on, että kyseinen nootti tai Berliinin keskusteluista laadittu muistio eivät sisältäneet uhkauksia ”Molotovin vaatimasta Suomen likvidoinnista”, joita Hitler apureineen suomalaisille viestitti. Historiallisten lähteiden tarkoituksellista peittelyä ja karsimista omien näkemysten ylläpitämiseksi ja vahvistamiseksi voi pitää todellisena valkopesuna, vieläpä hakaristillä vahvistettuna.

Emme siis ole kirjassamme ottaneet kantaa siihen, millaisia hirmuhallitsijoita Stalin ja Hitler olivat omissa valtapiireissään, vaan pyrimme selvittämään, miten neuvotteluja käytiin ja mitä niistä seurasi erityisesti Suomelle toisen maailmansodan ankarissa oloissa.

Historiapoliitiikkaa kolkkapojille

Erinomainen artikkelisarja historian käytöstä poliittisiin tarpeisiin (*Historiallinen Aikakauskirja* 4/2021) toi mieleen suomenkielisen partioliikkeen kolkkapoikaohjelman, jota sovellettiin laajasti 1940-luvulta 1970-luvulle. Tuhannet 7–11-vuotiaat pojat ovat olleet sen piirissä. Ohjelma rakentui ennen muuta mytologialle muinaissuomalaisesta ”sankariajasta”. *Kolkkapojan kirjan* alussa kerrottiin myös allegoria talvisodasta.¹

Voi tietenkin kysyä, miten pikkupojat sisäistivät tarjotun historiakuvan, jos edes lukivat *Kolkkapojan kirjan* tarinoita. Toki niitä toistettiin vaihtelevasti itse toiminnassa. Samoin voi tosin kysyä, miten avoimesti poliittisessa varhaisnuorisotyössä – Hitler-Jugendista Vesaisten ja Nuorten Kotkien kautta pioneereihin ja Frei Deutsche Jugendiin – mukana olleet varhaisnuoret ovat sisäistäneet avoimesti tai peitetysti tarjotun historiapolitiittisen annin. Vauhdikkaat leikit, leirielämä ja kaveriseura ovat varmaan olleet ensisijaisia kokemuksia, mutta lienee tarjotusta sanomasta jotakin jäänyt mieleen. FDJ-aktiivi Angela Merkelii myöten.

Olen itse ollut kolkkapoika vuosina 1949–1952, mutta ennen muuta jääviyttäni luo se, että sekä isäni Osmo että äitini Sirkka olivat johtavia kolkkatyön kehittäjiä – isäni kaiken lisäksi sen kuvaaja kauan vaikuttaneessa partiohistoriasaan.² Molemmat dekoroiitiin partiopoikien korkeimmalla kunniamerkillä hopeasudella – äitini ainoana naisena. Yritän silti klassisen ohjeen mukaisesti ”sammuttaa itseni” niin paljon kuin tarpeellista on. Lähietäisyys tuo arvioijalle myös etuja.

Robert Baden-Powellin Britanniassa vuonna 1907 aloittama partioliike rajoittui ensin yli kymmenvuotiaisiin poikiin, mutta toimintaa laajennettiin pian niin partiotyttöihin kuin pojilla alle

10-vuotiaisiin sudenpentuihin ja tytöillä tonttuihin. Toiminnan pohjaksi etsittiin satuja ja tarinoita. Sudenpentujen perustarina Britanniassa oli Rudyard Kiplingin *Intian viidakoista*. (Amerikkalaisten sudenpentujen erilaista toimintapohjaa voi havainnoida *Aku Ankasta*.)³

Kipling oli ylistänyt viktoriaanista imperialismia ennen muuta runossaan *The White Man's Burden* (1899). Viidakkotarinoissa sanomaa peiteltiin, mutta jo kertomusten sijoittaminen ”imperiumin kruunuun” heijasti imperialismia. Viidakkokirjasta saatiin muun muassa sudenpentulauman johtajan ”virkanimike” akela. Työtä johti kansallisesti, mutta brittien ohjauksessa *Akela Leader*, jossa tehtävässä myös molemmat vanhempani olivat.⁴

Suomessa sudenpentutyö yleistyi 1930-luvulla. Tätä vauhditti Kosti Marjomaa *Sudenpentukirjan* ilmestyminen vuonna 1936. Jo siinä Kiplingin tarinat korvattiin otteilla Suomen kansan eläinsaduista. Muutoin ohjelman rakenne vastasi brittiläistä.⁵ Ajan hengen mukaisesti vaatimukset sudenpentutyön ja myös muun partiotoiminnan kansallistamisesta voimistuivat. Vaikutteita saatiin Puolasta, jonka voimakkaassa partioliikkeessä oli kansallisia piirteitä.

Talvisodan jälkeen koko nuorisotoiminta joutui myllerrykseen. Sudenpennuista tehtiin kolkkapoikia vuonna 1941; nimikilpailun voitti setäni, fil. maist. Jouko Vesikansa. Kolkkapojat olivat muinaissuomalaisten turkismetsästäjien apulaisia, jotka kolisuttamalla puita saivat oravat liikkeelle. Sitten he keräsivät ammutut tylppäpäiset kolkkanuolet, jotka eivät vahingoittaneet turkista.

Kolkkien perustarinaksi otettiin muun muassa Lauri Haarlan pirkkalaisromaanien innoittamana kuviteltu suomalainen yhteiskunta noin vuonna 1000 – ”kolkkapoikien maa”. Ohjelmaa hahmotellut Osmo Vesikansa hankki myös Jalmari Jaakko-

1. Osmo Vesikansa, *Kolkkapojan kirja*. Suomen Partioaikajärjestön käsikirja n:o 10. Arvi A. Karisto 1952.

2. Osmo Vesikansa, *Suomen partioliike 1910–1960*. WSOY 1960, etenkin 38, 42.

3. Paula Koho, *Kalevalaisuus partioliikkeessä*. Partiomuseon julkaisuja A n:o 11. Painola Kaarina 1988.

4. Partio liikkeen yleisestä kehityksestä Marko Paavilainen, *Aina valmiina. Partio liikke Suomessa 1910–2010*. SKS 2010.

5. Kosti Marjomaa, *Sudenpentukirja*. WSOY 1936; Iivo Härkönen, *Suomen kansan eläinsatuja. Satuja ja tarinoita Metsolan väestä ja muista eläimistä*. Valistus 1930.

lan teossarjan ja Väinö Voionmaan *Hämäläisen eräkauden*. Opuksset ovat alleviivattuina kirjajhylyssäni.

Ohjelmaa rakenneltiin jopa odoteltaessa jatkosodassa kesällä 1941 hyökkäystä Kannakselle. Tuloksena ilmestyi 1943 *Kolkkajohtajan opas*, jossa muinaisromantiikka ja tuon hetken politiikka yhdistettiin.⁶ Kirjasen alussa myös valistuspuseerina toiminut Vesikansa maalaillee ”Kannaksen rintamalla” tammikuussa 1943 seuraavasti:

Suomen heimo elää kansallisen suuruutensa tärkeää taisteluaikaa. Käänte onnelliseen tulevaisuuteen on tapahtumassa, on koittamassa Karjalan uusi huomen, on syntymässä suuri Suomi [...]. Tulevaisuus vaatii kansaltamme varmasti entistä enemmän myös oikeaa kansallista henkeä. [...] niinpä aloittaakin kolkka-poikatyo poikien kansallishenkisen kasvatuksen jo varsin varhaisessa iässä.

Kirjan ainoassa kuvassa kolkka-poika seisoo partiopuvussa kahden sormen kolkkatervehdystä tehden muinaissuomalaisen jousimiehen edessä. Sama kuva liitettiin kolkkien jäsenkirjaan ja – hieman muunneltuna – *Kolkkajohtajan kirjan* kaikkiin painoksiin. Vierellä oli *Kantelettaren* runo ”Ota, metsä, miehiksesi / urohiksesi Tapio, / korpi, kolkka-poikaksesi, / kumpu, kumppalivaraksi.”

Oppaan mukaan ”kolkka-poikatyon perustana on Suomen kansan historia. Sen vaiheisiin ja esiisiensä muinaiseen vapauteen tutustuttamalla kasvatetaan poikaan oikea kansallishenki”. Väliot-sikolla ”katajainen kansa” maalattiin historiokuva muinaisista vapaista suomalaisista, jotka olivat tulleet Suomenlahden yli löytäen ”juuri heidän *erakkoluonteelleen* sopivan maan”. Väistyvät lap-palaisetkin mainittiin.

Suomen kolmen heimon kerrottiin kokoon-tuvan neuvottelunuotioille torjuakseen lännestä tulevia viikinkejä. Niin idästä kuin lännestä saapuvia vainolaisia varten oli Sääksmäen Rapolan kaltaisia ”mahtavia linnoituksia” ja merkkitulo-keitjuja. Kysymys oli siis kaikkiaan samasta san-kariajasta kuin edelleen suosituksessa Puolalaisessa

nuotiolaulussa: ”ja me muistain sankariaikaa / sadun tenhon tunnemme taikaa”. Puolassa laulun viimeinen säkeistö laulettiin polvillaan.

Kirjanen vaikutti paljon 1950-luvun alkuun saakka, sillä se oli ainoa opas tuhansien kolkkien johtajille, joista pian valtaosa oli naisia tai tyttöjä. Vasta vuonna 1952 valmistui edellä mainittu *Kolkkajohtajan kirja*, jossa historiakuva oli hieman päivitetty. Nyt kuusi reipasta poikaa – yksi heistä nimeltään Jyrki – lentää taikanuoella muinaiseen kolkka-poikien maahan. Sen oloja kuvaillaan laveasti, samalla suoritetaan kolkkien tehtäviä. Arkkitehti Heikki Castrén piirsi alueesta ilmaku-vankin.

Muinaista, ihannoitua Suomea kuvaillaan kaikkiaan 35 sivulla, joiden lopulla on allegoria talvisodasta. Silloin alettiin ”yhä enemmän auttaa toisiaan ja tehdä toinen toisiaan iloisemmiksi”. Loput 229 sivua käsittelevät toki käytännön poi-katoimintaa.

Kolkkajohtajan kirjasta tuli suurten ikäluokkien Suomessa suosittu ja varmaan sen henki vaikutti. Perustarinaa hyödynnettiin tietenkin kolkkien kokoontumisissa ja heidän johtajiensa kurseilla. Viimeinen, kolmas painos teoksesta otettiin vuonna 1969. Osmo Vesikansa oli kuollut vuonna 1966 ja Sirkka-äitini toimitti varovaisesti korjatun, ajan hengessä punakantisen teoksen.⁷

Kansallisromantiikka alkoi tuossa vaiheessa tuntua monesta pölyttyneeltä. Jo vuonna 1966 Paula Koho ja Irmeli Pääkkönen julkaisivat *Kolkkajohtajan kirjan*, jossa aiempi perustarina kyllä mainitaan, mutta sitä toivotaan täydennettävän muun muassa kertomuksilla oman paikkakun-nan muinaisuudesta. Samalla myönnetään, että muutamat johtajat ”ottaisivat mieluummin aihe-piirikseen nykyajan maailman”. ”Kuitenkin jo nimitys ’kolkka-poika’ edellyttää oman tarinansa tuntemista”, tekijät – tunnetut kolkkajohtajat – lin-jaavat.⁸

Tuolloin niin koko yhteiskunnassa kuin partioliikkeessä myrskysi. Jo 1940-luvulla muutama suomenkielinen niin sanottu Vapaan ryhmän lippukunta oli palannut ruotsinkielisten rinnalle Kiplingiin ja sudenpentuihin. Kun tyttöjen ja poi-kien partiointi oli ylätasolla yhdistetty vuonna

6. Osmo Vesikansa, *Kolkkajohtajan opas*. Suomen Partiojohtajajärjestön käsikirjoja 1. Suomen partiojohtajajärjestö 1943. Vesikansan sotapäiväkirja 18.6.1941–, merkintä 29.7.1941, 12 D:n lähtöasemissa, kirjoittajan hallussa.

7. Osmo Vesikansa, *Kolkkajohtajan kirja*. Kolmannen korjatun painoksen toimittanut Sirkka Vesikansa. Karisto 1969.

8. Paula Koho & Irmeli Pääkkönen, *Kolkkajohtajan kirja*. Partiokirja Oy 1966.

1973, päätettiin luopua niin kolkkapojista kuin tontuista ja aloittaa molemmille sukupuolille yhteinen sudenpentutyö nuorimmille partiolaisille vuonna 1982. Samalla heitettiin yli niin kalevalainen eräromantiikka kuin muut historian sovellukset.⁹

Historiapolitiikkaa ei nykyään sovellettane suomalaisessa nuorisotyössä, joskin partiolaisten kunnianosoitukset sotaveteraaneille näyttävät

yleisiltä.¹⁰ Ehkä kysyntää historian hyödyntämiselle alkaisi jälleen olla Suomessakin?

Jyrki Vesikansa on filosofian tohtori ja lehdistöneuvos, joka on toiminut mm. partioliikkeen satavuotishistorian toimitusneuvoston puheenjohtajana.

Sähköposti: jyrki.vesikansa@kolumbus.fi

9. Koho 1988, 61–74.

10. Ks. *Sotaveteraani*-lehden ja nykyisen *Kenttäpostin* numerot. Partiolaisia näkyy usein muun muassa kunniavartioissa.

Tukholman noitavainojen suomalainen uhri

Marko Lamberg:

Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina. SKS 2019. 329 s. ISBN 978-951-858-028-0.

Marko Lambergin *Noitaäiti: Malin Matsintyttären tarina* käsittelee 1600-luvun lopulla Tukholmassa käytyä noitaoikeudenkäyntien sarjaa, joiden kenties kuuluisin uhri oli suomalaissyntyinen Malin Matsintytär. Nämä Tukholman tapahtumat liittyvät vuonna 1667 alkaneeseen noitavainoon, joka tunnetaan Ruotsissa Suuren epäjärjestyksen (*Det stora oväsendet*) nimellä. Se johti satojen ihmisten tuomitsemiseen kuolemaan noitina, kunnes syytökset sortuivat todistajien kertomusten paljastuessa keksityiksi tai kuvitelmaksi. Suuri epäjärjestys on paljon käsitelty aihe ruotsalaisessa historiankirjoituksessa ja Malin Matsintytärkin on Ruotsissa suhteellisen tunnettu hahmo. Siksi on hienoa, että Marko Lamberg tuo aiheen nyt myös suomenkielisen yleisön ulottuville.

Malinin tarina on karu kuvaus vähävaraisen Suomesta saapuneen tukholmalaisen elämästä. Malin Matsintytär muutti Tukholmaan Pohjanmaalta joskus 1630- tai 1640-luvulla ja elätti itseään muun muassa piikana, kättilönä ja saunaa pitämällä. Hän ehti olla kahdesti naimisissa ja synnyttää yhteensä peräti viisitoista lasta, joista tosin vain kaksi eli aikuisikään asti. Jo pelkästään tällaisen kuvauksen valossa Malinin elämä vaikuttaa sangen ankealta, mutta pahempaa oli tulossa. Vuonna 1668 hänen ensimmäinen aviomiehensä Erik Nilsinpoika tuomittiin eläimiin sekaantumisesta kuolemaan. Ilmiantajina toimivat omat tyttäret Annika ja Maria, jotka olivat nähneet isänsä sukupuoliyhteydessä lehmän kanssa. Malin avioitui vielä toisen kerran pian tämän jälkeen, mutta oli ilmeisesti jälleen leski joutuessaan syytetyksi noituudesta.

Suuri epäjärjestys levisi Tukholmaan vuonna 1675. Ilmiön ytimessä oli pelko siitä, että noidat veivät lapsia Blåkulla-nimiseen paikkaan, jossa uhrit juhlivat ja mäsäilivät Paholaisen kanssa. Blåkullassa tehtiin kuitenkin myös arkisia askareita, kuten lypsettiin Paholaisen lemmiä. Blåkullan-matkat tapahtuivat useimmiten öisin ja niiden kuvaukset Lambergin teoksessa ovat hyvinkin

unenomaisia. Joissakin todistajanlausunnoissa noitien ”uhrit” saattoivat olla Blåkullassa jopa samalla, kun heidän kehonsa olivat läsnä oikeussalissa. Jos syytetty kiisti tietävänsä mitään noituudesta tai Blåkullasta, saattoivat todistajat huutaa näkevänsä Paholaisen kuristamassa syytettyä, jotta tämä ei voisi tunnustaa. Tunnustusten saamiseksi käytettiin jonkin verran myös fyysisistä kidutusta, mutta myös psykologinen painostus oli ilmeisen voimakasta. Tämä ilmenee esimerkiksi siten, että jotkut syytetyt tahtoivat pysyä tunnustuksissaan, vaikka myöhemmin oikeus totesikin syytösten olleen perusteettomia.

Malin ja hänen molemmat tyttärensä joutuivat syytteen noituudesta. Tyttäret Annika ja Maria, joiden tekemä ilmianto oli aiemmin johtanut heidän isänsä kuolemantuomioon, myönsivät nyt noituussytökset tosiksi ja kertoivat, että heidän äitinsä oli opettanut heille noituutta. Malin kuitenkin kiisti kaikki syytökset ja esiintyi ylipäänsä uhmakkaasti oikeuden edessä. Oikeus totesi Malinin elävän sopimattomasti – hän kävi esimerkiksi vain harvoin ehtoolisella ja kiroili paljon. Asiaa ei auttanut, että kuulusteltaessa paljastui, että Malin ei tuntenut edes kristinuskon perusopin kappaleita. Osin syynä lienee ollut se, että kuulustelu tapahtui ruotsiksi, jota suomalaissyntyinen vanha nainen ei välttämättä osannut kuin välttävasti. Malin kiisti syytökset viimeiseen asti ja kieltäytyi tunnustamasta vielä roviollakaan. Malinin kanssa samaan aikaan poltettiin myös saksalaistaustainen Anna Simonintytär Hack. Ulkomaalaisuudellakin lienee ollut siis osuutta asiaan, kun heille jaettiin näin ankarat tuomiot. Yleisestä mielikuvasta huolimatta noitia harvoin poltettiin elävältä, joten Malin Matsintytär ja Anna Simonintytär Hack olivat poikkeuksellisia.

Malin Matsintytär ja Anna Simonintytär Hack poltettiin elävältä Tukholmassa vuonna 1676. Vain vähän tämän jälkeen todistajanlausunnot romahtivat ristiriitaisuksiinsa kuin korttitalo, minkä jälkeen aiemmin todistajina ja noitahysterian villitsijöinä toimineita lapsia ja piikoja tuomittiinkin nyt väärästä todistuksesta ankariin rangaistuksiin ja jopa kuolemaan. Myös Malinin tyttäret Annika ja Maria peruiivat lopulta todistajanlausuntonsa ja joutuivat kuritushuoneeseen. Lamberg yrittää jäljittää heidän myöhempiä vaiheitaan, mutta molemmat katoavat historian hämärään pian oikeudenkäynnin jälkeen. Ylipäänsä teos on mainio osoitus siitä, miten oikeuden-

käynteihin liittyvät asiakirjat ovat hyvä lähde tavallisten pienten ihmisten arjen historiaan.

Noitaäiti sivuaa monia historian tutkimuksen teemoja. Noitavainojen, uskonnollisen maailmankuvan ja oikeushistorian lisäksi teoksessa nousevat esille lasten asema, naisviha ja säätyläisyhteiskunnan eriarvoisuus. Näiden aiheiden käsittelyä olisi voinut syventää huomattavasti, mutta lopulta kommentointi ja keskustelu on kirjassa jätetty vähemmälle. Käytännössä niille on varattu tilaa vain pariin viimeiseen lukuun. Valinta on varmasti tietoinen: se tekee teoksesta viihdyttävän ja tarinallisen, mutta toisaalta jotkin ilmiöt – ennen kaikkea itse noitavainohysteria – jäävät hieman kevyesti pohjustetuiksi. Näin ollen jotkin teoksessa esitellyt ilmiöt eivät avaudu aiheeseen perehtymättömälle. Tämä on sääli, sillä muuten *Noitaäiti* on sujuva ja luettava teos myös viihteelliseltä kannalta. Toisaalta noitavainoja käsitteleviä yleisesityksiä on saatavilla suomeksikin, kuten esimerkiksi Mirikka Lappalaisen *Pohjoisen noidat* (Otava 2018) tai Marko Nenosen kaksiosainen *Noitavainot Euroopassa* (Atena 2006 ja 2007). Ruotsiksi Pohjolan noitavainoista ja Suuresta epäjärjestyksestä onkin sitten kirjoitettu runsaasti. Mainittakoon vielä, että *Noitaäidistä* on ilmestynyt vuonna 2021 myös Ann-Christine Relanderin ruotsinno (Häxmodern: *Berättelsen om Malin Matsdotter*, SLS), joten se tavoittaa nyt myös ruotsinkielisen lukijakunnan.

Lamberg on tehnyt perinpohjaista ja tarkkaa työtä. Heti kirjan alussa on kartta Tukholman keskeisistä tapahtumapaikoista ja kahdeksan sivua pitkä henkilöluettelo. Henkilöluettelo on todella tarpeen, sillä oikeusprosessin kuvaus vilisee todistajia ja syytettyjä, joiden nimet muistuttavat toisiaan tai ovat keskenään identtisiä. Malin Matsintytär -nimisiä henkilöitä esiintyy prosessin aikana peräti kolme. Suurelle yleisölle lähestyttävyyttä lisää se, että kirjassa ei käytetä tarkkoja alaita loppuviitteitä, mutta teoksen lopussa on kuitenkin listattu ja kommentoitu käytetty aineisto luvuittain. Tapahtumien kerronta on jännittävää ja etenee välillä kuin hyvä historiallinen romaani. Toisinaan on kuitenkin epäselvää, mikä osa tekstistä on Lambergin tulkintaa tai dramatisointia ja mikä perustuu suoraan aikalaislähteiden sanavalintoihin. Johdantoluvussa otetaan kantaa tähän ongelmaan (s. 20–21), mutta välillä leipätekstissä esitettyjen asioiden lähteiden tarkistaminen jää vaikeaksi. On totta, että jos oikeuden pöytäkirjoja olisi siteerattu laajemmin ja sanatarkasti, ei *Noitaäiti* olisi yhtä sujuvaa luettavaa, kuin se nyt on. Monimutkaisen ja laajan oikeudellisen tekstiaineiston muuntaminen soljuvaksi kertovaksi proosaksi on erinomainen saavutus.

Kirja olisi kaivannut jonkin verran lisää toimitustyötä – siellä täällä on lyönti- ja kielivirheitä, jotka haittaavat lukemista. Myös jotkin taittoon liittyvät ratkaisut olisi voinut harkita paremmin: esimerkiksi sivuilla 282–283 valkoinen kuvateksti juoksee kuvassa olevan vaalean

käsikirjoituksen päällä, jolloin lukeminen on hankalaa. Näistä yksityiskohdista huolimatta kirja on hieno ja luettava kokonaisuus. Monipuolinen kuvitus tukee tekstiä luontevasti. *Noitaäiti* tarjoaa hyvän näköalan 1600-luvun Ruotsin maailmankuvaan, oikeuslaitoksen toimintaan ja yhteiskunnallisiin oloihin. Malin Matsintytären traaginen tarina ansaitsee tulla tunnetuksi myös suomenkielisen lukijakunnan keskuudessa.

Nikolai Paukkonen, FM, TM

Turun peevelit ja heidän aikansa suurvaltakauden Turussa.

Veli Pekka Toropainen:

13 pyöveliä. Päättöä menoa 1600-luvun Turussa.

Turun museokeskuksen julkaisuja 86. Turun museokeskus 2020. 285 s. ISSN 1797-9641.

Filosofian tohtori Veli Pekka Toropaisesta on vuosien saatossa tullut merkittävä 1600-luvun Turun asiantuntija, joka on vuonna 2016 ilmestyneessä väitöskirjassaan, monissa artikkeleissaan sekä esimerkiksi nyt arvioitavan julkaisun sisarteokseksi katsottavassa teoksessa *39 tarinaa 1600-luvun turkulaisnaisista* (Turun museokeskus 2019) nostanut esille monia aiemmin vähälle huomiolle jääneitä turkulaisia toimijoita. Toropainen tuntee tutkimusaineistonsa eli kaupungin oikeuspöytäkirjat läpikotaisin. Se on yhtäältä iso ansio, mutta toisaalta aiheuttaa myös ongelmia. Tekijä pystyy – kuten aiemmissakin julkaisuissaan – löytämään suuren määrän tietoa kaupunkilaisten elämästä, mutta varsin usein käsittely ikään kuin puuroutuu ja keskittyy turhan pitkään tuomiokirjoista väistämättä nouseviin yksityiskohtiin.

Kyseessä on ennen muuta suurelle yleisölle suunnattu tietokirja, jonka keskiössä ovat valtiollisen rangaistusjärjestelmän ytimeen kuuluneet ammattilaiset – pyövelit, mestarmannit, peevelit eli teloittajat. Teos on jaettu kolmeentoista lukuun, Turussa sekä Turun ja Porin läänissä vuosina 1634–1722 toimineiden pyövelien määrän mukaan. Toropainen esittelee myös 39 eri syistä tuomittua henkilöä; monet heistä osoittautuvat jokseenkin paatuneiksi rikollisiksi tai vähintään puolipakosta rötösten teille joutuneiksi. Kattavassa henkilöohakemistossa on lähes 900 nimeä, joten varsin moni ajan turkulaisista on päässyt mukaan.

Toropainen on ottanut asiakseen kertoa kaiken pöytäkirjoista kaivamistaan, toisinaan makaabereistakin, oikeusjutuista. Silti työn alaotsikkoa olisi kannattanut kypsyttellä, sillä tällaisenaan se ei kerro tyhjentävästi

kirjan sisällöstä. Tietokirjalle tyypillisesti varsinaisen kysymyksenasettelun puuttuminen näkyy siinä, että tekijä puhuu ennen muuta ”tarinoista” ja toteaa johdannossa valinneensa mukaan ”myös sellaisia oikeustapauksia, jotka eivät vaatineet pyöveliä toteuttamaan rangaistusta.” (s. 12). Jo edellisessä teoksessaan Toropainen pisti menneisyyden ihmiset puhumaan vaiheistaan minämuodossa. Pidän jo tuolloin arviossani tekniikkaa historian tutkimuksessa omintakeisena (ks. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2020, 128–129). Tälläkin kertaa olisin toivonut lisäperusteita valitulle esitystavalle. Nyt moni kertoja kuvaa elämänsä haudan takaa eli kärsityn kuolemanrangaistuksen jälkeen ja on samalla aikakauden ihmiseksi liian tietäväinen ja jopa oppinut erittelemään elämänsä kulkuaan.

Mestaaajien kautta rakennettuihin lukuihin perustuva jäsenyys etenee yhtäältä kronologisesti ja toisaalta pääsääntöisesti temaatteisesti, sillä kunkin pääluvun alla esiteltävät oikeustapaustyypit edustavat eri rötöksistä tuomittuja miehiä ja naisia. Lukujen jaksotus kohdehenkilöiden mukaan on hyvä ajatus, mutta tapausten massiivinen vyörytys voi uuvuttaa innostuneimmankin lukijan. Toropainen kirjoittaa hyvää asiatekstiä, vaikka välillä tuomiokirjoille tyypillinen rönsyily ja ”tiheä kirjaus” puskevatkin läpi. Lisäksi tekstiin on jäänyt joitakin harmillisia lapsuksia: puhutaan ”kansalaisista” (po. almainen, esimerkiksi s. 16, 213), ”kämneristä” (po. kämnerinoikeus, esimerkiksi s. 78, 81, 84), ”murhasta” epäilyistä naisista (suuri osa koski ”vain” epäiltyä tappoa, esimerkiksi s. 203), ”Piteästä” (po. Piitime, s. 211). Teos olisi siten saattanut vaatia vielä yhden editointikierroksen, jonka myötä teksti olisi todennäköisesti tiivistynyt ja osa esimerkkitapauksista pudonnut kokonaan pois. Onnistunut on teokseen valittu tapa ottaa lähes joka luvun loppuun aiheeseen sopiva katkelma Maunu Eerikinpojan kaupunginlain määräyksistä. Tosin Abraham Kollaniuksen 1600-luvun puolimaissa laatiman suomenoksen kieli ei aukea aivan helposti nykyihmiselle.

Veli Pekka Toropaisen *13 pyöveliä* antaa paljon tietoja aikakauden kaupunkielämästä, mutta näkökulman ja valittujen tapausten vuoksi kuva 1600-luvun Ruotsin oloissa suuren kaupungin asukkaista ja heidän olosuhteistaan on vähintäänkin lohduton. Teos on seikkaperäinen kertomus aikakaudesta. Tulevaisuudessa lukisin Toropaiselta mielelläni tekstin, jossa hän keskittyisi yhteen tai korkeintaan muutamaan valitsemaansa tutkimuskohteeseen ja suhteuttaisi heidän vaiheitaan perusteellisemmin aiemman tutkimuksen näkemyksiin sekä tekisi vahvempia makrotasolle tähtäviä tulkintoja havainnoistaan.

Petri Karonen, Suomen historian professori
Jyväskylän yliopisto

Varhaismodernin ajan lomittunutta yhteiskunta-historiaa määrittelemässä

Raisa Maria Toivo & Riikka Miettinen (toim.):
Varhaismodernin yhteiskunnan historia. Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin. Gaudeamus
2021. 272 s. ISBN 978-952-345-122-3.

Mahtipontisesta pääotsikostaan huolimatta arvioitava teos ei ole varhaismodernin ajan kokonaisuus, josta viimeisimpänä esimerkkinä on Eurooppaan keskittyvä *Uuden aikakauden kynnyksellä* (2018), jonka on kirjoittanut emeritusprofessori Antero Heikkinen. Molempien kansia koristaa samankaltainen Pieter Brueghel vanhemman renessanssimaalaus, mutta juuri muuta yhteistä teoksilla ei ole. Tamperelaista tutkimusperinnettä kiteyttävää artikkelikokoelmaa kuvaakin paremmin sen alaotsikko, joka painottaa lähestymistapoja ihmisten, yhteisöjen ja rakenteiden väliseen vuorovaikutukseen eli yhteiskuntahistoriaan. Seitsemän eri uravaiheissa olevaa tutkijaa reflektoi tutkimusasetelmien, lähdekritiikin, menetelmien ja teorioiden osalta viime ja/tai tulevien vuosien tutkimushankkeitaan, eikä luvuissa häivähdyksiä lukuun ottamatta tuoteta sinänsä uutta tietoa. ”Kiinnostuksen kohteena ei niinkään ole se, ’mitä varhaismoderni yhteiskunta oli’, vaan se, miten varhaismodernia yhteiskuntaa voisi hedelmällisesti tutkia.” (s. 7) Aiheiltaan itsenäiset luvut keskittyvät pääosin Ruotsin valtakuntaan.

Teos puntaroi tutkijan asemoitumista ja vastaa nykypäivän intresseistä kumpuavaan tutkimusta teoretisoivaan tarpeeseen. Näin se kehittää ”ajankohtaisia tapoja käsitteellistää uuden ajan alun yhteiskuntahistoriaa” (s. 7), eritoten ”uutta yhteiskuntahistoriaa” (s. 18). Läpi kirjan tukeudutaan laajasti kansainväliseen teoria- ja tutkimuskirjallisuuteen. Mainio johdanto ei ainoastaan taustoita kirjan lukuja vaan sitä voi lukea laajemmin puheenvuorona historian tutkimuksen tilasta ja tavoitteista suhteessa ihmiselämien ja yhteiskuntien aika- ja tilannesidonnaisuuteen.

Teos irrottautuu monoliittisestä paradigmasta, jossa varhaismodernia yhteiskuntaa tarkastellaan yksinomaan valtionrakennuksen tai modernisaation kaltaisista kehyskertomuksista käsin. Aikakautta ei nähdä hierarkkisen staattisena, mutta ei myöskään yksiselitteisen yhteisöllisenä, ja myös dualistisia vastinpareja (eliittirahvas, esikristillinen-kristillinen, epävirallinen-virallinen) murretaan. Teoksen pääteemana onkin yhteiskunnan lomittuneisuus tai punoutuneisuus (*entanglement*) eli pluralistinen yhteiskuntanäkemyksenä, joka huomioi kaikki inhimilliset, yhteisölliset, kulttuuriset ja rakenteelliset seikat sekä olosuhteet, jotka dynaamisena ja ylijärjaisena sikermänä nivoutuivat toisiinsa. Yhteiskunta

nähdään monikerroksisena ja murroksellisena. Vaikka oivaltavaa lomittuneisuuden käsitettä määritellään läpi kirjan, käytetään siitä hiukan hämäävästi useampia suomenkielisiä sanoja ja välillä käsite on lainausmerkeissä ja välillä ei.

Lomittuneessa yhteiskuntahistoriassa (s. 18) maailma ei ole samanlainen kaikille; juuri sosiaalisten identiteettien ja elämänvaiheiden tilanteisuuden ja kerroksellisuuden huomioiminen laajentaa historiallista analyysia. Useat kirjoittajista tukeutuvatkin intersektionaaliseen analyysiin muistuttaen, ettei ominaisuuksia, kuten asuinpaikka, sukupuoli, ammatti, etnisiteetti, uskonto ja kykyisyys, tulisi tarkastella vain erikseen tutkittavina muuttujina, vaan ”valtavirtaistaa” (s. 22) ne aina huomiotaviksi peruskategorioksi. Paikoin kirjan esimerkeissä eri ominaisuuksien kudelmien tulkinta jää ohueksi kohdissa, joissa kyllä luetteloidaan havaittuja kategorioita mutta ei raportoida olennaisinta, eli mitä niiden risteävyydet käytännössä tarkalleen merkitsivät.

Teoksen lähestymistavan ydin on toimijat ja rakenteet yhdistävässä vuorovaikutuksessa, jolloin tutkijan ei tarvitse tehdä valintaa mikro- ja makrotasojen välillä. Holistinen lähestymiskulma yhteiskuntaan on toki muutoinkin valtavirtaistanut. (s. 10) Keskeiseksi yksilön ja rakenteiden sekä menneisyyden ja nykytutkijan välisen suhteen selittämisen avaimeksi sovitetaan kokemushistoriaa. Aikalaisella, myös yhteisöllä, oli kokemus elämästään ja sitä määrittävistä rakenteista. Tuo kokemus (vuoro)vaikutti ihmisen tekemisiin, mikä puolestaan (vuoro)vaikutti rakenteisiin, jotka sen jälkeen koettiin taas uudella tavalla. Tätä vuorovaikutusta voidaan tutkia juuri kokemukseen kiteytyvänä prosessina. Samalla havaitaan, että myös varhaismoderni elämä oli monimutkaisempaa kuin mitä rajallisten lähdeaineistojen perusteella voisi helposti kuvitella.

Kokemukseen viitataan useissa luvuissa. Siksi professori Raisa Maria Toivon erinomaisen kokemushistorian määrittelyn ja selittävän kuvion (s. 143) olisi voinut sijoittaa jo kirjan alkupuolella. Toivo käy lävitse siirtymän kansanuskon tutkimisesta eletyn uskon(non) tutkimiseen korostaen, että uskonnon kaltaista kokonaisvaltaista ilmiötä ei tulisi erottaa muusta todellisuudesta, eikä uskoa tulisi jakaa kansanomaiseen ja viralliseen. Uskoa ja uskontoa tulisi tutkia monitahoisina jatkumoina, jotka lomittuvat osaksi yksilön elämäntulkua ja yhteiskuntahistoriaa. Juuri kokemuksessa usko yhdistyy laajemmin osaksi yksilön ajatusmaailmaa ja toimintaa sekä toisaalta heijastelee aikakauden laajempia rakenteita, kuten uskontoa.

FT, dosentti Ulla Koskinen pohtii syvällisesti vastavuoroisuuden merkitystä, pääosin 1500-luvun kirjeiden kontekstissa. Vastavuoroisuuden käsite laajentaa tutkimusta perinteisestä vuorovaikutuksen tutkimisesta, sillä se korostaa niin virallisia kuin epävirallisia lomittuneita rakenteita ja verkostoja, joissa kristillisestä perinteestä

ponnistaneella vastavuoroisuudella ylläpidettiin suhteita, mutta myös keskeisiä valtionrakennuksen perusteita – toisinaan korruptiota. Vastavuoroisuus yhdisti ihmisiä ja loi mahdollisuuksia epämuodolliseen vaikuttamiseen heikommassakin asemassa olleille, mutta se ei poistanut vallitsevia hierarkioita.

FT, tutkijatohtori Riikka Miettisen luku kuvastaa kirjan päämäärää siirtää huomiota sääty-yhteiskunnan tutkimuksessa vähemmälle jääneisiin ihmisryhmiin, kuten vammaisiin. Koska homogeneisen massan tutkiminen yksinkertaistaa kuvaamme menneisyydestä, tulee tutkittavien ihmisten joukkoa laajentaa ja toisaalta on nähtävä stereotyyppisten kategorisointien taakse. Vaikka käännöskäsitteistön soisi vakiintuvan yksiselitteisemmin suomenkielisellekin tutkimuskentälle, Miettinen käsittelee hienosti *dis/ability*-käsitteen soveltamista varhaismoderniin aikaan. Hän osoittaa, että vammaisuus koettiin eri lailla kuin nykyään eikä esimerkiksi ”kykyisyys/kyvyttömyys” työntekoon määrittynyt niinkään lääketieteellisesti vaan korostuneen sosiaalisesti.

FT Tiina Miettinen havainnoi raikkaasti paljon tutkittua perusyksikköä eli perhettä, laajemmin kotitaloutta ja sukua. Miettinen pohtii lähdekriittisesti, päätykö lähteisiin vain aikakauden patrilineaarinen perhehanne arjen todellisten perheiden sijasta. Miettisen mukaan virallinen yksiselitteisesti määritelty ja epävirallinen monitahoisempi perhe poikkesivat toisistaan, vaikkakin toisiinsa limittyen. Miettinen esittää tarpeellista kritiikkiä aineistojen digitointia ja niistä laadittavia tietokantoja kohtaan, koska ne ylläpitävät (suku)tutkimuksessa näkökulmaa tiukasta perhemallista, joka ei huomioi sitä, että kotitaloudessa saattoi asua useita sukupolvia monista perheistä, ja että normatiivisen isännän lisäksi nuoremmalla sukupolvella ja naisilla/leskillä saattoi olla keskeinen rooli arjessa.

FT, tutkijatohtori Maija Ojala-Fulwood tarkastelee liikkuvuutta elämäntulkumenetelmän avulla. Lisäksi hän hyödyntää intersektionaalista asetelmaa, jossa liikkumiseen vaikuttivat normien lisäksi yksilön ominaisuudet, kuten ikä, sukupuoli ja siviilisäätty, mutta myös keskenään risteävät ominaisuudet, kuten status, tietotaidot ja kyvykkyys. Paljon tilaa saava käsityöläisten liikkuvuutta on tutkittu, mutta heidän ja etenkin naisten osalta yhä useampien lomittuneiden ominaisuuksien analysointi laajentaa käsitystä liikkuvuuden lainalaisuuksista. Luvussa mainitun manttaaliluettelon vakiintuneempi suomennos on henkikirja.

FT Ella Viitaniemi esittelee varhaisen kansalaisuuden käsitteen 1700-luvun kontekstissa. Tuolloin paikallinen päätöksenteko syvenyi sekä talonpoikien osallistumisoikeuden vahvistumisena että vaalilainsäädäntönä siirtyäessä yksimielisestä päätöksenteosta enemmistö-päätöksiin, minkä Viitaniemi tulkitsee demokraattisen äänestyskäyttäytymisen synnyksi. Kielikuvat siirtymästä ”yhteisöllisestä toimijuudesta” (s. 162) yksilölliseen

demokratiakehitykseen 1700-luvulle ovat hieman jyrkiä: kuten että papinvaaleissa enemmistöpäätöksiin siirtyminen olisi tarkoittanut äänestäjän olevan ”äänioikeutettu yksilö” eikä edeltävien vuosisatojen ”harmaata rahvasta tai alistettu alamainen” (s. 168); tai että vasta julkisiin hankkeisiin liittynyt tiedonvälityksen monipuolistuminen ja edistysusko ”herättivät paikallisyhteisöt ajattelemaan omaa parastaan” (s. 177). Vaikka hyötyajattelun paikallisia suurhankkeita ja mukaan ottavaa papinvaali- ja pitäjänkokousjärjestelmän kehitystä on syytä korostaa, ei 1700-luvun erityisyyttä tarvitsi perustella liiaksi aiempien vuosisatojen ihmisten ja instituutioiden toimijuutta ja rationaalisuutta väheksymällä. Teksti poikkeaa muiden lukujen tavoitteesta välttää näennäistä vuosisataperiodisointia.

Viitaniemi painottaa osuvasti, että julkisen tilan kehitystä 1700-luvulla ei tulisi nähdä ainoastaan kaupunkiporvariston ja sanomalehtien muodostamana ilmiönä, vaan se ilmeni myös maaseudulla ja suullisen kulttuurin piirissä. Maaseudullakin papisto julisti kuulutuksia, vähäisiä sanomalehtiä luettiin ääneen laajemmalle yleisölle, keskusteltiin ja tehtiin päätöksiä alati isommista paikallishankkeista. Toisekseen paikallistasolta kerättiin monenlaista tietoa katselmuksin ja tarkastuksin sekä laadittiin valituksia. Ilman kirjallistakin tiedonvälitystä aikalaiset tiesivät ja keskustelivat naapuripitäjien hankkeista ja päätöksistä.

Monet teoksen käsitteistä ovat anakronistisia, mutta kirjoittajat ovat pääosin hereillä kirjoittaen tämän rehellisesti auki, jolloin ongelma tulee kierrettyksi. Toimivana esimerkkinä FT Kaarle Wirta hyödyntää yrittäjä/yrittäjyys-käsitettä purkaen osiin sen nykymerkitykset, erilaiset määritelmät ja sovittamisen varhaismodernin ajan tutkimiseen. Avoimesti pohtien yrittäjyyden metakäsitteen avulla havaitaan ilmiöitä, jotka menneisydessä ovat olleet eritavoin sanoitettuja ja normitettuja, mutta jotka silti ovat yllättävän lähellä nykykäytänteitä. Wirta havainnollistaa, että yrittäjyyteen ei kuulunut vain taloudellisen edun tavoittelu, vaan esimerkiksi sosiaalisen pääoman ja aseman sekä tietotaitojen hankkiminen, myös informaation kontrollointia ja väkivaltaa apuna käyttäen.

On haastavaa tutkia menneisyyttä, jossa jatkuvassa vuorovaikutuksessa kaikki vaikutti kaikkeen (s. 213). Kirjaa lukiessa tuleekin selväksi yhteiskunnan lomittuneisuus, kun se on esitetty sekä lähtökohtana, tutkimuskohteena että lopputulemana. Jatkoissa kaikkien tätä tärkeää näkökulmaa hyödyntävien onkin syytä pohtia, kuinka vältetään kehäpäätelmän riski tai mitä täsmällistä menneisyydestä lopulta pystytään sanomaan, jos kaikki oli nivoutunut. Olennaista onkin löytää analyttinen tasapaino menneisyyden moniulotteisuuden ja havaittavissa olevien lainalaisuuksien välillä sekä pystytävä osoittamaan konkreettisesti, mitä ihmiselon moninaisuus oli käytännössä. Tässä teos onnistuu pääosin

hienosti, mutta paikoin jäädään odottamaan tulkintoja laajemmasta lähde-empiriasta.

Lukijaa haastava teos sopii muillekin kuin varhaismodernista tai ylipäätään vain historiasta kiinnostuneille tutkijoille ja edistyneille opiskelijoille, koska siinä käsitellään useita pinnalla olevia humanistis-yhteiskuntateollisia teorioita. Kirjoittajat korostavat terveen itsetuntoisesti, ettei historiantutkimus vain lainaa lähitieteiltä, vaan se taustoittaa ja testaa teorioiden ja käsitteiden toimivuutta menneisyyteen sekä kehittää niitä itse. Tekijät sitovat tutkimusaiheensa innostavasti nykyaikaan, korostaen varhaismodernin ajan merkityksellisyyttä nykyihmiselle.

Petteri Impola, FM
Jyväskylän yliopisto

Vanhempiin kohdistunut väkivalta historiassa

Marianna Muravyeva & Raisa Maria Toivo (toim.): **Parricide and Violence Against Parents Throughout History. (De)Constructing Family and Authority?** Palgrave Macmillan 2018. 267 s. ISBN 9781349949977.

Marianna Muravyeva, Phillip Shon & Raisa Maria Toivo: **Parricide and Violence Against Parents. A Cross-cultural View Across Past and Present.** Routledge 2021. 253 s. ISBN 978-1315-1701-14.

Tässä kirja-arviossa tarkasteltavat kaksi teosta käsittelevät aihetta, johon historiantutkijat ovat kiinnittäneet verrattain vähän huomiota: vanhempiin kohdistunutta väkivaltaa. Vanhempiin kohdistuva väkivalta koskee eri ikäisiä ja eri elämänvaiheissa olevia uhreja ja tekijöitä, mutta valtaosa siitä on nuorten tai aikuisten ihmisten toisiin aikuisiin ihmisiin kohdistamia tekoja. Väkivaltaa on tutkittu erilaisista historiallisista näkökulmista paljon, mutta vanhempiin kohdistunutta väkivaltaa ovat käsitelleet lähinnä kriminologit ja psykiatrit. Nyt aiheesta on ilmestynyt kaksi tärkeää englanninkielistä teosta. Marianna Muravyevan ja Raisa Maria Toivon (2018) toimittama teos on historiaan painottuva artikkelikokoelma. Myravyevan, Phillip Shonin ja Toivon kirja (2021) on puolestaan historiallis-kriminologisella otteella tehty poikkitieteellinen synteesi, joka pohjautuu kattavaan määrään aikaisempaa tutkimusta aiheesta. Molemmat teokset osoittavat perusteellisesti, kuinka monimuotoinen ilmiö vanhempiin kohdistunut väkivalta on.

Ensimmäinen kirja on alueellisesti, kulttuurisesti ja ajallisesti kattava tutkittavien aikakausien tosin painottuessa 1600–1800-luvuille. Artikkelit nojautuvat tapaustutkimuksiin, joiden kautta tutkijat tarkastelevat vanhempiin kohdistunutta väkivaltaa esimerkiksi Bri-

tanniassa (Sharpe, Barclay), Pohjoismaissa (Warberg, Toivo), Münchenissä (Lidman) sekä saamelaisyhteisössä (Willumsen). Kymmenen kirjoittajan lähdeaineisto koostuu muun muassa oikeustapauksista, sanomalehtiaineistoista ja muista kirjallisista aineistoista. Vanhempiin kohdistuneiden väkivallantekojen lisäksi tarkastelun kohteena ovat väkivallan nostattamat reaktiot.

Artikkelikokoelman keskiössä ovat kysymykset auktoriteetista, perhesuhteista ja normatiivisista raameista. Kirja on jaoteltu temaattisesti kolmeen osaan. Ensimmäinen käsittelee normatiivisia käsityksiä/käsitteitä, toinen pureutuu alueellisiin näkökulmiin sekä identiteetteihin kytkeytyviin aiheisiin ja kolmannessa osassa käsitellään kamppailua vanhempien auktoriteetin kanssa. Vanhempaan kohdistunutta väkivaltaa pidettiin usein hyökkäyksenä laajemminkin auktoriteetteja vastaan. Sukupolvien ja perheenjäsenten keskinäiset välit saattoivat tulehtua, mikä toisinaan johti vanhempien (laajasti ymmärrettynä myös isä- ja äitipuolten) solvaamiseen, lieviin väkivaltaisuuksiin tai jopa surmaamiseen. Auktoriteetti ja sen rikkoutuminen tai ristiriitaiset odotukset aiheuttivat skismaa osapuolten välille ja esimerkiksi yhteisessä kotitaloudessa asuminen loi potentiaalisia konflikteja.

Muravyevan, Shonin ja Toivon (2021) monitieteinen teos hyödyntää aiemman tutkimuksen ohella muun muassa historiallista kriminologiaa (s. 4 ja 8) ja se käsittelee niin esimodernin ajan kuin myös nykyajan vanhempiin kohdistunutta väkivaltaa. Tuloksena on koherentti synteesi, joka liikkuu eri aikakausilla ja erilaisissa maantieteellisissä ympäristöissä. Teos on jaoteltu kolmeen osioon ja kymmeneen lukuun. Johdanto ja ensimmäinen luku keskittyvät vanhempiin kohdistuneen väkivallan määrittelyyn. Tekijät perustelevat rajanvetonsa selkeästi ja perkaavat samalla huolellisesti sitä, kuinka eri lähtökohdista vanhempiin kohdistunutta väkivaltaa on käsitteellistetty. Heidän määritelmänsä ottaa huomioon niin erilaiset perhemuodot kuin väkivallan eri ilmenemismuodot, jotka ovat olleet eri aikoina läsnä (esim. s. 4 ja 32). Hyödyllisen teoksen keskeistä antia onkin monikerroksellinen kuvaus ilmiöstä sekä vanhempiin kohdistuvan väkivaltatutkimuksen ja sen piirissä hyödynnettyjen teorioiden esittely sekä niiden kokonaisvaltainen kytkeminen historiallisiin muutoksiin.

Kirjan toinen osio käsittelee väkivaltaisten tekojen piirteitä sekä väkivaltaan reagoimista ja kolmas osio on yleiskatsaus tutkittavaa ilmiötä koskeviin alueellisiin eroavaisuuksiin. Kolmannen osion ensimmäinen eli seitsemäs luku käsittelee nimensä mukaisesti eurooppalaisessa kontekstissa vanhempiin kohdistuneita henkikiroksia ja väkivaltaa, tosin käsittelyssä on vain Pohjoismaita ja Venäjä. Luvussa kahdeksan käsitellään vanhempiin kohdistuneita henkikiroksia osana yleistä henkirikollisuutta Pohjois-Amerikan ja muiden länsimaiden kontekstissa, mikä onkin olennainen näkö-

kulma, koska vanhempiin kohdistuneet henkikirokset ovat huomattavalta osalta aikuisten välistä väkivaltaa. Tämä tärkeä näkökulma osoittaa muun muassa, kuinka sukupuolijakauma vanhempiin kohdistuneissa henkikiroksissa on samansuuntainen kuin muunkin aikuisiin kohdistuvan henkirikollisuuden. Teoksen loppuosassa valotetaan ilmiön piirteitä Aasiassa, Afrikassa, Latinalaisessa Amerikassa ja Lähi-idässä.

Molemmat teokset erittelevät myös sitä, miten vanhempiin kohdistunutta väkivaltaa on eri yhteyksissä selitetty sekä minkälaisia yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia esitetyillä tulkinnoilla on ajasta ja paikasta riippuen ollut. Taustalla on nähty muun muassa aikuisen lapsen omiin vanhempiinsa kohdistama väkivalta tilanteessa, jossa nämä seisoivat hänen haluamansa asian, kuten omaisuuden, avioliiton tai vapauden tiellä. Toiset selitykset ovat pohjautuneet mielenterveyden ongelmiin, vanhempien toimintaan (esim. kasvatukseen) kytkeytyneisiin selityksiin ja alkoholin käyttöön. Lisäksi arki-seksi luonnehdittavat riidat ovat olleet osa väkivallan syntyä. Vanhempiin kohdistuneita henkikiroksia ovat selittäneet myös itse vanhemman tekijään tai muihin perheenjäseniin aiemmin kohdistama väkivalta, itsepuolustus, kosto tai läheisten suojeleminen. Teoksissa avatut tapaukset käsittelevät myöskin sitä, pitkö vanhempia kunnioittaa, vaikka he itse olisivat olleet väkivaltaisia perheen sisällä. Vanhempiin kohdistuneet henkikirokset ovat kuitenkin olleet harvinaisia, vaikkakin se on ollut toistuva rikosmuoto. Muunlainen väkivalta on ollut yleisempää, vaikka niin tässä kuin muissakin lähi-suhteisiin liittyneissä väkivallan muodoissa väkivalta on jäänyt usein viranomaisilta piiloon.

Molemmat teokset käsittelevät väkivaltaisten tekojen erilaisia piirteitä vivahteikkaasti, mutta myös laajempia johtopäätöksiä tehden. Ne osoittavat, että historioitsijoilla on paljon tarjottavaa vanhempiin kohdistuvan väkivallan kokonaisvaltaiselle ymmärtämiselle. Samankaltaiset väkivallan muodot toistuvat eri aikoina ja erilaisissa ympäristöissä, mutta tärkeitä ovat myös eroavaisuudet, jotka on tehtävä näkyväksi, jotta uhrien kuin myös tekijöiden mahdollinen alisteinen asema historiassa tulee nähdä. Läheisissä suhteissa esiintyvää väkivaltaa on tärkeä tutkia eri tieteenaloilla ja sitä on pyrittävä ehkäisemään. Paljon on vielä tekemättä, esimerkiksi lapsiin kohdistuva lievä ruumiillinen kurittaminen on edelleen sallittua monissa maissa. Myös ikään-tyneisiin ja vanhempiin kohdistuvan väkivallan sekä tarvittavan hoidon laiminlyönnin tunnistaminen asettaa haasteita. Lähiuhdeväkivallan kuva alkaa hiljalleen olla hahmottumassa myös historian tutkimuksessa ja kumpikin näistä teoksista tuo keskeisen kontribuution vanhempiin kohdistuvan väkivallan tutkimuksen osalta.

Anna Kantanen, FM
Jyväskylän yliopisto

Asutuskolonialismin kirjoa elokuvissa

Janne Lahti & Rebecca Weaver-Hightower (toim.): *Cinematic Settlers. The Settler Colonial World in Film*. Routledge 2020. 218 s. ISBN 978-0-367-50383-3.

Janne Lahden ja Rebecca Weaver-Hightowerin toimittama kokoomateos käsittelee asutuskolonialismia elokuvissa. Asutuskolonialismi on kolonialismin muoto, jota ovat teoretisoineet erityisesti antropologi Patrick Wolfe sekä historioitsija Lorenzo Veracini. Jälkimmäinen nostaa Wolfen *Settler Colonialism and the Transformation of Anthropology* -teoksen (1999) vedenjakajaksi, joka erotti asuttajakolonialismin tutkimuksen omaksi alakseen, kun sitä aiemmin oli käsitelty lähinnä eräänä kolonialismin tutkimuksen osa-alueena. Veracini korostaa, että asutuskolonialismi eroaa kolonialismista ja että nämä kaksi ilmiötä ovat rakenteellisesti erilaisia, vaikka usein ilmenevätkin rinnakkain ja määrittävät toisiaan vastavuoroisesti.¹ Asuttajakolonialismissa keskeistä on kaukaa muuttaneiden asuttajien suorittama maa-alueen haltuunotto ja hallinta, joka on merkinnyt yleensä haltuun otettavan alueen alkuperäiskansojen syrjäyttämistä tai jopa eliminoimista, kuten tapahtui esimerkiksi Pohjois-Amerikassa ja Australiassa. Maanomistus on asuttajakolonialisteille ensisijainen tavoite, ei niinkään alkuperäisväestön riistäminen työvoimana, vaikka sitäkin tehtiin.²

Cinematic Settlers -teoksen lähes joka luvussa lainataan Patrick Wolfen keskeistä väitettä, jonka mukaan ”invaasio on rakenne”³, ei yksittäinen tapahtuma. Asutuskolonialistinen hanke ei siis koskaan täysin pääty, sillä asutustarinaa kerrotaan yhä uudelleen, myös elokuvan keinoin. Uudet yhteisöt ja yhteiskunnat tarvitsevat omat kertomuksensa oikeuttamaan olemassaoloaan, rakentamaan yhteisöllisyyttä ja vahvistamaan asutuskolonialistista projektiaan. Teos pyrkii edistämään ymmärrystä siitä, miten elokuva yhdisti paikallisen globaaliin ja sekä tallensi että edisti asutuskolonialistisia hankkeita. Kuten Weaver-Hightower ja Lahti tuovat esiin, asutuskolonialistisilla elokuvilla on yhteisiä teemoja ja kertomuksia. Tällaisia kirjassa analysoitavia teemoja ovat muun muassa asuttajakolonialistien asuttamattomina pitämät maat, käsitykset moraalista oikeudesta, alkuperäiskansojen toiseuttaminen ja eliminoiminen ja toisaalta myös asuttajakolonialistien haavoittuvuus ja heidän asemansa ristiriitaisuus sekä alkuperäisväestöjen toimijuus ja vastarinta.

Cinematic Settlers koostuu johdannosta ja 16 muusta luvusta, joissa käsitellään elokuvien asutuskolonialistisia rakenteita eri puolilla maailmaa. Mukaan on mahtunut maantieteellisesti ilahduttavan monipuolinen kattaus elokuvia. Pohjois-Amerikka (tosin Meksiko pois lukien)

on vahvimmin edustettuna, mitä selittänevät paitsi toimittajien tutkimusintressit myös Yhdysvaltain ja Kanadan keskeisyys asutuskolonialismin historiassa ja tutkimuksessa, myös elokuvien, kuten westernien, saralla. Maantieteellisen monipuolisuuden lisäksi teokseen on saatu laaja ajallinen perspektiivi, sillä varhaisimmat käsitellyt elokuvat ovat 1910-luvulta ja viimeisimmät 2010-luvulta. Suurin osa analyysin kohteista on näytelmäelokuvia, mutta mukana on myös muita esimerkkejä, kuten kanadalaisia matkailufilmejä ja yksi dokumenttielokuva. Teoksen lähdeaineisto on siis kiinnostavan monipuolinen. Kirjan luvut on jaettu neljään eri osaan, jotka ovat valloitus, asuttajat, syntyperäiset asukkaat sekä tila. Kunkin osion luvuissa käsitellään juuri tätä nimettyä teemaa, mutta lukujen teemat eivät ole mitenkään selvärajaisia, vaan niitä käsitellään enemmän tai vähemmän kaikissa luvuissa.

Delia Malia Konzett tarkastelee valloitus-osion ensimmäisessä luvussa Hollywoodin Havaijin ja eteläisen Tyynenmeren saarten valloitusta. Konzettin tarkastelu etenee amerikkalaisten ja Tyynenmeren saarten asukkaiden ensikontakteja kuvaavasta 1900-luvun alkuvuosikymmenten elokuvista Yhdysvaltain kasvavassa määrin harjoittamaa Tyynenmeren saarten militarisoitua käsitteleviin 1930-luvun elokuviin. Tätä seuraa Lawrence H. Kesslerin tutkimus yhdysvaltalaisista Havaiji-elokuvista, jotka ovat valmistuneet pian sen jälkeen, kun saarista muodostettiin virallisesti Yhdysvaltain osavaltio vuonna 1959. Luku keskittyy erityisesti Havaijin luonnonympäristön ja olosuhteiden kuvaukseen ja trooppisen ilmaston ja luonnon valkoisia haastavaan vaikutukseen näissä elokuvissa. Tätä seuraava Travis Franksin tarkka analyysi kohdistuu elokuvan *Australia* (2008) etnisten suhteiden kuvaukseen, jonka keskiössä ovat valkoiset asuttajakolonialistit, Australian alkuperäisasukkaat sekä uhkaavat japanilaiset/aasialaiset. Franks kiinnittää huomiota myös hyvien valkoisten hahmojen kotoperäistämiseen eli esittämiseen alkuperäisväestön kaltaisina ja heihin vertautuvina. Osion päättää Alexander Morrisnin analyysi neuvosto-”easternistä” – lajityypistä, joka yhdistelee keskiaasialaisia kansallisuusaatteita venäläisen bolsevismin edistyksellisyden kuvauksiin.

Asuttajat-osion aloittaa Sheila McManusin essee kanadalaisesta westernistä *Gunless* (2010). McManus kuvaa kiinnostavasti, kuinka kyseisessä elokuvassa hyödynnetään amerikkalaista lajityyppiä rakennettaessa imartelevaa kanadalaisesta kansallista kertomusta monikulttuurisesta ja väkivallattomasta valtiosta vastakohtanaan rasistinen ja väkivaltainen Yhdysvallat. Janne Lahden luku pureutuu yhdysvaltalaiseen lännenvallotusta kritisoivaan ja mytologisointia purkavaan westerniin *The Ballad of Buster Scruggs* (2018). Lahti osoittaa teoksen kumouksellisuudestaan huolimatta toistavan lajityypilleen luonteenomaista etnistä kapeutta ja stereotyyppisiä alkuperäisväestön kuvauksia. Wolfgang Fuhrmanin

luku puolestaan käsittelee saksalaisen, hyväntahtoisena esitetyn Afrikan asutuskolonialismin muistoa elokuvassa *Unser Haus in Kamerun* (1961). Osion viimeinen, Lin-chin Tsain taiwanilaisia elokuvia tarkasteleva luku on kirjan ainoa, joka kuvaa muuta kuin eurooppalaisperäistä asutuskolonialismia. Han-kiinalaisten asuttajakolonialistien ristiriitaista suhdetta niin manner-Kiinaan, Yhdysvaltoihin kuin Taiwanin alkuperäisväestöihin tarkasteleva essee on erinomainen myös monia muita lukuja ”elokuvallisemmassa” otteessaan. Tarkastelun kohteena ovat tarinan lisäksi vahvasti myös esimerkiksi elokuvan äänimaailma ja kuvakulmat.

Syntyperäisiin asukkaisiin keskittyvä kokonaisuus alkaa Barry Juddin luvulla aboriginaali-päähenkilön maskuliinisuuden ambivalenteista elementeistä valtavirraltaan asutuskolonialisessa yhteiskunnassa Ivan Senin elokuvissa. Natale A Zappian essee tuo kiinnostavasti esiin, kuinka Tynnenmeren luoteisrannikon Kwakwaka’wakw-alkuperäiskansa onnistui säilyttämään osan asutuskolonialistien kieltämää kulttuuriaan jälkipolvien nähtäväksi kolonialistisista lähtökohdista tehdyssä dokumenttielokuvassa. Ainoassa latinalaiseen Amerikkaan keskittyvässä luvussa M. Bianet Castellan osittii asuttajakolonialistisen narratiivin ja alkuperäiskansojen yksipuolisten kuvausten pysyvyyttä ja riittämättömyyttä latinalaista Amerikkaa käsittelevissä elokuvissa. Osion viimeisessä luvussa Misha Kavka ja Stephen Turner pohtivat uudemman uusiseelantilaisen elokuvan navigointia ja yhteisöllisyyden luomista väkivaltaisen koloniaalisen historian ja sen tahallisen unohtamisen sekä kansakunnan yhteisten mediamuistojen maastossa. Osion artikkelit ovat hyvin kirjoitettuja ja tarpeellinen lisä, mutta lukijana jäin kuitenkin kaipaamaan vielä analyysia sellaisista alkuperäiskansojen edustajien tekemistä elokuvista, jotka on nimenomaan suunnattu asuttajakolonialistien kertomusten vastaellokuiksi ja kuvaamaan asuttajakolonialistista kokemusta alkuperäiskansojen silmin. Kokoomateos ei käsittele tällaisia elokuvia ollenkaan.

Viimeisessä, tilaan kohdistuvassa osiossa Dominique Brégent-Heald tarkastelee asuttajakolonialistista näkemystä kanadalaisissa, luontomatkailla markkinoivissa 1920–1930-lukujen elokuvissa. Maria Flood puolestaan vertailee Algerin vanhan kaupungin eli casbahin kolonialistisia ranskalaiskuvauksia 1990-luvun Pariisin casbah-maahanmuuttolähiön kuvauksiin, ja Ian-Malcom Rijdsdijk pohdiskelee Hollywoodin varhaisen Hollywoodin kiinnostusta koloniaaliseen Etelä-Afrikkaan ja tämän kuvaamiseen käytettyjä paikkoja. Kirjan päättää Lorenzo Veracinin huikene hieno analyysi avaruuselokuvien *Interstellar* (2014) ja *Cowboys and Aliens* (2011) perustavanlaatuisista sidoksista asutuskolonialismiin.

Yhteenvetona voi todeta, että *Cinematic Settlers* käsittelee ansiokkaasti globaalin asutuskolonialismin elokuvallisia ilmentymiä. Pienenä kritiikkinä esitän kui-

tenkin, että teos keskittyy niin vahvasti asuttajakolonialistisen maailman kuvaukseen itsessään, että jättää johdannossa käsittelemättä sen, miten asuttajakolonialismi eroaa kolonialismista. Muutkaan luvut eivät tätä asiaa juurikaan erittele. Kolonialismia elokuvissa on tutkittu paljon ja myös toimittajat viittaavat suoraan jälkikolonialisen elokuvan tutkimukseen. Siksi olisi ollut tärkeää eritellä selvemmin, miten asutuskolonialismi eroaa (muusta) kolonialismista (ei vain määritellä, mitä asutuskolonialismi on) sekä miten elokuvien asutuskolonialismi eroaa elokuvien kolonialismista ja jälkikolonialismista. Tämä olisi tuonut selvemmin esiin sen, miten tämä teos eroaa aiemmista elokuvallisesta kolonialismin analyyseista. Nyt jotkin käsittelyluvut käsittelevät hyvinkin selkeästi asutuskolonialismia (esimerkiksi Lahti, Veracini) kun taas toisissa luvuissa (esimerkiksi Konzett, Judd) asutuskolonialismin ja muunlaisen kolonialismin erot jäävät häilyvämmiksi. Monipuolinen, hyvin kirjoitettu ja kattava teos kuitenkin houkuttelee ottamaan asiasta tarkemmin selvää ja toimii tärkeänä aihepiiriin tutustuttavana lukemistona. Sitä voikin suositella sekä asutuskolonialismista että elokuvahistoriasta kiinnostuneille lukijoille.

Raita Merivirta, dosentti
Turun yliopisto

1. Lorenzo Veracini, *Settler Colonialism. A Theoretical Overview*. Palgrave 2010.
2. Patrick Wolfe, *Settler Colonialism and the Transformation of Anthropology. The Politics and Poetics of an Ethnographic Event*. Cassell 1999.
3. Patrick Wolfe, Settler colonialism and the elimination of the native. *Journal of Genocide Research* 8:4 (2006), 387–409.

Karjala kansalaissodan kurimuksessa

M.A. Vituhnovskaja-Kauppalaa, A.Ju. Osipova:
V putsine graždanskoi voiny. Karely v poiskah strategij vyživanija 1917–1922. Nestor-Istoria. Moskva–Sankt-Peterburg 2021. 349 s. ISBN 978-5-4469-2003-7.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen venäläinen historian-tutkimus muutti suuntaansa. Marxilainen näkökulma joutui väistymään ja tilalle tuli geneettinen tutkimus, joka tarkoittaa tieteen tradition mukaista lähdekriittistä tutkimusta. Samalla läntinen ja venäläinen tutkimus ovat lähentyneet. Suomalainen tutkimus on päässyt aikaisemmin suljetuille lähteille sekä tiiviimpään yhteistyöhön venäläisten, virolaisten ja muiden kommunis-

mista vapautuneiden maiden tutkijoiden kanssa. Erityisen mielenkiinnon muodostaa Venäjän Karjalan historia.

Viimeisen parin vuosikymmenen kuluessa on julkaistu paljon Karjalan historiaa koskevaa tutkimusta, joka on työntänyt syrjään kommunistisen esiripun ja tuonut tutkimuksen ulottuville uutta tietoa. Vuosien kuluessa on tutkimuksia kertynyt niin runsaasti, että on syytä julkaista kokonaisesityksiä. Vuonna 2017 E. Dubrovskaja ja N. Korablev julkaisivat teoksen *Karjelija v gody Pervoj mirovoj vojny 1914–1918* (Karjala ensimmäisen maailmansodan vuosina 1914–1918).¹

Tuolle tutkimukselle on jatkoa ja täydennystä M. Vituhnovskajan ja A. Osipovan julkaisema teos. Se jakaantuu 280 sivua käsittävään tutkimusosaan ja 70 sivua käsittävään liiteosaan, jossa esitetään tutkimukseen liittyviä dokumentteja. Tutkimuksen lähdepoija on monipuolinen ja vakuuttava. Arkistolähteitä on kerätty Venäjän keskusarkistoista, Karjalan omista arkistoista sekä Suomen lukuisista arkistoista, joista merkittävin on Kansallisarkisto. Primaarilähteiden lisäksi tutkijat ovat hyödyntäneet varhaisempia dokumenttijulkaisuja, lehdistöä, aikaisempaa tutkimusta, kaunokirjallisuutta ja muistitietoa.

Teos on kahden kokeneen tutkijan yhteistyön tulos. He ovat kirjoittaneet kirjan yhdessä, mutta tekstissä painottuvat tutkijoiden erityisalut. Kirjoittajat ovat jäsentäneet tutkimuksen kronologisesti ja alueellisesti. Kauppala-Vituhnovskaja on kirjoittanut johdannon, luvun Karjalasta Suomen ja Venäjän välissä ennen vallankumousta, katsauksen Karjalasta vallankumousten aikana sekä luvut suomalaisten vapaaehtoisten retkistä Viaan, yrityksestä nostattaa karjalaiset liittymään Suomeen sekä vienalaisten omista kansallisista tavoitteista. Hän on myös kirjoittanut teoksen johdannon ja yhteenvedon sekä koonnut liitteet.

Osipov on kirjoittanut Karjalan kansalaissodan historiografian, katsauksen suomalaisten aktivistien Karjalainnostukseen, suomalaisten hyökkäyksestä Aunukseen, Repolan ja Porajärven aseman muutoksista ja Karjalan kapinasta 1920–1922. Tähän liittyen Osipov lopettaa tekstinsä tarkastellen kapinan seurauksia ja kansalaissodan päättymistä. Yhteisesti kirjoittajat ovat tarkastelleet neuvostovallan toteuttamista Aunuksessa, Karjalan työkansan kommuunia ja Tarton rauhan merkitystä Venäjän Karjalalle.

Teoksen mukana lukijalle välittyvät venäläinen, suomalainen, karjalainen ja kansainvälinen tutkimus. Varsinkin suomalaiselle ja kansallisesti rajoittuneelle tutkimukselle sekä luokkataistelunäkökulmalle teoksella on annettavaa uusina lähteinä ja näkökulmina. Karjalaa ja sen asukkaita tarkastellaan omana kokonaisuutena, mutta myös suomalaisuuden ja venäläisyyden objekteina. Tässä varsinkin suomalaiselle lukijalle on paljon uutta tietoa, sillä heimosotakirjallisuus on yleensä torjunut venäläisen vaikutuksen ja näkökulman. Myöhempi

tutkimus on kärsinyt osittain siitä, etteivät suomalaiset tutkijat ole päässeet venäläisiin lähteisiin.

Suomessa sisällissota kesti nelisen kuukautta, mutta Karjalassa neljä vuotta. Molemmat sodat olivat Venäjän vallankumouksen seurausta, ja tapahtumat maailmalla, Venäjällä ja Suomessa vaikuttivat suurella määrällä Karjalan kehitykseen. Maailmansota teki Karjalasta Luoteis-Venäjän strategisesti tärkeän kohteen. Kuolan niemimaalta ja Vienanmeren rannikolta avautui avoin väylä maailmalle, ja alkaen 1800-luvun lopulta Venäjä oli kehittännyt alueen infrastruktuuria. Maailmansodan ensi vuosina Karjala sai olla rauhassa, joskin se luovutti miehiään armeijalle, ja sen tuotannolla oli merkitystä varusteluteollisuudelle. Sodan aikainen Muurmannin rautatien rakentaminen liitti alueen sotaa käyvään maailmaan ja toi lopulta vallankumouksen Karjalaan. Tekstiä täydentää kuvaliite, jonka kuvat on kerätty Suomen ja Karjalan arkistoista. Pienenä erikoisuutena mainittakoon Suomen Museovirastosta löydettyjen kuvien ottajaksi Pälssi Sakari (Пялси Сакари).²

Teoksen informatiivisuutta lisäävät värilliset selitykset varustetut kartat. Niiden ongelmana on mittakaavojen puute. Tätä pidän vakavana puutteena ulkomaisten lukijoiden kannalta, koska heillä ei ole käsitystä Venäjän Karjalan etäisyyksistä. Tietämässä Karjalassa etäisyyksillä ja liikenneoloilla oli suuri merkitys. Henkilöhakemisto olisi myös lisännyt teoksen informatiivisuutta.

Kirjoittajat ovat luoneet monipuolisen ja objektiivisen yleisesityksen Venäjän Karjalasta maailmaa järjestyttäneenä aikana. Teoksen kautta venäläinen lukija pääsee tutustumaan Karjalaa järjyttäneeseen historiaan ilman kansallista ja vallankumouksellista paatosta. Toivottavaa olisi teoksen ilmestyminen pikaisesti suomeksi.

Alpo Juntunen, emeritusprofessori
Maanpuolustuskorkeakoulu

1. Ks. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2020.

2. Pitäisi olla Sakari Pälssi.

Viinameri

Raimo Pullat & Risto Pullat:

Viinameri. Salapiiritusevedu Läänemerel kahe maailmasoja vahel (2. päivitetty painos). Estopol 2021. 575 s. ISBN 978-9949-745-920.

Suomen sillasta Viroon puhuttaessa on yleensä kyse henkisestä ja kulttuuriyhteydestä. Kahden maailmansodan välillä tuota yhteyttä hallitsi viinan (pirtun) sala-kauppa. Sen perustana oli Suomen kieltolaki vuosina 1918–1932 ja sen luoma laittoman alkoholin runsas kysyntä.

Virolainen historian emeritusprofessori Raimo Pullat ja hänen poikansa kriminologi Risto Pullat kirjoittivat jo 2010 julkaistun kirjan, joka julkaistiin suomeksi 2012: *Viinameri: pirtusotaa Itämerellä 1920- ja 1930-luvuilla* (Tammi). Tekijät ovat vuosikymmenen mittaan löytäneet ja keränneet uutta tiedostoa aiheesta, jonka pohjalta *Viinamerestä* julkaistiin kesällä 2021 uusi laajennettu laitos. Siinä on uutena myös Latviaa käsittelevä jakso. Kirjassa on runsaasti yksityiskohtia ja Pullatien tapa kuvata aikaa on kiehtova. Kun Suomen ja Viron yhteistä historiaa jatkuvasti käydään läpi, kieltolaki ja pirtun salakuljetus on edelleen tärkeä vaikka kummallinen vaihe.

Suomenlahden yli Suomen ja Viron välillä on käyty kauppaa ("seprakauppaa") vaihtelevasti 1200-luvulta alkaen. Virolaisia oli jo varhain asettunut asumaan Suomen rannikolle, pisimpään virolaisena pysyi Pernajan Kabbölen kylä. Pirtun salakuljetus kyllä ulottui Suomen etelärannikolla idästä aina Ahvenanmaalle saakka.

Pirtun kysyntä kaikissa Itämeren maissa oli tuntuvaa, vaikkei kaikissa laitonta. Pirtusta tehtiin usein vodkaa. Paitsi Viinamereksi, Itämerta voitiinkin sotien välisenä aika kutsua myös Vodkamereksi. Jo tuolloin salakuljetuksen piiriin kuuluivat lisääntyvästi myös huumeet, ja vaikka huumesalakuljetus kasvoi merkittäviin mittoihin vasta Viron itsenäisyyden palauttamisen jälkeen, on sotien välisen ajan Itämerta kutsuttu myös *Mare Narcoticumiksi*. Tätä kehitystä on selvittänyt erikseen Risto Pullat.

Pirtun valmistus Virossa oli vuosikymmeniä runsasta, mutta 1920-luvun kuluessa se hiipui, kun edullisempaa pirtua alettiin tuoda pääasiassa Saksasta ja Puolasta meriteitse Viron pohjoisrannikolle. Aluksi saksalaiset huolehtivat salakuljetuksesta Suomenlahden yli, mutta pian sen ottivat käsiinsä ja veneisiinsä virolaiset kalastajat ja rannikon asukkaat.

Virolaiset toivat pirtukanisterit (usein veden alla vetäen) lähelle Suomen vesiä, josta suomalaiset kävivät ne hakemassa. Salakuljetuksessa vallitsi avoin markkinatilanne ja raaka kilpailu. Suomen puolella toiminta oli lain mukaan rikollista.

Viinan valmistus ja myynti Venäjän ja Pietarin markkinoille oli Venäjän vallan alla vahvistunut Virossa. Kun se vuosien 1917–1918 tapahtumien johdosta pääosin loppui, Suomen kieltolaki loi uudet markkinat. Salakuljetus oli vahvaa taloudellista toimintaa ja toi tuntuvaa vaurautta Viron pohjoisrannikolle. Samoin kävi Suomen puolella.

Määristä kertoo, että Suomen viranomaiset (poliisi, rajavartijat ja tulli) onnistuivat takavarikoimaan esimerkiksi vuonna 1930 yhteensä miljoona litraa pirtua. Se oli vain pieni osa kaikesta salakuljetetusta, sillä on laskettu, että kieltolain aikana salakuljetus toi Suomeen 59 miljoonaa litraa pirtua.

Kieltolaki synnytti Suomen puolella laajan järjestäytyneen rikollisverkoston, joka vastaanotti virolaisilta kul-

jettajilta pirtun ja välitti sen edelleen kuluttajille. Se oli aina konstikasta. Suomalaiset salakuljettajat olivat usein rajavartijoita ja poliisia etevämpiä, heidän veneensä viranomaisien veneitä nopeampia. Viranomaiset lan-kesivat myös korruptioon, ottivat vastaan lahjoja. Toiminnassa oli paljon ristiriitoja ja keskinäistä väkivaltaa; puhuttiin "pirtusodasta".

Viinan kulutus oli Suomessa vuosisadan alussa tuntuvaa, mutta kieltolain luomissa olosuhteissa kulutus kasvoi voimakkaasti. Laki epäonnistui tehtävässään. Tosin kieltolakimenettely oli Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa yleistä tuohon aikaan. Kun kieltolaki Suomessa sitten vuonna 1931 järjestetyssä kansanäänestyksessä hylättiin, salakuljetus oli vahvimmillaan, tekijät siirtyivät myös huumeiden salakuljetukseen.

Pirtulla oli kysyntää kaikissa Itämeren alueen maissa. Saksalaista pirtua saatettiin kuljettaa myös Amerikan Yhdysvaltoihin, jossa markkinoita hallitsi myös kieltolaki 1920–1933. Norjassa oli kieltolaki vuosisadan alusta vuoteen 1927.

Latviassa oli vuosina 1925–1927 voimassa jyrkästi alkoholinvastainen laki, joka nosti viinan hintaa korkealle ja loi tarvetta viinan valmistamiselle ja salakuljetukselle. Latvialaiset osallistuivat myös Saksasta ja muualta Keski-Euroopasta tuodun pirtun salakuljetukseen Suomeen, vaikka Latvian saareton rannikko ei ollut sovelias salassa tehdylle pirtulastien uudelleenlastaamiselle. Latvian tulli ja rajavalvonta olivat vahvoja. Joka tapauksessa Suomen kieltolaki veti latvialaiset virolaisten vana-vedessä pirtun salakuljetukseen.

Kieltoilla ja sen seurauksilla niin Suomen kuin Vironkin historiassa tärkeä osa. Suomen silta varsinkin kulttuurialalla vahvistui 1930-luvulla. Vuonna 1937 solmittiin maiden välillä kulttuurisopimus, joka on voimassa edelleen.

Jaakko Blomberg, VTL

Hyperimperiumin globaalia ulkopoliitiikkaa

Antero Holmila & Matti Roitto:

Rooseveltista Trumpiin. Yhdysvaltain ulkopoliitiikka ja kriisit 1900-luvun alusta tähän päivään. Docendo 2018. 465 s. ISBN 978-952-291-519-1.

Lukiessani tätä Antero Holmilan ja Matti Roiton teosta Yhdysvaltain ulkopoliitiikasta Taleban oli jälleen valloittamassa Afganistania itselleen. Länsimaisen median hämmästellessä Taleban täyttää Yhdysvaltain jättämää valtatyhjiötä, ilmentäen kaksikymmentä vuotta kestäneen miehityksen haavoittuvuutta ja suurvallan läsnäolon ja hallinnon legitimitettiin ontoutta. Onko Yhdys-

valtojen miehitys pahasti epäonnistunut vai kuvastuuko tässä laajemminkin sen nykytila kohti auringonlaskua matkaavana imperiumina? Mieleen toki tulevat aiemmatkin ristiriitaiset valloitukset, kuten Filippiinien kolonisointi 1900-luvun taitteessa, Vietnamin sota ja trauma tai George W. Bushin uhmakkaat lausumat pahan akselista. Filippiineillä sivistettiin villejä natiiveja, Vietnamin puolestaan padottiin kommunismia. Näissä ja monissa muissa tapauksissa oli läsnä Yhdysvaltain ylevä ja ylemmydentuntainen retoriikka ja omakuva itsestään demokratian ja vapauden levittäjänä. Omia etuja palveleva raju väkivalta ja kolonialismin harjoittaminen ovat olleet myös vahvasti läsnä, kun Yhdysvallat ja sen kutsumustehtävä ja maailmanvalta ovat etsineet muotojaan aikana, jota voidaan kutsua 'Yhdysvaltain vuosisadaksi'.

Holmila ja Roitto ovat kirjoittaneet yleisteoksen Yhdysvaltain ulkopolitiikan vaiheista 1900-luvun vaihteesta nykypäivään, Theodore Rooseveltin kaudesta Donald Trumpiin. He kertovat monivaihteisen tarinan mannerimperiumista, joka teki itsestään globaalin hyperimperiumin. Mantereen valloitus nojasi asustuskolonialismiin eli valloitetujen alueiden uudelleen asuttamiseen alkuperäisväestön korvaamiseen tai marginalisoimiseen. Globaalin imperiumin rakentaminen puolestaan nojasi suorasti ja epäsuorasti taloudelliseen ja sotilaalliseen valtaan, tarpeeseen edistää omia etuja ja liittoutumia suhteessa kilpailijoihin, heijastellen myös kansallisen itseyttä syvempiä ulottuvuuksia (esim. kutsumustehtävä, 'Manifest Destiny'). Näin Holmila ja Roitto haluavat selvittää, miten Yhdysvaltojen vuosisata maailman johtavana valtiona rakentui. He pyrkivät ymmärtämään moniulotteisia prosesseja Yhdysvaltain "omasta ulkopoliittisesta traditiosta käsin" (s. 9) ja osana "sen omaleimaista 'amerikkalaisen kulttuurin' viitekehystä" (s. 10).

Liikkeelle lähdetään 'loistavasta pikku sodasta' (1898) Espanjaa vastaan. Tämä selkeästi heikomman imperiumin alueiden ja vaikutusvallan anastus nähdään usein Yhdysvaltain mukaantulona globaaliin imperiumien väliseen kilpailuun markkinoista ja suurvaltastuksesta. Seuraavissa luvuissa käydään läpi hapuilevan imperiumin kasvua dollaripolitiikan ja interventioiden, Kansainliitto-unelmien ja romahduksien, sekä eristyneisyyden ristiriitaisen impulssien kautta. Kehitys kuluu toiseen maailmansotaan, jonka kirjoittajat nostavat ulkopolitiikan vedenjakajaksi, Yhdysvaltain ylivoimaisen voimaantumisen merkiksi. Sodan voiton, sen luoman teollistumisen ja ydinaseen kautta Yhdysvaltain asema suhteessa kilpailijoihin oli lakipisteessään, vaikka Neuvostoliitto nousikin sitä haastamaan.

Kylmää sotaa kuvataan kuumien kriisien (Berliini, Korea, Kuuba ja Vietnam) jatkumona ja toisaalta ydinasekilpailun ja liennytyksen vaihtelevien tuulien kautta. Kirjan viimeiset luvut nostavat esille monisäikeisen ja

epävarman maailman, jossa Yhdysvallat on yhä ylivoimainen sotilasmahti, mutta jossa sen voimavarat globaaliin kontrolliin ovat laskusuunnassa ja jossa sen halukkuus olla hypervalta testataan. Haasteita on monia: sisäpoliittisen polarisaation voimistuminen, Lähi-idän konfliktien umpisolmut, Tyynellämerellä, Aasiassa ja globaalisti nouseva Kiina sekä Euroopan sotilaallisen ja poliittisen painoarvon laskeminen.

Holmila ja Roitto vievät mainiosti tapahtumahistoriaa eteenpäin ja pohtivat samalla tapahtumien taustoja, syitä ja tulkintoja. Asioiden syy-seuraus-suhteita, linkittyviä ja verkostoja avataan niitä liikaa yksinkertaistamatta. Kirjoittajat tuovat toistuvasti esille, kuinka moraaliset näkemykset muiden auttamisesta ja kansallisten etujen ajaminen usein linkittyivät Yhdysvaltain ulkopoliitikassa läheisesti toisiinsa. Näin tapahtui jo silloin, kun maa järjesteli Latinalaisen Amerikan hallintoja Panaman kanavan rakentamisen aikoihin tai kun se liittyi ensimmäiseen maailmansotaan ympärysvalttojen ollessa yhä tiukemmin sidottuja Yhdysvaltain teollisuuteen ja rahatalouteen.

Ulkopolitiikka näyttää vahvasti johtavien yksilöiden kautta. Eritoten presidenttikeskeisyys nousee esille, toisaalta presidentin hallinnon keskeisten virkamiesten, kuten Henry Kissingerin, rooli ulkopolitiikan keskiössä. Ei voi olla huomaamatta, kuinka voimakkaasti ulkopoliitiikka on ollut miesten maailma – siis lähes yksinomaan valkoisen pienen eliitin piiri. Kirjan lähestymistapa voisi siis tältä osin pitää hyvinkin perinteisenä. Mutta se miten näitä yksilöitä hahmotetaan, on moniulotteinen. Kirjoittajat onnistuvat esittämään Wilsonin, F. D. Rooseveltin, Kennedyn, Nixonin, Reaganin ja monet muut ristiriitaisina, epätäydellisinä ja haavoittuvina; he onnistuvat siis tekemään johtajista inhimillisiä, kuten esimerkiksi korostaessaan, miten Woodrow Wilson silkalla ehdottomuudellaan ajoi itsensä paitsoon kotimaassaan Kansainliitto-visioidensa kanssa.

Holmila ja Roitto korostavat myös yksilöiden toimintaa rajaavia moniulotteisia kansainvälisiä ja kansallisia valtarakenteita ja verkostoja, olivatpa ne sitten kytköksissä liittolaisuuteen, Kongressiin, yleiseen mielipiteeseen, talouteen tai muihin kansainvälisiin toimintoihin. Vahvojen tai heikkojen johtajien ja visionäärien yli korostuu instituutioiden merkitys ja myös se, millä tavoin presidentit ovat olleet edeltäjiensä tekemien ratkaisujen rajoittajia. Erityisesti tämä korostui Vietnamin sodan aikana, jolloin joukko hyvin erilaisia presidenttejä päätyi toteuttamaan yllättävän samansuuntaista politiikkaa. Toinen esimerkki on se, kuinka sokkona Harry Truman astui Rooseveltin saappaisiin tämän kuoltua yllättäen – FDR kun ei ollut kertonut oikein kenelläkään aikeistaan ja aloitteistaan, esimerkiksi yksityisistä sopimuksista Stalinin kanssa.

Edetessään kirjoittajat tuovat jatkuvasti esille erilaisen tutkimussuuntausten tulkintoja, oli sitten kyse John

F. Kennedyn persoonasta ja ansioista ulkopolitiikassa, Reaganin kylmän sodan linjauksista (voimantuntoisesta eskalaatiosta rauhanomaisiin myönnytyksiin) tai Hillary Clintonin onnistumisesta ulkoministerinä. Sama erilaisten tutkimuksellisten näkökantojen esiin tuominen ja niiden oivaltava pohdinta koskee myös laajempia ilmiöitä, kuten vaikkapa imperiumin ja imperialismin merkitystä Yhdysvaltain historiassa tai kylmän sodan synnyn selittäviä tekijöitä. Tälläkään kertaa kirjoittavat eivät tarjoa yksioikoisia selityksiä tai kerro lukijalle, mitä tämän tulisi ajatella. Sen sijaan he kartoittavat sitä suhteiden ja tulkintojen kenttää, jossa Yhdysvaltain ulkopolitiikka operoi ja jonka se hypervaltana loi. Tämä lähestymistapa saattaa joillekin lukijoille vaikuttaa epämääräiseltä tai jopa teoreettiselta, mutta itse koin sen virkistävänä ja tervetulleena. Uskon lisäksi, että juuri valitun käsittelytavan kautta tämä kirja onnistuu välttämään yleisteosten perussynnin: vaikka kirja onkin täyteen ahdettu tapahtumia ja henkilöitä, se ei tunnu pinnalliselta.

Kirjoittajien auliisti tunnistama ongelma on, että kaikki globaalin suurvallan moninaiset toimet ja intressit ympäri maailman eivät mahdu yhteen kirjaan. Poisvalintoja on tehty, kuten kylmän sodan avaruuskilpailu ja Yhdysvaltain rooli Saharan eteläpuoleisen Afrikan dekolonisaatiossa ja itsenäisyyssajan konflikteissa (Somaliaa lukuun ottamatta). Useat asiat jäävät myös pienemmälle huomiolle, kuten globaali öljytalous ja sen muutokset tai NATON ja Yhdysvaltain rooli kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa (Jugoslavian hajoamisesta pois lukien).

Kirja tarjoaa valtavan tietoannoksen aiheestaan ja kutsuu lukijaa perehtymään lisää. Kirjoittajien tapa viedä lukija sisälle tutkijoiden väliin kiistoihin sekä hallinnon henkilökemioihin ja politiikan näkemyseroihin korostaa tätä piirrettä. Kaikesta paistaa läpi kirjoittajien laaja asiantuntemus ja ennen kaikkea innostus aiheeseen, mikä tarttuu myös lukijaan. Siksi tämä kirja soveltuu nähdäkseen oikein hyvin paitsi yliopiston opetustarkoituksiin myös kaikille Yhdysvalloista kiinnostuneille.

Janne Lahti, Akatemiattutkija ja dosentti
Helsingin yliopisto

Lukuopas tutustuttaa lähdeaineistoihin

Petteri Impola, Pirita Frigren, Petri Karonen,
Matti Raito & Antti Rähkä (toim.):

Vanhoin käsialojen lukuopas. Gaudeamus 2021.
355 s. ISBN 978-952-345-106-3.

Vanhoin käsialojen lukutaito kuuluu historiantutkijan ammatilliseen työkalupakkiin, eikä sukututkija tai historian harrastajakaan pääse juuri puusta pitkään vailla

taitoa tulkita käsin kirjoitettua tekstiä. *Vanhoin käsialojen lukuopas* on kirja Suomen historian lähdeaineistoista ja niiden lukutaidosta. Teos on tarkoitettu niin oppimateriaaliksi kuin tutkijan tueksi. Se on suunniteltu etenemään konstruktiiivisesti helpommista lähdeaineistoryhmään. Luvut koostuvat lähdeyhymää esittelevästä tekstistä sekä esimerkeistä translitteraatioineen.

Kirjassa keskitytään uusgoottilaiseen eli saksalaiseen käsialaan, joka oli käytössä Ruotsin valtakunnassa 1500–1800-luvuilla. Mukaan on päässyt myös jokunen fraktuuraa tai latinalaiskirjoitusta edustava esimerkki. Uusgoottilaiseen kirjoitustyyliin perustuvaa kirjasintyyppiä eli fraktuuraa käytettiin Suomessa aina 1900-luvulle saakka. Teokseen on valittu kiinnostavia esimerkkejä kirjallisista dokumenteista.

Lukuoppaan tuottamista ja rakennetta ovat ohjanneet Jyväskylän yliopiston tutkijoiden kokemukset opetuksesta sekä heidän tutkimuksellinen perehtyneisytyensä. Kirjaan on kirjoittanut 16 historiantutkimuksen asiantuntijaa akateemisen urapolun eri vaiheilta. Yhteistyönä tuotettu kirja on mahdollistanut erityisosaamiseen keskittymisen, mikä näkyy ajantasaisuutena ja mielenkiintoisena lähdekriittisenä pohdintana. Luonnollisesti myös digitaalisen ajan historiantutkimuksen erityispiirteet ovat teksteissä esillä. Teeman kannalta keskeisin digitaalisen ajan kehityshanke on eurooppalainen READ, jonka tuloksena on kehitetty käsin kirjoitettujen lähdeaineistojen konelukuun tarkoitettua Transkribus-ohjelmaa. Ville-Pekka Kääriäinen avaa artikkelissaan HTR-tekniikan ja Transkribuksen hyödyntämisen tämänhetkisiä realiteetteja käytännönläheisesti.

Käytännössä taitojaan kehittävä paleografi joutuu etsimään tukea monelta suunnalta, koska lähteissä on runsaasti vaihtelua. Vanhoin käsin kirjoitettujen asiakirjojen tulkintaan on tarjolla useita painettuja oppaita sekä verkkomateriaaleja. Monet käytetyimmistä oppaista on suunniteltu suurten yleisöjen – kuten sukututkijoiden – tarpeita silmällä pitäen. Erityisesti Anneli Mäkelä-Alitalon käsialaoppaat (1987, 1989, 1991, 2004), Kansallisarkiston kustantama *Vanhat käsialat ja asiakirjat* (1977) sekä Päivi Happonen *Sukututkimuksen asiakirjaopas* (2004) ovat kuluneet myös historiantutkijoiden käsissä. Keskiajan kirjoitustyyliin saa johdatusta *Keskiajan avain* (2. painos 2020) -kirjasta. Vanhoin käsialojen lukuopas on tervetullut lisä kirjallisuuteen.

Lukuoppaassa on huomioitu historiantutkimuksen tarpeita, mikä tekee siitä hyvän perusteoksen opiskelun ja tutkimuksen tueksi. Lukijaa ohjataan kohti tulkintaa huolellisen kontekstoinnin kautta sen sijaan, että tekstejä luetutetaan merkki merkiltä. Artikkelit sisältävät historiantutkimuksellisia havaintoja, lähdekriittikkä sekä tutkimukselle tyypillisiä kysymyksenasetteluja. Lähdeyyppin syntyhistoriaa ja rakennetta avaamalla sekä sanastojen tuella ohjataan lukijaa löytämään keskeisen

tiedon äärelle. Liitteistä löytyy lähdeyyppiin ja aikakauden perustuvaa kirjallisuutta, perussanasto käsitteistä ja fraaseista, hyödylliset hallinto- ja aineistokaaviot sekä jo konkareille Kansallisarkiston vanhasta oppaasta tutuksi käyneet mallikirjaimistot.

Teoksen käsittelyluvut on jaettu historiantutkimuksellisten teemojen alle. Lisäksi kirjan rakenteessa on pyritty ottamaan huomioon oppiminen, ja lukija heräkin pohtimaan parhaita tapoja paleografian opettamiseen. Hieman yllättävästi ensimmäinen luku käsittelee yksityisaineistoja. Pirita Frigrenin, Piia Einosen ja Heli Valtosen esittelemät kirjeet ja päiväkirjat eivät ole tulkinnallisesti helpoin aineistokokonaisuus. Kuitenkin kirjan tekijät tietävät jännittävien lähdeaineistojen kasvattavan motivaatiota oppimiseen, ja kun käsialat vielä ovat melko selkeitä aina viimeisiin muistopuhe-esimerkkeihin saakka, niin lukija tosiaan pääsee lempeästi alkuun. Painetut sanomalehdet taas on jätetty viimeiseksi, vaikka painotuote on yleensä käsin kirjoitettua tekstiä systemaattisempaa ja siksi helpompaa omaksua. Tulkinnan näkökulmasta voi olla hyvä ottaa haltuun 1800-luvun jälkipuolen kuntakokouksen pöytäkirjoja ennen kuin tutustuu 80 vuotta vanhempaan pitäjänkokouksen pöytäkirjaan. Mutta onnistuuko lukija harjaantumaan käsialojen hitaammin muuttuviin tyyllisiin piirteisiin, jos harjoituksissa jatkuvasti hyppii vuosisadasta toiseen? Petteri Impolan artikkeli käsialojen historiasta kokoaa tyyliseikkoja ansiokkaasti, mutta harjoitusten kronologiassa olisi puolensa.

Teoksessa keskitytään läntisen ja eteläisen Suomen ruotsin- ja suomenkielisiin lähteisiin, mikä on tyyppillistä ja ymmärrettävääkin, koska kukin asiantuntija kirjoittaa omista tutkimuksellisista painoalueistaan. Mukaan on mahtunut useita itäsuomalaisiakin esimerkkidokumentteja, kuten Viipurin alueen historiallisia asiakirjoja,

rovastintarkastuspöytäkirja Kiteeltä sekä verollepanokartta Viipurin kuvernementista. Antti Rähjän artikkeli perustelee paikkansa, sillä kartat ovat hyvä materiaali uusgoottilaista tai vaikka kyrillistä käsialaa oppimaan aloittelevalle. Pohjoinen Suomi jää kuitenkin jälleen marginaaliin.

Varsinaiset käytännön harjoitusmahdollisuudet ovat kirjassa odotettua kapeammat. Osasta kirjan esimerkkidokumenteja on translitteroitu vain muutama rivi, vaikka kuvassa olisi koko sivu. Translitteraatiota toivoisi mahdollisimman paljon, sillä rutiinilla on käsialojen oppimisessa suuri merkitys. Syventävää harjoitusallustaa kaipaava saattaisi hyötyä Zürichin yliopiston Ad Fontes -sivustosta (www.adfontes.uzh.ch/en/), josta löytyy monipuolisesti tietoa ja harjoituksia ratkaisuihin eri puolilta maailmaa. Ad Fontes sisältää myös muutaman harjoituksen Suomen historian aineistoista 1500–1700-luvuilta.

Tämän oppaan eduksi voidaan lukea huomio kuvanlaatuun. Tulkintaharjoituksia tekevä hyötyisi E-kirjasta, jotta kuvia pääsee suurentamaan. Painetun kirjan haltijan onneksi liitteistä löytyy hyvät tiedot alkuperäislähteistä. Niiden avulla ainakin digitaalisiin kokoelmiin kuuluvat asiakirjat voi löytää verkosta lähempää tarkastelua varten. Samalla lukija pääsee selaamaan lähdekokonaisuutta laajemmin.

Vanhojen käsialojen lukukirja on monipuolinen, asiantunteva ja ajantasainen teos. Se on hyödyllinen lukupaketti perinteisiin Suomen historian lähdeaineistoihin sekä uusimman tutkimuksen lähdekritiikkiin ja kysymyksenasetteluihin. Asiantuntijat herättelevät kirjan rakenteella ja sisällöllä keskustelua siitä, mikä vanhojen käsialojen lukutaidon opetuksessa on tärkeää ja miten se tulisi toteuttaa. Tällaiset yliopistopedagogiset kysymykset ovat tervetulleita laajaan keskusteluun.

Jenni Merovuori, FM
Itä-Suomen yliopisto

Rajanylittäjien syvätuntija – Pekka Nevalainen (1959–2021)

Historiantutkija, filosofian tohtori, Suomen historian dosentti Pekka Nevalainen kuoli Joensuussa 3.12.2021. Hän oli syntynyt Nurmeksen Salmenkylässä 7.10.1959. Ylioppilaaksi hän kirjoitti Nurmeksen lukiosta vuonna 1979. Varusmiespalveluksen jälkeen opinnot alkoivat silloisen Joensuun korkeakoulun historian laitoksella syksyllä 1980.

Opiskelutovereihinsa Pekka teki lähtemättömän vaikutuksen. Hänet muistetaan opiskelijaelämää hieman syrjässä tarkkaileena, mutta silti avuliaana, huumorintajuksena ja oman persoonallisen tyylinsä omanneena herrasmiehenä. Päätäväisyys ja rohkeus, jolla hän vei opintojaan eteenpäin, toimi esimerkkinä muille. Näistä piirteistä todisti jo ensimmäisten opinnäytetöiden aihevalinta. Viron kautta Suomeen siirrettyjen inkeriläisten kohtalot jatkosodan ajan Suomessa ei ollut kaikista helpoin tutkimusaihe 1980-luvun alun ilmapiirissä. Väitöskirja *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla* (1990) oli perusteellinen esitys vuosina 1943–1944 Inkeristä kuljetettujen yli 63 000 ihmisen vaiheisiin.

Glasnost ja ylipäätään 1990-luvun alun vapaampi ilmapiiri antoi tilaa Inkerin ja Karjalan historian tutkimukselle. Pekan ja professori Hannes Sihvon toimittama *Inkeri: historia, kansa, kulttuuri* (SKS 1991) oli kokonaisesitys, jonka takana oli suuri joukko tutkijoita itärajan molemmilta puolilta. Teos valittiin vuoden 1991 tietokirjaksi ja huomioitiin sekä Tieto-Finlandian kunniamaininnalla että Lauri Jäntin Säätiön palkinnolla.

Ahkeraa kirjoittajaa kiinnostivat ihmiskohtalot Suomessa ja itäisillä lähialueilla. Laajan artikkelituotannon ohella Pekka oli kirjoittajana ja toimittajana mukana

monissa merkittävässä ja palkituissa kirjahankkeissa. Pekan, Hannes Sihvon ja professori Heikki Kirkisen toimittama *Karjalan kansan historia* (WSOY 1994) sai valtion tiedonjulkistamispalkinnon vuonna 1995. Tehopari Nevalainen ja Sihvo vastasi myös vuonna 1998 ilmestyneen teoksen *Karjala: Historia, kansa, kulttuuri* (SKS) toimittamisesta. Pekan sanallisia jälkiä löytyy myös Tieto-Finlandialla palkitusta *Jatkosodan pikkujättiläisestä* kuin moniosaisesta Viipurin läänin historiasta.

Yksin Pekan käsialaa olivat muun muassa teokset *Rautaa Inkerin rajoilla: Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920* (SHS 1996) ja *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1918–1939* (SKS 1999). Näistä jälkimmäinen sai Historian Ystävien Liiton kunniamaininnan vuonna 1999. *Punaisen myrskyn suomalaiset: Suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917–1939* (SKS 2002) nosti valokeilaan arkisen tason rajan yli tapahtuneessa kanssakäymisessä ja ihmisten liikkuvuuden kipeän jälkinäytöksen.

Pekkaa ilahduttivat kirjallisuus, luonto ja läheiset ihmiset. Lähipiiri sai nauttia hänen oivallisista ruoanlaittotaidoistaan. Pekkaa jäivät kaipaamaan rakas Tuula sekä suuri joukko tutkijakollegoita ja historian ystäviä. Pekan loppuun asti jatkaman tutkimustyön tuloksia on postuumisti luvassa painetussa muodossa.

Pekka Kauppinen
Jukka Kokkonen

Kirjoittajat ovat Pekka Nevalaisen opiskelutoveri ja tutkijakollega.

Olli Matikainen

“Meidän lapinmaamme”: Ylä-Savon erämaiden rajakysymys keskiajalla ja 1500-luvulla
“Our Lapland”: Borders in Northern Savo wilderness in the Middle Ages and 16th century

Artikkelissa käsitellään pohjoisimman Savon rajojen muotoutumista keskiajalla ja 1500-luvulla Täyssinän rauhaan 1595 saakka. Sen päälähteenä on käytetty rajanmuodostuksesta kertovia tuomiokirjeitä ja rajaluetteloita, joita on peilattu paikannimitutkimukseen. Pääkysymyksiä ovat pohjoisen Savon Novgorodin ja Venäjän vastaisen itärajan muotoutuminen Pähkinäsaaren rauhansopimuksen (1323) jälkeen sekä Hämeen vastaisen länsirajan synty 1400-luvun puolivälissä. Artikkelissä esitetään, että 1400-luvun alkupuolelta peräisin oleva niin sanottu A-luettelo ja Turun maaoikeuden vuonna 1415 antama rajatuomio viittasivat pohjoisimmalta osaltaan erämaassa kulkeneeseen Matkusjokeen ja paikallisten asukkaiden vesireitille sopimaan rajaporttiin. Viipurin käskynhaltijan ja Ruotsin kuninkaan Kaarle Knuutinpojan vuosina 1446 ja 1452 Savon pohjoisten erämaiden läntisestä rajasta antamat tuomiokirjeet ovat yksityiskohtainen kuvaus erämaarajojen määrittelyn periaatteista. Lopullisessa tuomiossaan kuningas katsoi pohjoisen Savon erämaiden kuuluvan kokonaisuudessaan Viipurin linnaläänin hallintaan, mutta todennäköisesti paikallinen sopiminen erämaarajoista jatkui tuomion jälkeenkin. Erämaan muuttuminen asumistilaksi viljanviljelyn yleistessä loi uudenlaista rajojen määrittämisen tarvetta ja oli tavallinen ristiriitojen syntymisen syy niin yksittäisten asukkaiden, väestöryhmien kuin valtakuntien välillä.

Asiasanat: rajat, rajaseutu, asutushistoria, Ylä-Savo, keskiaika, 1500-luku

The article discusses the formation of the borders of the Northern Savo wilderness before the Sweden-Russia peace treaty of 1595, when the wilderness officially became understood as a populated area controlled by sovereign, territorial states. As main sources the article uses well-known medieval judgement letters and various lists of border places, which are given a re-interpretation. Philological evidence based on place names is also discussed. The main questions are the development of the eastern Savo border towards Novgorod and Russia after the Sweden-Novgorod peace treaty in 1323 on the one hand, and the 15th century conflict between Savo and Tavastland province in the west on the other

hand. Contrary to mainstream interpretations, it is suggested that before growing interventions by sovereign states from late 15th century onwards, in the east the local inhabitants understood the Matkusjoki wilderness river as a border between regions.

The judgement letters by king Karl Knutsson (1446, 1452) are one of the most heavily analyzed sources in medieval Finnish history. The main interest of the documents is that they give a detailed account of how the borders were defined in the wilderness. The controversy between Tavastland and Savo inhabitants had escalated, and the Crown was forced to step in to settle the violent conflict. Border inspection was held by impartial men from Ostrobothnia in 1445, but later the king reversed his judgement. The judgement of 1452 moved the border westwards, which seemed to favour Savo inhabitants. In earlier research the verdict is seen as confusing and surprising, since the king especially reprimanded the Savo inhabitants. The border of 1452 was, however, an administrative border between the Viborg and Tavastland provinces. It left room for local agreements in the wilderness, which were most likely made even after the “final” decision by the king.

Keywords: borders, frontier, colonisation, Northern Savo, Middle Ages, 16th century

Laura-Elina Aho

“Ihanteiden ilmoitija”: Nuori Ida Aalberg suomalaisuuden personifikaationa
“Ideals personified”: Actress Ida Aalberg as a personification of Finnishness

Fennomaanit perustivat Suomalainen Teatterin vuonna 1872 ajamaan yhtenäisen kansallisen kulttuurin asiaa ja luomaan suomen kieleen perustuvaa kansallista identiteettiä. Teatterin ensimmäisen tähden, näyttelijä Ida Aalbergin (1857–1915) arvo suomalaisuusliikkeelle ymmärrettiin varhain. Hänen lähtökohtansa suomenkielisenä, maalaistaustaisena nuorena naisena tarjosi fennomaaneille välineen “alkuperäisen” suomalaisuuden ruumiillistamiseen. Uransa alkuvuosina Aalberg sai esitettäväkseen viattomien ja naiivien nuorten naisten “ingenue-rooleja”, jotka tukivat aikakaudella muotoutumassa ollutta, suomalaisuusaatteelle keskeistä ja kauaskantoista Suomi-neito-kuvastoa eli vuosisadan vaihteeseen mennessä vakiintunutta tapaa käsittää ja kuvata kansallisuus viattoman, neitseellisen ja suojelua tarvitsevan nuoren naisen hahmossa. Tarkastelen artikkelissa

Ida Aalbergin muotoutumista suomalaisuuden naishahmoiseksi personifikaatioksi hänen varhaisten rooliensa ja hänestä näyttämön ulkopuolella muodostetun kuvan valossa. Pyrin avaamaan Aalbergin kautta tuotettua kuvastoa osana 1800-luvun lopun fennomaanisia pyrkimyksiä, mutta hahmottamaan myös myöhempien tulkintojen merkitystä fennomaanisen suomalaisuuskuvaston vahvistamisessa.

Asiasanat: Suomalainen Teatteri, fennomania, Suomi-neito, Ida Aalberg

The Finnish Theatre Company was founded by the Finnish nationalists (the Fennomans) in 1872 to promote a unified national culture and to create a national identity based on the Finnish language. The value of the theatre's first star actress Ida Aalberg (1857–1915) to the Finnish movement was understood early on. As a Finnish-speaking young woman with a rural background Aalberg provided the Fennomans with an instrument to embody an "original" Finnishness. In the early years of her career, Aalberg was assigned the roles of innocent and naive young women, which can be seen as a medium to establish and naturalise the representation of Finland and Finnishness in the form of "The Finnish Maiden". In the article, I examine Ida Aalberg's transformation into a female personification of Finnishness in the light of her early roles and the image provided of her beyond the stage. I try to open the imagery produced through Aalberg as part of the nationalist phenomena of the late 19th century but also outline the significance of later interpretations in strengthening the notions and representations of Finnishness.

Keywords: the Finnish Theatre Company, the Finnish Maiden, actress Ida Aalberg, nationalism, gendered representations

Marianne Vasara-Aaltonen

Maallikkoasianajosta kohti juristien esiinmarssia – Asianajotoiminta 1800-luvun Kuopiossa ja Vaasassa

From lay advocacy towards the rise of trained lawyers: Advocacy in nineteenth-century Kuopio and Vaasa

Käsittelen tässä artikkelissa asianajoa Kuopion ja Vaasan raastuvanoikeuksissa 1800-luvulla. Kysyn, kuinka yleistä asianajajan käyttö oli, ketkä tarjosivat asianajopalveluita, miten asianajajat toimivat oikeudessa, ja miten asianajo kuvastaa oikeudellisen osaamisen tasoa 1800-luvun pienehköissä kaupungeissa. Lähteinä käytän muun muassa raastuvanoikeuksien pöytäkirjoja ja sanomalehtiaineistoa. Suomalainen oikeuskulttuuri ja tuomioistuinalaitos olivat perinteisesti olleet maallikkovaltaisia, ja tämä piti paikkansa edelleen 1800-luvulle

tultaessa. Vuosisadan alussa oppineet ammattiasianajat olivat vielä harvassa. Sen sijaan maallikkoasioitsijat ja kaupungin virkamiehet harjoittivat usein asianajoa sivutoimisesti. Vuosisadan lopun oikeudellinen modernisaatio ja yleinen professiokehitys kuitenkin synnyttivät myös modernin, koulutetun asianajajakunnan. Kehitys alkoi pääkaupungista Helsingistä. Vaikka koulutettuja ammattiasianajajia alkoi vuosisadan lopulla löytyä myös pienemmistä kaupungeista, kuten Kuopiosta ja Vaasasta, maallikkoasianajajien merkitys oli näissä suuri vielä 1900-luvun vaihteessakin. Kaupunkien virkamiehillä ei ollut oikeudellista koulutusta, mutta heillä oli niin sanottua oikeudellista tietotaitoa, joka mahdollisti sivutoimisen asianajon harjoittamisen. Artikkelini pyrkii siten myös laajentamaan käsitystä oikeudellisesta toimijuudesta.

Asiasanat: asianajo, raastuvanoikeudet, maallikot, juristit, virkamiehet, oikeudellinen tietotaito

This article discusses advocacy at the town courts of Kuopio and Vaasa in the nineteenth century. Based on court protocols, it asks how common it was to use an advocate, who worked as advocates, how they functioned in the courts, and how advocacy reflects the legal literacy of nineteenth-century townspeople. Legal culture and the judiciary in Finland had traditionally been lay-dominated, and this was still the case in the nineteenth century. In the early 1800s, educated full-time advocates were very rare. Lay advocates and town officials often provided advocate services part-time. The legal modernization of the late nineteenth century created a modern, professional corps of educated advocates. This change began in the capital Helsinki. While educated, full-time advocates appeared also in smaller towns, such as Kuopio and Vaasa, laymen still continued to play an important part in advocacy even at the turn of the twentieth century. Town officials did not have a legal education, but they were legally literate, which enabled them to practice advocacy part-time. This article, thus, seeks to broaden the scope of who we regard as legal actors.

Keywords: advocacy, town courts, laymen, lawyers, officials, legal literacy

Topi Houni

Kansan eheyttäminen: Käsitteen merkityskerrostumat ja käytön historia

The Reunification of the People: Meanings and Usages of the Concept

Kansan eheytyminen on Suomessa tunnettu ja paljon tutkittu aihe. Sanaparilla viitataan useimmiten kehitykseen tai prosessiin, jossa vuoden 1918 sisällissodassa kahtiajakautunut kansa muuttui eheäksi kokonaisuudeksi.

deksi viimeistään talvisotaan mennessä. Artikkelissa haastan ja monipuolistan vallitsevaa tulkintaa keskittymällä siihen, mitä poliittiset toimijat aikanaan tarkoittivat, kun he puhuivat ja kirjoittivat eheästä kansasta ja kansan eheyttämisestä. Käsitehistoriallisesta näkökulmasta tarkasteltuna kansan eheyttä ja eheyttämistä käytettiin 1860-luvulta lähtien käsitteinä, joilla jäsenettiin maan sisäisiä ristiriitoja ja sitä kenellä on oikeus puhua Suomen kansan nimissä. Digitoituihin lehtiaineistoihin ja eduskunnan pöytäkirjoihin perustuen esitän, että eheä-kantaisen käsitteistön käyttötapoihin kerrostui selvästi toisistaan eroavia merkityksiä. Jäsenen pitkän linjan merkityskerrostumia jaottelulla, jonka mukaan käsite politisoitui, ajallistui, demokratisoitui ja historiallistui reilun sadan vuoden aikana. Käsitehistoriallisesta näkökulmasta tarkasteltuna sisällis- ja talvisota eivät näyttäyty eheyttämispuheen alkuna ja päätöksenä, kuten aiemmissa tutkimuksissa on oletettu, vaan pikemminkin murroskohtina, jolloin käsitteen käytön edellytykset muuttuivat merkittävästi. Vaikka artikkeli keskittyy Suomeen, käsittelen erityisesti 1930-luvun osalta myös sitä, minkälaisina stimulantteina ulkomaiset rinnakkaiskäsitteet – ruotsin *folkhem* ja saksan *Volks-gemeinschaft* – toimivat suomalaisessa eheyttämiskustelussa.

Avainsanat: kansan eheyttäminen, eheytyminen, käsitehistoria, kansankoti, *folkhem*, *Volks-gemeinschaft*

The reunification of the people (kansan eheytyminen) is a well-known and much-studied topic in Finland. The word pair most often refers to a development or process in which a nation divided in the Civil War of 1918 became united by the Winter War at the latest. In the article, I challenge and diversify the prevailing interpretation by focusing on what political actors at the time meant when they spoke and wrote about the reunification of the people. From a conceptual historical point of view, the wholeness (*eheys*) and reunification (eheyttäminen) of the people have been used since the 1860s as concepts for articulating domestic disagreements and determining who has the right to speak on behalf of the Finnish people. Based on digitized newspaper materials and parliamentary protocols, I argue that there were different ways the concept was used in political debates. From the 1860s onwards, the concept became politicized, temporalized, democratized, and historicized. From a conceptual historical perspective, the Civil War and the Winter War do not appear to be the beginning and end of the reunification discourse, as has been assumed in previous studies, but rather as turning points where the conditions for using the concept changed significantly. The article also shows how parallel foreign concepts – Swedish *folkhem* and German *Volks-gemeinschaft* – were used, especially

in the 1930s as stimulation in the Finnish debate on the reunification of the people.

Keywords: reunification of the people, wholeness, reunification, conceptual history, *folkhem*, *Volks-gemeinschaft*

Jouni Ahmajärvi

Sotakorvauskertomus ja historiantkirjoituksen tulkinnat uroteosta myytiin

Against the Death Penalty: Sociologist Gunnar Landtman as a Public Intellectual

Artikkeli käsittelee professori Gunnar Landtmanin toimintaa 1930-luvulla käydyssä keskustelussa kuolemanrangaistuksen käyttämisestä. Esitän Landtmanin toimineen akateemisena julkisena intellektuellina, joka hyödynsi tieteenalansa tietoa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Landtmanin sosiologiset tutkimukset tarjosivat hänelle välineen argumentoida lehtikirjoituksissa kuolemanrangaistuksen käyttämistä vastaan. Hänen mukaansa, sivilisoituneen yhteiskunnan ei pitäisi palata primitiivisiin käytänteisiin käyttämällä kuolemanrangaistusta. Sellainen heikentäisi koko yhteisöä. Lehtikirjoitusten lisäksi Landtman oli mukana kuolemanrangaistusta vastustaneessa komiteassa ja perustamassa Ihmisoikeuksien liittoa.

Asiasanat: kuolemanrangaistus, Gunnar Landtman, julkiset intellektuellit, sosiologia, sosiologian historia, 1930-luku

This is an article about Gunnar Landtman's (1878–1940) role as an opponent in the public discussion on the death penalty in Finland during the 1930s. Landtman was a student of the internationally recognized scholar Edward Westermarck (1862–1939). As a Westermarckian sociologist, he studied the origins of social phenomena. He was mainly a scholar of social inequality but during the interwar period he focused his attention on criminological topics. According to him, the origin of punishment is in the instinct of revenge, which lies deeply in human nature. This instinct of revenge can be satisfied when individuals understand the common utility of laws and the common good. The death penalty would be against the common good and against the process of civilization. A society or a state was not supposed to kill its own citizens because that would weaken moral sense.

During the 1930s Landtman became a well-known academic public intellectual who used sociological facts in his argumentation in the debate on the death penalty and supported universal human rights. The supporters of the death penalty claimed that it would prevent criminality because it would act as a deterrent. According

to Landtman, scientific studies did not support that claim and there were not sufficient grounds for using the death penalty.

Keywords: death penalty, Gunnar Landtman, public intellectual, sociology, history of sociology, the 1930s

Aaro Sahari

Sotakorvauskertomus ja historiankirjoituksen tulkinnat uroteosta myyttiin

The Finnish war reparation's narrative and historiography, from a heroic feat to a myth

Suomen valtion ja politiikan johdon keskeiset toimijat rakensivat sotakorvausohjelman aikana ja sen tarpeisiin propagandakertomuksen, joka sittemmin johti kansallisen, nostalgisen kertomuksen, sotakorvausmyytin, muodostumiseen. Historiankirjoituksen ja -tutkimuksen suhde tähän kertomukseen on jännitteinen ja epä-määräinen. Tulkinnat sotakorvausten merkityksestä ovat rakentuneet sosiaalisesti Suomessa vallinneiden poliittisten suuntausten suhteen. Tässä artikkelissa puran sotakorvauskertomuksen rakennustyö Sotevassa, avaan sen historiallistamista kirjallisuudessa, sekä esitän kolmiosaisen mallin sen tarkastelua varten. Sotakorvauskertomuksen kolme keskeistä piirrettä ovat 1.) malli sotakokemusten ja -korvausten tunnekokemuksen käsittelylle, 2.) perustelu sotakorvauksissa tehdyille teolliselle sijoitukselle, sekä 3.) poliittista käännettä Neuvostoliiton vihollisesta sen kumppaniksi selittävä perustelu. Sotakorvauskertomuksen erittely auttaa hahmotta-

maan kansallisten kertomusten roolia yhteiskunnallisten merkitysten rakentamistyössä ja talouspoliittisessa vallankäytössä.

Asiasanat: sotakorvaukset, kertomukset, historiografia, talouspolitiikka, kylmä sota

Finnish state actors and leading politicians created a particular propaganda narrative during the war reparations programme of 1944–1952 that led to the formation of a national nostalgic narrative on the significance of the war reparations. Previous historiography has had a mixed relationship with this narrative. Interpretations on the role the war reparations have been socially constructed and politically used in Finland over the ensuing decades. This article deconstructs the making of the war reparations narrative in the war reparations administration Soteva and presents the historicizing of this narrative in historical literature, and develops a taxonomy of its key elements for further analysis on the use on national narratives in economic policy. The narrative's three central elements are 1) a model for dealing with the emotions raised by the war and the war reparations, 2) a justification for the industrial investments made in the programme, and 3) an explanation for the political turn vis-à-vis the Soviet Union from hostility to cooperation. The deconstruction of the war reparations narrative enables a clearer understanding of the roles that national narratives have in societal meaning-making and power projection in economic policy.

Keywords: war reparations, narratives, historiography, economic policies, Cold War

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 1 / 2022

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvät historian ystävät!

Elämä on arvaamatonta. Kun koronapandemia on alkanut helpottaa, on Euroopassa, lähellä Suomea, syttynyt sota Venäjän hyökättyä Ukrainaan. Olemme nyt toisenlaisten ja toisella tavalla vakavampien uhkien ja tapahtumien keskellä. Tätä kirjoittaessa Ukrainan kansa on osoittanut suurta isänmaanrakkautta, uhrautuvuutta ja maanpuolustushenkeä. Mitään merkkejä lannistumisesta ei ole näkynyt. Meneillään on suuri murhenäytelmä ilmeisine sotarikoksineen.

Presidentti Vladimir Putinin perustelut hyökkäykselle haetaan väärinkäyttämällä historiaa: Nyky-Venäjän oikeus 1800-luvun rajoihin sekä Ukrainan ja sen kansan kuuluminen Venäjän yhteyteen. Historiassa on useita esimerkkejä siitä, että yksinvaltainen johto käy historiantulkintojen ja sitä kautta myös historiantutkimuksen kimpuun. Venäjällä näin on käynyt jo ennen hyökkäystä Ukrainaan. Historian tulkinnat ja entistä enemmän myös historian tutkimuksen sisällöt määritellään Kremlissä. Venäläisestä historian tutkimuksesta onkin jo anekdootti: "historia on kiehtovaa, kun koskaan ei tiedä mitä menneisyydessä vielä tapahtuu!" Phd., ev. evp. Martti J. Kari on sattuvasti todennut, että Kremlin käytössä on "taktinen totuus". Totuus on valhe ja valhe on totuus. Esimerkkejä tästä näemme ja kuulemme koko ajan Ukrainankin tapahtumien yhteydessä. Putin haluaa, että Venäjä tunnustetaan suurvalaksi ja hyväksytään että sillä on oikeus käyttää suurvallan erivapauksia. Kun se on jo nyt pinta-alaltaan maailman suurin valtio ja sillä on maailman suurin atomiasearsenaali, se ei siis riitä, vaan pitää olla etupiirejä ja turvatakuita.

Demokratian kannalta historiantutkimus on yksi merkittävimpiä tieteenaloja. Siksi historian

opetuksen ja tutkimuksen resursseista on pidettävä huolta Suomessa. Tärkeitä ovat kuitenkin myös ne tahot, jotka työskentelevät historian harrastamisen ja tuntemisen hyväksi. Sellaisia ovat muun muassa Historian Ystävien Liitto ja Suomalaiset Historiapäivät, mutta myös monet muut hienoa ja erittäin tärkeää työtä tekevät historiayhdistykset. Ehkä olisi hyvä miettiä näiden yhdistysten yhteistyötäkin.

Kaikesta huolimatta Historian Ystävien Liiton pandemian jälkeinen toiminta on käynnistymässä. Ulkomaan matkojen järjestämiseen voi vaikuttaa se, millaiseksi tapahtumat Ukrainassa johtavat. Kotimaassa kuitenkin matkoja järjestetään. Valmisteilla on muun muassa historiasisältöinen matka Ahvenanmaalle ja siitä tulee tarkempaa tietoa myöhemmin. Vuosikokouksessa 5.4.2022 käsitellään sääntömuutos, jolla siirrymme kahden jäsenkokouksen järjestelmään eli meillä tulee olemaan syyskokous (valinnat, talousarvio ja toimintasuunnitelma) ja kevätkokous (tilinpäätös). Kunnioitamme Liiton perustajien näkemyksiä muun muassa siten, että säännöissä säilyisi velvollisuus pitää vuosijuhla Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen syntymäpäivänä. Aina hallituksen kokouksen jälkeen järjestetään yleisötilaisuus. Vuosikokouksen jälkeen on vuosikokouksesitelmä ja kirja-arpajaiset perinteiseen tapaan.

Suomalaiset Historiapäivät järjestettiin 4.-5.2.2022 kokonaan striimattuna. Ne onnistuivat teknisesti hyvin ja sisältöön on oltu varsin tyytyväisiä. Monelta osin ohjelma olikin varsin ajankohtainen. Haluan kiittää päivien erinomaisia esiintyjä. Historiapäivillä julkistettiin vuoden 2021 historiategos, joka oli akatemiatutkija Timo

Miettisen hieno teos *Eurooppa*. Kunniamaininnat saivat TT Marjo-Riitta Antikaisen ja VTT Erkki Tuomiojan teos *Edelläkävijä Aino Malmberg: Aktivist, feminist, sosialisti* sekä Yleisradion Poliitiikka-Suomi -ohjelmasarja. Historiapäivillä jaettiin myös historian elämäntyöpalkinnot professori, FT Marjatta Hietalalle ja FT, lehdistöneuvos Jyrki Vesikansalle. Onnittelut kaikille palkituille!

Palkitut kirjat ja niiden tekijät sekä elämäntyöpalkinnonsaajat on seikkaperäisesti esitelty sivulla www.historianyst.fi.

Historiallisen Aikakauskirjan digitointihanke on edennyt hyvin ja lehden talous on kunnossa. On erittäin tärkeää, että meillä Suomessa on tämän alan aikakauskirja, joka noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä!

Kertokaa huomiostanne ja toiveistanne!
Hyvää ja tervettä kevättä!

Kari Salmi, puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680,

toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: Heini Hakosalo

Varapuheenjohtaja: Jari Ojala

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,

ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2022 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

